

УЗРОЦИ НАШЕГ ПОРАЗА, 1938.

Садржај

Предговор Милутина Д. Лазаревића

Предговор аутора другом издању

Предговор аутора трећем издању

УЗРОЦИ НАШЕГ ПОРАЗА

Посвета

Увод

Политика и вођење рата

Унутрашње прилике

Ратне припреме

Операцијски планови Централних сила – узроци неуспеха

Против Србије, 1914

Начелник штаба надвојводе Еугена

У Буковини

Пробој код Бовеца (Флича)

У Украјини

Политика у рату

Завршна реч

Политика и рат

ДОДАТАК

Утицај географских прилика на извођење офанзиве у Србији

Слике

Алфред Краус

Едуард VII

Цар Фрањо Јосиф

Гроф Тиса

Цар Карло аустријски

Конрад фон Хецендорф

Оскар Поћорек

Никола Пашић

Војвода Путник

Жене и деца помажу српским војницима да извуку топ

Надвојвода Еуген

Лудендорф

Виљем II

Клемансо

Лојд Џорџ

Гроф Чернин

Фалкенхајн

Вилсон

Алфред Краус у немачкој униформи

СКИЦЕ

Скица бр. 1. Српско војиште

Скица бр. 2. Распоред италијанских снага

Скица бр. 3. Потискивање руског фронта у Буковини

Скица бр. 4. Пробој код Бовеца (Флича)

Скица бр. 5. Путеви немачких подморница

ВОЈНА БИБЛИОТЕКА

Књига девета

Уређује
ИНВ. БР. СТРУЧНИ ОДБОР
8017

БЕОГРАД

УЗРОЦИ НАШЕГ ПОРАЗА

УСПОМЕНЕ И РАСУЂИВАЊА ИЗ СВЕТСКОГ РАТА

Написао
АЛФРЕД КРАУС

ГЕЦА КОН АД

Дело првео с немачког оригинала

ЧЕДОМИР ЈАЊЧИЋ

пешадиски потпуковник

Насловну страну израдио

МИХ. С. ПЕТРОВ

Сва права штампања и прештампавања овог превода има искључиво

ГЕЦА КОН А. Д. БЕОГРАД

мив 8017

Оригинални наслов дела

DIE URSACHEN
UNSERER NIEDERLAGE

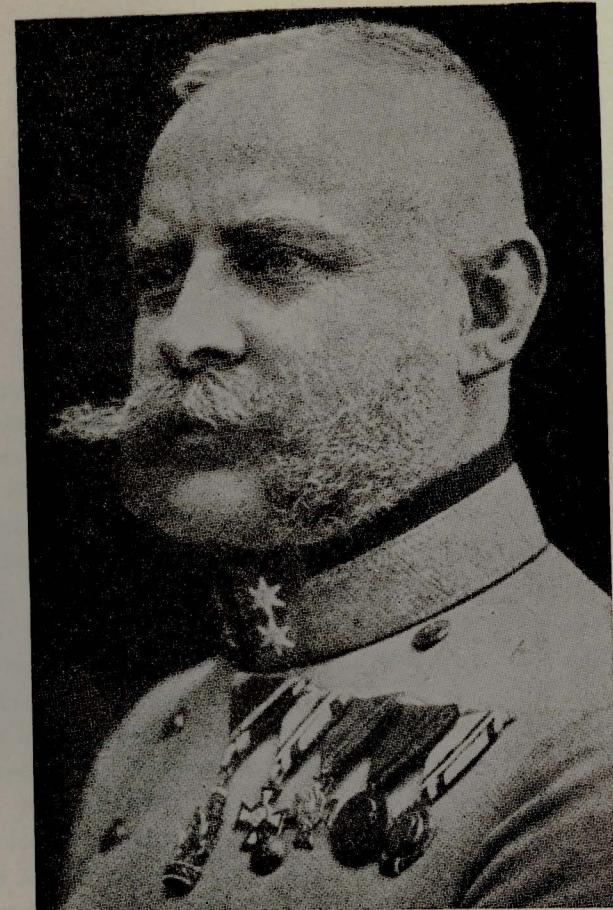
von

ALFRED KRAUSS

Штампала
ШТАМПАРИЈА ДРАГ. ГРЕГОРИЋА

1938

АЛФРЕД КРАУС

Генерал Краус је у рату 1914 године, на челу најпре 29. пешадиске дивизије а потом Комбинованог корпуса, оперисао против нас из Срема: за време Церске битке код Шапца, за време битке на Дрини у Мачви и из ове преко Шапца ка Убу и за време Колубарске битке правцем преко Уба ка Колубари, испред Младеновца са наслоном на Београд, куда се био рокирао преко Конатице, и код самог Београда. Доцније пак, са извесним мањим и већим прекидима, командовао је одговарајућим јединицама неко кратко време на руском, а потом на италијанском фронту, где је био узео видног учешћа и у чувеној битци код Капорета.

Ово његово дело, у коме су рељефно изложени узроци пораза бивше аустријске војске, од великог је интереса за нашу читалачку публику, а нарочито у поглављу где се, уз искрену похвалу одату нашој војсци и њеном вођењу, говори о операцијама у Србији. А при том је и веома поучно, како за војсковође тако и за државнике, пошто садржи значајне податке о томе са како се мало знања и умешности управљало судбином Аустро-Угарске у времену кад се само собом наметало питање: бити или не бити. Вредно је dakле прочитати га, ако не због чега другог, а оно бар ради тога да се види колико су високо отскакали национална политика малене Краљевине Србије и командовање њеном војском над политиком и командовањем код овог нашег смртног непријатеља, који је био пошао да нас уништи, па је тим својим поступком себи самом ископао гроб.

У овом делу је на прегледан начин описан онај неприродни однос, који је у поменутој трулој монархији постојао између поли-

тичке и војне управе пре и за време самог рата и који је одиста био много допринео њеном брзом распаду. У њему су, сем тога, јасно уочене и зналачки процене политичке и војничке грешке, учињене не само код Аустријанаца већ и код њихових савезника Немаца, у мирнодопским припремама за вођење претстојећег рата са Србијом а евентуално и са Русијом, као и грешке, почињене у извожењу стратегиског развоја војсака, кад је тај рат, повукавши у свој вртлог још и Француску и Енглеску, најзад био плануо. У њему су, најпосле, критички пропраћене крупне и судбоносне омашке, којима обиловаху операције, у којима је његов аутор лично учествовао, па према томе и оне вођене 1914 године у Србији, које нас непосредно тангирају.

Аутор, на пример, жали што су централне силе пропустиле драгоцено време од атентата у Сарајеву до ультиматума, предатог Србији, и дале мања Русији да се у тајности припреми за акцију, те је испало да је ова завршила мобилизацију и концентрацију својих армија далеко раније но што се претпостављало у Берлину и Бечу. Да су пак оне одиста за то време седеле скрштенih руку, не жељећи рат и не мислећи да ће се ускоро запалити цела Европа, у то, нека ме извини поштовани аутор, ја не могу да верујем, премда постоји једна чињеница, која би донекле могла и ићи у прилог овој његовој чудној констатацији, али која би пре могла послужити за доказ рђавог прорачуна изведеног у кабинетима њихових генералштабова. А наиме: Немци и Аустријанци су са огромним снагама били пошли да разбију француску и српску војску, па, предухитрени од Руса, осетили су се принуђени да ослабе своју ударну снагу на овим странама одвајањем двају немачких корпуса и једне коњичке дивизије баш са крила, које је изводило грандиозни обухват кроз Белгију, за појачање одбране у источној Пруској и држањем аустро-угарске Друге армије, концентрисане на Сави према Мачви и Шапцу, у неком резервисаном положају ради тога, да би се имала при руци за евентуално пребацање на руски фронт.

У вези с тим, аутор врло умесно критикује напред наведени поступак Немаца који ће их ослабити за претстојећу судбоносну битку на Марни, па ту своју критику поткрепљује фактом, да су упућени корпуси и коњичка дивизија из Белгије стигли у источну Пруску да узму учешћа тек у битци код Мазурских Језера и да су Хинденбург и

Лудендорф пре њиховог доласка, а са снагама које су имали на расположењу, били потукили Русе код Таненберга. Врло умесно критикује и што су Аустријанци једновремено били предузели офанзиву и на српском и на руском фронту, те нису били у стању постићи надмоћност ни на једном од ових, и што бар своју Другу армију нису одлучно употребили било против Срба било против Руса, него су је били свели на обичну демонстрацију код Шапца. За њих би, како он оправдано вели, много боље било да су се према Србији, као слабијем непријатељу, били ограничили на дефанзиву, остављајући према њој поглавито ландштурмске трупе, и да су се са свом својом снагом бацили против Русије.

Што се пак специјално тиче операција у Србији, он такође врло умесно осуђује аустроугарски генералштаб што је за продирање био изабрао зону у њеном северозападном куту, а на фронту Лозница—Шабац. У праву је што тврди да је требало ударити на Београд и Сmederevo у правцу Моравске долине и тачно према средишту Србије, јер за операције великих маса потребне су удобне комуникације и жељезничка пруга, којих у правцу наступања у западној Србији није било, што је имало за последицу јесењи потпун пораз Поћорекове армије са артилеријом и комором заглиблјеном у блату. А баш та његова критика врло је згодно дошла да још боље истакне свуколику генијалност ратног плана војводе Путника и стратегиског развоја његових армија за овај рат. Војвода Путник је, дакле, главну пажњу био управио на фронт Рам—Обреновац, али је ипак, концентришући врло јаку стратегиску резерву знатно иза њега, на линији Паланка—Аранђеловац—Лазаревац, задржао био себи одрешене руке да се са овом у случају потребе може бацити и на запад, ка Шапцу, Церу и Јадру, што је после збиља и учинио, изводећи покрете који су били довели до победоносне битке на Церу и Јадру.

Ништа боље није било ни на италијанском фронту. Генерал Краус је врло оштроумно приказао свуколику неспособност вишег командовања код централних сила у битци код Капорета, где се овима, подесним повијањем граничног фронта, била указала згодна прилика да не само победе, већ и потпуно сатру, највећи део италијанске војске, увучене онда као у неки огромни ћак, па је нису умели да искористе.

Најзад интересантно је и његово враћање на однос политике према стратегији. Ту он са патриотским болом изводи закључак да је његовој отаџбини у последњој фази рата недостајала чврста рука једног Клеманса или Лудендорфа.

Једном речју, ја од своје стране најтоплије поздрављам превод овог значајног дела као користан прилог за доцнију израду потпуне историје исполинских напора, које је онда била поднела наша нација ради остварења својих вековних идеала. Преводиоцу пак, за бриљантно успели велики труд нека је част и хвала.

МИЛУТИН Д. ЛАЗАРЕВИЋ
резервни генералштабни пуковник
и бивши начелник штаба
Одбране Београда у 1914 години

ПРЕДГОВОР АУТОРА ДРУГОМ ИЗДАЊУ

Моја је књига у Немачкој и Аустрији наишла на врло разнолик пријем. Моја намера, јасно изражена у предговору, правилно је цењена у Немачкој и, сем једног изузетка, није ми замерено моје отворено иступање. Тај изузетак даје ми најбоље средство у руке да пријем моје књиге на који је наишла у Аустрији прикажем у правој светlosti.

Кругови у Аустрији, непријатељски расположени према Немцима, означили су књигу, на основи поједињих извађених пасуса, као неки памфлет, који стару монархију ниподаштава и потцењује. Оцена истакнутог немачког писца и генерала у „Таг-у“, којом се мени, као Аустријанцу, пребацује пристрасност, најбољи је доказ да је то по-грешно гледиште засновано само на партиско-политичким нетрпељивостима.

Критика књиге ме не побуђује да у новом издању предузмем неке измене у њеном садржају. Отклоњене су само неке беззначајне нетачности и штампарске грешке. Али критика захтева, да се понешто боље образложи и допуни.

Кратка карактеристика цара Карла, коју сам изнео, изазвала је највеће негодовање у противничком табору, јер смо били навикли да све што долази од круне примамо без расуђивања за најбоље и као милост. Притом смо сматрали да је нечестан сваки онај који о позиву крунисане главе има једну вишу претставу, и који од сваког владаоца очекује највећу моралност и испуњавање дужности. Са таквом вишом претставом о дужностима владаоца нисам усамљен. Па и сам цар Карло био је истог мишљења. Кад сам, у септембру 1918, био код

цара ради реферисања, скренуо сам разговор на бесмислену причу, распространујену од злонамерних људи, која ме претставља као непријатеља племства, отменог света и цркве. Тада сам рекао да би ме такво непријатељство, кад би постојало, приказало као глупог, неразборитог човека, какав ја заиста нисам. Међутим је истина да ја на ово све троје постављам највеће захтеве тражећи, да они своје велике дужности и задатке потпуно и савршено испуњавају. *Noblesse oblige*. Оно собом не доноси само права, већ, пре свега, дужности према цару и отаџбини. Ко ове дужности не испуњава, није достојан племства.

Цар је на то рекао: „Сасвим тачно, стога ја имам највеће дужности и задатке, зар не?“ С тим сам се сложио. Ово признање првог племића старе државе и овакво отворено и стварно изјашњавање о испуњавању своје дужности и њеним последицама, претставља сасвим разумљиву чињеницу, да овакво схватљење не сме бити ускраћено ниједном поштеном човеку, и да никога не може увредити.

О потреби уношења те карактеристике врло зрело сам размишљао. Њу сам неколико пута избацивао из пројекта, па сам је поново уносио. Она безусловно спада у ову књигу, да би се могао схватити будући историски развој. Цео пут ка пропasti не би се могао разумети, кад се не би познавала карактерна слика особе, која је стајала у средишту догађаја. Карактерна слика треба да учини разумљивим све оно што се додатило, али она исто тако треба да оправда несрећног младог кнеза у многом погледу. Тако на пр. опис сцене у дворском возу за Спа није стајао у првом рукопису послатом у Минхен. Нисам то сматрао за потребно. Али, кад је граф Ведел изнео своја открића, послао сам тај опис у Минхен као допуну. Он је по моме убеђењу постао потребан да би објаснио оно што је граф Ведел открио. Но главни разлог за уношење ове карактеристике лежао је у намени саме ове књиге. Она, као што сам рекао у уводу, треба да послужи немачком народу, па због тога свако улепшавање и свака осетљивост треба да остану пострани. Карактеристика овог младог кнеза, коју треба пажљиво и без сваке предрасуде, ма које врсте, читати, треба да буде од користи немачком народу за сва времена. Она треба јасно да му покаже до чега може да доведе, ако један млад владалац, пун добре воље, има само неодго-

ворне, ропски одане саветодавце; ако владаоца не воде и њиме не управљају људи жељни одговорности, ако га не чувају од погрешака, тако да га стварно и корисно штите од одговорности.

Тврдilo се, даље, да су мојим пером управљали лично нерасположење и вероватно запостављање. Не! Није тачно, ако се поверије да лична раздраженост и огорчење или личне амбиције говоре из мојих речи што, уосталом, доказују и многа излагања. Ја сам све догађаје, поступке и лица, колико год је то било могуће, јасно и оштро, али безусловно само објективно просуђивао, и никде нисам уносио личне разлоге.

У томе погледу је у једној расправи о мојој књизи било примећено да сам био „претендент на положај начелника Главног генералштаба“. Тиме се мислило на чињеницу да сам био често предвиђан за начелника Главног генералштаба.

Ја сам у своје време избацио из рукописа излагања о плановима који су се односили на моју будућност, као сувише лична. Она ће овде бити изнета да би отклонила нетачности.

Још 1915 примио сам полузванично саопштење, да ме надвојвода Фридрих има у виду за наследника генерала Конрада. Ја нисам ништа предузимао што би довело до остварења те намере. И убудуће, и без мага утицаја, био сам у војсци и у јавности вазда сматран за унапред одређеног начелника Главног генералштаба. Надвојвода Еуген увек је говорио да сам ја подесан за начелника Главног генералштаба или за министра војске; он је то и званично говорио. Надвојводу нисам остављао у сумњи, да ја не тежим за тим положајима, да их ја не желим, пошто знам колику би ми огромну одговорност они донели, одговорност коју ја, при постојећим принципима управљања, нећу да примим. Обзиром на моје особине, та би ме одговорност тешко притискивала, опредељивала моје држање и имала за последицу моје брзо уклањање.

У јануару 1917, приликом једне посете цара Карла у Јужном Тиролу, уверавао ме један царев ађутант, за кога сам знао да је царев поузданник, да ће моје време већ доћи. Предлагало се да будем одређен за начелника Главног генералштаба, за министра војске, за министра исхране, а од једне врло озбиљне стране чак и за аустро-угарског министра претседника.

Сигуран у предвиђању, да ће цар о моме мишљењу по овој ствари бити обавештен, ја сам одговорио: „Ја не тежим ни за једним од тих високих положаја, ја их чак не бих хтео ни добити, јер познајем тежину одговорности у овоме времену. Ја не бих могао узети на себе терет одговорности при постојећим приликама. Према мојим схватањима дужности, ја не бих више имао ниједног мирног тренутка, био бих изгубљен за своју породицу и дошао бих у стотине сукоба са онима који друкчије мисле. Само ако би цар, из личног убеђења, хтео да ми наметне одговорност, јер баш у мене има потпуно поверење, ја бих се, следујући царевом наређењу, примио таквог положаја. Али, ако ме на такво место не би довели ни моја кандидација, ни благовољење других великородостојника, него само и једино потпуно поверење царево, могао бих наћи снаге и слободе да пођем тим тешким путем, а да у најкраћем времену не паднем као жртва непријатељства других. Само у оваквом случају могао бих осигурати услове под којима сматрам да бих могао вршити примљене дужности. И тада бих с радошћу могао да примим најтежу одговорност, тада бих ишао право својим путем дужности, не осврћући се ни лево ни десно.“

Моја стрепња, да би ми један од ових положаја могао бити наметнут без испуњења поменутих услова, била је неоснована. На мене се ипак није озбиљно мислило. Још у јуну 1917, кад је био смењен министар војске, био сам узет у комбинацију са још другом двојицом генерала. Избор није пао на мене.

Као што из овог разлога мојим пером нису управљала лична осећања, још мање сам при оцени стратегиске ситуације и из ње изведенih закључака био, рецимо, „аустрички“ скучен. Из ове скучености не произлази моје гледиште да је после пораза Србије требало напasti Италију, већ из општег уверења, да је тамо требало учинити наредни корак ка решењу. Крилатица једног врло истакнутог генерала, да је Италија била само споредно војиште, због чега се у Италији не би могао постићи пресудан успех за решење рата, захтева даље расветљавање овог питања.

У вези са овим, у питању је опет сувише круто схватање стручних појмова на које се тако често наилази код стручњака.

Италија је без сумње била само споредно војиште, али га зато није требало занемаривати не настојећи да се на њему постигне локално решење, које би било или у вод за решење рата уопште или

које би га као такво, под нарочитим условима, чак и потпуно донело. Италија је и 1796 била само споредно војиште; главна борба између Француске и Аустрије била је тада вођена на немачком земљишту. Сама појава Бонапарте на овом споредном војишту, као војсковођа који је тражио решење, војсковођа који је имао и способност да задаје пресудне ударе, решила је читав рат, извојевала мир.

И Србија је 1915 године била само споредно војиште. Али се увидело да је пресудан удар на овоме попришту био од толико јаког утицаја на решење рата уопште, да је најпре у Србији требало постићи решење. Потреба да се створи непосредна веза са Турском а тиме и могућност за одржавање њене отпорне моћи, од чега је зависило, да ли ће се Русија, тај огромни резервоар људства, моћи обилно снабдевати ратним материјалом, били су очигледан разлог да се првенствено овом споредном војишту да пресудна улога. Због тога је на њему, а пошто су привремено била занемарена главна војишта Француске и Русије, био и изведен пресудан удар са свима прикупљеним снагама које су се за то могле да ставе на расположење. Рат тиме није био решен. Али је даље ратовање могло да се продужи под повољнијим условима и изгледима.

Такву мање уочљиву, али не мање јасну и извесну пресудну улогу имала је Италија у времену прелаза из 1915 у 1916 годину. Размирице и суревњивости које су постојале између Плеса и Тешена и потпуно погрешан политички однос Немачке према Италији, били су разлог да се поменуто пресудна улога Италије, на најпозванијем месту, у Плесу, није могла да увиди.

„Пресудни удар“ против Италије, како сам се трудио да објасним, требало је извести тако да се целокупна италијанска војска зароби, дакле уништи. Тиме би овај непријатељ био избачен из редова бораца; што пак Антанта „избацивање Италије никако не би могла допустити“, било би тада сасвим споредно и беззначајно. Италија би, све доле до Таранта и Реџија, можда чак и све до западног врха Сицилије, пала као жртва безотпорног поседања од стране Централних сила.

Огромни морални успех једног таквог пресудног удара против Италије треба да буде свакоме јасан. Али такође и она војничка преимућства, која сам истакао у овој књизи, не захтевају нека подробнија објашњења. Снаге употребљене против Италије биле би тада већим

делом слободне за друге задатке. Међутим, угроженост италијанско-француске границе као и повећана опасност од продирања кроз Швајцарску, довели би до слабљења француско-енглеског фронта.

Од Ђенове могао се запречити целокупан поморски саобраћај Француске ка Тунису, Алжиру и Мароку. Кратко отстојање до јужних француских лука и сигурна база на лигурској обали претстављали су повољне услове да се подморнички рат и овде изводи исто толико успешно, као што би се могао изводити и са јужног врха Италије. Одатле могле би подморнице успешно да спречавају поморски саобраћај на узаном делу Средоземног Мора, између западног врха Сицилије и афричке обале код Туниса. Од каквог би то значаја уопште било по војне снаге Антанте источно од ове линије, а од каквог за поморски саобраћај Енглеске и Француске, јасно је и без икаквог објашњења.

Али је уочавање свих ових последица, баш на немачкој страни, требало потчинити јасном гледању на стратегиско-политички положај Централних сила и Антанте, које нипошто не би смело бити помућено неким једностраним схватањем. Да је то једнострano схватање заиста постојало, доказује се тиме, што Италији није био објављен рат. Тамо, на немачкој страни, постојала је, на жалост, штетна једностраност у схватању, коју уважени критичар мени приписује; пред очима се имала само Француска и Енглеска, хтело се окончање свога рата, иако се увиђало да за то недостаје снаге.

Треба читати излагања генерала Фалкенхајна у његовом делу „Врховна команда 1914—1916“ на странама 164—168 (телеграм од 16 децембра 1915 упућен ц. и к. Врховној команди) и 176—184 (реферат цару Виљему, Божић 1915) да би се сада увидело колико су биле погрешне претпоставке тврђења заснованог на негативним чињеницама, да се у Француској мора нападати. Притом, у том духовитом и стога задовољивом резоновању, недостају сви знаци воље једног војсковође, да се безусловно и ма где, помоћу снажних и пресудних удара, постигне решење рата, онако како је то радио Бонапарта у Италији 1796. Не треба рећи: то 1915 није било могућно! Одговорно лице није имало победоносну вољу за такве пресудне ударе, уколико су они, обзиром на општу ратну ситуацију, били могућни. Он је тежио за немогућим, па стога не и за пресудним. Позитивни разлоги за напад на Француску, које генерал Фалкенхајн излаже на странама 183 и 184,

показују да је та воља за решењем недостајала и да се надало, да ће се дуготрајним ударањем, на местима која нису од пресудног значаја, постићи искривављење Француске — а да ни Белфор ни Верден нису била та пресудна места, треба сваком војнику да буде јасно.

Сви закључци немачке Врховне команде показали су се као нетачни. Они су се свели само на то, да непријатељима даду времена, што и сам Фалкенхајн, на странама 177 и 178, приказује као опасно. Он врло исправно каже, да ће тиме Енглеска морати да дође до убеђења, да ће њена „стварна оруђа“: француска, руска и италијанска војска морати да буду избачена из борбе.

Најслабије од ових стварних енглеских оруђа, оно дакле које би удруженим снагама најпре требало избацити из борбе, било је италијанска војска. Али се слабост Италије није огледала у бројној слабости њене војске, нити у њеној артилерији, нити у њеном наоружању и опреми уопште — све то било је на потпуној висини — већ само у недовољној отпорној моћи њене пешадије у сравњењу са отпорном моћи Француза и Енглеза, и у сравњењу са ударном снагом немачких и аустро-угарских трупа.

Недовољно отпорна моћ италијанске војске испољила се доцније код офанзиве у Јужном Тиролу и у дванаестој битци на Сочи, у којој је пробој упркос јакој италијанској надмоћности потпуно успео, тако да је читави сочански фронт био сломљен.

Пробој је тада, у октобру 1917, упркос далеко слабијој ударној снази немачких и ц. и к. трупа, према оној 1915, тако сјајно успео, да је стога оправдан овакав закључак:

Једна заједничка немачка и аустро-угарска двострука офанзива из Јужног Тирола и на Сочи са циљем да се избије из Јужног Тирола и да се Италијанима, на Бренти или на Адиџи, пресече отступница, тако да се зароби целокупна италијанска војска, морала је, добро припремљена, сјано успети.

Али, изгледа да се у Плесу није познавала ова најбитнија слабост Италије. Само тиме може се објаснити, да је генерал фон Фалкенхајн могао да каже: „Тактика примењена против Италије потпуно је била целисходна. Није било разлога сумњи, да она и убудуће неће исто тако бити прикладна.“ (Страна 164).

Природна последица оваквог схватања била је:

Уместо да се почне тиме, да се најслабије од тих енглеских оруђа, италијанска војска, избаци из борбе, свесно се ударало на једном месту у Француској, где се избацање из борбе није могло постићи, па чак није ни очекивало, јер се рачунало само са лаганим искрвављивањем Француза. Међутим се није хтела да уочи сјајна прилика за уничтење италијанске војске; Фалкенхајн се потпуно ограђује од идеје двоструког напада на Сочи и из Јужног Тирола са циљем да се уништи целокупна италијанска војска. Он исто тако говорио и о беззначајности једног тешког пораза Италијана у североисточном делу земље, па каже: „Све и да удар успе, он смртно не погађа Италију“. Он дакле никако није помишљао на смртоносни удар, на који ја мислим, на заробљавање целокупне италијанске војске. У томе је била коб нашег вођења рата.

Код немачке Врховне команде, такође, није било разумевања ни за то, да је унутрашња слабост Аустро-Угарске могла пре свега да буде отклоњена уништењем Италије као наследног непријатеља и тиме добивеним моралним полетом. О томе генерал Фалкенхајн каже на страни 128: „У једној ствари била је Врховна команда немоћна. Она није имала никакве могућности да утиче на унутрашње прилике у дунавској држави и да спречи, да последице унутрашњег врења које је тамо постојало не буду пренете на аустро-угарску војску. Опасности које су отуда претиле биле су уочене. Такође нису изостајале ни опомене ни савети. Но ипак се ово зло није могло искоренити“.

Јесте, немачка Врховна команда имала је средство да ојача склоп Аустро-Угарске. Свакако да се то средство није могло састојати у „опоменама и саветима“, што је могло само да увреди и огорчи, већ је требало да се састоји у потпуном разумевању потреба, које су произлазиле из особености монархије; једно такво средство могло је да буде заједнички постигнуто уништење Италије као старог непријатеља, омрзнутог од стране свих народа монархије.

Према томе, уништење италијанске војске није само налагала стратегиска ситуација, већ је то био и политички налог, налог који су захтевали обзири унутрашњих прилика Аустрије, које је требало узети онакве какве су биле. Пошто се то није схватило, пошто се Аустрији ова „жртва“, ма да то не би ни била нека жртва, није хтела да учини, и Немачка је изишла побеђена из рата.

Стога понављам своје тврђење: Централне силе нису подлегле због надмоћнијег вођења Антантиних армија, већ због тешких грешака сопственог војничког вођења које је, упркос многим сјајним успехима, промашило најчешће у основним одлукама.

Беч, у новембру 1920.

АЛФРЕД КРАУС,
генерал пешадије

Треће издање излази без битних измена. О појединим догађајима, пре свега око пропуштања прилика да се у јесен 1917 уништи Трећа италијанска армија, развила су се жива расправљања која су осветлила многе појединости, а да нису обеснажила суштину описаних прилика; она ме стога нису ни побудила да извршим неке корените измене.

Ова књига неће бити неко историски беспрекорно приказивање, израђено на основи докумената о току рата, из кога се, иако га речи оживљавају, често не може да разабере дух прилика дотичног времена. Ова књига садржи, као што каже и њен поднаслов, низ личних сећања и запажања из Светског рата, а не резултате проучених аката у времену после Светског рата. Она хоће да прикаже прилике онако како сам их доживљавао или како сам их, по казивању других непосредно после догађаја, схватио и разумео. Само местилично, где су се накнадни закључци показали као нетачни, извршио сам измене.

Као завршетак 3 издању додат је нов одељак „Политика и рат“. Он треба да прикаже продолжење рата у политици такозваног мира и прелаз у нови рат, да бих, у вези са првим одељком „Политика и вођење рата“, што јасније показао нераздвојност борбене радње политика—рат.

АЛФРЕД КРАУС

УЗРОЦИ НАШЕГ ПОРАЗА

УВОД

НЕМАЧКОМ НАРОДУ!

ТЕБИ, НЕМАЧКИ НАРОДЕ, ПОСВЕЋУЈЕ ОВО ДЕЛО ЈЕДАН ОД ТВОРИХ СИНОВА КОЈИ СУ, ИАКО СЕ У ПРОСТОРУ С ТОБОМ ДОДИРУЈУ, ИПАК ОД ТЕБЕ ОДВОЈЕНИ.

УПОЗНАЈ САМ СЕБЕ, НЕМАЧКИ НАРОДЕ, И ТИ ЂЕШ ИМАТИ ВОЉЕ И СНАГЕ ДА УЈЕДИНИШ СВЕ НЕМЦЕ И ПОЂЕШ ТАДА У СУСРЕТ СВОЈОЈ ВЕЛИЧИНИ.

Беч, у јануару 1920

АЛФРЕД КРАУС
генерал пешадије

Један изгубљен рат! Колика трагедија избија из ових трију речи. Целокупан народ не само што мора да се одрекне постизавања животног циља који га је довео до рата у тежњи за бољом будућношћу, већ на путу свога развитка бива бачен уназад за многе деценије и мора да подноси горко, потиштено осећање, да су све жртве у крви и имању биле узалудно подношене. Сузе матера и удовица, јад сирочади која су остала без оца, вечити призори небројених унакажених ратних жртава, неће бити отклоњени гордим напретком целокупног народа, већ ће, напротив, претстављати највећи чемер у времену невоље, које долази после наметнутог мира. Свест о тим бескорисно поднесеним жртвама у крви од стране многих хиљада породица распаљује, појединачно и у маси, безграницан гнев због пораза и његових последица. Безумна срџба, у првом реду, тражи виновнике. Тако често слушани узвик после једног пораза — „издајство“ и трагање за издајницима и за кривцима је природна последица прекомерног узбуђења. Ова појава не треба да изненађује, јер је маса увек бесвесна, а нарочито у таквом раздраженом стању, и лако се поводи за најбезумнијим крилатицама и постаје њиховом жртвом. Међутим, још опасније би било када би људи, који би се наметнули за вође народа, без обзира на то што би их са смелошћу да се у тако тешком времену приме вођства, удруживала још и моћ јаснијег расуђивања но што је просечно, хтели да помођу недостојног завођења народа и ради самозадовољења трагају за кривцима, уместо да изводе народ на пут самопознавања, који је тако тешко наћи. Но, само излажење на овај пут може да доведе до побољшања у будућности. Осуђивати и жа-

лити се на оно што је прошло није корисно, јер то чини да подношење бива још теже.

Кривицу за ову несрећу носе сви, јер ако у неком великим народу свако и у свако доба испуњава своју дужност према целини, како у миру тако и у рату, онда је тај народ непобедив. Кад се један велики народ, после јуначке борбе оружјем сам у себи сломи, онда његови грађани нису испуњавали своје грађанске дужности нити су имали грађанских врлина. У том случају узроке свима осталим појавама треба тражити у недостатку грађанских врлина. Људи дорасли за вође у најтежем времену, за вође на боиштима, за вође у отаџбини могу да поникну само из народа великих грађанских врлина. Зашто су Римљани у сваком тешком времену имали свог великог человека, свога спасиоца? Зато што су врлине Римљана недостижан пример једног народа преданог целини. Зашто Немци, упркос свих изванредних особина, одвајкада показују толико очигледан недостатак у великим државницима, у политичким вођама, изузимајући само Бизмарка? Зато што им је досада недостајала истинска и стварна врлина једног народа, а то је да буду један јединствен, уједињен народ.

Међутим, ретка је појава да увиђавност признаје и сопствену кривицу. Увек се покушава да се кривица свали на неког другог. За изгубљени рат жртва кривице намеће се сама собом: војска и њене вође. Без сумње да војска и њене вође носе такође у себи узроке победе или пораза. Али је нетачно, неискрено или непоштено, ако се само она учини покажницом. Исто тако, као што до рата не долази преко ноћи, тако и узроци победе и пораза не могу да се траже само у ратно доба. Узроци рата увек се налазе далеко уназад; као год што кап по кап капље док се суд не прелије, тако се ниже и узрок за узроком, све док не избије рат као крајња последица, као неизбежна нужда, као природни закон. Сваки од тих узрока, начин њиховог сузбијања и њиховог стапања садржи, међутим, у себи већ и један део будућег исхода рата, једну кличу победе или пораза.

Према томе, узроци нашег пораза протежу се такође далеко уназад, у доба такозваног мира, у доба политичких борби. Они су разноврсне природе, и не могу се распознати нити процењивати без претходног проучавања.

Накнадно се увек појављује безброј паметних људи, који су још у самом почетку претказивали несрећу. Једни мисле да је рат за

Централне силе био изгубљен после битке на Марни; други су сада уверени, или су још тада били уверени, да су пооштрени подморнички рат и ступање Америке у рат на страни наших непријатеља били узрок пораза. Неки су опет сматрали, да је рат од самог почетка био изгубљен. Ови последњи су још најближе истини, уколико не траже узроке пораза у вођењу самог рата, већ у вођењу ка рату. Међутим, било би погрешно, ако би се ово мишљење да је рат од самог почетка био изгубљен, ограничило само на групацију снага, дакле кад би се рекло, да се против непријатељске надмоћности није могло одржати.

С овим последњим мишљењем, које се тако често чује, ја се не слажем, па зато још сада отворено и јасно тврдим, да су Централне силе изгубиле борбу против света само због својих сопствених грешака, да смо ми у тој борби подлегли својом кривицом, а не услед моћи и снаге наших непријатеља.

Само је стара Аустрија изгубила један рат на исто такав кажњив начин, тј. рат 1859.

У оба случаја рат је избио због потпуно погрешне политике и подврло неповољним војничким и политичким приликама. Али се сама неповољност ситуације могла савладати, да из незгодне политичке ситуације нису произлазиле и пратиле је тешке војничке и нове политичке грешке.

Узроке пораза треба дакле тражити у политици и војничком вођењу, као пре рата, тако и за време рата. Корен ових тешких погрешака налазио се у унутрашњим приликама: код Аустро-Угарске у националном склопу становништва који је онемогућавао сваку једнодушност, а у Немачкој, у манама немачког народа. Под утицајем наизменичног уплатиња ових прилика једних у друге, створила се разноврсност узрока коју ће немачки народ моћи да схвати само ако се она отворено и безобзирно прикаже. Ако се жели да немачки народ из горких догађаја извуче користи за своју будућност, онда свако улепшавање и сваку осетљивост треба одбацити. Стога и националне мане немачког народа треба безобзирно оцртати. То је немогуће ако се не употребе тешке речи. Сваки Немац треба да зна да те речи извиру из немачког срца, које види само у потпуној преданости сваког појединачног Немца према целини народа спас по немачку целину. Нужда и горка стварност треба да буду средства за прекаљивање и оплеме-

њивање немачког народа. Сваки онај који у овој горкој стварности до-
принесе свој обол одужује се своме народу.

Главни носиоци борбе били су Немачка и Аустро-Угарска. Поред
њих долазе мање у обзир Турска и Бугарска.

Од ова два главна носиоца борбе моћи ћу да оценим само Ау-
стро-Угарску на основи мојих личних доживљаја, док ће Немачка бити
посматрана само споља и с веће даљине. Према томе, овде ће бити
подробније изложене само прилике у Аустро-Угарској; али је утицај
прилика Аустро-Угарске, као савезника, на вођење рата био заиста
врло важан, па је зато требало да још од самог почетка буде од не-
мачке стране узет у рачун као позната и дата чињеница.

У наредним одељцима ове књиге биће размотрена и политика пре-
рата и припреме за рат у војном и привредном погледу, које су из-
ње произишли.

Као помоћно средство биће довољан сваки бољи атлас.

Уобичајено је да се политика сматра као нешто противно рату,
због чега политика ужива наклоност масе, као мирољубивији облик
државне активности према иностранству. То се инстинктивно испољава
у томе, што се рат сматра као нека за себе одвојена радња, која по-
чиње с прекидом политике и што се узроци једног несретног рата
траже само у вођењу рата. Овакво схватање подржава и противност
која постоји између главних носилаца политике и рата, чији је утицај
непрекидан зато што је та супротност својствена човечјој природи.
Ова супротност доводи до спора, одувек познатог у погледу надлеж-
ности политичара и војсковођа при решавању важних питања која се
односе на политику и вођење рата. То је спор око питања: веза и
наизменично дејство политике и вођења рата. Ово питање је окарактерисано Блихеровим прекором, да је перо упропа-
стило оно што је мач освојио, затим давнашњим приговором да се
државници и дипломате ненадлежно мешају у вођење рата, па још
и жигосањем типа ратоборних генерала који се, тобоже, баве поли-
тиком.

Клаузевиц, тај велики филозоф рата, већ је расветлио ово питање
у своме делу. Он, наравно, одриче рату особину неке засебне радње
и побија гледиште, да су политика и рат противположне радње. Своја
схватања изражава оваквим закључком: „Рат је продолжење политике
другим средствима“. Клаузевиц је тиме рекао да је рат последица
политике и да се рађа из њене намере; да се са даном објаве рата
вођење његово не може одвојити од политике и њених последица.

Али он тиме тако исто истиче, да политика још при постављању својих циљева, својим поступком и држањем, мора да рачуна са неким увек могућним ратом, ако се жели да она буде добро вођена. Међутим је Клаузевицева изрека била често погрешно схваћена. Као „продужење политике“ могло би вођење рата да буде доведено у зависност од вођења политике, политика би могла и за време ратних дејстава да поставља захтеве и предузима мере, које би по вођење рата могле бити штетне и опасне не трудећи се са своје стране да се и сама прилагоди вођењу рата. На овај начин могло би да дође до штетног паралелизма политике и вођења рата. Међутим, сва настојања, да се ограниче делокрузи власти, пропадају на недељивости овог питања. Такво стање је, вазда и свуда, доводило до трвења и препирки. Ако водећим личностима буде недостајала чврстина карактера и снага разума, могу ове размирице да се изроде у мрско непријатељство и упропасте успех.

Познато је да су чак између Молткеа и Бизмарка постојала сваква трвења, како 1866 тако и 1870, која, благодарећи величини ова два човека и њиховој сагласности у циљевима, нису проузроковала никакву већу штету.

Пошто су се и у Светском рату, код Централних сила, показале сличне појаве, а како још и сада влада старо схватање о политики и рату, потребно је да се ово питање што подробније размотри, да би се показало од коликог је штетног утицаја погрешно поимање о недељивости политике и рата и како рђаво вођена политика може штетно да утиче на вођење рата још од самог почетка.

Политика, у свима својим разноврсним облицима и начинима, није ништа друго него борба око противположених интереса. Ако се ова борба интереса, која се у политици води говорима, зборовима, нотама и конференцијама, не може одржати у тим границама помоћу неке више и стварне сile, и кад изједначење интереса изгледа немогућно, онда она мора да доведе до примене сile, до рата, до револуције.

У свакој уређеној држави битност унутрашње политике, као борбе око противположених интереса, долази мање до изражaja, јер свака уређена држава има извршне органе (полицију, жандармерију, војску) који сваку отворену употребу сile ради постизања посебних интереса у клици угушују и потпомажу власт која одржава ред и правни по-

редак. Али, ако недостаје поуздан извршни орган, пре свега поуздана војска, или ако нема смелости да се ти органи употребе, онда ће партије убрзо да пређу са речи на употребу сile; држава је и у унутрашњости изложена самовољи насиљника. Борба око партиских интереса доводи тада исувише лако до преврата, анархије, диктаторске владавине појединача или појединачних друштвених класа; држава се притом доводи у опасност да пропадне.

Одлика политике, као борбе интереса, испољава се најјасније у спољњој политици. Државе су највеће друштвене организације људи. Над њима не стоји нико, оне су своји господари. Животни интереси тих држава непрекидно се укрштавају у свету. Због тога има, увек и свуда, трвења и спорних питања. Пошто над државом нема неке власти за одржавање реда и законитости, то сваки сукоб интереса, који се преговорима и споразумима не би могао отклонити или одложити, води до употребе сile, до борбе оружјем, до рата.

Прелаз се најчешће дешава неприметно: са речи прелази се на претње, са претњи на употребу сile. То је једна јединствена радња, тј. политика исто тако претставља борбу (нотама, преговорима, конгресима, претњама) као и рат, борбу оружјем.

Политика и рат су једна јединствена борбена радња. Стога политика подлежи истим начелима као и рат — само су борбена средства друкчија.

Јединственост суштине између политике и рата изложиће се на основи најважнијих начела која важе за борбу уопште.

Као у свакој борби, тако и у политици, надмоћнији је сваки онај који иде право извесном постављеном циљу, тј. нападач, од онога који се брани, тј. од браниоца. Нападач, у односу на браниоца, има моралну надмоћност изразите стварне воље, одлуке, која се протеже из политике до у ратну радњу. Она политичком и војничком нападачу даје могућност да изабере време за свој напад — време политичке и војничке слабости противникова — и да за тај тренутак ојача своју снагу до највеће мере. Политички нападнути је тада у задочњењу са својим мерама, те долази у зависност од нападачевог поступка. Он, свестан своје немоћи, мора или да попусти и прихвати политички захтев нападачев, или мора, упркос својој немоћи, да води борбу до крајњих граница, до борбе оружјем. Он мора да загази у рат под неповољним политичким и војничким приликама. Само држава која се

не може напасти (Енглеска) или она која је у погледу снаге стварно надмоћније, сме да се држи чисте одбране, а да не мора рачунати са војничким поразом. Али се данас врло лако може преварити у процени односа снага подједнаких држава.

Као год што у вођењу рата наизменичност одбране и напада — офанзивна дефанзива — сједињује преимућства ових двеју врста борбе, и стога, како у оперативном на војишту, тако и у тактичком смислу на војишту, даје највећу снагу и силину (Фридрих Велики у седмогодишњем рату; Наполеон, битка код Аустерлица) тако исто је и у политици (Бизмарк 1870). Како је у рату само највећа војводска вештина у стању да управља овом двојаком игром и како само она може да одреди време прелаза из одбране у неодољиви напад, тако исто може само највећа државничка вештина да изабере прави моменат таквог прелаза у политици, па да стварно сопствена највећа снага погоди противничку слабост. Јасан поглед на стварност прилика, јака воља жељна одговорности, брза одлучност, потпуно владање над средствима снаге сопствене државе и крупан политички циљ јесу предуслови за државника у вођењу политике овакве врсте. Његов смисао за стварност треба да буде такав да он уочи да ће сукоб са извесним противником у скромом времену бити неизбежан. Он код тога противника, својим политичким држањем, треба да створи убеђење да заиста жели мир и да мисли само на одбрану, а да при том ипак, на неопажен и неизазван начин, припрема рат. Овакво држање противник ће сматрати као слабост, што ће га навести на политички напад. Неки случајно или дипломатски створени конфликт може вештим дипломатским поступком да се у свако доба ојача до повода за рат и непријатеља заведе да објави рат. Према томе, целокупан овај поступак састоји се у томе, да се не избегава рат који је уочен као неминован са неким непријатељем; да се он у погодном времену изазове и прихвати. Оваква политика само на изглед личи на одбрану, док по духу и суштини претставља напад. У њеном је духу ако јој, као продужење, следује напад на непријатеља другим средствима, тј. рат са потпуном силином. Успех је тада скоро сигуран.

Овакав начин вођења борбене радње политика-рат доноси такође велике моралне користи: она сваљује на непријатеља незгодна клеветања око кривице за почетак рата. Од колике је огромне вред-

ности ова морална корист казује ова Наполеонова изрека: „Три четвртине успеха у рату зависе од моралних елемената, а само једна четвртина отпада на материјалне чињенице.“

Државник који уме да искористи ова преимућства, да свој народ испуни жељом за постигнуће крупног политичког циља, да у народу, ради своје оправдане ствари, створи одушевљење за рат, привидно или стварно натурен споља, неминовно ће довести до победе (Србија, 1914).

У овоме се на јасан начин испољава јединственост борбене радње, нераздвојно везивање политике и рата.

Најбољи начин напада је препад; он погађа непријатеља у неспремном стању. Исто правило важи и за политику и њену везу са ратом. Политика која увек много раније пре чина утире пут својим намерама, не може да рачуна на успех. Изненађење непријатеља, и при политичким шаховским потезима, најбоље је јемство за успех сопствених намера. Мало би ловорика пожњели они политичари који би се прво свуда распитивали и о томе какав би став заузели остали према неком освојењу, заузимању неког слободног подручја или према присаједињењу неког заузетог подручја, а какав пак према захтеву неког савеза или неког споразума.

Потреба за изненађењем, за препадом, појављује се као централно питање, нарочито при избијању борбене радње, при прелазу политици у рат. Политичар који, решен на рат, недељама развлачи политичке припреме и дипломатске формалности, уместо да их оконча за неколико часова, греши према суштини политике и рата; он не схвата захтеве рата, који хоће да изазове, и наноси штету вођењу рата.

Друго једно начело сваке борбе гласи: процењуј правилно свог непријатеља, како у погледу снаге, тако и у погледу спремности. Ниједна грешка у политици и рату није толико опасна као што је опасно потцењивање непријатеља. Многе битке, чак и многи ратови, су очигледно, и доказано, изгубљени услед ове основне грешке. Па и у политици мора да дође до неуспеха, ако се занемари ово основно начело. Непријатељска снага може да се испита, па стога и правилно до процени. Међутим, спремност је духовне природе, па ју је зато тешко правилно проценити. Притом се ипак можемо осигурати од са-мообмане, па стога и од штетних последица, ако противнику припи-

шемо најправилнији и по сопствене планове најопаснији поступак, па према томе да предвидимо и наше држање. Зато политичар при свима радњама мора да рачуна са најопаснијим противрадњама противниковим, са употребом сile, тј. ратом. Али он, сем тога, а саобразно општој ситуацији, мора увек да рачуна са могућношћу мешања осталих држава и са последицама тих могућности. Свака политичка спрага у коју би се ушло, не рачунајући са поменутим претпоставкама, била би олако схваћена. То би довело до дипломатског пораза или до рата, који би тада, због погрешне процене непријатеља, вероватно био изгубљен.

Овај непрекидан утицај рата на вођење политике и непрекидан утицај политичких пропуштања на ратне радње, јасно приказују ратну радњу политика-рат као једну нераздвојну целину.

Ако се управљачи борбене радње — државник и војсковођ — придржавају изнесених основних начела борбе, тада ће, као последица тога, бити испуњено друго једно основно начело. Суштина борбе захтева да се она брзо заврши снагом прикупљеном у границама крајњих могућности, тако да се непријатељ што пре натера на примање наше сопствене воље. Свака борба која дugo траје, дакле свака дуготрајна или често обнављана политичка затегнутост, сваки дуготрајни рат, привлачи треће партнere да се умешају, јер дugo трајање политичке борбе или рата, дакле борбене радње уопште, даје повода да се рачуна са изједначењем снага, тако да мешање бива мање опасно.

Политика и вођење рата, државник и војсковођ, морају дакле од самог почетка да заједнички раде у потпуној сагласности, да борбену радњу политика-рат заједнички припремају и изводе, да би задовољили поменuto основно начело. Где ова сарадња и јединствено вођење не постоје, тамо већ и иначе недостају и многи други услови за успех политике и рата.

Примери: Дуготрајна припрема рата у политичком и војничком погледу, тром ток ратне радње, дали су повода да се европске велике сile, 1853-54, умешају у сукоб Русије са Турском. Ова борбена радња завршила се у Кримском рату неповољно по Русију. Сличне прилике су у руско-турском рату 1877/78 имале за последицу политичко мешање Аустро-Угарске и Енглеске, и најзад су довеле и до Берлинског конгреса, који је Русију лишио плодова њене тешко из-

војеване победе. Међутим, брз завршетак рата 1866 спречио је Француску да се умеша. Кратко трајање политичке затегнутости, којом је Бизмарк убрзо изазвао рат, и надмоћност ратних операција до Седана, определили су, 1870 године, на обазривост и уздржавање суседе, Аустро-Угарску и Енглеску, које су у почетку желеле да се умешају.

Тако се ето непрекидно испреплићу политика и вођење рата. Политика мора увек да рачуна са ратом. Она, већ због борбене природе која јој је иначе својствена, треба целокупно држање да прилагоди вођењу рата и често тренутно да предузме вођење борбене радње. Вођење рата, у својим припремама, мора опет да узима у обзир политичку ситуацију, политичку борбу и њен вероватни развој, па мора и у току рата такође да има у виду и да проценује последице њених поступака, успеха и неуспеха.

Политика и рат су једна јединствена борбена радња, у којој рат претставља кулминацију, највеће напрезање снаге и решење.

Рат као највеће напрезање снаге јединствене борбене радње политика-рат захтева безусловно обједињавање свих снага државе. Све: спољна и унутрашња политика, привреда, финансије, пољопривреда, трговина, занатство, индустрија, исхрана становништва, све то мора свесно да се стави у службу вођења рата. Само тако предано, од једне једине воље управљано, заједничко напрезање створиће могућност да се развије најјача снага.

Ово обједињавање не може се постићи у последњем тренутку, тј. при избијању рата. Оно мора плански да се припрема за време дуготрајног мира. Оно захтева од свих водећих личности потпуно схватље озбиљности рата и потребе вођења рата, као и добровољно потчињавање општим интересима.

Спољна политика мора своје држање увек да саобраћава могућностима неког вероватног рата. Било би лакомислено, па стога и погрешно, ако би се политичке акције предузимале са уверењем да оне и иначе неће довести до неког рата. При снажном отпору противничке стране долази до неког штетног повлачења које стоји у противуречности са дрским иступањем у почетку, или пак долази до неког нежељеног рата (Аустро-Угарска 1914).

Политика при постављању политичких циљева, и при избору начи-на и средстава за постизање тих циљева, мора увек унапред да ми-

сли на захтеве које поставља вођење рата. Она мора, по могућству, да своје целокупно држање прилагоди плану за почетак рата који је наметнула политичка ситуација. Предуслов за ово су високо војничко схваташње и непрекидна сарадња са војним управљачима. Нејасности, противуречности и неједнака мишљења не смеју да постоје, и то се све у корист вођења рата мора безусловно отклонити.

У садејству с унутрашњом политиком, рат мора да буде што боље припремљен. Војска и морнарица морају, наравно, у свако доба да буду спремне за рат; уколико је неки ратни случај извеснији, утолико више мора да буде припремљена снага народа. Све унутрашње слабости морају се отклонити; само сложан народ, који се свесно бори за своје највише циљеве, за своју будућност, моћи ће пуном снагом да отпочне одлучну борбу. Стога политика мора благовремено да сузбија све појаве које су штетне по овај захтев и да их у клици угушује. Унутрашње борбе — ма то биле само партиске политичке борбе — ослабиће отпорну снагу народа, чак је могу и сахранити.

Све остале гране државне управе треба непрекидно да одржавају извесне одређене мере за случај рата. Довољно је да се укаже на финансије, на прилагођавање и искоришћавање индустрије и нагомилавање ратних потреба свих врста.

Захтев, да се за време дуге периоде мира, која нуди много-бројне могућности рата, увек одржава потпуна ратна готовост, није могућно испунити. С времена на време увек ће се појављивати периоди рђавог стања ратне готовости, о којима би тада политика при својој делатности требало да води рачуна. Сваки пак такав период рђавог стања ратне готовости даваће ратоборним суседима потстрека за безобзирно иступање. Иако би политици успело да преброди кризу која би се из тога изродила, ипак се временом све више и више нагомилава експлозивна затегнутост, тако да сваки дуготрајни мир повећава опасност од тренутног избијања рата. Уколико је мир био дуже очуван, утолико ће његово угрожавање од сваке искрсле ратне опасности бити јаче, те ће утолико владати и мања сагласност најчешће баш између величине ратне опасности и степена ратних припрема.

Мирнодопска политика којој би био циљ да одржава мир по сваку цену, да избегава свако трвење или да га благо отклања, биће

најмање у могућности да задовољи баш те опште познате захтеве за обједињавањем свих снага државе. (Аустро-Угарска и Немачка.)

Међутим, најбоље јемство за испуњавање ових захтева пружа политика рата која се води у духу извесног предвиђеног ратног случаја. Све припремне мере могу тада да се предвиде до извесног унапред одређеног времена. Пошто у томе случају непрекидно и заморено одржавање тих мера није потребно; енергична државна управа може заиста да до изабраног времена успоси снагу народа до највише могућег степена (Енглеска, Француска, Русија, Италија и Србија).

Јединствена борбена радња политика-рат захтева и јединствено вођење. Јединствено вођење биће зајемчено само ако на целу државе стоји генијалан владалац, који је уједно државник и војсковођа. Где нема таквог владаоца тамо се стварно вођење политike и рата налази у разним рукама; на место кнеза као такве јединке долази заједничко деловање политичара и војсковођа. Такво потпуно заједничко деловање, које иначе не одговара човековој природи, може се очекивати само онда, ако је овој двојици, политичару и војсковођу, потпуно јасно да су политика и рат у суштини једна јединствена, неразвојна борбена радња. Политичар зато треба да има високу војничку даровитост, која је неопходна државнику као и карактерна својства великог војника. Војсковођа пак, поред стручне ваљаности, треба да има јасан политички поглед, смисао за стварност и карактерне особине великог вођа; дакле, обојица треба да буду особити, велики људи, који са једнаком вољом, са једнаком снагом иду ка заједнички изабраном великим циљу (Бизмарк, Молтке).

Где овакав срећан стицај не буде постојао, тамо ће недостајати и заједничко деловање на штету успеха: или велики државник, због рђаво вођеног рата, неће одмах моћи да оствари своје планове (Кавур) или способан војсковођа мора да гледа како због нестварне, рђаве и бесцильне политike пропадају, једна за другом, наде на успех и мора да започиње рат под неповољним условима, произашлим из политike. Но ако су оба човека осредње вредности, они или иду потпуно засебним путевима или свађе и препирке ометају јединства рада. Такав рад има за последицу велике штете; оне могу да доведу до неуспеха.

У сваком случају суштина политике и рата, као јединствене борбене радње, дозвољава да се изведе закључак који потврђује и историја: да је државник пресудна личност, пошто почетак борбене радње лежи у рукама политике. Погрешке које буду учињене у том делу радње и неуспеси који из тога произиђу, чине рат често безнадним, а нарочито онда ако своје употпуњење налазе у војсковођу осредње вредности. Само велики војсковођи могу, упркос рђавој политици, да извојују привремене успехе.

Међутим, политички правилно постављен циљ од стране великог државника обезбедиће успех, нарочито ако он буде у стању да целокупан народ испуни моћном вољом за постизање датог политичког циља. Извојевање и чување господарења на мору (Енглеска) и национално уједињење (Италија, Србија, Румунија) су примери таквих политичких циљева, који су постали народна идеја. Снага једном у народ убачене политичке идеје, дакле борбене идеје, толико је јака да она сама, чак и поред осредњих политичара и у недостатку великих војсковођа, мора да доведе до циља.

Најбољи пример за то пружа Сардинија-Италија. Идеја народног уједињења, која је тек од стране Кавурове генијалне политике била убачена у народ и у њему распаљена до највеће мере, била је заиста толико јака, док је вешта политика савеза коју је он започео била толико нескрупулозно вођена од стране његових наследника, који су иначе били осредње вредности, да је уједињење свих Италијана — изузев оних које је Кавур продао Француској — било постигнуто путем непрекидног ланца војничких пораза, додуше тек у току шест деценија.

Велики државник не само што треба јасно да уочи ову важност политике по вођење рата, већ мора још да зна да крунисање својих идеја, својих успеха може да постигне само помоћу победоносног рата, дакле помоћу вођења рата што боље саображеног политици. Због тога мора да обрати највећу пажњу да за војсковођа изабере човека, који ће му бити интелектуално сродан и раван.

Ова општа и, рецимо, теориска разматрања претстављају духовне везе између политике и рата, онакве какве јесу; она показују стварност тих односа и њихов законски дух.

Истинитост овог законског духа некорисно је побијати одвратношћу према рату и његовим страхотама па ма како дубоко

да она пројима сваког појединца, или читаве сталеже, класе, партије или чак и народе. Исто тако било би неумесно када би се мени, само као објављивачу ове истине, хтело да припише неко ратоборно расположење. Иако сам од детињства био војник душом и телом, ипак сам пре рата увек желео да ме провиђење поштеди од учешћа у рату. Ова жеља је безусловно постојала, она је била битно појачана сазнанијем, да је управо изложена стварност код нас била потпуно занемарена и да ће нас стога рат оптеретити напосредно великим, према свима изгледима некорисно поднесеним жртвама у крви. Ма ко-лико, наизглед, било бесмислено, ипак је резултат мого сазнања био тежња, да у своме делокругу рада припремам рат до ситница жељећи да га мудра политика благовремено изазове. Природно да би испуњење ове жеље нанело противнику неправду и наметнуло му велике непотребне губитке и некорисне жртве у крви. Али то је закон природе: Ти или ја! Све дотле док постоји правда, постојаће и неправда. Што је за неког правда, неправда је за другог. Право које себи присваја један или му оно буде дато, није право и оног другог, против чега се он и бори свима средствима. Само кад неправда буде другом натурена, тек онда ће он стварно моћи да ужива у благодатима права. То међутим захтева једну вишу правосудну и законодавну власт, која, у односу на државе и народе, не постоји и које неће никад бити. Народ који се драговољно и трајно повињава нанесеној му неправди, добровољно прима окове роба, зрео је да умре. Народ који хоће да живи, који хоће да напредује и цвета, мора да прими и изведе борбу за своје право свима средствима. Због тога стара изрека Римљана остаје и даље на снази: ако хоћеш мир, спремај се за рат — и, треба још додати, благовремено га изазови.

Ова општа разматрања изнесена су као претходна зато да би се на основу њих правилно могли да схвате: постанак Светског рата и узроци победа и пораза.

Централне силе, како Пруска-Немачка тако и Аустрија и Аустро Угарска, још никад нису укрстиле своје мачеве са Енглеском и Русијом. Само дубоке супротности које су сазревале током дугог времена и које су мало помало постајале непремостиве, могу према томе да објасне овај, тако рећи, девичански раздор четирију вели-

ких сила. Велики број непријатеља који су се сударали и који је у току рата непрекидно још и растао, па чак у себе увукao и Сједињене Државе Америке, које дотада нису учествовале ни у једном европском рату, може се протумачити само тиме што је био у питању неки светски проблем, чије је покретање и решавање давало могућности да се расправе још и многа друга спореднија питања.

Политички односи који су довели до рата морали су, дакле, бити врло замршени, што се може видети већ по томе, јер су се у табору непријатеља против сила Средње Европе заједнички борили и они који су још одавно стајали у врло затегнутим политичким односима и чешће се борили једни против других.

Најстарија и стога најпознатија супротност било је непријатељство између Француске и Немачке. Она је у извесном смислу била и тачка кристалисања око које су се постепено груписала и остала непријатељства.

Француска је одвајкада сматрала Немачку као поље своје славе, на коме је своје прохтеве за јевтиним проширењем власти могла да остварује. Јевтино зато, што је немачком народу недостајало јединство, што су његови цареви, обузети увек неплодном идејом римско-немачког царства, губили време и снагу око италиског проблема, стајали у сталној борби са папством а да ипак нису могли да се ослободе духовних окова те световне силе. Стога су немачки кнезови на дому имали одрешене руке да своју моћ учвршћују и ојачавају на рачун јединствене царске моћи. Одвратан лик кнезова, који су у питању спољних непријатеља стајали против цара, била је типична срамота немачке историје. Идеја светог римског царства немачке нације спречила је уједињење свих немачких племена под једну круну, у једну религију; зато је она узрок главној мани немачког народа која и данас постоји, а која се огледа у подвојености племена и расцепканости народа, партикуларизму, које су, имајући у почетку корен у домовима кнезова, ускоро постале особина народног духа. Слабост немачке државе произлазила је из тих малих државица, што је искористио Луј XIV да, у среду мира, приграби напредне немачке покрајине.

Француска се одувек могла наћи у табору непријатеља немачке државе.

Највећи тријумф над суседом извојевала је под Наполеоном, када је обе велике немачке силе, Аустрију и Пруску, у неколико ра-

това потпуно савладала и, у пуном смислу речи, учинила их француским робовима. То је трајало све дотле, док се унижени немачки народ, обузет силним одушевљењем, није подигао и у ратовима за ослобођење збацио француски јарам и диктирао мир у Паризу. Из тога времена потиче француска мржња према свему што је немачко. Што је баш разједињени и потцењивани немачки народ био главни носилац воље за уништењем француске славе, Француска му то никад није могла опрости. Притом је чак заборављала чињеницу да јој је све ратове, од револуције наовамо, наметнула завист и себичност Енглеске.

Она је видела само оруђа, а не и потстрекача.

Под Наполеоном III навикнута на водећу улогу у Европи, тешко је подносила уздизање Пруске до најјаче немачке силе и њене победе у Данској и Аустрији. Отуда је и онај незната повод, који је Бизмарк мајсторски искористио, био довољан да доведе до сукоба са Пруском. Но Француска је и овог пута ударила на сложну Немачку и потпуно подлегла у великом рату 1870/71. Губитак Алзаса и Лорена и необуздана жеђ за осветом, био је резултат овог рата. „Реванш“ је отада био идеја водиља целокупног француског мнења и деловања. Само немачки занесењаци, без смисла за стварност, могли су да се надају и са тиме да рачунају, да ће време ослабити или чак избрисати галску мржњу и жељу за реваншом. Озбиљни политичари морали су рачунати са тиме, да ће се Француска у свакој повољној прилици наћи на страни непријатеља Немачке, да ће Француска морати да буде душа сваког напада на Немачку. Француска никад није крила овакво расположење, већ се увек спремала за реванш. Упркос томе, галска мржња није нашла одјека у Немачкој. Широки кругови немачког народа који, на своју несрећу, не умеју да мрзе, помишљали су на измирење народа. Па и признање Клемансовљево, да је 49 година чекао на тренутак немачког понижења, још није излечило Немце од њиховог безумља.

Због тога им треба рећи: Француска мржња је незајажљива; она може да ишчезне само са нестанком једног од оба народа. То је мржња једног народа који је изопачен и који хита свом изумирању, према своме здравом, младалачки снажном суседу у коме види свога наследника. Та мржња, чак и сад поред охладнеле жеље за осветом, није засићена. Ма колико да су безумни услови мира, ипак неуто-

љена мржња увек вапије за новим понижењима и неће мировати све дотле, док не дође до потпуног уништења немачког народа или до неког поновног рата. Вођи немачког народа који још мисле да ће у будућности постићи измирење, ако свом народу сами одузму му жељност и ослањајући се на човечност и космополитство просјаче за пријатељством, када им се са супротне стране пружа само мржња и презир, рђави су вођи, заводници су немачког народа.

Стреси са себе рђаво вођство, немачки народе, и сети се, да никад ниси био већи но онда када ти је немачки гнев дао мач у руке да одбијеш туђе захтеве и покидаш туђинске ропске окове.

Дакле, од године 1871, Француска је непрекидно радила на одмазди. Идеја реванша, идеја мржње и освете била је једна од оних сила које су терале у рат.

Али је Француска сама била сувише слаба да немачком цину дође главе. У томе јој се, благодарећи немачкој политици, створи савезник на истоку.

Идеја водиља руске политике била је одвајкада, још из времена Петра Великог, продирање на море које служи светској трговини. Најближи и набољи пут водио је ка Цариграду и Дарданелима. Цариград, стари Визант, био је колевка руске религије. Жеља да се неверницима одузме то место, да се на Аја Софији, старој цркви св. Софије, поново постави грчки крст, могла је, убачена у религиозни народ, да га одушеви за највеће жртве. Тако се, ето, и руска политика, са жилавошћу крсташке идеје, чврсто држала ове жеље. Иако се на путу ка Цариграду увек сусретала са својим најмоћнијим противником, Енглеском, ипак је водила шест крвавих и скупих ратова да би се приближила своме циљу.

Руском цину, који је затворен дремао иза трновите ограде, Енглеска није хтела дозволити да уђе у слободну светску трговину; због тога је увек и свуда стајала на путу кад год би Русија пошла за овим циљем, било у Европи или у Азији. Она се не би устручавала да спречи Русију и оружаном снагом у заузимању Цариграда и Дарданела. Ради стешњавања Русије, Енглеска је још 1841 умела да придобије све велике силе да у уговору о Дарданелима наметне Турској обавезу, да у миру ниједном ратном броду не дозволи пролаз кроз мореуз. У Париском миру, којим се завршио Кримски рат, Русији

је било ограничено право држања флоте и поморских арсенала у Црном Мору.

По старој енглеској навици, Енглеска, која никад није имала јаку војску, само у крајњем случају стала би на пут и самој Русији; она је увек супротставља друге силе које су Енглеској, уз накнаду или из незнанца,чиниле пандурске услуге.

Традиционално пријатељство између Пруске и Русије било је први пут помућено поводом Кримског рата, када је Пруска, из непознатих разлога, била међу политичким противницима Русије. Она, додуше, није учествовала у рату, као што није учествовала ни Аустрија, али је у заједници са политички неразумно вођеном Аустријом, 20 априла 1854, захтевала, да се напусте дунавске кнежевине, Молдавија и Влашка. Обе силе су изјавиле да ће даље надирање Руса према Балкану или присаједињавање дунавских кнежевина сматрати као узрок за рат.

Русија је ово мешање Аустрије живосала као неблагодарност за указану јој помоћ 1849 године, и то јој никад није могла оправдати. Пруска је доиста могла да још 1870 користи руско пријатељство при добивши Русију за заштиту своје позадине против Аустро-Угарске, због чега је Бизмарк, 1871, издејствовао укидање руских ограничења у Црном Мору. Али већ следећи руско-турски рат донео је нове затегнутости.

Аустро-Угарска је искористила дуготрајни руско-турски политички конфликт на тај начин што је, као услов за немешање, тражила да јој Русија препусти Босну и Херцеговину.

Немачка је била благонаклони неутрални посматрач.

Кад је Русија, после дуготрајних борби, најзад савладала Турском и кад су њене трупе наступале ка Цариграду, енглеска флота упловила је у Мраморно Море. Енглеска је изјавила да Русија треба да ради с тиме, да ће се њене трупе сукобити са енглеским у Цариграду. Ова интервенција Енглеске принудила је Русе да закључе мир. Тешки услови мира у Ст. Стефану побудили су Енглеску на протесте, на оружење и на претње ратом. Она је, у заједници са Аустро-Угарском, која се поново нашла у служби Енглеске противу Русије, тражила да се преправе уговори о миру. Ова преправка вршена је на Берлинском конгресу под Бизмарковим претседништвом.

На овоме конгресу Русија је лишена највећег дела својих тековина. Аустро-Угарска се својевољно задовољила налогом за заузимање Босне и Херцеговине, иако јој је било понуђено присаједињење ових земаља. Румунија је за драгоцене услуге учињене Русији, била рђаво награђена; она је морала да уступи Русији богату Бесарабију добивши за то сиромашну Добруџу.

Последице овог конгреса биле су далекосежне.

Русија је била тешко озлојеђена, али своју срцу би није управљала на свог упорног противника, на Енглеску, тј. на покретача целокупног питања, већ на њеног надничара, на Аустро-Угарску, јер је ова добијањем Босне и Херцеговине добила господарећи положај на Балканском полуострву, не жртвујући ниједног јединог човека, као и на Немачку, честитог грошићара, којој је потпуно безразложно приписивала кривицу за исход конгреса и стога је сматрала неблагодарним

Русија је против Аустро-Угарске и Немачке заузимала све оштрије држање и тражила везу са Француском. Кад се Русија, чак и претњама, огредила о Немачку, Бизмарк је 1879 закључио одбранбени савез са Аустро Угарском и тиме раскинуо тесне везе са Русијом.

Русија је настојала да се без штете одржи у Бугарској да би у будућности, у некој руској сатрапији, имала чврст ослонац на Балканском Полуострву, а на средокраји ка Цариграду. Но Бугари нису показивати нимало воље да турско господарство замене руским. Они су се и после абдикације Кнеза Александра, изнуђене од Русије, упорно опирали руским тежњама. Руси су ово држање, према коме су били немоћни, приписавали утицају Аустро Угарске и тражили од Немачке да у духу њихових жеља повољно утиче на Аустро-Угарску. Одбијање овог захтева повећало је 1887/88 руску раздраженост толико, да је дошло до претњи ратом и до припремања за рат. У то време су положаји на Висли били јако утврђени, војска знатно појачана, а железничка мрежа изграђена за стратегиске циљеве. Благодарећи само утицају Бизмартковом и деловању младог цара Виљема, избегнут је рат.

Али је отсада Русија гледала у Аустро-Угарској непосредну и најважнију препреку за своје политичке планове. Русија је могла само помоћу своје надмоћније сувоземне силе да освоји Цариград и да се у њему одржи. Зато јој је био потребан пут преко копна. Али је

тај водио кроз узани простор између Ердеља и мора. Руска војска могла је да прође кроз овај теснац и да се одржи у Цариграду само под условом да буде потпуно сигурна од Аустро-Угарске. Оба последња руско-турска рата јасно су показала ову зависност, али су они takoђе доказали да је монархија увек радила у духу енглеских текњи. Држање Аустро-Угарске према своме најмоћнијем, непосредном суседу заиста није било паметно. Да ли би узроке за ово требало тражити у погрешној политици Аустро-Угарске или у руској, могло би да утврди само подробније испитивање. Вероватно је да је било грешака на обема странама.

је било грешака на свима странама. Аустро-Угарска није имала никаквог непосредног интереса да спречава Русију у заузимању мореуза. Она само није смела дозволити да са свију страна буде опкољена руском надмоћношћу. Зато је требало да тражи самосталност Румуније и Бугарске. Притом је могла да рачуна на потпуну сарадњу Румуна и Бугара. Борбу око Цариграда могла је Аустро-Угарска мирне душе да препусти заинтересованима, Русији и Енглеској, утолико пре, што би у томе случају Русија на себе навукла непомирљиво непријатељство Бугара и Грка, који су и сами тежили да добију тај драгоценни адиџар, због чега би га радије гледали у рукама Турске, која је изумирала, неголи у моћној руци Русије.

Али је, на жалост, одувек била страст копнених дипломата да за Енглеску извлаче кестење из ватре.

Руска се политика, у свом даљем току, посветила најближем међуциљу, тј. уклањању непосредне препреке на путу ка Цариграду, дакле уклањању Аустро-Угарске. Од тога времена она је систематски радила на рушењу монархије.

За ово је користила панславенску идеју и пропаганду. На место неблагодарне Бугарске, која је чувала своју слободу и није хтела да буде слепо оруђе Русије, дошла је Србија као руска претходница у заједници са Црном Гором, којој је увек требало новаца, и стога била подмитљива. Уједињење свих Срба био је мамац.

У свима словенским земљама Аустро-Угарске монархије отпочело је систематско роварење, што је било утолико опасније уколико су, после заузимања Босне и Херцеговине, Словени у управљању Аустријом играли прву улогу, чemu су се Немци Аустрије најшешће опирали.

Иако је Аустро-Угарска тек после крвавих борби могла да заузме додељене јој земље, аустро-угарска се политика ипак нашла побуђена да Турској, у споразуму постигнутом 21 априла 1879, изрично призна врховну власт султана над овим земљама. Овакав неодређен однос окупационог подручја биће доцније монархији и те како непријатан.

Овакво чудновато држање монархије у питању присаједињења или запоседања, може да се објасни само њеним унутрашњим приликама. У случају присаједињења требало је да ове земље, заједно са Далмацијом, а према мађарском схватању, потпадну под угарску круну. Но са овим би Југословени у Угарској добили толику превагу да би одвајање југословенских земаља постало неизбежно, а последица тога био би прелаз у тријализам. То, међутим, Мађари нису хтели. Због тога се уређење државно-правних питања радије одложило на неизвесно време, а задовољавало се нејасним решењем које је садржало све могуће штетне клице али и компликације по будући развитак.

Тако су се, ето, стекле две идеје управљене против Централних сила које су биле пројекте жељом за борбом и стога терале у борбу, и то: реванш-идеја Француске управљена против Немачке и свесловенски религиозно дотерано, од природе потребно стремљење Русије ка мору, чији је пут морао да иде преко рушевина Аустро-Угарске. Отуда није ни чудо што су се обе нашле у савезу, али у једном савезу који је, противно савезу Централних сила, био пројект нападном идејом и стварно тежио за сасвим одређеним политичким циљевима.

Слабост овог нападног савеза огледала се у јакој надмоћности Немачке над Француском, која је могла да дође до потпуног изразаја само у току оног времена, које је Русији било потребно за развијање њене снаге. Зато је Француска била вољни давалац новца Русији да би унапредила и усавршила њену ратну готовост. Упркос својим нападним тежњама, овај савез није смео да напада стога што је снага Централних сила, приласком Италије и Румуније, била знатно појачана. Италија, увеђена од стране Француске, ушла је у савез са Аустријом упркос иредентистичкој идеји укорењеној у њеном народу, дакле у савез који је сваком разумном човеку изгледао неприродан. За Румунију, која је додуше увиђала сву опасност за свој

опстанак која јој је претила од стране Русије, може се то исто рећи, јер је њен народ био страстан непријатељ Аустро-Угарске и тежио за уједињењем свих Румуна на рачун Мађарске.

Али је овај савез, који је био склопљен ради одржавања мира за дуже време, ипак одговарао својој сврси. Италија и Румунија извукле су из оваквог политичког уређења велике привредне и политичке користи, а да њихова обавеза није била стављена на неку тежу про-бу. Напротив! Аустро-Угарска, која је ове силе безусловно хтела да држи на узди, подносила је највећа могућа самопрегрења за љубав стог савеза. Не само што је због обзира унутрашње политике и расположења словенских политичара, неактивно посматрала свесловенско роварење, већ је за вољу савеза трпела најбезобзирније иредентистичке агитације и припреме за неизбежни сукоб. Само је у Мађарској био примењиван сасвим обратан поступак. Тамо су Румуни били угњетавани у културном и националном погледу, тако да се национално огорчење у краљевини Румунији, под утицајем политичких избеглица, све више и више претварало у мржњу према монархији.

Због несрећне мађарске политike према тим спољним утицајима била је слабост Аустрије, а тиме и монархије, још више појачана. Сваке десете године обнављане нагодбе давале су прилике Мађарима, да унутрашње стање у Аустрији и отпор словенских партија против државе употребе у своју корист. Аустријске владе налазиле су се стога увек између наковња и чекића. Неизбежна последица тога било је слабљење Аустрије, а тиме и монархије. Исто такву слику коју су давале обадве државе монархије стојећи у сталној опречности између себе, давала је и Угарска сама за себе у борби Хрватске против мађарског угњетача, а која је, уствари, претстављала самосталну државу.

Али је и у самој Хрватској било непријатељства између католичких „Хрвата“ и православних „Срба“. Чудновата игра мађарске политike састојала се у томе, што се мађарска влада у борби против Хрвата, верних монархији, ослањала на Србе, непријатељски расположене према монархији. Непојмљиво је било да су ови Срби, који су стајали у спољној служби, сачињавали саставни део мађарске политичке партије, радничке партије, која је била на влади, и стога, као припадници владине већине, уживали нарочиту заштиту мађарске владе. Отуда се претседник мађарског министарског савета, граф

Тиса, чак и за време рата са Србијом (1914—1915) није могао да придобије на иступање против угарских Срба, иако је било јасно, да су они у споразуму са непријатељем. Сматрало се као потпуно разумљиво што су у српским јавним локалима и њиховим породичним домовима висиле слике српске краљевске породице, што су се у удружењима и народним библиотекама налазила српска војна правила, што су српски молитвеници потицали из Москве и садржавали молитве за цара Николу и за царицу. Граф Тиса је, на допис и сумњу Команде балканских трупа, одговорио: „Са Србима у Срему може Команда да ради шта год хоће, и у том погледу може да се договара са Баном Хрватске и Славоније, али моје Србе оставите на миру“. Тиме се мислило на Србе у Банату и Бачкој, дакле угарске Србе, који су своје посланике дали Тисиној већини. Дакле партиски интерес је стајао изнад државног интереса.

Тако је у монархији стајало све у борби једно против другог. Непрекидном, раздраженом и затегнутом односу између Аустрије и Угарске одговарало је непријатељство Хрватске према Мађарској; све народности стајале су у борби једне против других. И, зачудо, што је срдност била ближа, то је огорченост борбе била све јача, тако да је најжешћа борба беснела међу словенским племенима. Непријатељство између Украјинаца и Польака било је непребродиво, а мржња између племенски сродних Хрвата и Срба, заснована на верским разлозима, била је дубока као бездан.

Зато се није требало чудити што се руска политика надала да ће, потпомогнута честољубивим вођама словенских племена, чаркајући ове ватре, постићи распад или слабљење монархије. Русија је такође, где год је то могла, потпомагала рушилачки рад Румуна и Италијана. Тако су и непријатељи и савезници на „мирани“ начин радили на рушењу старе државе.

Само се најмоћнији савезник монархије, Немачка, који је у монархији имао преко дванаест милиона својих саплеменика, који су својим радом и својом културом подизали њен духовни и привредни значај, уздржавано од сваког утицаја избегавајући чак да своју премоћ употреби за морално јачање носилаца аустријске државне идеје. Због тога словенско-романско роварење није никде наилазило на отпор, ни код монарха, ни код владе нити пак код Немаца, који су, будући напуштени од великог немачког народа, подлегли наследној немач-

кој мани, тј. недостатку националне свести, дакле недостатку јединства.

Ова равнодушност немачке политике према унутрашњем развитку царске државе била је једна од њених великих погрешака. Она се правдала, и могла се правдати, потребом беспрекорног држања у погледу немешања у унутрашње прилике осетљивог савезника. При јасном и свесном сазнању о далекосежности ових погрешака и јасно одређеној вољи, сигурно се могао наћи пут, да се Немцима Аустрије, на беспрекоран начин, пружи помоћ против словенско-романске невоље.

Уколико је дуже трајао утицај словенско-романског роварења, утолико је разорније дејствовало тровање које је услед тога продирало у све народне слојеве, па је морало да продре и у војску, и да олабави њен склоп.

Ово стање било је погоршано још и неразборитом привредном политиком царске државе. Под притиском Мађара, а према обема аграрним земљама, Србији и Румунији, вођена је царинска политика у обimu толиког зlostављања да се изродила у прави привредни рат и на крају била крунисана тиме, што се настојало да се Србији, која се према сваком логичком закључку могла наћи само у редовима наших непријатеља, натуре изврсни Шкодини топови. Појачање нерасположења до слепе мржње, било је природна последица овакве привредне политике.

Тако је дошла до изражаваја још и трећа моћна борбена идеја против Централних сила, тј. идеја народног уједињења. Ова се борбена идеја очевидно испољавала само против Аустро-Угарске, али је тиме посредно погодила и немачку државу, што при даљем политичком развоју није требало губити из вида. Значај ових националних стремљења требало је да буде што савесније и брижљивије процењиван од стране немачких и аустро-угарских државника, пошто се тицало трију важних народности у монархији: Италијана, Румуна и Срба и великих приграницних подручја на источној и јужној граници монархије. Али се значај тих стремљења потцењивао верујући да су два од ових, италијанска и румунска иредента, отклоњена путем савеза. Државници Централних сила мислили су, да су довољни сами споразуми закључени са владаоцима и државницима, и даље се нису бринули о животу и драстично испољаваном народном расположењу. Такође и чести изливи народних страсти и неспособност, или недо-

статац воље, италијанских и румунских власти да се ти испади предупреде или ублаже, није довело до сазнања, да савези немају вредности, ако нису закључени вољом једног и другог народа. До овог сазнања дошло се, на жалост, тек онда, када су, при избијању рата, пред италијанским и румунским посланствима у Бечу и Берлину најживљи изрази народног расположења нашли на хладно одбијање; код неких непоправљивих оно је дошло још доцније — тек 24 маја 1915, тј. на дан објаве рата Аустро-Угарској од стране Италије. Најјачи доказ потпуне заслепљености наших државника и недостатак сваког разумевања за динамичку снагу политике и рата, даје опис графа Чернина у коме износи, како се трудио, да старог румунског краља Карола принуди, да са својом војском и против народне воље буде уз Аустро-Угарску.

Граф Чернин пише:

„Неописано узбуђење које се одигравало у души краљевој, када је изненада, као гром из ведра неба, видео светски рат пред собом, може се објаснити тиме, што је он тачно знао да ће конфликт између његовог народа и онога, што је он сматрао питањем части и дужности, наједном постати очигледан. Јадни старац издржавао је борбу како је умео, и остао при њој. Краљ Карол умро је због рата. Последње седмице биле су мучење за старог господина, јер је налоге, које сам имао да му саопштим, осећао као ударце бича. Сходно овлашћењу имао сам да предузмем све, да бих осигурао одговарајућу сарадњу Румуније. При томе сам морао ићи тако далеко потсетијући га, да дата реч не трпи никакво објашњење, да је уговор уговор, и да му његова част налаже да се лати мача. Сећам се једне заиста потресне сцене, када је стари краљ, гласно плачући, пао по своме писаћем столу и дрхтавим рукама покушавао да стргне с врата орден »Pour le mérite«, који је увек носио. Могу без претерицања да кажем, да сам га гледао како вене под моралним ударцима маља и да су душевни потреси, које је преживљавао, без сумње скратиле његов живот. (Из књиге „У светском рату“).

Да ли ово описивање захтева још и неко објашњење?

За време онолико недеља колико је требало дуже да траје стратегски развој целокупне руске снаге од стратегиског развоја немачке и аустро-угарске снаге и све дотле, докле су Италија и Румунија силом савеза, бар на изглед, биле везане за Централне силе, да-

ЕДУАРД VII

ке све дотле док није требало да се страхује од ових трију борбених идеја против Централних сила, све дотле могле су Централне силе да господаре ситуацијом. Али су њихови дипломати морали да буду на врло великој опрези, морали су будно да прате усавршавање руске ратне готовости и да пазе, да због придоласка неке нове борбене идеје не буду расклимани окови наметнути Италији и Румунији и у најопаснијем тренутку покидани, услед чега би положај Централних сила тада могао постати веома опасан. Свакако да би тада стара политика Централних сила била осуђена на пропаст, јер би непријатељима дала само времена да се плански уочења тих могућности, преобрази у политику напада, тј. Централне силе имале би да се у што краћем времену припреме за напад и искористе први повољан повод, да тада изазову неизбежну борбу или бар раскину обруч непријатеља. Сваки повод, који би непријатељима, у погодном времену, ударио жиг изазивача рата, био је подесан. Политика Централних сила имала би у томе времену да избегава сваку игру ватром и да се чува сваког оштрог иступања. Колико је мало политика Централних сила одговарала овим захтевима, видеће се из даљих излагања догађаја.

Први трагови нове, крајње опасне борбене идеје, појавили су се исувише брзо.

1884. године Немачка је добила Јужну Африку, Того и Камерун, а 1885. Источну Африку. Овом енергично извојеваном тековином Немачка је постала колонијална сила и као таква препречила путеве Енглеској, која се једина осећала позваном да присваја земље које нису имале господара. Енглеска је у том енергичном, свесном иступању и моћном стремљењу немачке државе видела далеку опасност и у томе налазила сужавање својих оправданих интереса. Њено држање према Немачкој је охладило, било је чак и непријатељско кад је Немачка, на доста неразборит и оштар начин, испољила жељу за издејствовање права на неко место под сунцем. Огроман напредак немачке индустрије, а тиме и немачке трговине, учинио је, да Немачка ускоро постане најопаснији такмац Енглеске. На велико задовољство и на понос свих Немаца, немачка држава се приближавала своме супарнику огромним корацима. Извесне гране њене индустрије ускоро су преплавиле целокупно светско тржиште. У бродоградњи и трговини

могло се скоро са сигурношћу одредити време, када ће немачка способност, немачка вредноћа и немачка темељност преотети првенство Енглеској. Ако се оправдани понос, услед огромних успеха који су остала већ иначе вређали и забрињавали, износи хвалисаво на дрзак и увредљив начин, па ако се једновремено изrekне још и захтев који дубоко задире у односе снага, као што је онај о „слободи мора“, онда такво неразборито држање мора да изазове и појача осећање мржње код противника.

Непомирљива мржња је, међутим, она мржња која се осећа према опасном противнику који има успеха. Таква мржња води у немилосрдну, супарничку борбу вођену са најжешћим средствима, која се често претвара у борбу до истраге, ако јој се закључењем трговинског споразума не одузме терен.

Стога је прво испољавање овог енглеског осећања морало да побуди немачке државнике на закључење једног немачко-енглеског савеза или је требало да буду спремни на оружани сукоб са супарником. С немачке стране требало је сматрати као извесно, да угрожени такмац неће чекати док противник потпуно ојача, већ да ће напasti чим му се укаже прилика.

Али је рат са Енглеском, обзиром на потврдне историске примере, значио борбу против групе копнених сила. Четврта нападна идеја, која је обухватила једно светско питање, тј. превласт у трговини и на мору, која је дакле могла да уједини три остала борбене идеје управљене против Централних сила, и временом их морала да уједини, постала је од 1885 јасно уочљива и била у непрекидном, али лаганом развитку. Немачки политичари су, дакле, имали времена да уоче ову опасност и да избегну њене последице.

Енглеска је за то време још била у оштром сукобу са Француском, који је достигао свој врхунац у питању Фашоде.¹

Да се на немачкој страни осећала опасност, доказује флотни закон усвојен 1900. До 1917 требало је да немачка флота има 38 линијских бродова, 14 великих и 38 малих крстарица. Такво јавно и с роком утврђено наоружање претстављало је тешку погрешку: није се смело очекивати да ће онај, који ће тиме бити угрожен или се као такав буде осећао, чекати док наоружање не буде изведене.

¹ Место у египатском Судану. Пр. пр.

Са доласком краља Едуарда VII (1901) на престо добила је енглеска политика нове потстреке, значајне за немачке државнике. Све јасније се испољава једина тежња Едуардова, да уништи немачког такмаца. Разорење немачке колонијалне сile и уништење немачког такмичења у трговинском смислу, били су циљеви енглеске политике, коју је обновио Едуард. Притом је он пре свега поправио однос Енглеске према Француској. Односи су из године у годину бивали све тешњи, док најзад 1904 није дошло до уговора, који је закључио Делкасе, непомирљиви мрзилац Немаца, и којим су отклоњена сва спорна колонијална питања између Француске и Енглеске. Других спорних питања између ових двеју држава није више ни било, пошто декадентна Француска није више могла да буде супарник Енглеској. Француска је Енглеској признала власт над Египтом добивши за то енглеску сагласност за своју превласт у Мароку.

Тиме су почели неспоразуми са Немачком. Француска је у смислу закљученог уговора са Енглеском настојала да добије протекторат над Мароком. То је пак, сходно француском колонијалном систему, значило потискивање свих права страних држава. Пошто је Немачка у Мароку имала да заштити своје важне трговачке интересе, одупрла се тежњама Француске. Немачки цар је тада (1905) отпуштовао у Тангер, на начин који је изазвао узбуђење. Ратна опасност је била велика; али је била отклоњена; ишло се у Алгезирас. На тој конференцији Немцима се указао први менетекел: Италијани, који су због признања њиховог права на Триполис били намамљени од Француске и Енглеске, нису стајали на страни свога савезника, већ уз Енглеску, на страни Француске. Немачки и аустро-угарски дипломати нису уочили значај оваквог држања, или нису хтели да га уоче. Они су се тешили појмом „Екстратур“. Италија је и даље уживала благодети тројног савеза. Упркос томе Француска на овој конференцији није постигла свој циљ, добијање протектората. Признат јој је само повлашћени положај.

Прва дипломатска борба показала је нову групацију европских сила у потпуној светlosti: Енглеска, Француска, Русија, Италија против Немачке и Аустро-Угарске. Све четири борбене идеје, као покретачи, удружене су се против Централних сила, међу којима је било и питање од светског значаја, о владању морем и трговином. Дошло

је време да немачка политика предупреди даљи развитак у поменутом правцу.

У исто време (1904—1905) на истоку Азије претворила се руско-јапанска затегнутост у олују рата. Из тог рата изишла је Русија врло оштећена у снази и угледу. Револуција, која је следовала после тога, показала је унутрашњу слабост ове огромне државе. Централне силе су пропустиле ову прилику, да бар неко од балканских питања скину с дневног реда. Одбијена на Истоку, Русија се утолико усрдније вратила ближем Истоку, Балкану.

Непријатељство краља Едуарда узимало је у даљем току времена све жешће облике, тако да се за његово означавање употребљавао израз „опкољавање Немачке“. Немачка је на то, 1906, одговорила донетим закључком, да убрза изградњу флоте.

Године 1907 Енглеска се тешње придружила савезнику Француске, Русији, свом великим противнику у свим азијским питањима. Дошло је до споразума у погледу азијских супротности, нарочито у погледу поделе власти на подручјима Персије.

У исто време, као круна тежњама краља Едуарда у његовој политици опкољавања, био је покушај да одврати цара Фрању Јосифа од савеза с Немачком, али без успеха.

Свима који су јасно гледали видно је падала у очи дубока опре-ка, чак непријатељство, Енглеске према Немачкој. Свако ко је био обдарен смислом за стварност морао је видети, да Енглеска неће чекати док јој њен супарник буде раван; требало је да схвати, да је Енглеска свој циљ могла да постигне само ратом и да стога продужење енглеске политике мора довести до рата. Због тога је и немачка политика, као пандан енглеској, морала да рачуна с ратом као својим продужењем, па је требало да од политике мира пређе на политику рата. Сваки познавалац енглеске историје требало је да зна, шта то значи, када Енглеска на овакав начин спрема ударац против непријатеља. Он је требало да зна, да овакво непријатељство неће престати све дотле, докле Енглеска за уништење непријатеља не буде задобила пола света. Према томе морало је да дође до борбе за опстанак. Сад Немачка није више смела да губи време. Требало је да предухитри безобзирност непријатеља, да се свесно припреми за неизбежан рат и да искористи згодан повод, те да ствари пођу својим током. Непрекидне затегнутости и трвења на Балканском Полу-

острву и вечити сукоби између Аустро-Угарске и Русије, који су из тога произлазили и који чак ни помоћу „великодушног“ држања Аустро-Угарске за време рата у Источној Азији и упркос ослабљењу Русије и њене револуције нису могли бити отклоњени, могли су, у свако доба, да буду повод за рат. Али немачки политичари нису схватали повезаност политike непријатеља Немачке са ратом.

Па и сада, после ужасног Светског рата, који је Енглеска изазвала, многи Немци неће још да увиде дубоке узроке енглеског непријатељства према Немачкој. Они те узроке приписују немачкој грандоманији, која је изградњом несразмерно велике флоте непотребно раздражила Енглеску, они у политици Енглеске и Едуардовим тежњама виде мирољубивост, а не жељу за ратом. Ови често уважавани гласови су мишљења, да је Енглеска била узнемирена само због немачке ратне флоте, а све остало да су само бајке и да краљ Едуард није хтео рат, већ је жељео да Немачку присили на мир.

То су потпуно погрешна, на површију бази заснована гледишта, и може се рећи, да се подударају са схватањима немачких дипломата који су тада били на послу.

Чим би Немачка, за љубав мира, жртвовала своју ратну флоту или, чим би потпуно успело опкољавање које је желео краљ Едуард, одмах би се као последица тога показало привредно угушење Немачке, што би опет морало довести до рата.

Немачки дипломати нису увиђали, да ће идеје и снаге које су се испољавале према Централним силама безусловно отерати у рат, да ће се оне стишати само ратом. Они нису схватили да ће тај рат бити борба за опстанак, за будућност немачког народа, да политика стога треба да учини све, да би га водила у погодном времену и под најповољнијим околностима, и да она, пре свега, треба да испољи стварну вољу за отсудном борбом. Они су се надали да ће дипломатским средствима и помоћу уговора, моћи да разбистре и рашчисте стања у времену, када је само рат могао да донесе решење. Али су дипломатска средства могла само још више да одлажу рат, док су сви непријатељи, удруженi једном вољом, гурвали на дело, у рат.

Дипломате Немачке и Аустро-Угарске држећи се безусловне политike мира остали су стога у потпуном непознавању јединства између политike и рата и у непознавању утицаја политike на воћење рата,

који је био на помолу. Они нису мислили на противнапад, већ су остали у одбрани, зависни од мера и предухитрења својих непријатеља.

Опасности које су тада окружавале Немачку и могле и због неког инцидента да дођу до изражaja, никако нису биле скривене у непровидној магли. Оне су биле потпуно јасне.

Као сведоци за ово наводе се белгиски посланик у Берлину, барон Грајндл и белгиски генерал Дикарн, чије је извештаје и мемоаре искористио пуковник Швертфегер за своје дело „Духовна борба око повреде белгиске неутралности“.

Белгиски посланик барон Грајндл извештавао је у јуну 1906, да за време док је Русија сломљена, не постоји непосредна опасност од неког сукоба, али будућност никако није сигурна. У Паризу и Лондону радио се и даље на томе да се Немачка усами. Један извештај од 18 априла 1907 садржи и ово: „У Берлину се никако не може заборавити да је енглески краљ понудио 100.000 људи господину Делкасеу“. Дакле о овој понуди морало се знати у Берлину, морало се знати да је Енглеска радила на томе, да своме супарнику натури непријатеље на врат, и то непријатеље, код којих је, као што је раније изложено, иначе у народу била укорењена нападна идеја.

У једном исцрпном извештају, који додуше потиче тек из децембра 1911, Грајндл се о положају Белгије у будућем рату овако изразио:

„Сигурно је да нам прети опасност с обадве стране, и зарађени можда неће никако бити у могућности да нас поштеде, иако би зато имали и поштену намеру. Не треба изгубити из вида, да се на обе ма странама заморило због тога што се већ четрдесет година живи на *qui vive*. Када једном мир буде прекршен настаће рат уништавања. Ако Немачка победи, она ће бити заувек осигурана, а Француску ће свести на ранг другостепене сile. Победи ли Француска она се неће задовољити тиме да се прошири до Рајне: циљ ће јој бити да разори немачку државу чије јој је стварање одузело ранију неоспорну превласт. Још од Ришельеа, превласт Француске заснива се на цепању немачких земаља. Доћи ће до борбе за опстанак. Зарађени ће се руководити искључиво стратегиским обзирима. Пошто заједничка граница Француске и Немачке неће бити довољна за развој маса,

које ће бити обострано употребљене, постоји највећа вероватноћа, да наша неутралност неће бити поштована“¹.

Белгијски дипломата је dakле јасно уочио значај будућег рата по Немачку.

Генерал Дикарн написао је, 1900 године, у једном мемоару:

„Народи се заклињу на вечито пријатељство и упркос свима узажамно датим обећањима и свечаним заклетвама, династично частољубље и народно расположење, коме се владе не могу одупрети — као што је енглески и амерички империјализам, неки привредни или ма који други интерес, у појединим приликама чак и неки обичан неспоразум — бацају народе у борбу“. А на другом mestу каже: „Мудрост налаже, да треба сразмерно само мало вере поклањати уговорима. Ма какву веру им могле или морале поклањати дипломатије или владе и ма какве сигурности оне нашле у добивеним обећањима или датим јемствима — не губимо никад из вида, да дипломате нису они који ће водити армије“. (Швертфегер, страна 61). Он овим правилно карактерише вредност уговора.

Као шеф белгијског Генералштаба Дикарн је, 20 фебруара 1909, поднео министру војске један мемоар, чије је најважније одељке, који су се тицали енглеско-немачких односа, пуковник Швертфегер овако изложио (странице 77—78):

„Дикарн каже, да је Енглеска у затишју, постепено и све јаче, пунила атмосферу непријатељством против Немачке. Енглеска је у Немачкој гледала свог главног непријатеља на светском мору и у светској трговини. Да би удавила Немачку којој је, због великог по-раста њеног становништва, било потребно проширење, енглеска дипломатија је предузела опкољавање Немачке, тако да би је стегла обручем својих јаких пријатеља, који су могли да се, у случају потребе, удруже или бар остану у благонаклоној неутралности. Енглеској је чак успело да у извесном степену учини несигурном и помоћ оних народа, на коју је Немачка дотада могла да рачуна. Но она се није задовољила само тиме, него је настојала да створи и добру војску. Ради придобијања народног расположења за тај циљ вешто је искоришћења авет немачке инвазије у Енглеску, иако Немачка не би мо-

¹ Швертфегер, *Будући рат око повреде белгиске неутралности*, стр. 46, 47 и 55.

гла никад ни помишљати на искрцавање у Енглеској све док не буде владала морима. Међутим, она ово није могла да постигне у доделном времену.

„Непријатељство према Немачкој било је дакле главни разлог за отворена настојања Енглеске да створи што јачу и што бољу су-воземну војску. Али за острвску државу још није било дошло време да своје нападне намере приведе у дело“. Дикарн, сем тога, од речи до речи каже: „Додуше, општа политичка ситуација може да се издана у дан толико заоштри, да би Енглеска, и са недовољним средствима, могла бити увучена у неки рат против Немачке“. (Страна 181).

У свом даљем излагању пуковник Швертфегер каже: „При проучавању разних могућности према којима би то могло да се изведе, Дикарн даје такву слику ситуације у Европи, да су је догађаји, који су се одиграли пре и у почетку рата, потпуно потврдили. Он чак рачуна са иступањем Италије из Тројног савеза, као и са тиме, да ће Немачка остати усамљена против енглеско-француско-руске коалиције.“ (Стр. 78).

Ми дакле видимо, да су белгијске дипломате и шеф белгијског Генералштаба јасно уочили опасност политичке и војничке ситуације у којој се до 1909 године налазила Немачка.

Уто је, 1908 године, у Цариграду, букнуну пламен: младотурске преврат. Прождрљиве очи свих суседа биле су управљене на Турску, која се трзала у револуцији и која је већ одавно почела да „умире“. Да ли су то били трзаји самртника или предзнаци оздрављења болесниковог?

Судбоносно држање Аустро-Угарске на Берлинском конгресу, њено драговољно одустајање од коначног присаједињења земаља на које је полагала право, тек сад је показало своје плодове. Да ли је требало да Аустро-Угарска преда свој правни посед уставној Турској, која је оживела? Да ли је требало да само једноставно преда обе драгоцене земље, за чије је заузимање морала да употреби армију од 250.000 људи и које је, у току тридесетогодишњег рада и са много трошкова, подигла на значајан степен културе? То је ипак било немогућно, и утолико немогућије, што су се сад појавили Срби као претенденти на овај „турски“ посед.

Требало је брзо радити. И то је, коначно, радила аустро-угарска влада. Она је анектирала обадве провинције. Ова, уствари, сасвим разумљива законита одлука, која је изведена само са тридесет година

задоцњења, безграницно је распалила бес и мржњу Срба против монархије. Србија и Црна Гора, сигурне у помоћ Русије, одговориле су на то претњама ратом и ратним припремама. Али и Турска није хтела да дà свој пристанак. Русија је пак сматрала да је овај момент подесан за извођење њених политичких планова. Она се без устезања придружила српским државама. Ситуација је била толико опасна, да је Аустро-Угарска морала да приступи ратним припремама и концентрацији трупа на српској граници.

У нади да ће Аустро-Угарску наћи усамљену, Русија је, потпомажана Француском и Енглеском, заузела такво изазовано држање према Аустро-Угарској, да је рат изгледао неизбежан.

Згодан повод за почетак одлучне борбе био је ту.

Српска војска била је слабо припремљена за неки рат. Држана далеко испод и иначе слабог мирнодопског бројног стања, војска није могла благовремено и у потпуности да се концентрише. Обука, наоружање и опрема били су врло оскудни. Само се први позив могао употребити, дакле око половине војске, пошто је други позив постојао само на хартији.

Русија је још увек трпела од последица свога пораза у Азији. За концентрацију војске требало јој је још увек много више времена него што је било потребно осталим великим војним силама. Због тога, и све док Русија не би била готова за дејство, Француска би дugo времена била изложена неодољивом нападу целокупне немачке снаге. Додуше, источни фронт Француске био је већ јако утврђен, али целокупни систем још није био без мана. Белгија је била још до-ста немоћна да Немцима спречи пролаз кроз своју земљу. Белгијска утврђења требало је још изграђивати. Белгијска војска још увек се попуњавала по систему врбовања. Посаду за утврђења и предвиђених 80.000 за оперативну армију, овај систем попуњавања није могао подмирити.

Немачки оперативски план, који је био заснован на оваквом стању прилика, имао је све изгледе за потпун успех.

Румунија и Италија биле су, додуше, још онда несигурни савезници, али их утицај Енглеске још није био толико обузео, да их је требало сматрати за непријатеље.

Ситуација у будућности могла је само да буде гора. Неки излаз није постојао. Требало је да Берлин загосподари политичком ситуа-

ацијом и да рат, који је желела Русија, изазове тако, да наведе Србију и Русију да га објаве Аустро-Угарској.

Према томе, политика Централних сила имала је да створи вољу за рат, а дипломатска вештина да се постара да кривицу за нарушање мира свали на противника.

Уто је Немачка, у Петрограду, звекнула мачем. Она је преко свог посланика, графа Пурталеа, изјавила, да ће напад Русије на Аустро-Угарску најти на целокупну немачку ратну силу. Таква борба била би судбоносна. За такву борбу ни Лондон, ни Париз ни Петроград још се нису осећали довољно јаким. Русија је попустила шкрипећи зубима. Србији је било препоручено да се умири.

Такозвани трули мир био је сачуван. Међутим, ова дипломатска победа била је узрок доцнијем поразу Немачке.

Изгледа да су непријатељи Немачке још онда одредили известан рок, 1915 или 1916 годину, за напад на Централне силе. У сагласности са овим циљем, биле су предузете све мере да Француска не буде сама изложена нападу немачке војске.

Француска је дала Русији нове милијарде за изградњу њене железничке мреже, за појачање и модерно наоружање њене артилерије, за уређење њених резервних формација, за убрзање њене мобилизације и концентрације.

Белгија је 1909 завела општу обавезу служења у војсци предвиђајући за оперативну војску 120.000 и за резервну 60.000 људи. Утврђења су била појачана.

Због повреде уговора о Мароку од стране Француске, настала су, већ 1909 године, нова трвења са Немачком. То је довело до немачко-француских преговора, који су се завршили тиме, што су баш повређене одредбе Алгезирских аката биле оснажене новим уговором.

Немачка се поуздавала у нови уговор, док је Француска у Мароку радила по своме нахођењу. Благодарећи њеном утицају избио је 1911 устанак у Мароку. На „молбу султана“ Француска је послала своје трупе у Фес. Пошто том приликом Француска није показала нимало воље да поштује немачка права, изненадно се појавила немачка крстарица „Пантер“ у луци Агадира. Овако одлучно иступање значило је, да је исцрпљено стрпљење Немачке и да немачка политика рачуна са ратом. Природно је да је Енглеска, као што се могло

и очекивати, била на страни Француске. Затегнутост је била особито јака а опасност од рата велика. Међутим, Немачка је опет села за зелени сто и, упркос одлучном иступању у Агадиру — признала француске захтеве. Уговор, закључен у новембру, признао је Француској тражени протекторат над Мароком. Немачка се одрекла земљишног поседа у Мароку, пошто се обезбеђење њених трговачких, политичких и привредних интереса предвиђало у духу могућности, тј. на хартији.

Овај дипломатски успех Француске, који је давао повода мишљењу да се иза громогласног иступања Немачке не крије решеност за рат, већ слабост, охрабрила је непријатеље Немачке на предузимање и других мера.

Пре свега, и помоћу свих могућих средстава, покушавали су да придобију за себе несигурне немачке савезнике, Италију и Румунију.

Због тога, кад је Италија тражила 1911 Триполис од Турске, као отштету за протекторат над Мароком који је био признат Француској, наишла је на благонаклону помоћ код Енглеске и Француске. Италија је, дакле, са прећутном сагласношћу Европе, предузела свој пљачкашки поход против немачке Турске, која се томе опирала.

Русија је истовремено настојала да удржи Балканске државе у један савез, који би јој био од користи. Жеља за пленом требало је да их удржи, при чему би као прва, пробна жртва, била Турска, а Аустро-Угарска истински циљ овога савеза.

Овај шаховски потез Русије најзад је и успео. Жеља за пљачком удржала је Балканске државе, иако су се иначе жестоко кавжиле. Оне су се ујесен 1912 обориле на Турску. Али је после победоносно завршеног првог Балканског рата Русија изгубила наду у своје стварање. После успешног пљачкашког похода, савезници су се међу собом потукли, јер се нису могли погодити око поделе плена. Распад Балканског савеза и појачана међусобна мржња, били су разлог за други Балкански рат. Природно је, да ови догађаји нису поштедили Аустро-Угарску. Шта више, обест победоносних Срба створила је 1913 нову ратну опасност. Аустро-Угарска је била побуђена да према граници Србије концентрише јаке трупе. Али је и ова прилика била пропуштена, јер Аустро-Угарска није хтела рат, а остали пак нису били спремни за пресудни удар.

Француска је међутим 1912 појачала своју оперативну војску образовањем нових пешадиских пукова од прекобројних резервиста. Већ 1913 године Француска је завела трогодишњи рок службе у кадру, што је претстављало једну особиту, нову меру. Једновремено је и у Белгији донесен закон, да сваки способан војни обvezник мора да служи. На овај начин попело се бројно стање војске на 340.000 људи.

Ове мере су сваком обавештеном посматрачу јасно показивале право стање ствари. Белгија је, према томе, много обилније и безобзирније користила своју народну снагу, неголи Аустро-Угарска која је стењала под проклетством „милитаризма”, па чак више неголи и Немачка која је била сва у оружју. Француска је натоварила на себе толико тешку ратну опрему, да ју је могла подносити само краће време, тј. до извесне скре, унапред предвиђене борбе.

Све ово, као ни непрекидно опремање и извођење пробних мобилизација у Русији, није изазвало никакву промену у немачкој политици. Русија је после сваке пробне мобилизације задржавала већи број људи под заставом, тако да се једина војничка нада Немачке, да ће јој успети да потуче Француску пре но што се Русија ангажује, све више и више губила.

Непрекидна затегнутост и раздраженост и стална ратна опасност која је лебдела у ваздуху, нису утицали на политику безусловног мира вођену од стране Централних сила.

Састанци владалаца на којима су давана најмирольубивија обећања и договори дипломата, завршавани уговорима на хартији, толико су заварали дипломате Централних сила да ови нису уочили, да сваког часа може да избије олуја. Али је државник, чије би гледање на стварност распознавало право стање ствари, чија би снага карактера испољила и вољу за делом, чија би дакле воља владала ситуацијом, један Бизмарк, недостајао немачком народу.

Русија је с пролећа 1914 управо завршила опет једну од својих великих пробних мобилизација корисних по мир, кад се у јуну десио догађај, предодређен да разори лажни мир који је Немачка са највећим самопРЕГOREВАЊЕМ тако често крпила. Тада догађај био је: двоструко убиство у Сарајеву.

Немо запрепашћење завладало је целом Европом. Све је упирало прстом на Србију, пошто се знало, да је убиство тамо било сред-

ство политике и да је на српском престолу био човек, који је то место заузимао благодарећи убиству краља, што му није било непознато. Свако, ко је имао срца и душе, и свако ко је имао право морално осећање, очекивио је муњу, која је требало да погоди омрзнуту Србију. Свако би сматрао за оправдано, да је Аустро-Угарска иступила против Србије у најоштријој форми. Ипак је све мировало. Једва да се чула далека громљавина.

Најпре су тражени потстрекачи убиства, ишло се за тим да се правно докаже кривица Србије, иако се са сигурношћу могло рачунати, да се кривица званичне Србије неће моћи доказати и ма да баш у Аустро-Угарској требало знати, колико бескорисне могу да буду овакве политичке истраге. Сви љубитељи истине знали су и говорили, да Србија сноси моралну кривицу због убиства. Али све лицемерце, који нису хтели да верују, нису могли никакви докази подозрења да приволе на признање истине. Пошто се саучесништво званичне Србије није могло доказати, јасно је да је и морални положај Аустро-Угарске, после ислеђења, морао бити слабији неголи пре њега.

Овоме се придржио и губитак у времену.

У септембру 1919 објављене допуне аустро-угарске Црвене књиге показују целокупну незграпност сложеног аустро-угарског политичког апарата. Престолонаследнички пар био је убијен 28. јуна, а тек 7. јула одржана је прва седница Министарског савета с овим дневним редом: „Босански догађај. Дипломатска акција против Србије“. На овој седници Министарског савета, много се говорило о рату са Србијом. Тако исто се расправљало и о могућим последицама тога рата, узимајући у обзир улазак Русије у рат, као и могућност европског рата. Најзад је било закључено да се против Србије предузме „дипломатска акција“ с тим да се Србији упути оштраnota, с одређеним роком за одговор.

Тек 19. јула одржана је друга седница Министарског савета, с овим дневним редом: „Претстојећа дипломатска акција против Србије“. Пројекат ошtre ноте коју је требало упутити Србији био је примљен. Било је закључено да се нота преда у Београду 23. јула у 5 часова по подне, тако да рок од 48 часова, дат за одговор, истекне у суботу, 25. јула у 5 часова по подне, да би се евентуално наређење за мобилизацију могло издати у току ноћи од суботе на недељу.

Све предвиђене мере ишли су за тим да се једном заувек са Србијом разрачунати. Али је воља за овим била врло нејасна. Хтео се додуше рат са Србијом, али тек после извршења свих дипломатских процедура. Требало се надати да ће се и самим овим дипломатским средствима ипак моћи да постигне успех, док би, у противном случају, она имала да послуже да кривицу за рат свале на Србију. Рачунало се да ће се то моћи извести без бојазни да се умешају Русија и западне силе. Укратко, надало се и надало много чему, с чиме један политичар, познавалац политике и рата, није смео да рачуна, јер је требало да зна да спречавање прелаза из политике у рат није у његовој моћи.

На седници Министарског савета, одржаној 7. јула 1914. (допуне аустро-угарске Црвене књиге), министар иностраних послова је рекао: „Он је начисто с тиме, да оружани поход на Србију може имати као последицу рат са Русијом. Али Русија тренутно води такву политику која, срачуната за извесно дуже време, има за циљ да удружи Балканске државе, рачунајући и Румунију, да би оне у подесном тренутку одиграле своју улогу против монархије“. Притом је додао, да ће се наш положај у односу на то само погоршавати, због чега треба да се противник предухитри, тако „да се помоћу благовременог обрачуна са Србијом заустави целокупан процес, који се већ налази у потпуном развитку, што се доцније не би могло учинити“.

Овакво гледиште, које је додуше само по себи било исправно, али које није више било у складу са стварним стањем ствари јасно показује, да се министар надао, да ће имати посла само са Србијом. Ово се потврђује још и држањем цара Фрање Јосифа, који је до последњег тренутка рачунао с тим, да ће Србија попустити, јер ће остати усамљена, а пре свега још и самим начином на који је Аустро-Угарска отпочела рат.

Према томе, аустро-угарска политика се огрешила о једно од раније изложених основних начела у погледу вођења политике, тј. да се при сваком политичком заплету мора рачунати са крајњим последњим прилагођавајући њима и своје поступке. Исту такву тешку погрешку учинила је и немачка политика. Такође је и она рачунала с тиме, да ће се сукоб ограничити само на Аустро-Угарску и Србију.

Само се овим може објаснити безбрежност с којом је Немачка потпуно препустила Аустро-Угарској да сама расправи спор, и да се схвати нервоза немачких политичара, која је утолико више расла уколико је одлагање аустро-угарског иступања — што је опет претстављало тежак грех према оном другом начелу о вођењу борбене радње политика-рат — повећавало опасност да се и други умешају.

Предаја ноте у Београду извршена је стварно 23. јула у 6 часова увече. Дуготрајна и неспретно припремљена дипломатска акција имала је три тешка недостатка. Њој је недостајао један непосредан поступак који би био у складу са првим узбуђењем, али који би био схватљив и као такав наишао на потпуно одобравање целокупног правдољубивог света. Напротив, она је споља претстављала хладно страчунато и дубоко промишљено изазивање рата са Србијом. Нико није могао да схвати зашто је за ово требало толико времена, и то утолико мање што истрага није могла да утврди кривицу српске владе, и зашто је Аустро-Угарска одговор Србије означила као нездовољавајући, али ипак одбила да помоћу продужења дипломатских преговора постигне задовољавајуће решење. Овај неумешан поступак приказао је Аустро-Угарску као рушиоца мира, која је улога, уствари, припадала Србији. Дуго време, протекло између убиства и ултиматума, учинило је да се изгуби непосредна веза. Ради правилног схватања треба нарочито подвучи, да убиство само по себи није било разлог за рат, за обрачун: оно је било само она кап која чини да се суд прелије, која је показивала да је живљење поред Србије постало немогуће.

Мере које је Беч предузео нису могле да остану скривене, о њима се морало раније знати у Београду и у Петрограду, у Риму и још некдесе. Оне су стварно биле и познате, тако да су сви непријатељи и злуради „пријатељи“ могли своје држање да подесе по својој жељи, чак и да се договоре. Србија је стајала у непрекидној вези са Петроградом и одатле добијала наређења и упутства.

Према томе, Русија која је рачунала с ратом и хтела га, могла је, у овом дугом времену, да се војнички припреми. Она је то време темељно искористила. Због тога је она много раније могла да изврши прикупљање на војишту, но што су то предвиђали прорачуни немачког и аустро-угарског генералштаба. Из ових разлога био је доведен у питање успех немачког операциског плана, а тиме и успех рата. Сва

преимућства брзог, изненадног почетка рата била су изгубљена за Централне силе.

Зато се не треба чудити, што је Берлин био нервозан због толиког одувлачења бечких одлука.

Најзад је ово систематско, правном поступку саобрађено довођење до рата од стране Аустро-Угарске, као велике силе с малом Србијом, чија кривица за убиство није могла да се докаже, дакле која је била невина, теже теретило Централне силе као проузроковаче рата, но што би их теретило брзо и енергично иступање против Србије, предузето непосредно после убиства. Брзо заузимање Београда у виду препада — што је дабоме требало да буде солидно војнички припремљено — са једновременим захтевом да се српско држање према монархији из основа измени, запањило би непријатеље који на то нису били припремљени. Монархија би тада задобила симпатије свих народа моралног осећања, и у архивама српске владе и руског посланства пронашла би и материјал помоћу кога би се накнадно могла доказати оправданост оваквог аустро-угарског поступка. Али је извесно, да последице ни у ком случају не би биле теже од оних које је проузроковао напред размотрени стварни поступак.

Као што је познато, одговор Србије, коју је потпомагала Русија, није био задовољавајући. Аустро-угарски посланик напустио је Београд.

У оваквој ситуацији, а сматрајући да је борбена радња политика-рат била добро припремљена, требало је помишљати да ће аустро-угарске трупе умарширати у Београд, одмах после посланиковог одласка. Далеко од тога! Тога тренутка није се ништа десило. Најпре су следовала наређења за мобилизацију осам корпуса, чији је први дан мобилизације био 28. јули, па потом још и неки други дипломатски преговори сумњиве вредности.

Пошто је Србија још 24. јула почела да мобилише и пошто је Русија хтела рат, натраг се више није могло. Сви покушаји да се још у том моменту спречи рат или да се он бар локализије, као и да се избегне светски рат, били су узалудни.

28. јула Аустро-Угарска је објавила Србији рат.

Рат, који су Централне силе толико дugo и тако често спречавали по цену највећих самопрегоревања, ипак је избио. Он је и за непријатеље Немачке дошао неочекивано и прерано. Међутим, они бор-

ЦАР ФРАНЦ ЈОСИП

бу нису више избегавали, као 1909 године, јер су се сматрали дољно спремним да је приме.

Војнички положај Централних сила у односу на онај у 1909 години био је заиста далеко гори.

Србија која је давала повода за сукоб, опремила је своју војску у неочекиваној мери уз помоћ својих савезника. Материјална припрема за рат, која је почела да се изводи од анексионе кризе, омогућила је Србији да у Балканском рату, у року од десет дана мобилише и концентрише своју војску од једанаест јаких, одлично наоружаних пешадиских дивизија. У обадва Балканска рата, у којима Србија није имала тако велике губитке, млада војска се ваљано показала и стекла богато ратно искуство. Поуздање народа у своју снагу знатно се појачало, а одушевљење за борбу са Аустро-Угарском разбуктало се до највећег степена.

Русија је после тешког дипломатског пораза претрпљеног 1909 године, а расположући великим новчаним средствима добијеним од Француске, знатно усавршила своју војску, побољшала наоружање, нарочито артилерију, и убрзала мобилизацију и концентрацију. Многобројне пробне мобилизације, често огромних размера, извођене су у циљу вежбе, али су такође дале и могућности, да се сваком таквом приликом појача мирнодопско бројно стање и врши гушће прикупљање јединица према западу. Последице руско-јапанског рата биле су отклоњене. Источна граница Француске била је сад беспрекорно најмоћније утврђена. Пробој фронта француске војске, ослоњене на ову линију утврђења, ако би уопште могао успети, трајао би дugo. Белгија је још више усавршила своја утврђења, а од 1909 завела општу војну обавезу. Иако је предвиђено појачање војске могло да буде завршено тек 1918, ипак је Белгија могла много снажније да се оду пре пролазу немачких снага, но што је то могла 1909. У сваком случају, она је за спречавање тога пролаза била темељно припремљена. Немачки план, да уништи Француску дејством преко Белгије прено што би Русија могла да испољи целокупну снагу, наишao је заиста на већ неповољне прилике. Од истог времена, и Енглеска је такође знатно усавршила своју војску, која је била намењена за употребу ван земље.

Сад су, на основи тајних уговора, непријатељи Немачке могли са сигурношћу да рачунају са изласком Италије из тројног савеза. Да ће

Румунија стајати неактивна на страни својих савезника, било је чак познато у Бечу и Берлину, пошто су тамо знали да краљ Карол ништа не може учинити што би било против воље народа.

Осим изложеног, због неумешних допломатских претходних радњи, жигосане су Централне силе као рушиоци мира, иако ове, што се могло доказати, нису желеле рат, док су сви њихови непријатељи тежили за циљевима који су се могли постићи само ратом. Тешке поморалне последице ових политичких погрешака управе опште су поznате.

Тако је политика Централних сила, не водећи рачуна о развоју политичке ситуације, која је гурала у рат, ни о обзирима који су из ње произлазили, а који су били од утицаја по вођење једног скорог рата, скривила, да је рат и против жеље избио баш у времену, у коме су прилике за ратовање биле врло неповољне.

Аустро-Угарски министар иностраних послова је доцкан увидео, да свог „противника треба предухитрити и да процес, који се налази у потпуном развитку, треба зауставити“. Сувише касно предузети покушај заустављања постигао је баш обратно дејство: он је процес, који се већ био исувише развио, довео до потпуног завршетка, до светског рата.

Догађаји који су долазили просто су се сударали. Русија је мобилисала своје корпuse који су били на западним границама; 31. јула наређена је општа мобилизација, иако се Русија претварала да одржава редовно стање. И у Аустро-Угарској издато је такође 31. јула наређење за мобилизацију. Тако је рат са Русијом постао неизбежан. Немачка је 1. августа тражила од Русије да обустави ратне пријеме, због којих се сматра угроженом. Пошто није добила одговор, Немачка је Русији објавила рат. На вест о француској мобилизацији и о повреди немачке границе, извршеној већ 2. августа од стране француских трупа, Немачка је 3. августа објавила рат и Французију. Истовремено је Немачка захтевала од Белгије да дозволи сложак. Белгija је 3/4 августа преšле белодан пролаз њеним трупама, које су ноћу 3/4 августа преšле белгијску границу. На ово је Белгија, по цену своје неутралности — објавила Немачкој рат.

Енглеска, која је видела, да је спрега коју је створила против Немачке постала ефикасна и која је већ знала, да ни Италија ни Румунија нису одговориле својим савезничким обавезама, гледала је

сазревање плодова свога рада. Она је додуше привидно употребила сва могућа дипломатска средства, да би очувала своју позицију несебичног чувара мира, али не зато да би уразумила своје савезнике, већ да Аустро-Угарску, а с њом и Немачку, потакне на попуштање. Сви њени предлози били су засновани на таквим условима и тако прорачунати, да се могло очекивати да ће бити одбијени, а у случају да буду и прихваћени, постигао би се нов дипломатски успех над противником, тј. ново слабљење отпорне снаге Централних сила. Предлози су стога одбијени, јер се друго није могло ни очекивати. Кад су догађаји показали да се све развија онако како се и предвиђало, као и да је Немачка повредила белгијску неутралност, Енглеска је, сажалјиво обарајући поглед, објавила Немачкој рат само због повреде белгијске неутралности.

Чудновато је што је Аустро-Угарска оклевала да објави Русији рат. То је учинила тек 6. августа. Изгледа као да је тобоже хтела да Русима у том погледу да првенство. Тек кад се видело да Русија не објављује рат, морала је Аустро-Угарска да га објави.

Остале објаве рата ређале су се брзо једна за другом. И сам Јапан, везан уговором за Енглеску, придружио се непријатељима Немачке, да би на истоку Азије дошао до јевтиних тековина.

Светски рат, од кога је човечанство толико страховало, био је ту. Са свих страна појурили су непријатељи на усамљене Централне силе, које су изневерили њихови савезници.

Војнички положај Централних сила био је врло неповољан и текак благодарећи политици која је, потпуно занемаривши покренуте и против Централних сила управљене политичке идеје, пропустила да се наведене силе благовремено припреме за рат, који је био неизбежан, па да га и изазове у времену повољном у погледу војничких услова за вођење рата.

Само генијално вођење војске и политику могло је да у даљем току целокупне борбене радње савлада нагомилане тешкоће и неизгоде проузроковане погрешном политиком, која је довела до рата. Али је за то било потребно да на челу војске стоји генијалан велики војсковођа, који би такође имао још и способности, да изведе политику на прави пут, пошто није било великог државника. Међутим таквог човека није имао немачки народ, јер да га је имао, он би још

пре рата успео да благовремено изведе немачку политику на прави пут.

Зато је ето морао да пропадне генијални операциски план грађа Шлифена, за чије је срећно извођење одлична немачка војска била подесан инструмент. Пропао је прво стога што је вођење борбене радње најпре — у политици — дозволило да се основе овог операциског плана постепено изгубе, а друго зато, што то исто вођење — у вођењу војске — није било дорасло тешкоћама нагомиланим услед губљења тих основа.

Пошто је веза између политике и вођења војске у Аустро-Угарској била у још очајнијем стању, почетак рата ни по Аустро-Угарску такође није био успешан.

Међутим, војничка надмоћност Централних сила била је толико значајна, да је упркос почетном неуспеху срећан завршетак рата био ипак могућан, али под условом да је доцније вођство борбене радње било дорасло тежини борбе. Но овако како је било, политичке и војничке грешке су се нагомилавале у све већој мери, док најзад није претегла материјална надмоћност непријатеља, надмоћност у бројној јачини и борбеним средствима.

Што су Централне сile, само својом сопственом снагом, кроз четири године могле успешно да воде ову гигантску борбу против целокупног осталог света, — довољан је доказ, да су народ и војска, упркос свима својим погрешкама, ипак били ваљано оруђе за извођења победе, као и да је зависило само од вођења борбене радње, од вођења политике и војске, да ли ће се, уместо коначног успеха, претрпети пораз.

Ова излагања о политичком постанку Светског рата доказују недељивост борбене радње политика-рат.

Све дотле, докле год буду постојале самосталне државе биће и политike, која ће у свако доба моћи да се претвори у рат. Свака политика доводи до рата и мора довести до рата, па ма како била вођена, било да се води позитивно тј. да на туђи рачун постигне известан позитиван циљ, било да се води негативно, тј. без неког позитивног циља, само ради одржавања, одбране. Баш ова последња политика, тако звана политика мира, безусловно доводи до рата, ма како то бесмислино изгледало. Најлепши пример у томе погледу јесте Аустро-Угарска. Аустро-Угарска није ништа хтела, она

је хтела само мир и ништа више. Управо то мирољубиво држање, које је било сматрано као знак њене слабости, давало је повода лакомим суседима, да из тела овога мирољупца истргну најмаснији залогај. Тај час су они једва чекали. Уз Аустро-Угарску је стајала Немачка, са својом савршено мирољубивом политиком. Она је такође хтела мир, мир да би радила, да би се у спокојном раду попела на врхунац моћи. У овоме је онај, који се већ налазио на томе врхунцу, нашао довољног разлога, да је благовремено сруши са лествица. Али 1914 ни непријатељи нису желели рат. Они су хтели да га изазову 1916, тек после потпуно изведених припрема. Тако је политика, противно вољи свих дипломата Европе, прешла у рат силом прилика, које су у свако доба могле да натуре борби најкешћи облик, облик рата.

Због изложеног нису у праву они који политици опкољавања, вођеној од стране краља Едуарда, одричу ратоборне намере и кажу, да краљ Едуард није ни мислио на неки рат. Оваква политика претстављала је, сама по себи, толико жестоку борбу, да је, у случају потпуног успеха, тј. у случају разбијања немачко-аустро-угарског савеза, одмах морала имати за неминовну последицу избијање рата, као што је она, најзад, и довела до Светског рата.

Баш зато што Аустро-Угарска није ништа хтела да постигне ратом морала је да дâ потстрека за рат. Из протокола са седница бечког министарског савета може се видети да се још увек надало да ће и сами дипломатски поступци бити довољни, а да ће, у најгорем случају, рат против непослушне Србије моћи да се води у виду неке казнене експедиције. На овај се начин, дипломатима који нису познавали суштину политике и рата, измакло вођење политике из руку, тако да је ова, само привидно против жеље свих осталих, срљала у рат.

Политика је дакле рат, а рат је политика; они су у суштини једно исто, нераздвојно. Зато политику треба водити на основи простих, јасно уочљивих основних начела рата, али увек с погледом на неко могућно вођење рата, које би претстојало.

Само човек који овако схвата суштину политици, који осећа њено јединство с ратом и учава законске одредбе за прелаз из једног у друго, само такав човек може да управља игром политика-рат, само је он у стању да буде велики државник.

Немање оваквог државника на страни Централних сила јесте један од узрока, и то основни узрок њиховог пораза; немање оваквог државника на страни Антанте је узрок, што је рат за њу прерано избио и донео јој Пирову победу.

Ово излагање политичког развоја вероватно ће наћи на многа супротна мишљења. Но треба знати да има, чак и у самој Немачкој, много образованих и начитаних људи и међу њима таквих који се баве политиком, дакле људи од струке који, ослањајући се на ноте и саопштења енглеског министра иностраних послова Греја, стоје на гледишту и страсно га бране, да је енглеска политика била заиста мирољубива и да је само злурадост Централних сила крича за рат. За доказ томе тврђењу узима се разговор министра Греја с немачким и аустро-угарским изасланником, иако је стара, опште позната чињеница, да речи у дипломатији служе зато да се мисли затаје и сакрију. Треба бити безграницно безазлен, и немати никаквог смисла за стварност, па да би се из речи дипломата, било да се оне налазе у нотама или да потичу из неких могућних разговора, изводили неки докази о њиховој политици и о њиховим намерама.

Због тога и оваква испитивања политичке природе, дакле испитивања о борби, у којима само реч претставља видљиво борбено средство, морају да оставе утисак неке лакрдије.

Једина стварна основа за процену политичког држања неке државе, неке партије или неког удружења јесу они циљеви који се могу распознати у програмима државе, партије или удружења.

Енергичну политику може да води само јака држава. Снага и здраво стање државног поретка зависе од унутрашњих прилика у држави. Само држава чије су унутрашње прилике срећене и здраве, може да буде чврсто вођена и у могућности је да води моћну спољну политику.

Немачка држава била је једна од најуређенијих, најдисциплинованијих и у социјалном погледу најнапреднијих држава. Благодарећи само томе, држава је могла да постигне огроман напредак.

Понешто је, у односу на уређење других држава, можда било и назадно. Али кад се има на уму, да оно што приличи неком не приличи сваком, схватиће се, да су немачком народу била потребна таква уређења и закони који би одговарали његовим нарочитим особинама. Ма како било, ипак треба знати, да је немачка држава имала чврсто, као срж здраво и напредно државно уређење.

Оно је патило само од једног, и то од наследне мане немачког народа.

Највећа мана немачког народа огледа се у немању народног осећања, у немању националног смисла. Ова мана опредељује грађанина да се осећа само као Баварац, као Баденац, Рајнанин, Хановерац, што само собом доноси, да се његов највећи понос и његово најсветије осећање не састоји у томе да каже: „Ја сам Немац“.

Ова наклоност за посебним државама, ово упорно чување посебних права и особености је, на жалост, историски доказано. Већ сама помисао о римско-немачком царству, која се појавила још при рађању немачке државе, била је у суштини једна интернационална идеја,

чије порекло налазимо у слабом националном осећању немачког народа. Судбина је хтела да је појам о римском царству немачке народности толико опсењивао и највеће немачке владаоце, да нису уочавали, да се тај циљ може постићи само на штету јединства немачког народа. Стога овај народ и није имао владаоце који би благовремено уклонили све племенске кнезове и створили јединство народа и државе.

Распарчаност немачког народа у стотине самосталних творевина свих врста, претстављала је слабост народа, а снагу његових непријатеља. Распарчаност није такође допуштала да се испољи народно осећање, осећање за јединством немачког народа. Она је довела до тога да су се Немци борили против Немца, она је донела и срамоту што су Немци ратовали против Немца на страни француског краља. Тек 1870 година донела је делимично уједињење. Али је отада проteklo време било сувише кратко да би се могле отклонити хиљадугодишње последице. Подвојеност је и даље цветала. Из ње су простицала посебна права и посебна стремљења. Непријатељи Немачке су ликовали када би им се ове опречности немачког народа јасно откривале, као у познатом говору принца Лудвика Баварског на руском двору.

Недостатак националног осећања појачава још и верска разлика. Немачки владаоци не само што су пропустили да уједине немачки народ, већ се нису ни бринули да немачком народу даду заједничку и, по могућству, националну религију. Иако је прошло време верских ратова, ипак је опречност између католика и протестаната врло велика. Вера је од врло великог утицаја на народ. Уколико је вероисповедање трезвеније и уколико оно јаче утиче на душу и срце, утолико ће више оспособљавати народ.

Али онај који има способности, није омиљен нарочито онда, ако истиче своју надмоћност. То је у великој мери чинио протестански север. Све то је стварало толико дубоке супротности између немачких племена, да се нетрпељивост често претварала у мржњу. Непotpuno изведену уједињење није могло да, у кратком раздобљу од четрдесет година, отклони ове појаве.

Недостатак народног осећања и немање осећања за националну целину, чине Немца пријемљивим за космополитску, интернационалну идеју. Он је од свих народа највише подложен утицајима интернацио-

налног удружила и оно је у стању да му одузме и последње остатке његовог немачког духа.

Интернационалне заједнице, као што су римокатоличка црква и социјална демократија, дају могућности да се уочи овај утицај.

Француски, мађарски или словенски католички свештеник је у првом реду Француз, Мађар, Чех, Словенац, Пољак па тек онда римокатолички свештеник. Он ради стога увек и свуда најпре у националном погледу, стављајући своју свештеничку моћ у службу свога народа. Немачки католички свештеник мисли у првом реду на Рим, па тек затим, можда, и на немачки народ. Зато се толико ретко и налазе римокатолички свештеници који немачки осећају, отуда недостаје римокатолички свештеници на њихове парохијане у утицај немачких римокатоличких свештеника на њихове парохијане у немачком, националном духу, као и њихово васпитање у безусловном немачком духу. Као добар католик и веран син немачког народа, болнемачком духу. Као добар католик и веран син немачког народа, чијем но осећам ову чињеницу као највећу слабост немачког народа, чијем отклањању треба да посвете све своје сile сви добронамерни Немци.

Исте појаве показују се и у погледу социјалне демократије. Само немачки социјални демократ је апсолутни интернационалиста, само он за љубав те опсene жртвовао своје немство. Француски, енглески, чешки социјалиста и сваки други је у првом реду члан свога народа, он само њему приноси све жртве, а интернационалу, о којој само радо говори, употребљава у своју корист и у корист свога народа. Француски или чешки социјалиста неће никад за љубав интернационале жрвовати свој народ, нити ће га икад изрушити својим непријатељима и гурнути у бездан да би користио интернационали. Но немачки социјалдемократа је то чинио и чини још и данас, иако је требало да у поступку других нађе поуке. Само се овим може објаснити срамота, што Немци кљају свој сопствени народ, што се њему и његовим ранијим управљачима приписује крвица за рат пред целокупним светом и што где оно, што је још недавно сваком Немцу било свето. Ова срамота је, поред мржње коју је немачки народ због своје способности навукао на себе у великој мери, унела још и покушај код његових непријатеља да га омаловаже пред целим светом.

Недостатак немачке народне свести крив је, што су милиони Немца, који су настањени непосредно уз границу немачке државе, ипак од ње одвојени. Моћни национални покрет за уједињењем, који је

остале нације бодрио на највећа напрезања, који није познавао никакве препреке, никакве тешкоће и коме ниједна жртва није била сувише велика, остао је и до данас туђ немачком народу.

Недостатак немачке народне свести је узрок, што Немац свуда, где год се у туђини настани, губи осећање да припада своме народу. Он ће додуше очувати немачке особине кроз столећа и у среду туђих народа — доказ да би при правилном васпитању народа могло друкчије да буде — али он постаје најбољи Мађар, Рус, Американац. Дакле, он ипак осећа немачки, али не остаје и Немац.

Ова главна мана немачког народа је његова највећа спољна и унутрашња слабост. У унутрашњости народа она доноси распарчаност у партији и партијице. Недостаје немачки дух који уједињује, због чега утолико јаче дејствују верска подвојеност, политичко схватање и штреберство. Шта више, највећа опасност и нужда немачког народа нису могли да трајно уједине партије у знаку „немачко“. Тако су се нашли људи који су немачки народ — вероватно у добро намери — вукли путевима који су водили у провалију.

У овоме је непријатељска пропаганда налазила своје тачке за напад у циљу разорења унутрашњег јединства Немачке, овде су непријатељи, чак и у условима за мир, подметали полуге да би сломили немачки отпор: Французи су отворено изјавили да хоће засебно да преговарају са јужним државама, да би на тај начин разорили немачко јединство. Ова слабост улива Французима наду, да ће им ипак успети да допру до границе на Рајни. Чињеница, да се нашао човек као што је био др. Дортен, а да га гнев немачког народа није отерао тамо где му је место, у пакао, потпуно оправдава поменуту наду.

Али ова највећа мана Немаца не објашњава појаву: откуда то да су Немци навукли на себе нерасположење, па чак и мржњу целог света.

Извор овом нерасположењу налази се у изузетној ваљаности, у превасходности и преимућствима немачког народа над осталима. Способност је увек везана с неком извесном безобзирношћу и осорношћу. Но Енглез је далеко безобзирнији и бруталнији од Немца; он само мисли на своју корист и не признаје право другог. Немац, на против, мисли и поступа много правичније и човечније. Упркос томе постоји страхопштовање према бруталном Енглезу, али не и мржња, док Немац није омиљен, шта више, он је омрзнут. Откуда то? Ен-

глез је кроз столећа навикао на господарење у свету, а Немац се међутим понаша као неки прави скројевић. Његова врлина делује увредљиво услед често надменог, понекад хвалисавог и нетактичног начина на који је он испољава.

Ја сам у рату био под немачком командом, и морам признати да нисам никада, ни пре ни после, служио под бољим и пријатнијим службеним приликама. У службеном погледу јасна и одређена, у личном најљубазнија и најпредусретљивија, команда 14. армије дала ми је потпуну слободу рада од тренутка, када се у мене стекло поверење. Упркос томе било је у појединостима многобројних трвења, насталих због безобзирности и прецењивања нижих команада и трупа, тако да је често требало великог самосавлађивања и уздржавања да би се постигло измирење. Услед тога се дешавало, да су чак и наши Немци, дакле припадници истог народа, често били нерасположени и огорчени према Немцима, која ме је појава, као Немца, јако жалостила. Кад сам, приликом борби на Таламенту, боравио на осматрачници једног команданта дивизије моје групе, жалио се овај дивизијар на безобзирно, дрско, саможиво, а при томе надмено и увредљиво понашање немачких трупа и нижих команада, које нимало није водило рачуна о осетљивости савезника. Кад се, ускоро после тога, јавио код мене командант 12. немачке пешадиске дивизије, на чије се трупе односила ова жалба, замолио сам га да настане да због оваквог неразборитог понашања не буду поремећени добри односи и заједнички рад. Генерал је одговорио: „Екселенцијо, и мени са мом су ови инциденти немили и непријатни. Но ми смо наше момке васпитали да буду предузимљиви, па и сад из позадине дејствујемо на њих, тако да се та предузимљивост тамо напред испољи, те није чудо ако она понекад удари погрешним правцем“. Иако је ово објашњење нашло код мене на потпуно разумевање, ипак сам морао, у интересу немачког народа, да дубоко зажалим, што то васпитање није та које обухватило и начин за ограничавање те предузимљивости.

Кад су немачке трупе дошли у Мађарску, после објаве рата од стране Румуније, одушевљени народ их је дочекао са клицањем и расирених руку. Но после краћег времена, а услед понашања Немца, одушевљење се охладило и убрзо прешло у нерасположење, које је понекад добијало и израз мржње.

Безобзирни и тврдоглави Бугари су се ради самопомоћи против понашања Немаца лађали и оружја.

Али овакво понашање, с висине, које је сваког другог омаловажавало, није било својствено само војницима. Овако су се понашали и официри. Држање наших словенских трупа дало је повода и самим и истакнутим генералима да уопштавају своје увредљиве примедбе и против аустро-угарских генерала и трупних команданата, чак и пред постројеним трупама, иако је требало да Немци, због држања својих Алзашана и Пољака, буду обазривији и разборитији.

Ова карактерна црта Немаца олакшала је у даљем току рушитачку пропаганду и делатност наших непријатеља. Требало је само да према опробаном обрасцу измисле и слажу да су Немци подлаци и да су способни за најгора дела, Бугари и Мађари су то примали за готово.

Немци су увек умели да мајсторски, пред целим светом, прикажу дела својих трупа у правој светlostи и тиме подигну морал својих трупа. У том погледу смо од њих могли много да научимо. Међутим у случајевима заједничког рада аустро-угарских и немачких трупа, признања и истицања успеха немачког војења и трупа била су изведена тако, да су успеси савезника били смишљено бачени у засенак и прећутани, што је у нашим круговима, па чак и у мислилачком кругу немачког официрског кора, стварало честа и различита потпуно непотребна огорчења. Треба пак знати, да се баш са Аустријанцима могло лако живети у потпуној слози. Доброћудно, притом отворено, безбрижно и услужно признавала се, у нашим круговима уопште, без зависи, надмоћност немачке организаторске способности, вљаности и делатности. Само мало више разумевања за наше одлике и за наше нарочите прилике било би довољно, да се уместо толико често ожаленог нерасположења и пакости постигне тако важна потпуна сагласност ради извојевања коначног успеха.

Немци су били унапред одређени за вође нашег савеза. Њихова несавладљива снага и њихов значај у свету, али и њихова ненадмашна вљаност, давали су им право на то. Што они нису умели да то војење стварно изведу у корист успеха, онако како им се приписивало, последица је њихових карактерних мана, које су овде описане. Ове мане, упркос привидном јединству у војењу, криве су што овог војења није ни било, тако да то претставља најболнију војничку погрешку

Централних сила из које су произишли све остале и која чини претежни део кривице за наш пораз.

У односу на Немачку, унутрашње прилике у Аустро-Угарској биле су бескрајно горе. Оне су биле разлог, што природна велика снага, која је лежала у овој старој држави, није могла да дође до изражaja и што су је Немци, штавише, и не баш без разлога, осећали као оловни тег који вуче земљи.

Стара Аустрија била је створена немачком снагом, немачка снага и немачка вљаност држала је разнородне и у једну државу повезане делове, чувала их од распадања, штитила од Турака и од њих ослободила, а целој држави ударила жиг немачке културе.

Наследна мана немачког народа — немање националне свести — која је у још већем степену својствена Немцима у Аустрији, крива је што толико значајна културна надмоћност Немаца није била у стању да у себе усише и слије, у културном и бројном погледу, беззначајне трунке осталих народа. Један народ који ни сам нема националне свести не може да денационализује друге народе нити да их са собом стопи. Надмоћност Немаца у култури и вљаности, у богатству и имању, која их је учинила стварним господарима, донела им је сасвим природно, непријатељство, нерасположење и мржњу „угњетаваних“.

Али је вазда била највећа лаж говорити о угњетавању народности у Аустрији. Свака народност имала је слободу у погледу свога развитка и свако ко правично расуђује мора признати, да су све нације прекомерно користиле ову слободу. О некој германизацији није могло бити ни говора. Слобода народности ничим се тако добро не може доказати као навођењем имена политичких вођа. Вође Чеха звали су се: Ригер, Грегер, Цајтмахер, Цукер, Фидлер, Форт, итд. Међутим немачке политичке вође звали су се: Смејкал, Крепек, Малик, и сл. Ђанкини никако није био Италијан, већ бесан Хрват, док су људи са немачким и хрватским именима били загриженi Италијани. Шустершиц звао се један немачки младић, који је, потом, под именом Шустершич, био вођа Словенаца. Некарактерност, штреберство и материјални интереси били су најчешће узрок за промену народности, чему нико није хтео да стане на пут. Свакако да неком члану народности која је „владала“ никад не би пало на ум да својевољно ступи у редове неке „потлачене, бесправне“ нације.

Дакако да су све нације ишле за тим да на својим подручјима добију апсолутну власт за себе.

Мађарска је била први члан који се ослободио немачког туторства. Карактеристично је да је то постигla немачком помоћи.

Насупрот Аустрији, Мађарска је била јединствено вођена држава.

Насупрот Аустрији, Мађарска је била јединствено вођена држава. Она је стога, бар споља, давала утисак целине. Народности не дођоше до изражавања ни у унутрашњости ни споља. Мађарска замисао о једној јединственој „мађарској нацији“, која је обухватала и све остале народности упркос њиховом опирању, обмањивала је Мађаре у погледу правог стања ствари. Дакако да је ова замисао, из године у годину, све више бледела. Народности су се све више противиле а нарочито је борба Хрвата против Мађара открила слабост и лажно стање оваквог државног уређења.

Од 1867. године, када се Мађарска одвојила од Аустрије, водила се непрекидна борба између Аустрије и Мађарске. У тој борби Мађарској је увек припадала улога нападача против заједничких уређења, док се Аустрија задовољавала само улогом браниоца ових уређења, иако су јој баш она натурила највеће терете. Мађарска је све више и више кидала везу са Аустријом, при чему се увек старала да за себе извуче што већу привредну корист. У тој борби, која се сваке десете године завршавала новом „нагодбом“, она се користила слабостима и неприликама аустријске владе, које су произлазиле из држања појединих народности. Сви терети првенствено су сваљивани Аустрији на врат, док је Мађарска за себе задржавала само права. Мађарска је за себе сваком подесном или неподесном приликом извојевала уступке у име „краља Мађарске“, које је Аустрија тада, не смејући се противити, морала да подноси. У односу на тако чудновато стање ствари, Аустрија је увек била у улози браниоца целине и стога се увек налазила у слабијој борбеној позицији.

Иако је Аустрија морала да подноси лавовски део трошкова на име целине, ипак јој Мађарска никад није допустила да употреби своју привредну моћ да би и она из заједнице извукла користи. Тако је Мађарска деценијама спречавала изградњу босанских железничких мрежа, јер је требало да Аустрија од тога извуче највеће користи.

Најомиљенија уцена Мађара била је неодобравање потреба за војску. У овом погледу мађарски политичари су у својој заслепљености

вршили самоубијање свог народа и државе. Најтеже дело те врсте, чије се дејство дugo осећало у рату и због кога су падале жртве у крви, састојало се у томе што није дат пристанак за појачање артиљерије. Требало се најпре борити па да се добије новац за ново наоружање артиљерије. Кад је то најзад било искамчено, Мађарска није пристала да се повиси контигенат регрутa, који је био потребан ради образовања нових артиљериских јединица.

Држање министра војске и аустријске владе претстављало је тада праву срамоту. Причало се да је министар војске само кукао говорећи: „Шта да радим?“

Аустрија је примила и повишење контингента рекрута, док га мађарска скупштина није одобрила. Уместо да се Аустрија придобије, остање при својој одлуци, да се осам аустријских корпуса постепено снабдеју појачаном артиљеријом и тако одржавају, у циљу да би се и Мађари освестили, одустало се од захтева и Мађари су простили своју вољу.

Напослетку смо ипак добили топове, али нисмо имали и људство за њихово послуживање. На тај начин је дошло до тога, да су наше дивизије отишле на боиште са најслабијом артиљеријом. Пешадија је морала рекама да лије крв, пошто није имала снажну, у односу на непријатеља, надмоћнију артиљерију, која би је потпомогла. Наша дивизија од 12 до 16 батаљона морала је да пође у борбу са 36 лаких топова, док је немачка дивизија од 12 батаљона имала 72 лака топа.

За време првих битака на Сочи трупе су, па и мађарске, најенергичније захтевале тешку артиљерију дораслу италијанском. Из ових захтева одјекивале су тешке оптужбе против војне управе, која је пропустила да још пре рата набави овакву артиљерију. На ово је Команда југозападног фронта издала наређење, у виду објашњења, у коме је трупама било саопштено, да није крива војна управа што трупе сада трпе крваве губитке, већ народни посланици, пре свега мађарски, који нису дозволили да се артиљерија појача. Војна управа у том погледу сада надокнађује онолико, колико стоји у њеној моћи. Природно је да то не иде тако брзо.

Ово наређење дало је повода мађарским новинама и народним посланицима да се окоме на дивизијаре, који је био толико несмотрен да га од речи до речи објави.

Колико су много политичари, нарочито мађарски, били упорни у чувању својих права и у коликој мери нису хтели да се прилагоде захтевима рата, показаће и ово:

Приликом једног бављења генералног директора Шкоде код Команде југозападног фронта у Марибору, упитао сам га, да ли постоји могућност да се појача производња топова, пошто трупе на Сочи врло много трпе од надмоћније италијанске артилерије. Шкода се жалио да нема могућности да се предузму обимни радови далекосежног програма, пошто војна управа чини само делимичне поруџбине, уместо у целости и наједном. Због тога фабрика није у стању да се организује за производњу у великом обиму и то утолико мање, што она сама не производи сировине које су јој потребне за израду топовских цеви, већ их мора поручивати из Витковице, што такође мора да чини само по партијама. Разлог за ово било је држање мађарског претседника министарског савета који је војној управи ускратио право да без сагласности мађарске владе поручује потребне топове на рачун ратних средстава. Он је, међутим, ту сагласност давао само повремено.

Свако појачање војске и свако унапређење њеног стања, Аустрија је морала формално да откупљује од Мађара.

Ето тако је Аустрија смишљено била слабљена од свог партнера, који је из тога извлачио понеку тренутну корист. У коликој је мери било криво ово слабљење Аустрије за пропаст монархије, а тиме и Мађарске, оставимо нека испитује неки мађарски истраживач у корист и прилог Мађара; за нас то више нема значаја.

Овакво непријатељско држање Мађарске према Аустрији, њена тесногруда политика, која је имала пред очима искључиво мађарске интересе и које је безобзирно и на рачун целине постизавала, при чему је, сматрајући свако средство за добро, притиском на краља Мађарске, искоришћењем политичких незгода аустријске владе и ускраћивањем најбитнијих заједничких потреба, појачавала све остале, иначе многобројне, слабости монархије у њеној делатности. Оваква политика која је створила подругљиву крилатицу о „мађарском глобусу“, наилазила је на ослонац код свих мађарских политичара, без обзира да ли су они припадали влади или опозицији. Опозиција и њена необузданост увек су били средство за мађарску владу да се од монарха или од Аустрије изнуде уступци.

ГРОФ ТИСА

Држање мађарских политичара није такође било измењено ни онда када је рат захтевао да се занемаре сви посебни интереси, када је он тражио да се све подвргне једном циљу: да се рат успешно заврши.

Чак и граф Тиса, ма колико да је високо стајао над осталим мађарским политичарима, не може да буде ослобођен приговора који се тиче тесногрудог мађарског становишта.

У графу Тиси увек сам поштовао човека од дела, човека гвоздене воље, смелости и безобзирности, укратно „човека“. Упркос томе, као и свима објављеним супротним гледиштима, остајем и даље при свом напред изложеном схватању о тесногрудом мађарском становишту.

Ток седнице министарског савета која је претходила рату, и његово држање за време рата, оснажује моје гледиште.

Према закључцима прве седнице министарског савета, одржане 7 јула 1914, заснива се сада гледиште, да је граф Тиса уопште био противник рата са Србијом.

Ко је познавао графа Тису знаће да он није попуштао чак ни у ситницама и формалностима, само ако је сматрао да је његово гледиште и схватање исправно. Оvakva чврстina, која се граничила с тврдоглавошћу, била је повод његовом одлучном држању у питању крунисања. Он би радије дозволио да дође до најжешће борбе пре него што би променио своје мишљење о томе да је он као претседник министарског савета позван да заједно са мађарским примасом метне круну на главу.

Зар је овакав човек за време једне кратке седнице министарског савета, и свега за неколико часова, могао бити придобијен за то да да свој пристанак на рат против Србије, иако је био у почетку отсудан противник рата? Никако! Тисино држање није произлазило отуда што је он био противник рата нити због жеље да се рат избегне, јер је он у последњем часу, исто тако као и остали, увидео да другог излаза више нема.

Да је Тиса био отсудно против рата, он се не би дао убедити, а још мање придобити од људи као што су били Берхтолд, Штирк и Билински. Баш то би га раздражило да наметне своју вољу.

Међутим, кад је због сагласности осталих одустао од првидне упорности против рата, он је тиме само хтео да себи, за сваки случај, обезбеди повољан положај, али је зато тражио једногласну одлуку,

да са нападом на Србију не буду скопчани никакви освајачки пла- нови. Тиса је остао при овом захтеву упркос врло убедљивим разло- зима графа Берхтолда. Он је изјавио да остаје при овом захтеву не само из обзира према унутрашњој политици — мађарској наравно — већ још и из обзира према Русији.

Тисино држање произшло је из страха пред победом и после- дицама те победе по Мађарску, тј. од присаједињења Србије монар- хији и тријализма до кога би због тога дошло. Отуда, ето, и његов главни захтев да се не врше никаква освајања, отуда његов захтев, да се рат прекине чим буде обезбеђена територијална сигурност мо- нархије. Истицање Русије био је само један шаховски потез.

Највећа слабост Аустрије састојала се у неспособности њених господара и влада да испуне народе држављанском свешћу и држав- ном идејом. Од 1867 земље чак нису имале ни законског имена. „У државном сабору заступљене краљевине и земље“ био је званичан назив за оно што је народ називао Аустријом. Она није имала зако- ном утврђен државни језик. Стога није никакво чудо што је мађарски пример дао повода најпре Чесима, а потом и осталим народима, да траже државну самосталност. Италијани и Пољаци су настојали да уопште изиђу из државне заједнице.

До 1878 Немци су у Аустрији имали водећу улогу. Дакако да су они свој пад већ били припремили тешким погрешкама. Најтежа је била предаја школа у руке појединих земаља. Да би се избегла потреба око прибављања средстава ради подмирења трошкова за школе, оне су биле дате појединим земаљама; стога су оне из државних руку пре- шле у руке политичких партија. Уместо да школа буде средство за васпитање народа у државном духу, она је постала средство за на- ционалну борбу и подбуњивање. Она је била расадник велеиздајства. Манастири и васпитни заводи били су расадници националне нетрпе- ливости. Италијански и словенски свештеници били су у првом реду само националисти. Пошто богословски семинари нису били под др- жавним надзором, могли су у њима несметано да се васпитавају на- ционални подбуњивачи. За време рата било је у Тријенту утврђено, да су у тамошњем богословском семинару, под окриљем бискуповим, владале невероватне прилике. Задатак овог семинара био је да ва- спитава свештенике у иредентском духу. Управне власти нису о томе ништа знале, или нису хтели знати. Отуда су свуда у Аустрији уни-

тељи и католички свештеници били носиоци националне нетрпељи- вости и непријатељског расположења према држави.

Године 1878 Немци нису хтели да даду средства за окупацију Босне и Херцеговине. Почев отада, владе су се ослањале на сло- венске партије. Отада владе почињу са узајамним изигравањем на- родности. Отада су одобравање пореза — државних потреба — и спровођења изједначења са Мађарима биле једине бриге влада. О некој далекосежној привредној политици, која би ишла за тим да по- дигну индустрију, пољопривреду и трговину, дакле да подигну народну привреду и народно благостање, и која би једина била у стању, да упркос жестоким завадама, одржи народе у држави, није било ни го- вора; за ово се није имало ни времена, ни воље ни разумевања. Нацио- налне свађе и зајевице постале су за аустријске политичаре само са- ставни део појма израженог у речи „политика“.

Овоме свему благовремено се придружио и разорни утицај споља.

Најопаснија и најпознатија организација те врсте била је итали- јанска иредента. Ми смо се били помирili са чињеницом, да Итали- јани у нашим земљама отворено припремају сједињење с Италијом. Међутим, кад је тројни савез створио од Италије стидљиву другари- цу Аустрије, иредентистичка настојања могла су да се спроводе под заштитом и уз припомоћ политичких власти. Лега национале (школ- ско удружење), бициклистичко удружење, читаонице и друга удру- жења стојала су отворено у служби иреденте. Кад је било утврђено — наравно од стране војних власти — да италијанска бициклистичка удружења предузимају заједничке годишње излете у Јужни Тирол ради извођења пропаганде и шпијунаже, и кад су војне власти тра- жиле да се овакве приредбе забраниле, власти и министарство ино- страних послова нашли су за потребно да осуде овај захтев, доневши овакво решење: „Очигледно непријатељство према савезнику“.

Кад су Италијани војнички организовали своје финансиске стра- же, од њих створили као неки део војске, неке трупе, и у њихова правила службе унели одредбе о вршењу обавештајне службе, војна управа је захтевала да се ове трупе уклоне из пограничних места, да- kle са аустријског земљишта, а пре свега из тврђаве Рива. Министар- ство иностраних послова било је због овога веома озлојеђено и у почетку није хтело да прихвати овај захтев, који му се чинио као нека

непажња према савезнику. Кад је министарство иностраних послова најзад предузело мере по овом разумљивом захтеву, Италијани су то одмах прихватили — они су очигледно само чекали, да виде до кље ће трајати наше стрпљење.

У Јужном Тиролу био је италијански језик службени језик судова. Зато се и десило, да врховни земаљски судски саветник, да кље судски функционер у рангу пуковника, није знао ниједне речи немачки. Сви натписи на званичним зградама били су на италијанском језику.

Програми удружења били су опште познати, и није постојала ни намера да се они прикрију. За време рата дошао је до руку команди армиске групе надвојводе Еугена један ранији извештај неког окружног начелника у Тријенту (овај човек је за време рата био гувернер Тирола, а доцније је постао и министар унутрашњих послова), о свечаном отварању једне школе Леге национале. На овој свечаности је претседник Тријентске општине одржао један иредентистички говор против Аустрије на најоштрији начин. Окружни начелник, који је присуствовао као гост, није хтео да интервенише. Он се правио као да ништа не чује и да ништа не разуме. По овом случају ни доцније није било ништа предузимано. Тако је, ето, изгледало угњетавање Италијана.

Али је потребно да се нагласи да и у самим италијанским деловима државе, у којима је најдуже извођена национална пропаганда, становништво није уопште било непријатељски расположено према држави. Непријатељски расположени били су само образовани људи. Највећа маса становништва тежила је само за повољним привредним условима и осећала се добро само онде, где је имала могућности да успешно води привредну борбу за свој опстанак. Занемаривање ове просте истине и уплатиће унутрашње политичке у јалове националне и партиске кавге били су разлози због којих је затајила аустријска унутрашња политика.

Годину дана пре рата дознао сам у Кастел Тазину, приликом једног информативног путовања, да се општина већ десет година узлудно труди да добије немачку школу. Чак и њену понуду да школу подигне о свом трошку, одбило је намесништво у Инсбруку. Општини је била потребна немачка школа, пошто су њени чланови, као торбари и печалбари у Немачкој, налазили средства за живот. Као шеф

генералштаба армиске групе надвојводе Еугена у Боцену, имао сам прилике да о овом разговарам са намесником Тирола. Он је с највећом безазленошћу рекао: „Да, у намесништву има можда око 60 таквих молби од италијанских општина; оне нису могле бити одобрене, јер то онемогућавају закључци партија земаљске скупштине.“

Шта би требало рећи о оваквој управи државе, која није умела да се користи и да влада оваквим приликама? Немачке школе и општине у Валзугани, код Перђина и на висоравни Лавароне, биле су предане у руке италијанским иредентистима те је тиме, на очиглед државних власти, био утвррен пут италијанизацији последњих остатака немачког становништва. Удружењу за одржање немачке народне свести и немачких школа успело је 90-те године да живавим радом поново поврате немачку народну свест у тим општинама, која је код њих већ била ишчезла. Док су овде, благодарећи ваљаности заштитних удружења, у среду италијанских језичких подручја била поново освојена немачка села, дотле се у Немачкој, на очиглед пруских власти, сва бамбершка села око Познања претворила у пољаштво. Стога су национални греси пруских власти још већи.

Ускоро се панславизам придружио иредентизму. Руски утицај се проширио на све Словене у Монархији. Само су Пољаци, из познатих разлога, остали пострани; но они су зато сањали о поновном васкрсу Пољске, наравно на рачун Аустрије. Руски утицај се најјаче испољавао код оних са истом вероисповешћу, дакле код Срба и Русина, и продирао је у сам народ. Код њих су свуда били у употреби руски молитвеници. Ускоро је руска пропаганда почела да ради на томе, да придобије Русине да из грчко-католичке вере пређу у православну.

На највећу политичку предсрећливост наилазили су Руси код Чеха, а доцније и код Словенаца.

Али упркос свима напорима успех ове пропаганде код свих народа ограничио се, слично као и код Италијана, поглавито на интелигенцију и полуинтелигенцију. Школе уопште, а нарочито средње, биле су огњишта пропаганде. Учитељи, професори, адвокати и свештеници били су главни подбуњивачи и букачи.

Маса народа, па и словенског, није тражила ништа друго него само повољне економске прилике. Једна таква управа која не би само убирала порезе, већ која би створила привредни напредак, била би најбоље противсредство непријатељској пропаганди против државе.

Али је недостајало схватање за стварност, веровало се букачима и давана им је слобода, па чак и подршка да се народ зарази — као у Јужном Тиролу код Италијана. Пропаганда је ухватила дубоког корена и у управном апарату, где је сваки словенски чиновник постао борац за идеје управљене против државе. Словенски чиновници хтели су и средством свршеног чина да постигну своје противаконите циљеве, као на пр. да се уведе чешки језик као службени. Државна власт показала се слаба да то сузбије. Она је или попуштала или трпела. А кад је најзад нашла смелости да иступи против највећих злоупотреба, тада се заграјало: угњетавање. Зато се најрадије дизале руке од свега, јер је то било најкомотније.

Природно је да су овакве прилике утицале и на војску. Само у војсци је био немачки језик законом прописани службени језик. Само је још војска оличавала јединственост монархије, само је она била је релативно здрава. Стога је требало и њу разорити. У том циљу по-нарочито подбуњивачког рада у народу требало је наравно да се пренесе нарочито на моралну снагу војске, на њен официрски кор. Резервни официри су нарочито били национално подбуњени. Али се подбуњивање осећало и у активном официрском кору, јер је велики број активних официра пролазио кроз националне школе.

Министар војни увек је уверавао, да војска још увек стоји ван политике, а да је официрски кор још увек остао национално неначет. Но министри вальда нису видели да је распадање већ почело, или то нису хтели да виде. Последице националне разбукталости осећале су се чак и на врховима. Било је пукова, нарочито домобранских, код којих је национални тон долазио од комandanта.

Поред свега, још увек је био чврст склоп старе војске, али је отпор против разорних утицаја, који су долазили споља, био незнatan код оваквих трупа.

Људство је свуда било изврсно — чак и толико озлоглашени Чеси — ако је било у чврстим рукама, ако су официри били на свом месту. Али где су због употребе резервних официра дошли на командне положаје елементи непријатељски расположени према држави, и где су активни официри били национално нагрижени, или су били уклоњени, доводиле су описане прилике до жалосних појава у рату.

На српском војишту ушла је, 1914 године, у састав комбинованог корпуса, којим сам ја командовао, једна бригада резервне војске, састављена од Хрвата и Срба. Иако је њен састав био неповољан, због тога што је била попуњена старијим људством, оба, претежно српска пук, испуњавала су своју дужност. Први прекршај верности извршен је у новембру на Колубари. Једном од српских батаљона успело је да преко јако набујале реке пребаци две чете. Оне су могле да одбију више српских противнапада. Пошто су једини активни официри, командант батаљона и један командир чете, били рањени, успело је једном резервном официру, неком адвокату из Митровице, да обадве чете заведе и с њима пребегне непријатељу.

Заједничка војска монархије била је са свих страна опаљкавана. Мађари су у њој гледали препеку за стварање своје националне војске, док су остали народи аустријски у њој видели једину спону државе и обезбеђење државе против њихових превратничких тежњи. Аустријско чиновништво, као организација, није било расположено према војсци. Аустрија је била чиновничка држава. Сваки пети или шести човек био је државни намештеник. Половина прихода Аустрије трошена је на исплату принадлежности државним чиновницима. Чиновништво је у војсци гледало најопаснијег супарника своје врсте. Због тога је против војске, свуда и где год је могло, у име своје, истичало национално свесно чиновништво. Иако војска није стајала ни трећину трошкова који су отпадали на аустријску чиновничку војску, ипак се све жалило, а првенствено бирократе, на неподношљиве издатке за војску.

Овако неповољним приликама придружила се још једна крајње штетна појава.

У јавном животу преовлађивали су свуда само лични обзири. Важни, добро плаћени, положаји стварани су за нарочито повлашћене личности и били укидани са њиховим одлажењем са тих положаја. Извештаји, претставке и решења, често и у најважнијим питањима, нису одговарали стварним чињеницама, већ су израђивани и доношени обзиром на личне тежње и користи. Да би се издејствовале најважније потребе, требало је често водити огорчену борбу против личних интереса, сјујете и осетљивости. Свако је настојао да само за себе извуче користи, да што пре уседне на утицајне и добро плаћене положаје, и тако буде заувек збринут. Тај циљ се најбрже и најсигурније

постизавао помоћу добрих личних веза. Стварна способност и радиност били су споредни — име, породични односи и познанства били су много вреднији. Отуда су долазила сјајна напредовања високог племства у чиновничкој хијерархији. Стварна способност вредела је само утолико уколико је била потребна да се искористи у низим положајима као снага за теглење. Нарочито су биле од користи везе са утицајним женама. Лепо, углађено опходење, окретност и способност прилагођавања, као и друштвене врлине, више се ценило неголи стручна знања, карактер и предано вршење дужности. Брљивост је могла да прикрије потпуни недостатак сваке стручне способности. Све је на ваљивало на положаје у централама, тј. у министарствима и земаљским владама. Ко је једном ту стао чврстом ногом и постао љубимац утицајних личности, његова је будућност била потпуно обезбеђена. За такве личности била је играчка да у тридесетој години живота добију шесту чиновничку групу, дакле ранг пуковника. Стога се не треба чудити, што је све, а пре свега племство, настојало да постигне тако добру и пријатну каријеру. Као последица ових прилика било је то, што су се око сваке утицајне личности, оба пола, стварале формалне клике — у бечком говору назване још и „платен“, које су брижно бдиле над својим личним питањима и спречавале продирање стручно способних и стога опасних личности. Природно је да су ове прилике утолико безобзирније владале, уколико је дотични положај био већи; оне су важиле и за двор.

Али ни војска није била сачувана од ове појаве. Око утицајних личности, око министра војске и начелника Главног генералштаба, стварале су се сличне групе које су се бринуле само за своја лична питања. Личности које су стварно мислиле, осећале и радиле биле су по овај систем утолико опасније, уколико су у своме звању биле способније. Оне су биле сузбијане и држане пострани, на надлежним местима оцрњивање и претстављање у рђавој светлости да би се учиниле безопасним. На овај начин могле су најнеспособније личности да дођу на водеће положаје; тада је на тим положајима све њихово размишљање и настојање било упућено само на то да што дуже остану у том звању.

Упркос оваквим нездравим приликама, ипак је у чиновништву и у војсци, нарочито у генералштабу, било много нарочито ваљаних људи, који нису могли да дођу до изражаваја само зато, што нису били

у рукама истинског вођења, које би их употребило према њиховој способности и које би их као једну целину користило за целисходан и успешан рад.

У борби око задобијања значаја у аустријској држави од свих народности су само Немци били упућени сами на себе, и они су претстављали једини сигуран ослонац државе и војске. Навикнути да дају држави оно што јој припада, они су одобравали све потребе за државу. Владама стога није било потребно да се труде да их придобију. Насупрот томе оне су свим могућим средствима и поклонима морале да намамљују словенске партије. Стога су владе и затварале своје очи пред неоправданим утицајима суседа.

Само немачка држава није ништа учинила у циљу духовног и привредног подупирања својих саплеменика у Аустрији. Због сувише коректног схватања о немешању, избегавано је да се Немцима, у њиховој тешкој борби, пружи рука помоћници.

Требало је да се у Немачкој тачно познају прилике у царској држави, а ако се нису познавале, онда их је требало упознати, пошто је Немачка била на живот и смрт везана са царском државом. Међутим, ако су прилике биле познате, онда је требало целисходно ратити да би се отклониле последице. Али је најгоре било стајати пострани и говорити: то ме се ништа не тиче. Баш тако је и рађено. Због тога се не треба лјутити на последице и кривицу са немачке стране сваљивати само на Аустрију, већ треба свој део кривице примити на себе, као последицу националне неактивности.

Треба признати: ово питање је било врло шакаљиво и, обзиром на осетљивост свеаустријског према пруско-немачком, врло опасно. Али је то произлазило из самог савеза као неопходност, као најсушна потреба; пут је дакле требало наћи. Веште дипломате или чак способни државници, чије би намере према Аустрији биле искрене, свакако би тај пут и нашле.

Држање аустријских и мађарских водећих политичара према цару било је из основа друкчије. Аустријски министри носили су одговорност, и требало је да они штите неодговорног монарха. Али је стварни однос био обрнут. Могло се увек запазити, како се одговорни аустријски чиновници заклањају за ауторитет неодговорног монарха, и како су слежући раменима шапутали; цар, цар неће ово или цар хоће оно. Зато су они били савитљиве, немарне и безврънне монар-

хове слуге, које су замирале у дубоким лакејским поклонима. Стога није чудо, што су се најнеспособнији људи без предомишљања сматрали позваним да управљају државом: та они никад нису били позивани на одговорност и увек су се заклањали за цара.

Код Мађара било је сасвим друкчије. Ослоњени на збрку стarih закона, понесени вољом народа, и тобоже под притиском немирне опозиције, управљене против цара, вођи мађарске државе излазили су пред цара увек са неким захтевима и увек претећи неким превратом. Они су били претставници и слуге мађарске државе и мађарске нације. Зар се онда требало чудити, што је монарх увек попуштао, и што је вазда био готов да учини Мађарима по жељи на рачун Аустрије, чији су се претставници с дубоким поклонима повињавали изразу нужде, тј. царској вољи.

Природно је што се и војска прилагођавала овим државним приликама Аустрије. И у њој није било праве мушкиости, није било смелог сопственог мишљења ни одважности да се оно предвишима брани. Препричајемо, укратко, један карактеристичан случај.

На граници мога командног подручја требало је да се на суседном отсеку изведе један напад ради исправке линије нашег фронта. Предвидео сам да се овај напад потпомогне јаком бочном артилериском ватром. Уто је одозго стигло наређење да и моје лево крило истовремено изврши напад. Сматрајући то као рђаво и мислећи да је то наређење потекло на предлог команде суседног отсека, заказао сам конференцију по овом питању. На тој конференцији изнео сам команданту суседног отсека, једном ц. и к. генералу, моје разлоге, због којих сматрам да је погрешно да и моје лево крило напада и зашто држим да је само потпомагање артилеријом једино правилно решење. После овога, ушао је у собу немачки генерал, који је требало да управља овим нападом. Била је то типична немачка појава: хладан, одмерен, врло љубазан, али донекле и крут. Тражили смо да и он изложи своје мишљење по овом питању: да ли је за то да се његов напад потпомаже само артилериском ватром, или је за једновремен напад са оба отсека. Он се потпуно изјаснио у духу мог гледишта. Нато сам изјавио да ћу обуставити извршење добivenог наређења. Сад се потпуно непотребно умешао командант мог крилног корпуса упитавши немачког генерала, да ли се у извештају о овој одлуци

коју ће доставити команди фронта може позвати на његову изјаву. Немачки генерал је зачуђено и донекле гордо одговорио: „Наравно“.

Ја сам се застидео. Али шта се могло кад смо ми, баш због наших прилика у држави, били друкчије саздани.

У месецу јуну 1915 добио сам писмо од дивизиског генерала фон Мартерера из цареве војне канцеларије, које се односило на уклањање једног високог генерала, о коме се нешто неповољно сазнalo. Додуше, тај генерал није био нека нарочито истакнута личност; али он није био нимало гори од осталих генерала у војсци. Указујући на то да после њега ништа боље не може доћи, одbio сам да дам сагласност.

Ову сам прилику искористио да известим дивизиског генерала фон Мартерера о општим недостацима нашег генералитета и о њи-ховим узроцима. Рекао сам, да треба да примимо наше генерале онакве каквима смо их управо и створили и какви они и јесу, а да је ствар вођства да рачуна са таквим подређеним командантима и да се прилагођава индивидуалним особинама тих генерала. Свака војска има онакве генерале какве их ствара држава према својим приликама и гледиштима, па такве, према томе, и заслужује.

Генерали, као што су Хинденбург и Макензен, могу да одрасту само у средини у којој је могао да постоји један пуковник фон Рајтер и где је најзад, упркос првом узбуђењу, ипак целокупан народ — изузев извесне политичке партије — гордо изјавио: Овакве пуковнике можемо ипак само ми имати. Само тамо где је војнички сталеж био признат као први сталеж у држави, било је могуће да се високо однегују такви богомданни вођи.

У Аустро-Угарској, међутим, где је цар приликом једног свог путовања у крунске земље пружио руку једном младом политичком чиновнику грофовског порекла, који је заступао српског начелника, док је једном генералу, оседелом у служби, који је ту стајао, посветио једва неколико речи; где је један командант корпуса и генерал, који је командовао гарнизоном, морао на Тјелово да оде из гарнизона, те да у литији не би морао да иде позади српског начелника — званичног царевог изасланника — који је био у рангу мајора; где се сваки политички измећар могао да очеше о официрски кор војске и о сваког појединог официра како је хтео, а да се нико није нашао да дотичне, који су били повређени у својој части и који се нису могли бранити, узме у заштиту; где су официри материјално горе стајали но сви

остали државни службеници — ту заиста није никако могао да одрасте један Хинденбург.

На највише положаје долазили су људи који су били по природи меки, благородни и послушни, или они који су били изнурени од ста-рости. Било је неколико изузетака и они су само потврђивали ово правило. Овакво васпитање толико је штетно утицало, да су чак принчеви, који су били рођени у највишим друштвеним круговима и као такви могли да буду владаоци и вођи, често били неодлучне и бојажљиве природе. За време рата морао сам једног вишег официра, који је био пореклом из једне кнежевске куће, често чвршће да притегнем, да бих да натерао да заузме држање вођа, које показује одлучност и до-раслост свима тешкоћама свога задатка.

Такве су ето биле унутрашње прилике у монархији кад је избио рат. Било је јасно да ће оне неописиво отежати борбу монархији и уто-лико више, што је аустријска влада и у току рата остала неактивна. Она је била ревносна само онда када је требало да се војсци у раду на оздрављењу вежу руке.

Описане прилике, а такође и држање политичких инстанција до-вольно објашњавају, да је заиста било потребно да се одговорни вој-сковођи, који су морали да уоче и предвиде последице оваквог стања, умешају и у вођење политike.

По избијању рата, а при коришћењу и мудрој примени ратних закона, могло се стати на пут националном распадању. Али је десна рука аустријског претседника министарског савета графа Штирка био један Словенац најопасније врсте, Др. Жолгер, кога је политичка не-смогреност доцније направила и министром, који је, наравно, сузбијао све што би словенским тежњама могло бити опасно.

У почетку рата с Италијом добила је команда југозападног фронта од ц. и к. Врховне команде наређење, да искорени иредентизам. То је било лако наредити, али тешко урадити. Командант југозападног фронта имао је додуше политичку врховну власт на војишној простото-рији, али се она кретала само у границама власти покрајинског на-месника, која није била баш сувише велика. При спровођењу овог на-ређења команда није наишла на потпуну помоћ политичке управе. Ова је управа у најмању руку често водила пасивну резистенцију и тражила заштиту од владе, која се увек противила потребама војске. Располо-жење трупа било је у Јужном Тиролу нарочито раздражено. Ту су оне

виделе да је италијанској народности била дата најшира слобода. Свуда, па и на чисто државним надлећтвима, били су чисти италијан-ски натписи и никде није било знака да се човек налази на аустри-ском а не на италијанском земљишту. Иако се команда југозападног фронта трудила, да ублажи ово раздражење које је често прелазило границе, ипак је о њему требало водити рачуна.

Још опаснији од италијанског иредентизма, чинио се команди југо-западног фронта словенски иредентизам. Један извештај који је она о томе поднела Врховној команди приказао је све догађаје последњих година, као и штетно и слабићко држање управних власти и влада. У извештају је нарочито истакнуто, да је маса словенских народа верна цару и држави, што доказује одлично држање словенских трупа, али да интелигенција, као и свуда, тражи и налази своје посебне интересе у непријатељству према држави. Стога би се поправка стања могла постићи само строгим поступком против интелектуалних кругова који заводе народ. Извештај је био израђен само за Врховну команду и није био подесан за просто саопштавање осталим инстанцијама. Упркос томе учињена је у Врховној команди грешка те је извештај, онакав какав је био, достављен претседнику министарског савета. То је иза-звало раздражен, оштар и очигледно од др. Жолгера састављен или инспирисан одговор, који је све побијао или све као безазлено при-казивао; он је ишао чак тако далеко, да није признавао да дугого-дишњи и од владе често потврђивани начелник главног покрајинског града Љубљане, Хрибар, кога је извештај највише теретио, припада интелигенцији.

По овоме извештају није дакако ништа урађено.

Само је аустријска влада била крива што је национално буђење, које се у почетку рата било изгубило, постепено све смелије поновно дизало главу и, распиривано од непријатеља, ломило отпорну моћ монархије.

Зилска долина у Корушкој настањена је Словенцима и Немцима, који су вазда живели у пријатељству, док словенски бунтовници — свештеници и државни тужиоци — нису дошли у земљу. Они су по-стигли да су сви јавни натписи још пре рата били словенизијани. За време рата — 1915 или 1916 — поднеле су општине Зилске долине молбу Корушкој земаљској влади, да се поново успостави раније стање. Речено је да сви Словенци знају немачки, али да не знају нови

словеначки књижевни језик. Општине су зато тражиле немачке нат-
писе. Претставку је потписао и један свештеник, Чех, који је био по-
знат као национални подбуњивач. На питање његовог старешине,
откуда то да баш он потпише ту претставку, он је, смејући се, одго-
ворио: „Па, господине бароне, сад дува други ветар“. Требало је да
влада ухвати тај ветар и да њиме и даље дува пуним образима, па би
положај монархије био далеко бољи.

Неоспорно је да је 1915 и 1916 било лако да се у Аустрији уведе немачки језик. Нико се не би противио; чак су и Чеси с тим рачунали, и они би се повиновали томе.

Али се није увиђао значај немачког језика. Није се схватило, да везивање народности помоћу царске куће и војске није било довољно и да су биле потребне заједничке везе, које би продрле у народ. Немачки језик служио је свима народима у монархији као средство за споразумевање; чак и Словени различитих племена, кад би се састали, разговарали су немачки да би се споразумели. Зато је било природно и нужно, да се држава ојача завођењем једног државног језика.

Кад је надвојвода-престолонаследник Карло, одлазећи из Јужног Тирола у Галицију на своју нову дужност, пропутовао кроз Боцен, већерао је код највојводе Еугена. Он је са мном заподену разговор: „Ја зnam да сте ви за то да се код нас уведе немачки језик као државни. Али то није могуће, ми нисмо Немци, а две државе не могу имати исти језик. Код нас се немачки језик може утврдити само као језик за споразумевање“. — Трудио сам се да докажем надвојводи, да је појам „за споразумевање“ сасвим нејасан и да стога никако не би могао да буде законски утврђен, док „државни језик“ претставља сасвим одређен и потпуно заокругљен појам, па да се, према томе, таквом излазу може да прибегне само у жељи да се избегне јасно решење, дакле у жељи за нејасноћом. Наравно да није било ни времена ни могућности да се ово питање расправи у току сервирања двају јела. Али се из овог видело калико је млади престолонаследник стајао под утицајем освештаног аустријског начина: само ништа потпуно.

Фебруара месеца 1917 упутио ме цар у Чешку, Галицију и Мађарску да бих га потпуно тачно обавестио о стању исхране у тим земљама. У Чешкој сам пропутовао само чешке крајеве и обишао велики број сеоских имања, салаша и занатских радионица. И ја и моји

помоћници наилазили смо свуда на највећу предусретљивост и љубавност. Такође смо приметили намеру да се са нама говори немачки. На примедбу, да је њима добро а да војска оскудева, један сељак је одговорио: „Они би радо све дали за војску, али од њих још ништа није тражено“.

У току целог пута нашли смо само на једног јединог нелубазног и загриженог шовинисту, и то је био — учитељ.

Кад сам, после извештaja који сам поднео цару, био упућен претседнику министарског савета грофу Клам-Мартиницу и њему изложио своје гледиште, да чак и толико озлоглашени Чеси нису толико рђави као што се говорило и да само интелигенција тежи за циљевима упереним против државе, он то није хтео да призна изјавивши да је моје гледиште оптимистичко. Отприлике после две недеље, а после обиласка Мађарске, поново сам посетио претседника министарског савета. Овом приликом је и он већ лично био убеђен, да је само чешка интелигенција непријатељски расположена према држави, док је народ у маси веран цару и држави.

Из овог се види да чак и људи, који су били дужни да управљају државом, нису имали јасне претставе о стварном стању. Они због тога нису могли да пронађу права средства и мере за поправку стања.

На једвите јаде нашло се енергије, да се класични велеиздајници, Крамарж и Рашин, оптуже за дело велеиздаје упркос противљењу њиховог главног браниоца — аустриског претседника министарског савета графа Штирка. Они су били осуђени на смрт, али их је цар помиловао. Та милост била је злим враћена.

Увиђај који сам, као начелник генералштаба команде југозападног фронта и команде армиске групе надвојводе Еугена, добио у политичко стање и држање политичких власти, толико ме забрињавао у погледу даљег опстанка државе и успешног исхода рата, да сам 1916 поново скренуо пажњу надвојводи Еугену на те прилике и њихове вејроватне последице. Ја се нисам устручавао рећи, да је у питању опстанак државе и династије, и да је стога и његова дужност да настоји да се то спречи. Молио сам надвојводу да оде цару, који је очигледно погрешно обавештен, те да му отвори очи откривајући му стварно стање. Надвојвода се опирао и није, ни на који начин, могао да се придобије да предузме овај корак. Он је сматрао да је тако нешто немогућно обзиром на особености старога цара, и да ће стога бити

одбијен. Он је само једном, као командант корпуса у Инсбруку и приликом једне аудијенције, покушао да обавести цара о иреденти. Али тек што је био почео, монарх се, који је дотле био љубазан, колачки усправио, саставио пете и, лако се клањајући, отпустио надвојводу. Моја напомена, да би ствар требало вешто започети и да надвојвода треба напослетку да рачуна и са поновним одбијањем, у коме би случају бар своју дужност извршио, није ништа користила.

После убиства графа Штирка, које је било опасан симптом нагомиланих затегнутости, покушао сам поново, али узалудно, да утичем на надвојводу Еугена. Због тога сам се решио да се обратим царевој војној канцеларији пишући: Политичке прилике у захвату југоzapадног фронта и убиство претседника министарског савета стварају толику забринутост за будућност, да би било препоручљиво да се позве надвојвода и да цару изложи стање, пошто он у том циљу из сопствених побуда никад неће ићи у Беч. Поводом овога писма добијен је телеграм којим се надвојводи ставља на вољу да дође цару ради подношења реченог извештаја. Успело ми је да ово претставим надвојводи као позив и он се решио да пође на пут. За све време ноћне вожње у Беч, референт који је путовао са надвојводом најдештаљније му је изложио целокупно стање. Цар је примио надвојводу и саслушао његова излагања, али су она остала без икаквог успеха. Ништа није било предузето; све је остало како је и било.

Ускоро затим умро је стари цар. Од његовог младог наследника све је очекивало неко спасоносно дело. Од његова деловања све се надало неком побољшању, оздрављењу. Али наследник убијеног графа Штирка, кога је још стари цар наименовао и човек који је био истрошен службом по старом начину, умео је да младог монарха, још у првим данима по ступању на престо, чврсто веже за стари, неподесни аустрички устав. Цар се писмом упућеном претседнику министарског савета обавезао пред јавношћу, да ће положити заклетву на устав. Овај претседник министарског савета је додуше отишao с положаја после неколико дана, али је свака нада на побољшање била изгубљена због обавезе коју је цар Карло примио према аустријском уставу. Цар је затим предузео да изврши такозвани „тестамент“ надвојводе Фрање Фердинанда. Он је два поузданника надвојводе Фрање Фердинанда, графа Клама Мартиница и Чернина, поставило, и то једног за аустријског

ЦАР КАРЛО АУСТРИЈСКИ

претседника министарског савета, а другог за министра иностраних послова.

Иначе је све остало по старом. Цар се пожурио да укине све мере које је била предузела Врховна команда у италијанским подручјима, на радост и задовољство свих иредентиста, који су разабрали, да је аустријска вештина владања још увек њихов најјачи помоћник, а на жалост свих оданих држављана који су сад увидели, да је узалудна свака нада на побољшање.

Општи подбуњивачки рад на националном пољу поново је почeo кад је била сазvana скupштина народних посланика и кад се опет испољила стара слабост и беспомоћност аустријске владе. Посланике је, опет, штитио имунитет, па су зато без бриге могли да спроводе своје професионално подбуњивање. Политичке партиске кавге и ћивтарење око државних послова, опет су биле на дневном реду. Влада је била без снаге и моћи. Она није могла и да мири и да влада, знала је само, као и дотада, да откупљује гласове на рачун државних потреба.

Према томе, отров националног подбуњивања и распадања могао је и даље да дејствује па обзиром на све слабији избор у попуни официрима, могао је да продире и у официрски кор а тиме — у војску.

У Мађарској је граф Тиса владао неприкосновено и безобзирно ослањајући се на своју јаку партију. Младом цару је била несимпатична енергична личност Тисина. Опозиција није била на висини да за време рата, дакле у времену кад се радило о бити и не бити, одбаци своју мржњу према Тиси. Уто је цар учинио једну од својих најтежих политичких погрешака. Он је, противно начелу већине, отпустио Тису и дао власт мањини која је била сложна само против Тисе, но која је иначе тежила за различитим циљевима, па чак и за тим да се укине монархијски облик владавине. Тиса је са својом већином отишао у опозицију. Сви покушаји да се у таквој ситуацији парламентарно влада, били су, наравно, узалудни. Једини је излаз био, да се Тиса поново врати, али царева упорност није то допуштала.

Дејство цареве политичке погрешке и убудуће је имало својих последица. Ускоро је над мањином, која је владала, задобила надмоћност радикална мањина под Каролијем. Кад је ова, најзад, дошла до моћи, избила је на крмило, после краћег времена, револуционарна социјално-демократска мањина, док коначно није Мађарском завладала насиљничка мањина мањине тј. комунисти. Цар Карло и његов дом

пали су још раније као жртва те погрешке, а сада је због ње пропала и Мађарска, богата и напредна земља.

Ово самоубилачко држање крунисао је цар Карло својим указом о помиловању. Крик запрепашћења чуо се у целој војсци: зашто се борила, зашто је проливала крв, зашто су баш Немци подносили највеће жртве, кад су најнедостојнији, издајници, уживали цареву милост и били изједначени са пожртвованим држављанима? Јасно је зашто је издајство опет морало смело дићи главу; оно је морало изазвати ново проливање крви и морало је да осујети све напоре добронамерних да очувају стару отаџбину. Тада су све одане присталице Аустрије окрепнуле главу од цара, он је изгубио њихово поверење. Отада почине самртни ропац Аустрије. Све што се после тога догађало, претстављало је природан развој ствари и било је последица обадвеју великих политичких погрешака царевих. Цар, чију је несрету проузроковао његов увек исти кобни избор саветодаваца и помоћника, који су му били потребни, несвесно је и спокојно тетурао своју пропасти.

Унутрашње прилике монархије, пре свега непријатељство Мађарске према Аустрији, које је чак и у борби за опстанак доминирало над свим, а затим и националне противности у Аустрији, знатно су слабиле снагу Аустро-Угарске. Неспособност монарха и људи који су водили, да уоче тесну везу између политике — такође и унутрашње — и рата, неодостатак воље и снаге, да се све оно што би слабило, по потреби, са највећом безобзирношћу отклања и искорењује, било је један од највећих узрока нашег пораза.

Монархија је била трула, али само у њеном вођству, а не и у њеним основама.

Разумљиво је да при оваквим унутрашњим приликама није могло бити ни говора о некој снажној спољној политици, која би водила сигурном циљу.

Читаоцима, који би из оваквог неулепшаног приказа прочитали само пребацања и оптужбе, додаје се, ради оправдања наше много презрене дипломатије, ово:

Наша дипломатија је увек била испод осредње вредности, а њена политика често несхватљива. Ово ће бити разумљиво тек онда, ако се буде имало у виду да, при нашем унутрашњем стању, наша спољна политика није могла бити вођена са неким циљем; међутим, политика која нема циља, мора бити рђава.

Аустро Угарска је имала могућности да развије своју политичку делатност с одређеним циљем у три правца: према Италији, Балкану и Русији. Свака смишљена и јака политика мора — као што је већ изложено — рачунати с ратом. Рат, међутим, мора имати свој стваран циљ који је изражен само у добитку земљишта.

Какве је циљеве, обзиром на своје унутрашње прилике, требало да има Аустро-Угарска у наведена три правца?

ИТАЛИЈА. Да ли је ту требало да буде циљ, да се већ једном напуштени посед италијанског земљишта, поново стекне? Сваки човек са смислом за стварност треба да буде начисто, да то, обзиром на унутрашње прилике у монархији и због јачања иреденте, није било могућно, и да би то био потпуно промашен циљ.

БАЛКАН. Рат на Балкану могао је да се води само у циљу да се сузбију тамошња национална стремљења око уједињења свих Јужних Словена и Румуна. То се могло постићи само под условом да монархија присаједини сва српска и румунска подручја. Ово присаједињење требало је да се изврши тако, да у оквиру монархије буду уједињени сви Јужни Словени и Румуни, као посебне државне целине, тј. Мађарска би имала да своја југословенска и румунска подручја уступи југословенској односно румунској партикуларној држави. Природно је да се за ово Мађарска није могла придобити. Отпор Мађарске, која није дозвољавала ни присаједињене Србије, био је стога препрека свакој смишљеној политици монархије на Балкану.

РУСИЈА. Један победоносан рат са Русијом био је за Аустро-Угарску апсолутно без икаквог циља. Он се могао завршити само тиме, да се од Русије издвоји Велика Пољска, да би се утицај Русије, по могућству, померио према истоку. Шта би требало урадити с таквом Пољском? Неко присаједињење Аустро-Угарској било је искључено; оно би у великој мери створило превагу Пољака и само појачало њиву тежњу за самосталношћу, на што опет Немачка не би пристала. Подела Пољске између Немачке и Аустро-Угарске била је такође искључена, пошто ни Немачкој ни Аустро-Угарској није ишао у рачун толико велики бројни пораст Пољака.

Стварање самосталне Польске претстављало би такође велику опасност по монархију и Немачку, па је зато и ово било искључено. Самостална Польска свакако би радила на присаједињену свих аустријских и немачких подручја настањених Пољацима, она би dakле стварала пољску иреденту.

Према томе, питање Польске било је за Аустро-Угарску и Немачку нерешљиво, као што се то доцније и показало. Стане које је постојало, изгледало је још као понајбоље.

Стога рат са Русијом није водио никаквом циљу, није имао никакве сврхе.

Бесцјелност ма каквог рата Аустро-Угарске против Италије, на Балкану и против Русије сусрела се са супротним, али смишљеним тежњама ових земаља.

Из овог се јасно види слабост наше дипломатије, наше политике. Она је исувише зависила од унутрашњих прилика, од воље аустријске и мађарске владе. Овако хаотичан државни склоп није могао да води јаку политику.

Само један „човек“ који би претходно био потпуно упознат са унутрашњим приликама и који би, у првом реду, чврсто господарио вољама обеју држава у монархији, био би у могућности да води јаку спољну политику.

Занимљиво је да се цару Фрањи Јосифу приписује ова изрека: „Моја је несрћа, што не могу да нађем људе“.

Без обзира на то, што нескромна жеља за множином даје утисак да се мислило на „људе“, и што није било јасног схватања о томе да је према појму о суштини онога што претставља реткост могао бити у питању само „један човек“, ипак је наведена изрека погодила оно право. Али кривица за то што није нађен „човек“, лежала је у карактеру самога монарха.

Желео се само један „човек“, али га нису хтели. Ако је неко само издалека потсећао на оно што одговара појму „човек“, ако је испољавао особине, које су готово увек израз мушкисти, као што су: искреност, безобзирност, енергичан став, самосвест, понекад још и извесно непоштовање форме, тада је он био незгодан, неомиљен и никако није долазио до изражaja, јер су се, због навике на услужности комотних лакеја, више волеле лакејске природе.

Спољна и унутрашња политика, као што је раније изложено, треба да се старају о томе да државу и народ припреме за рат, саобразно његовом значају. Ако се dakле ради о некој судбоносној борби која треба да донесе решење по питањима светске важности, а тиме и по будућност народа, онда политика мора да припреми снагу народа за рат до крајњих граница могућности.

Погрешно се мислило да ова дужност припада само војнику. Отуда потиче и политичка погрешка, што су ове дужности натурене на врат министрима војске и предвиђаним војсковођама. Војници су имали само да предвиде, како ће снага народа најбоље да се припреми; а да она буде припремљена и до које мере, било је и остаје ствар политици. Само ако држава нема правог државника, ако нема једног Бизмарка, који би главару државе дао у руке крв и гвожђе, дешаваће се то да ће будући војсковођ морати да од политичара, или понекад чак и од министра војске, избори или од њих испросјачи оно што ће бити потребно за будући рат, да ће се и он морати да меша у политику, и да ће због тога, у очима необавештене масе, изгледати као „потстрекач рата“.

Целокупну снагу народа није могућно непрекидно држати у највећој бојној готовости. То може да буде само до неког извесног рока или за неко краће време. То се може постићи само у случају, кад сопствена политика намерава да постављени циљ постигне ратом, и кад се предвиди време у коме се има изводити одлучна борба, као што је Антантa предвиђала да 1916 зарати против Немачке; или кад се увиди да претстоји неизбежна, па стога наметнута одлучна борба,

која се не може увек по вољи избегавати, већ се жели да она буде натурена у границама извесног временског периода. Централне силе су, обзиром на опкољавање извођено од стране Енглеске, биле у стању да примене такав поступак. Оне то нису учиниле. Последица тога огледала се у недовољној ратној готовости за борбу, у борби за опстанак.

Немачка је имала најодличнију војску на свету. Све кад и не би искористила целокупну снагу народа, па чак када би је користила само у толикој мери као Француска, Немачка је с таکвом војском била надмоћнија од сваког њеног појединачног непријатеља. Али она сама није била дорасла савезу Енглеске, Француске и Русије. Она се поуздавала у своје савезнике. То је била тешка политичка погрешка, јер су Италија и Румунија биле непоуздане, а Аустро-Угарска, услед својих унутрашњих прилика, била је још слабије спремна за одлучну борбу неголи Немачка.

Кад је Италија у почетку рата иступила из савеза, у Алзасу су недостајала два корпуса која је Италија требало да дâ. Због тога је Француска могла да остави своју границу према Италији незаштићену и да сву своју војску употреби против Немачке. Наведена два корпуса надокнађена су тако што су узета са источног фронта, који је иначе био слаб. Али се обједињење целокупне француске снаге против Немачке није могло да парира. Кад су потом Руси, много раније но што се очекивало, надмоћно пронирали у Источну Пруску, којој надмоћности тамошње немачко командовање није било дорасло, морала су се узети два корпуса са одлучујућег немачког крила.

При максималном искоришћењу немачке народне снаге, отприлике у обimu као што је било код Француза, могло се лако формирати десет или дванаест нових корпуса, истинा не за неограничено време, већ само за известан период времена у коме је требало да се изведе судбоносна борба. У почетку рата јавило се преко милион добровољаца, дакле људи који по закону нису били обавезни да служе у војсци.

Један од првих и најважнијих војно-политичких услова састоји се у томе да се рат отпочне са апсолутном надмоћношћу, да би се обезбедили први пресудни успеси. Сви доцнији напори, који би се изводили накнадно у току рата, не би били у стању да поправе погрешке учињене у наведеном погледу.

Али немачка војска не само да је била сувише слаба бројно, већ је била још и рђаво опремљена. Додуше, артилерија је одговарала своме задатку, и у погледу броја и обучености, али не и у погледу самог топовског материјала. Према дometу и дејству зрна, француска и руска артилерија биле су надмоћније од немачке. Такође се и у снабдевању муницијом тешко погрешило. Још у рату 1870/71 показало се да је пешадија била сувише богато снабдевена муницијом, а артилерија премало¹.

Тада је немачки топ био далеко надмоћнији од француског, и зато се нису показале никакве последице. Али је у светском рату богато опремљени француски материјал био још и у погледу дејства надмоћнији од немачког, због чега се оштро испољио стицј изражен у недовољном дејству и малој количини муниције.

Високо развијена немачка техника и способна индустрија нису биле смишљено искоришћене за припрему рата. Није било државничког погледа који би распознао да ће будући рат донети решење о улози немачког народа у свету, а недостајала је и воља једног државника, који би, ради постизања успеха у тој борби за опстанак, развио све снаге немачког народа, па и технику.

У последњим победоносним немачким ратовима велики удео у јединственим успесима имало је дејство ратних оруђа која су се тада први пут појавила, и то: 1866 пушке острагуше и 1870 топ остраган.

Немачка, која иначе толико обилује изумима, није ушла у светски рат са неким „клу-ом“ (изненађењем) поразног дејства, јер су и врло

¹ Генерал артилерије фон Штајн греши кад се у свом делу „Доживљаји и разматрања из времена светског рата“, на страни 92 и 93, позива на немачко-француски рат, да би оправдао снабдевеност војске муницијом. Пре рата имао сам прилику, да при једној позадинској ратној игри докажем начелнику Главног генералштаба, да смо припремили превише пешадиске а премало артилериске муниције. Притом сам се позвао на пример из немачко-француског рата, у коме су пешадиске муниципске колоне биле једва упола испражњене, док су пак артилериске муниципске колоне биле баш сасвим испражњене. Из тога сам извео закључак, да би првенствено артилериску муницију, која се у рату само тешко може накнадно да произведи, требало држати потпуно израђену или упола израђену у великом количинама, док би за фабрикацију пешадиске муниције требало предвидети да се она у току рата израђује у маси од припремљених стокова (барута, олова и месинга). Моја тадања излагања нису била уважена; стога смо ушли у борбу са сасвим недовољним количинама артилериске муниције.

покретљиви мерзери за разбијање оклопа били аустро-угарског по-
рекла, па и њих је било мало. Сем тога, они су у Белгији били такође
и доцкан употребљени. Хаубица 42 см није могла да се употреби за
брзе почетне борбе, како по броју, тако и због недовољне покрет-
љивости.

Морнарица је додуше имала свој „клу“ — подморницу. Али је чудновато да је и у томе затајио немачки дух. Није било уочено да је то било једино оруђе које је у борби са Енглеском могло да сломи јућој мери, и да је то било једино ратно оруђе помоћу кога је Немачка, употребљавајући га мудро, могла да постигне апсолутну надмоћност над Енглеском. Колико се зна, Немачка је ушла у рат са 15 подморница. Зар је могуће да се у немачкој морнарици није уочавао значај подморница? То се не може претпоставити. Да је политика хтела да за неколико година изазове неизбежну одлучну борбу са Енглеском, извесно је да би тада војство морнарице почело рат са 60 до 100 подморница. Ове би подморнице, упркос свима врстама брана (било бранама од мреже, било онима од мина) биле способне за напад на енглеску флоту која се налазила у лукама, јер је у рату са Енглеском било пре свега најважније да се уништи енглеска ратна флота. Требало је и могло се одлучити на то, да се у току четири или пет година убрза израда подморница на рачун осталих јединица ратне флоте — војство морнарице требало је непрекидно да ради на остварењу флотног програма. Природно је да се Енглеској није смело саопштити у виду прегледа: Н године Немачка ће имати стотину подморница. То је требало вешто срачунати и извести, тако да свет — па и немачка јавност — непосредно после почетка рата буду запањене страховитим дејством овог оруђа.

Немачка је, при смишљеној припреми рата, могла да употреби и друго једно нападно средство за уништење енглеске флоте. Али је то средство, и то само у ту сврху, требало нарочито припремити. То средство било би ваздухопловство, и то првенствено аероплани, који би са надмоћним бомбама, као што су их Немци створили, али их само погрешно употребљавали, у рату напали енглеску флоту која се налазила у лукама.

У циљу да се ова нападна оруђа — подморнице и аероплани — израде као оруђа за уништавање, требало је да постоји и жеља за

уништавањем. Пошто немачки политичари нису имали те жеље за уништавањем, није било ни воље да се имају, пронађу и створе средства за уништавање.

Па ни у привредном погледу није било припрема за отсудну борбу. Немачка је требало да рачуна са блокадом. Стога је било потребно да нагомила велике количине свих потреба за рат од којих је зависила од иностранства. То је такође било могућно само у случају, кад се унапред предвиди време за борбу.

Из овога се види како је, при иначе увек и свуда одлично руко-вођеном немачком опремању за рат, штетно утицао недостатак основног услова потребног за сваки велики успех у политици и рату, тј. недостатак политичког генија.

У Аустро-Угарској ова је последица морала још јаче да се испољи, јер су унутрашње прилике саме собом отежавале извођење сваког опремања за рат уопште. Стога овде наилазимо такође на исти недостатак као и код Немачке, само у много јачем степену.

О неком искоришћењу народне снаге није било ни говора. Само један део способних имао је да поднесе целокупан терет данка у крви. Сви људи требало је да рачунају да ће као резервисти, дакле до 42 године живота, бити у случају рата употребљени на фронту. Неко повишење рекрутског контингента или чак коришћење свих способних за службу у војсци — као у неутралној Белгији, није било могућно због бедних унутрашњих прилика. Зар није на томе, као што је већ речено, пропао и покушај потребног појачања польске артиљерије, јер Мађари апсолутно нису хтели да одобре повећање рекрутског контингента, потребног за то, и што Аустрија и војна управа нису ни том приликом умели да проведу своје оправдане захтеве.

Недовољан контингенат рекрута и вечите жалбе на велике трошкове за опремање војске, спречили су да се повећа број трупних и оперативних јединица. Упркос незнатног броја рекрута и малог мирнодопског бројног стања, као и због дуготрајне обавезе служења у резервној војсци, нагомилале су се у иначе ограничено определјеном саставу постојећих пукова велике масе често недовољно обучених обvezника.

Један виши официр босанско-херцеговачког пешадиског пука № 3 причао ми је, августа месеца 1914, за време вожње на фронт, да се у Будимпешти било прикупило преко 10.000 људи из његовог пука,

који у пуку нису имали места. И остали пукови 4. корпуса имали су сличан вишак у људству. Од наоружања недостајало је 4. корпусу преко 17.000 пушака.

Такве прилике биле су криве, што је наша војска, упркос богатству у људском материјалу, била баш у судбоносном почетку рата сувише слаба и ступила у дејство са недовољним бројем дивизија моћног састава. Сви доцнији напори нису више могли да отклоне недостатке који су били тиме проузроковани — слично као и код Немаца.

Притешњена у оваквом ћорсокаку, војна управа је прибегавала најнемогућнијим импровизацијама.

Због дуготрајног служења у резервој војсци накупило се у резерви много више обученог људства но што је било потребно да се постигне потпуно ратно стање.

Овај вишак, који је био предвиђен за попуну првих губитака, био је формиран у маршевске батаљоне и маршевске батерије са наменом да попуне недостатак у официрима, људству и материјалу код трупних кадровских јединица којима су припадали.

Мислило се да ће се војска моћи појачати, ако се од ових, овако рђаво формираних допунских делова, образују у свакој дивизији маршевски пукови, а од ових тако зване маршевске бригаде. Четири маршевске батаљона једне дивизије образовала су обично један маршевски пук, а два маршевска пука једну маршевску бригаду. Маршевске бригаде добивале су, сем тога, једну маршевску батерију и најпотребније санитетске, муниципске и интендантске установе.

На сличан начин су од обvezника резервне војске образоване резервне бригаде, којима је од артилерије и установа било додељено само најпотребније.

Ново образовање јединице увек су незннатне унутрашње чврстине. Официри и људство не познају се међусобно, не познају своју службу и читава машина ради само са трењем. Уколико је људство старије и уколико мање има официра и подофицира искусних у служби, утолико је незнатнија унутрашња веза таквих трупа. Само дуже постојање може постепено да отклони ове недостатке. Ако оваквим јединицама недостају још и неопходна средства за борбу и снабдевање, као што су митралези, артилерија и установе, тада је њихова унутрашња чврстина и борбена моћ толико слаба, да ће оне, ако се

прерано употребе у борби, затајити и услед оскудног командовања и распадања унутрашњег склопа претрпети велике непотребне губитке.

Какве незгоде претстављају овакве јединице, показује следећи пример.

Хрватска резервна бригада састојала се од четири пука са по три батаљона. Сви батаљони били су попуњени обвезницима старијим од 33 године, који су скоро сви били ожењени. Према изјави дотичног бригадира, оцеви породица оваквог батаљона — по мом мишљењу оваквог пука — имали су 9000 деце. У пуковима су активни официри били само команданти пукова и батаљона и понеки командир чете. Ова бригада од 12 батаљона, кад је септембра месеца 1914 ушла у састав мог корпуса, имала је само једну батерију од 6 топова, тако да је на два батаљона дошао по један топ. Шта то пак значи биће свакоме јасно кад чује да је у то време једна немачка дивизија од дванаест батаљона имала 72 топа, дакле шест топова на један батаљон.

Ове новоформиране, са артилеријом потпуно недовољно снабдевене јединице које су се имале формирати само у случају рата, требало је да се употребе на боишту у делокругу армија. Природно је да се притом није могло водити рачуна о неподесности њиховог састава. Велики непотребни губици, поред слабих успеха, претстављали су последицу ове погрешне организације.

Поменуте маршевске и резервне бригаде биле су, код свих ратних игара, омиљен украс ратне формације; навикло се на то да се оне сматрају као јединице потпуне борбене вредности, а да се није мислило на њихове недостатке.

Позван да као командант Ратне школе створим исправна гледиšta код генералштабног подмлатка, нисам могао дозволити да се допунске трупе, овако произвољно формиране у јединице, и употреба оваквих бригада и истоветних резервних бригада, сматрају као јединице потпуне борбене вредности. Ако је требало да маршевске формације буду допунске трупе онда је формирање бригада и придавање установа претстављало један непотребан и штетан организациски вишак, а ако је требало да буду јединице потпуне борбене вредности онда је требало да буду друкчије, тј. потпуно организоване. Оне једновремено нису могле да буду и допунске трупе и борбене јединице.

Због овога сам начелнику Главног генералштаба изложио своја схватања и потом га упитао, да ли ће маршевске трупе бити употребе

бљене као допунске. Начелник Главног генералштаба је одговорио: „По моме мишљењу оне се сматрају као допунске трупе. Али маршевске бригаде и резервне бригаде потребне су ми, јер мислим да са њима изненадим непријатеља“.

Са појавом ових бригада непријатељ није био изненађен. Он је са њима лако изишао на крај, али смо зато ми били врло непријатно изненађени и оштећени, — јер су ове, од изврсних елемената рђаво формиране трупе, стварно свуда подбацивале или су претрпеле непотребне велике губитке.

Одличне трупе 29 пешадиске дивизије биле су 1914 у Србији убрзо сведене на пола бројног стања. У то време се дивизиски маршевски пук налазио негде на руском војишту. Све молбе да се пошаљу појачања биле су узалудне. Најзад сам добио одобрење да један додељени чехословачки пук уврстим у дивизију. Одустао сам од тога, због недогледних последица. Ускоро затим предао се један батаљон маршевског пука Србима на Колубари. Само једна, додуше славовог маршевског пука и артилерија, као и ба, али неизмешана чета 92 пешадиског пука и артилерија, енергично заузимање варљаног бригадира спасли су борбену ситуацију.

Ова немила искуства са маршевским јединицама дала су ми повода да као начелник генералштаба балканских трупа и југозападног фронта издејствујем и издам најстрожије наређење, да се маршевске јединице имају употребити само као допунске и да се не смеју употребљавати у борби као засебне јединице. Упркос томе поновило се, да је у другој бици на Сочи употребљен маршевски пук 48 пешадиске дивизије на Монте Сан Микелу за противнапад на непријатеља који је продро у положаје, дакле за најтежи задатак, док су одлични, добро формирани батаљони 48 дивизије стајали на једном ненападнутом отоцеку код Горице, који је од природе био врло јак и који је био бранjen таквом фланкирајућом артилериском ватром да га је готово било немогућно нападати. Додуше, противнапад ових варљаних батаљона је успео. Али је заузимање Монте Сан Микела стало огромних жртава. Губитке код ових батаљона нисам умео себи да објасним. Тек кад је по овоме тражено објашњење утврдилос се да је пук, противно наређењу, био употребљен као трупа и бачен у напад. Кад је дотичног високог команданта¹ највојвода Еуген узео на одговор у врло љубаз-

¹ То је био командант 5 армије, генерал пешадије Боројевић.

ној форми, он није хтео да увиди да је то било убијање у маси и био је горд, што је тиме спасао Монте Сан Микеле. Он није хтео да увиди да је батаљоне 48 дивизије требало благовремено сменити са положаја од стране њихових маршевских јединица и држати их у резерви.

То су биле жалосне последице једне погрешне организације и погрешне обуке официра.

Злоупотреба маршевских јединица као борачких трупа престала је тек онда кад су те јединице биле избачене из састава ратних јединица и кад су оне постале само јединице за обуку и допуну, што је требало да буде још од самог почетка.

Артилерија аустро-угарске војске била је по броју, материјалу и муницији сасвим недовољна. Сви наши непријатељи, па и Срби који су још пре неколико година били скоро немоћни, имали су надмоћнију артилерерију.

Узроци због којих је артилерија била слаба већ су били наведени.

Наш топовски материјал није задовољавао чак ни у самом времену изrade. Нови модел био је израђен у арсеналу, али са много тешкоћа и после небројених измена.

Главна мана састојала се у томе, што су цеви биле од бронзе.

Овом приликом нећемо се упуштати у расправу о томе да ли је требало да цеви буду од челика или од бронзе. Напомиње се само толико да су све војничке државе на свету још одавно прешли на челик. Да ли смо случајно баш ми били једини који смо уочили оно прво?

Наши топови су, и по дometу и по дејству, били слабији од непријатељских. Наш једини тешки пољски топ, хаубица 15 см, био је гломазан и за покретни рат неподесан, који је гађао само до 5000 м. Насупрот томе, Срби су имали најмодерније покретљиве хаубице калибра 12 и 15 см, чији је дomet износио преко 8000 м. Колико је ова чињеница штетно утицала на расположење трупа није тешко замислити.

Главно зрно наше артилерије био је шрапнел. Она је имала само врло мало граната. Шрапнел се ускоро показао као недовољно ефикасан. Срби су у непрегледном земљишту били увек добро заклонjeni, циљ се тешко уочавао а још теже тукао. Погађање циља било је тешко, пошто наше нишанске спрave нису одговарале условима борбе. Официри су се увек пењали на дрвеће, торњеве и куће па

ипак нису могли ништа да виде, и одатле су само са муком могли да управљају ватром топова. Шрапнели наше артилерије, која је иначе као трупа била изврсна, најчешће су се распракавали високо у ваздуху без дејства, непријатељима на радост, а не на страх. Међутим, граната експлодирајући при паду производи моралну депресију код непријатеља, чак и тада кад му не нанесе никакву штету. Граната је претстављала једино ефикасно зрно против непријатеља, који се увек укопавао. Али наша артилерија није имала граната. Сва потраживања да се оне добију била су узалудна — граната није било и оне се нису могло брзо израђивати у маси, јер се није располагало са великим количинама потребног експлозивног пуњења. То је за све време рата била сметња по питању што обилнијег снабдевања гранатама.

Артилериски команданти од којих сам захтевао да дејствују сажном ватром, били су очајни — они то нису могли поред најбоље новље. Пешадија је ово плаћала крвљу, јер је морала да напада непријатеља који није био довољно потресен.

Од артилериске муниције било је у почетку рата припремљено око 500 метака на топ. Та муниција била је ускоро утрошена, тако да се још у првим недељама рата у њој оскудевало. Припремне мере за изузетну производњу муниције у маси нису биле предвиђене у плану за мобилизацију.

Последица оваквог стања приказаће се при излагању ратних догађаја.

Ову тешку погрешку није могла да поправи ни производња артилериске муниције у маси, која је остварена тек за време рата. Потошто се ускоро показао недостатак у сировинама, које нису биле припремљене у довољним количинама, ми смо због све већих потреба трпели хроничну оскудицу у муницији и непрекидно је вукли собом као окове.

Све ове немарности и пропуштања у војничком погледу терете само и једино министарство војске. Војно-техничка инспекција била је предвидела све припреме у довољној мери. Тешка пољска артилерија, пројекти за најтежу артилерију и гранат-шрапнели били су благовремено израђени и предложени; исто тако су били учињени предложи за велико повећање артилериске муниције и мере за што већу производњу муниције у масама за време рата. Решења по томе била су одлагана све док рат није изненадио неспремну монархију.

Овакво држање министарства војске није било изменењено чак ни у рату. Кад је избио рат, фабрике топова и муниције морале су да упуне своје раднике у војску; оне су истовремено добијале поруџбине у маси, које оне, наравно, нису могле довољно брзо да изврше. Кад су им напослетку потребни радници били враћани из војске, вратио се само мали број. Са израдом цеви од бронзе продужило се и за време рата, кад је оскудица у бакру била већ осетна. Кад су најзад морале да се поручују цеви од челика, поруџбине нису вршене код фабрике Шкода, која је једина била за то погодна, већ већином код неке друге фабрике која није била уређена за израду цеви од ливеног челика. Уређивање фабрике успорило је израду цеви за неколико месеци.

Испитивање и израду моћних тешких бацача мина успорила је између осталог још и препирка око тога, да ли их треба да послужују артилерци или минери. Зато војска никако није добила ово значајно оруђе. Ово се исто десило и са противаверопланским топовима. Још много пре рата постојао је један такав моторизовани топ. До његовог испитивања уопште није ни дошло, па стога ни до његове израде. Постојала је могућност да се 1914 и 1915 добију немачки противавероплански топови. Сви предлози у томе погледу остали су безуспешни.

Сујета, завист, равнодушност и потреба за мирним животом сачињавали су ону покретачку снагу због које је министарство војске одбијало поменуте предлоге.

Обучавање наше војске за рат није било целисходно. Ни трупе ни старешине нису биле обучаване саобразно стварним ратним приликама. Додуше, после одласка графа Бека са положаја начелника Главног генералштаба, вежбало се и изводили су се маневри више у „ратном смислу“, али је то личило пре на све друго него на стварну ратну обуку.

У погледу слободе извођења борбених радњи за време маневара није било никаквих ограничења, јер се сматрало да такав начин рада одговара стварним ратним приликама. Многобројне маневарске судије требало је да утврде какво би решење у рату донело дејство употребљеног оружја у појединим борбама. Они нису могли да буду на сваком месту; трупе су најчешће избегавале решење. Ко би брже прикупio много чета на отсудном месту, томе је признаван и успех, без обзира на то да ли би оне тамо стигле способне за борбу. Маневар-

ске судије нису имале ни физичке ни психичке могућности да одмах и свуда доносе правилна решења. На овај начин долазило је до на-карадних слика, погрешних појмова, погрешног частољубља и до неке нарочите маневарске тактике која је користила извесна недозвољена средства и која није имала ничег заједничког са стварношћу рата. Код наше пешадије јуриш је био укорењен. Увек се говорило о садејству пешадије и артилерије, али то никад није долазило до изражaja; зато се никада није имало времена, јер борбе у маневрима није решавала правилно обједињена пешадиска и артилериска ватра, већ већи број чета брзо доведених на пресудно место. Сваки војнички образован официр знао је да је правилно садејство пешадије и артилерије најважнији предуслов за успех у сваком нападу. Али се није знало у чему се састоји то садејство, па се сматрало да оно треба да буде онако, како се изводило на маневрима. Тек је крвава стварност открила ову заблуду.

Сва решења у маневрима падала су неприродно брзо. Покрети који би иначе на боишту трајали по неколико часова, завршавани су на маневрима за неколико минута. Свако стварно командовање било је немогућно, јер је при брзом развоју догађаја била одузета свака могућност за споразумевање и противдејство. Због тога се све изродило у известан штетан лов на „пресудне тачке“, висове, шумице, за-сеоке, итд. Сматрало се да ће се највише образовање командног елемената постићи на тај начин, ако се оно успособи да на основи процене ових тачака створи тактичке планове и одлуке. Притом се није поклањала пажња правилном и природном извршењу које би водило рачуна о дејству оруђа; све се то губило у бесомучном лову за тачкама и у самовољним одлукама маневарских судија.

На овај начин су трупе, без своје кривице, често довођене у најнеповољније ситуације, и утолико чешће уколико је њихов командант желео да их води што стварније и саобразно ратним приликама, и уколико се мање користио „маневарским вицевима“.

Ово се нарочито јако примећивало у погледу потпуно погрешне употребе коњице. Коњица је, и у мањем и у већем обиму, била употребљавана без обзира на дејство оруђа.

Пошто је на великим маневрима требало да у року од свега неколико дана падне што више решења и буде што више борби, и пошто је све тежило за првидним успесима, вежбе су биле скопчане

КОНРАД ФОН ХЕЦЕНДОРФ

са великим напрезањима за трупе. Овако целокупно стање ствари до водило је до тога, да је на маневарској просторији често долазило до неприродних претицања и мешања трупа, једном речи: један хаотичан и бесмислен дармар код маневарских страна. И то је, ето, требало да претставља стварност рата.

Говорило се у своје време да је начелник Главног генералштаба, кад је на маневрима код Месарића био створен највећи дармар и једна коњичка дивизија, потпуно исцрпљена и неспособна за сваки покрет, пала у руке противне стране на главном попришту месарићке маневарске просторије, — задовољно рекао: „Ето, то је рат“. Ова изјава показује да није било схватања за циљ вежбе. Вежбањима није био циљ да даду верну слику рата, јер то не може да постигне ниједна вежба, већ их је требало изводити у циљу да се трупе и командовање обуче да у борби, по могућству, одржавају ред, да се сналазе у растројствима која проузрокује борба и да снага свих трупа и дејство свих оруђа буду увек сасрећени на борбени циљ. Ово се на нашим маневрима није научило, јер у ту сврху нису била извођена школска вежбања са јединицама потпуног формацијског стања, у којима би командовање и трупе имали прилику, али и времена да запазе и увежбају сагласан рад појединих делова и оруђа. Но онако како се радило на нашим вежбама, наше трупе су гајиле неку нарочиту маневарску тактику, која није одговарала стварности.

Ја сам увек говорио пред друговима да се због овакве обуке формално плашим рата, јер ћемо вероватно претрпети велике непотребне губитке. Разумљиво је да ово гледиште једног официра који је био у подређеном положају, није могло да продре, па стога није могло ни да се испољи на неки други начин.

Позивајући се на разговор са једним рањеним вишим официром из 8 корпуса, унео сам у свој дневник под 25 августом 1914 ово:

„Према свему овоме изгледа да наше бедно васпитање на маневрима урађа нездравим плодом. Наше трупе и старешине навикнуте су да нападају без међусобне везе. Они нису научили да нападају по плану.“

Треба дубоко жалити што су наше дивне и пожртвоване трупе морале овако да подлегну бедној Србији. Крвица за ово погађа — износим своје мишљење јасно и одређено — искључиво највише и више командовање“.

Слабост наше артилерије у погледу броја топова, домета и дејства, недовољне количине топовске мунције, немање граната и погрешан правац обуке, која је била крива, што је наша пешадија, не сачекав дејство артилерије, нападала у непријатељској ватри, потом погрешна употреба новоформираних јединица, имали су за последицу да је наш најбољи војнички материјал био у почетку рата употребљаван без рачуна на најбесмисленији начин.

Наше трупе су тек у рату морале да мењају доктрину. Оне које то нису урадиле, претрпеле су огромне губитке и нису имале никаквог успеха.

Али мењање доктрине није лако. Кад сам примио команду над 29 пешадиском дивизијом, издао сам инструкцију, којом сам команђовању ставио у дужност, да сваки напад на утврђеног непријатеља темељно припреми артилериском ватром и која је предвиђала, да пешадија сачека довршење те припреме па тек потом да пређе у напад. Упркос томе, одлични 92 пешадиски пук је неколико дана доцније код Попинаца прерано прешао у напад. Због тога су у овом недовољно припремљеном нападу, који је био одбијен, претрпљени велики губици.

Срби су врло брзо уочили ову слабост наших трупа. Они су и убудуће увек настојали да нас изазову на такве нападе. Зато су употребљавали сва могућа средства само да би нас намамили да налетимо. Они су у том циљу протурали и лажне гласове нашој Команди балканских трупа, као што ће се видети из двају примера кад се буду описивали ратни догађаји.

И научна спрема наших комandanata тако исто није задовољавала. Ми смо били прекомерно тактички образовани, те се изгубио сваки смисао за прост начин расуђивања. Притом је недостајала добра основа за ово прекомерно тактичко образовање. Није се полазило од ограничног делокруга рада, нити се тежило простом и постепеном, али све темељнијем образовању, већ се од самог почетка, још у школама, изводила настава у најширем обиму. Учило се много и површно, уместо мање, али темељно. Школа је требало да дâ спремне вође — што је наравно било искључено. Па и наша Ратна школа требало је да као стручна школа даје спремне генералштабне официре, који би били упућени у све гране генералштабне службе и за њих одмах били употребљиви. Зато се настава сувише упуštala у разноврсне по-

јединости, тако да је исцрпљивала и замарала. Никаква се важност није придавала практичним и самосталним студијама, животном образовању и образовању с угледом на ваљане претпостављене. Успех у Ратној школи био је мерило за пријем у генералштабну структу или за употребу у њој, као и за брзо напредовање. Као командант Ратне школе узалудно сам покушавао да школу ослободим овог терета, пошто га није могла издржати. Начелник Главног генералштаба је на то одговорио: „Мени треба јединствено мерило; њега може да да само Ратна школа“. Такво мерило могло се најпростије наћи само у школском сведочanstvju.

Ми смо, као што је горе већ речено, били прекомерно тактички образовани. Многи нису могли да уоче најобичнију стварност због силних тактичких идеја.

Још се сећам једне ратне игре за генерале, одржане непосредно пред сам рат, при којој је један генерал који је ускоро требало да постане командант корпуса а у рату био командант армије, добио задатак да са једном армијом пређе Саву код Београда. Он је почев прелаз са подизањем моста. Такав почетак показао је да је у познању најобичнијих одлика прелаза преко река недостајало свако правилно осећање.

Начелник Главног генералштаба био је сасвим једностран тактичар. Његов светли ум владао је додуше и оперативним питањима. Он је увек схватао суштину правилно расуђивао, али он за то није имао ни љубави па стога ни времене, да се унесе у потпуности, да би дошао до најтачнијег сазнања. Он је све што је имало оперативни карактер посматрао такође само као тактичар.¹ При обиласку Ратне школе он је пажљиво, али без видног интереса, пратио расправљања све

¹ За читаоце који нису војнички образовани, напомиње се, да је тактика наука о борби, дакле да се она бави вештином вођења трупа на бојишту, док се све оно што спада у оперативну област бави питањима о довођењу трупа на бојиште у бојној готовости, подразумевајући ту и покрете, исхрану и снабдевање трупа; дакле ова питања обухватају вештину довођења трупа на бојиште. Најзначајнији одељак оперативне области, који обухвата израду ратних планова, који проучава поделу снаге у циљу да се извођује решење рата, дакле који садржи у себи најсудбоносније одлуке, зове се стратегијом. Најбољи стратегиски план или најправилнија одлука могу да буду ништавни и да доведу до неуспеха, ако им недостаје оперативна основа, дакле, ако не постоји могућност покрета и снабдевања трупних маса.

док су се она односила на питање оперативне природе; али чим се дошло до батаљона и чета, он би оживео, и вођење дискусије би узимао у своје руке — тада је био у свом елементу.¹

По завршетку једне велике позадинске ратне игре, којој је присуствовао и начелник Главног генералштаба, дознао је да је један мали број официра, који су били упућени у ово питање, био згранут због погрешних и површних схватања која су показале меродавне личности. Било ми је наређено, да га обавестим о овој ратној игри и њеним недостатцима. Кад сам му предавао извештај о томе рекао сам: „По мом мишљењу ово претставља праву генералштабну службу, јер од солидности оперативне основице зависи успех сваког плана. Али, ако Екселенција хоће да се у то потпuno увери, треба да у свима појединостима руководи оваквом ратном игром и да је сам разради“. Ја сам се понудио да припремим једну такву ратну игру. Начелник Главног генералштаба на ово је одговорио: „Ах, ја за то немам времена“.

¹ Да бих избегао свако погрешно тумачење, хоћу да нагласим да сам далеко од тога да донесем негативну критику о овом нашем најистакнутијем и најзначајнијем генералу. У нашем начелнику Главног генералштаба увек сам поштовао човека отвореног, несебичног и примерног карактера и увек признавао и правилно ценио његове високе душевне и умне способности. Али баш то моје обожавање његове личности није ме спречавало да не заузим и његове мане.

Две од тих његових мана биле су ове:

Он је, на жалост, пропустио да буде учитељ генералштаба. Оставио га је да се прилично слободно развија препуштајући да свако себи одреди пра-вац. На тај начин није било јединствене и чврсте доктрине код генералштаба.

Он, на жалост, није био познавалац људи. Сматрао је да су сви људи исто тако честити, као и он сам. Једном сам био толико слободан те сам начелнику Главног генералштаба рекао: „По вашу Екселенцију било је кобно што је Екселенција хтела да помоћу старих људи заведе нов систем у генералштабу.“

Због непознавања људи, начелник Главног генералштаба, дакле највиши вођ наше војске, врло много је погрешио при оцени и избору генерала за команданте армија.

При излагању чињеница држим се истине, онакве какву сам видeo, а при оцењивању личности и догађаја управљао сам се по својој савести; уопште хоћу — као што сам у уводу истакао као нужно — све отворено и без устеха — да изнесем. Личне обзире уопште одбацујем; због тога и избегавам — зања да изнесем. Личне обзире уопште одбацујем; због тога и избегавам — изузев у два случаја — да наведем имена; пред очима ми је увек само функција.

Кад сам ја на то додао: „Екселенција, као начелник Главног генералштаба, треба да нађе времена за то“, он је поново одговорио: „Ја немам времена“. При томе је и остало.

Како се види, код врховне управе није било потпуног и темељног разумевања за оперативне основе сваког плана.

У погледу рата у планинама била су у војсци, путем школовања, распространјена потпuno погрешна гледишта — исто тако, на срећу, и код Италијана. Непрекидно се гимнастицирало на највишим планинским деловима и сва настојања била су управљена на заузимање висова, тако да се борба најзад завршавала на гребенима после низа појединачних борби.

Покрет је елеменат напада. Нападати се може само онде, где се може и кретати; колико се боље, брже и изненадније може надирати, утолико је и простор за напад подеснији. Уколико је простор за покрете скученији и уколико је теже напредовање, утолико су и услови за напад незгоднији. Најнезгоднији су на планинским гребенима и косама, где је покрет ограничен на узан простор и отежан земљиштем, и где може бити укочен за дуже време од стране малих и енергичних непријатељских делова. Пошто се артилерија, потребна за ефикасно дејство, тешко доводи на положај, зашта треба дуже времена, и пошто подилажење одузима и снагу и време, бранилац ће имати времена да благовремено прикупи податке о нападу и да се целисно припреми за отпор.

Међутим, најповољније услове за напад нуде планинске долине, утолико више, уколико су шире.

Још давно пре рата био сам убеђен у то да у планини треба нападати долинама, а да на висинама треба непријатеља само занимати, везати. Због мог подређеног положаја нисам се могао надати да ћу прорети са овим гледиштем; оно није могло ни јавно, тј. путем штампе да дође до изражaja. Тек у рату, код Бовеца, било ми је омогућено да докажем исправност овог гледишта потпuno постигнутим успехом.

Начелник Главног генералштаба и сви остали били су непоколебљиве присталице гребенске тактике. Он је као дивизијар провео дуго година у Тиролу, па и сам је био ваљан туриста и љубитељ природе, те је планинама, на жалост, указивао своју војничку нежност. Због тога је он, на нашу несрећу, био обузет кобном страшћу према тако званим висоравнима Лаврона и Фолгарије, коју оне уопште нису

заслуживале. Ову страст је он задржао и после догађаја и успеха код Бовеца. Моја идеја да се напада у долинама и иначе је била одбацивана. Оно што је у миру било прешло у навику имало је исувише дубоког корена. Чак и најсјајнији успех није могао да изазове кидање са дубоко укорењеним мирнодопским навикама. Основи успеха код Бовеца нису били схваћени.

Материјална припрема рата трпела је од духовне тромости, која је била само последица политичке, политичке, која је иначе у стању да својим свежим духом, пуним животне топлине, пројмре целокупан живот државе, а сем тога оплоди и војску за интензиван рад на премама, или да својом безвољном аљкавошћу и тромошћу утиче и на војску, тако да се и она успава и убуђа.

Да бих само окарактерисао дух, који је био на послу, испричају неколико случајева које сам доживео.

Као генералштабни пуковник био сам на служби у Техничком комитету. У рату је требало да као начелник генералштаба команде позадине Врховне команде будем највиши генералштабни официр који је имао да одговара за материјално снабдевање војске. Због тога је била моја дужност да се бринем о припремама рата у томе погледу. Било је чудновато да у томе својству нисам био овлашћен и да нисам могао издејствовати овлашћење, да непосредно општим са начелником Главног генералштаба.

Интендантске ратне игре (погрешно овако назване) биле су за мене средство да дођем до правилних сазнања и свега осталог што би се показало као потребно; о резултатима подношен је годишњи извештај министарству војске.

У извештају, поднетом у фебруару 1908, било је изложено да је у сваком рату с Италијом брзо отварање Валзугане, а у вези с тим и железнице кроз њу, од пресудног значаја, и да то захтева да се италијанска утврђења брзо савладају. Ово је пак изазвало потребу да се створе најмоћнији топови. „Требало је дакле да се омогући употребе створе најмоћнији топови. „Требало је дакле да се омогући употреба мерзера 28 см., чак и 30,5 или 35 см. — што тежи, то боље.“ треба мерзера 28 см., чак и 30,5 или 35 см. — што тежи, то боље.“ Кад је потом, у лето 1908, проба транспортуовања мерзера 24 см. почиња ауто-трактора на најтежем брдовитом земљишту дала добре резултате, послат је извештај да сада више ништа не стоји на путу да се створе најтежи мерзери и они уреде за брзо транспортуовање. Кад сам о томе разговарао са шефом артилериске секције Техничког комитета

тета, он се сниходљиво наслеђао и рекао, да ја вероватно немам ни појма колико се тежине повећавају са калибром. Ово се просто није хтело. Идеја је тек много доцније била прихваћена. Тек 1912 или 13 године могао сам да видим први мерзер 30,5 см. на Штајнфелду код Беча. Због тога смо у почетку рата имали само мало тих моћних оруђа.

На интендантским ратним играма увидео сам, да је наш систем снабдевања храном, који је био подешен само за дотур из позадине, био неподесан за рат. Овај систем снабдевања храном састојао се у томе, да се трупама свакодневно дотурала као нека врста пакета хране за цело формацијско стање. Толико хране требало је да се издаје и потроши без обзира на дневне промене у бројном стању трупа. Сви предлози да се измени систем снабдевања храном, наилазили су на отпор код површних или никако оријентисаних генералштабних официра који су били око начелника Главног генералштаба. Пошто нисам хтео да попустим, дошло је најзад до заједничке конференције код начелника Главног генералштаба. На овој конференцији сам доказао неупотребљивост овог довитљиво измишљеног система снабдевања храном и поред тога истакао да бесмислено расипање хране и снаге претставља велику штету, која настаје услед тога, што се трупним јединицама, које убрзо бивају сведене далеко испод формацијског стања, дневно из позадине дотура храна за пуно бројно стање. Треба имати на уму да је на пр. једном пешадиском пуку, чије се бројно стање смањило на 1600 људи, требало свакодневно дотурати храну за 3200 људи, а једном коњичком пуку, који је имао само још свега 600 људи и 500 коња, требало дотурати намирнице за 1000 људи и 1000 коња. Оштро сам нагласио, да ће у рату бити потребно да се примењује највећа штедња у свима ратним средствима, па дакле, и у средствима за исхрану. Начелник Главног генералштаба је решио да и даље остане систем који сам нападао, а да се прекомерно трошење на тај начин избегне, што ће се постепено смањивати количине хране прописане код трупа, али да се у новим прописима води рачуна и о овом другом систему. Систем који сам предлагао био је стари, природни и једино могућни систем снабдевања храном из месних средстава и дотуром из позадине, подешен према бројном стању. Начелник Главног генералштаба није увиђао немогућност свога захтева, али је после ове дискусије сматрао да је у мени пронашао правог човека за Ратну школу. Тако сам 1910 постао командант Ратне школе.

Налазећи се на овом положају сматрао сам за потребно да упознам млади генералштаб са јединим подесним системом снабдевања храном, који је био само врло површно обраћен у новом правилу које је изшло непосредно пред сам рат. Због тога сам за Ратну школу израдио једну студију о томе. Кад се за то сазнало код начелника Главног генералштаба, било је издато наређење да се књига повуче и уништи.

Кад је избио рат, наш се систем снабдевања храном показао, још у првим операцијама, као неподесан. Све трупне јединице, немајући неки погодан пропис нити неко наређење о томе, морале су сад да пређу на други систем, иако га стварно нису ни познавали. Према томе, у овом погледу није било никаквих припрема, нити икаквог обучавања. Ово је имало за последицу да су трупе, ненавикнуте на штедњу, упркос смањеном следовању хране које се постепено изводило, расипале велике количине хране и да је коришћење месних средстава путем реквизиције, још у самом почетку, добило изглед пљачке, што је растројавало трупе и штетно утицало на њихов морал.

Да реквизиција не би личила на пљачку, предложио сам, да се у непријатељској земљи организује општа куповина животних потреба, тако да се утврде максималне цене, које трупе, при набавкама, не би смеле да прекорачују. Ради чувања сопствене валуте, исплата у непријатељској земљи требало би да се врши ратним новцем који би, према монетарном систему земље, важио само за дотични део ратишта и могао бити замењиван само за новац у металу. Израду овог ратног новца покренуо сам још 1908 године, али по томе предлогу нисам добио никакав одговор. Доцније сам сазнао, да је по овом питању одржана седница у министарству војске, на којој су такође учествовали претставници министарства финансија и Аустро-угарске банке. Зaborављен је био само покретач идеје. Предлог је пропао, јер је један виши генералштабни официр, који се иначе слагао с идејом, али који свакако није имао појма шта је то банкнота, захтевао, да се за наведену сврху употребе наше банкноте с нарочитим жигом. После овога су претставници министарства финансија и банке побегли — једна здрава идеја била је пропала. Тек доцније, у рату, али сувише касно, прибегло се ратном новцу.

Наша комора требало је да у случају рата буде највећим делом образована од пописних возова, које је на основи закона о попуни

војне сile материјалним средствима имало да дâ становништво са концентрацискe просторијe. Сопственици кола и возари требало је да добијају дневницу на име накнаде. Пошто је комора, добијена на овај начин, била скupa и рђава, предлагао сам да се ова возила откупе, а да се необучени резервисти употребе за возаре. Предлог није био усвојен. Кад је избио рат, комора је била образована према постојећем пропису. Кад су после пола године ратовања издаци на име дневнице већ били премашили вредност кола и коња, решено је да се кола откупе.

Ови примери показују колико је био негативан дух који је преовлађивао и који је тек у последњем тренутку прибегавао ономе што је било просто и разумљиво и, као такво, врло ретко схваћено. Могао бих још да наведем цео низ и других случајева, као на пр., да је употреба путничких аутомобила за потребе командовања била прописана благодарећи само једној интриги, или да опишем борбе које су се водиле око увођења покретних пољских кухиња, итд.

Било би међутим сасвим погрешно кад би се крвица за ово приславала само одговорним лицима. Она су у сваком случају имала добру вољу, али су била погрешно васпитана и нису могла да се ослободе од утицаја наших прилика, или друкчије речено, они су били прави Аустријанци.

Али су зато мој неморни рад и тежња за напретком створили против мене мржњу код оних који су овим били погођени. Називали су ме фантастом и теоретичарем, и нико ми није био наклоњен. Кад сам крајем августа 1914 године био постављен за команданта 29. пешадиске дивизије, говорило се, да је у Команди балканских трупа приликом мог јављања о доласку на дужност речено: „Тешко нама с овим теоретичарем“. Тек уништење Тимочке дивизије које је дошло осам дана после овога, створило је друкчије мишљење о мени.

Доцнији први ађутант цара Карла, генерал пешадије фон Мартерер, признао ми је, у децембру 1914 год., приликом једног састанка у Срему а после напуштања Београда, да ме он због мог непогрешног рада, који безобзирно служи стварима, никако друкчије не зове већ само „наш Прус“. Он је нагласио, да овај надимак сматра почасним, и ја сам га као таквог и схватао. Али овако почасно име није могло да буде од препоруке код многих меродавних личности.

Разлог због кога су ратне припреме извођене на описани начин, лежи у једној тешкој организациској грешци наше војске. Министар војске био је највиши претпостављени свима војним инстанцијама и лицима. Такође и начелник Главног генералштаба, дакле одговорни орган за вођење и употребу војске у рату, био је потчињен министру војске као његов помоћник. Начелник Главног генералштаба био је овлашћен да непосредно подноси реферате цару, али су упркос томе сви његови предлози и захтеви зависили од увиђавности министра војске. Овакав положај који је начелнику Главног генералштаба налагао да подноси захтеве, а министру војске, да те захтеве брани пред делегацијама и да их спроводи, при чему се он осећао као виши, управо највиши, стварао је неизбежна трвења и непријатељства између ова генерала. Под оваквим околностима морала би и браћа да постаду непријатељи. Само по себи је било неприродно што је највиши генерал, који је у рату требало да има другостепену улогу, држао кључеве касе у својим рукама и био позван да захтеве једног потчињеног заступа пред делегацијама и који је, у случају да буду одбијени, могао због тога евентуално и да падне. Већ због тога је министар војске узео да у захтевима начелника Главног генералштаба врши цепкања и прецртавања, не чинећи то из стварних разлога, већ само ради заступања ових захтева пред обема владама и делегацијама. Дакле, увек је лични интерес министра војске био умешан у ово најважније животно питање војске. Из Новакове књиге „Пут ка катастрофи“ је познато на који је начин министар војске, Шенајх, својевољно, и без знања начелника Главног генералштаба, скресавао његове захтеве и њих сам упола заступао пред делегацијама, и како ништа није користило ни посредовање начелника Главног генералштаба код цара.

Од ових личних обзира у припремању рата, који су се сводили на то да се пред делегације изнесу што скромнији захтеви да би се дugo одржало на положају, а да се, међутим, одговорност за евентуални рат препусти начелнику Главног генералштаба, није могао да се ослободи ниједан министар војске.

Непријатељство између начелника Главног генералштаба и министра војске Шенајха било је толико велико, да начелник Главног генералштаба никад одлазио Министру ради договора, иако је његова канцеларија била у истој згради, само за један спрат више.

Поред овога, многи генералштабни официри су били на служби у војним канцеларијама и у трима министарствима. Због тога се дешавало, да је неки генералштабни капетан добијао извештаје или претставке начелника Главног генералштаба, критиковао их, ставио примедбе са стране и доносио решења по њима. Појмљиво је да су овакве прилике морале разорно утицати на дух генералштабних официра.

Према овоме, прилике у Аустро-Угарској за извођење успешних, јединствених и смишљених припрема за будући рат, биле су дакле врло неповољне, много неповољније него у савезничкој Немачкој.

Једино што је у обема државама, у Немачкој и Аустро-Угарској, могло да даде живота занемареним ратним припремама, требало је да буде здрава спољна политика, које није било.

Због овога су обе војске Централних сила биле сувише слабе за први, отсудни удар, и то је била погрешка која се више никад није могла поправити. Сви доцнији напори са којима је снага постепено била искоришћавана до последњих граница моћи дали су, додуше, могућности да се после почетка рововског рата победоносно брани опсаднута тврђава. Но они више нису могли да командовању Централних сила створе надмоћност, која би као највећа заслуга вођства јединствене борбене радње политика-рат, заглађивала и са пуно љубави прикривала све човечије грешке и заблуде, које постоје и при најбољем вођењу рата.

Сувише мала јачина војске Централних сила у почетку јасно је открила војничке погрешке у погледу започињања рата. Она је била узрок, што је недораслост вођства дошла до изражaja и у неуспеху почетних оперативских планова, што је целом свету пало у очи.

Ни у привредном погледу рат уопште није био припремљен.

Било је познато да је Монархија морала да увози животне намирнице — жито и стоку.

Пошто се у рату није могло рачунати са извозничким земљама: Србијом, Румунијом и Русијом, постојала су само два излаза, и то: благовремено прикупљање великих залиха и благовремено предузимање мера да би се изишло на крај са сопственим средствима. Ово се могло постићи само помоћу повећавања производње и штедњом.

Повећавање производње требало је да буде један од најважнијих владиних задатака у миру. Али у томе правцу није било ништа учињено. Тако исто се рђаво стајало и са штедњом.

Кад је избио рат, задовољило се одређивањем „максималних цена“, али само за најважније животне намирнице, као што су жито, кромпир и стока. Требало је да сељак дâ своје жито по јевтиној цене, док су цене ономе што је њему требало, могле произвољно да скачу. Стога су сељаци били незадовољни. Они су, где год су могли, избегавали да дају своје производе. Сама примена максималних цена била је штетна. Максималне цене могу се примењивати само у оквиру једног потпуног система и у случају, кад се, услед одрицања продаје, мора прићи узимању потреба без накнаде, тј. реквизицијом. То се ради само у непријатељској, али никада у својој земљи. Рат се ипак не може водити против сопствених сељака. Овако примењене, максималне цене штетно су утицале на производњу.

Нарочито, штетно, чак бесмислено, утичу максималне цене, ако се на једном јединственом привредном подручју различито одреде. Аустрија је на пр. у почетку одредила максималну цену пшеници 38 круна, а Мађарска 42 круне. Последице се могу лако сагледати.

Ратна интендантура, упркос опште војне обавезе и упркос њеном великом и поузданом привредном уређењу, које се простирало на целу државу, није могла да се ослободи система ратних лифераната. Уместо да целокупну набавку потреба војнички организује, да набавке врши начелно само непосредно од производјача и њему радије плаћа по већој цене, она се служила немогућним ратним лиферантима — глумци су лиферовали ципеле, коже и сличне ствари, иако је било опште познато да ова врста људи рачуна са неморалном добити. Ови ратни лиферанти нису презали ни пред једним средством само да би искористили „конјунктуру“. Ево једног примера: у Аустрији је максимална цена дрвету била 58 до 60 круна, док је у Мађарској истерала до 120 круна. Продавци су превозили штајерско дрво у Мађарску, где су га уз двоструку цену продавали ратној интендантури. При том су у централни за дрво код Министарства војске били сви дрварски трговци.

У Марибору је 1915, за време обеда код надвојводе Еугена, један официр који је био на пропутовању испричao следећи случај. Неки пољски Јеврејин, који је као избеглица дошао у Беч са неколико

стотина круна, хтео је ту да тргује. У једној јеврејској кафани дознао је, да у Сарговој фабрици свећа, која је 10 километара удаљена од Беча, има девет вагона свећа на продају. Он оде тамо и купи свих девет вагона за 170.000 до 180.000 круна. У кафани је ове свеће потурио неком другом Јеврејину за 300.000 круна. После тога су свеће ишли од руке до руке док се министарству војске, коме су хитно затребале свеће због изненадног тражења које је долазило с фронта, обратило на свога лиферанта, који му је ових девет вагона свећа наметнуо за 900.000 круна. Бројеви можда неће бити тачни, али је суштинску ствари тачна.

Ратна интендантура није хтела ни да чује да купује непосредно од производјача.

Имање Руме у Срему имало је у пролеће 1916 на продају шездесет пет волова. Управник је хтео да ове волове прода непосредно војним органима. Он је ова говеда понудио интендантури оближње тврђаве Петроварадин. Она је понуду одбила, али му је саветовала, да волове излиферује генералном гувернеману у Београду. Управнику се чинило бесмислено да говеда из монархије лиферује у Србију, и стога се непосредно обратио министарству војске. После три недеље добио је одговор којим му се саопштава да се обрати интендантури у Загребу. И одавде је његова понуда била одбијена. Сад, после шестонедељног дангубљења, понудио је волове једној лиферантској фирмама у Будимпешти. Ова је одмах узела волове. Управник је добио 16.000 круна више но што је тражио од војске. Говори се да је интендантура оперативне војске, на неки начин, откупила ове волове од будимпештанске фирме уз двоструку цену.

Министарство војске одобравало је трговцима и фабрикантима највише цене без икаквог погађања.

Кад смо још 1915 на југозападном фронту трпели оскудицу у сточној храни и масти, тражила је Команда југозападног фронта да јој министарство војске додели две жупаније у Мађарској, у којима би могла да набавља потребе за себе, а она би својим сопственим особљем и возилима вршила набавку и довоз до железнице. Министарство војске је усвојило овај предлог и доделило нам Торонталску и Бачку жупанију. У току три месеца ми смо снабдевали југозападни фронт из ових жупанија и то по ценама које су биле ниже од оних које је министарство војске одобравало трговцима. Наједном је министар-

ство војске обуставило ову погодност с мотивацијом да ми дижемо цене! Природно је да смо ми ометали трговце. Ми смо сељацима плаћали боље него зеленашки трговци. Међутим су артикли, које су испоручивали трговци, стајали државу више, него што су предвиђали наши прорачуни.

Сва тражења југозападног фронта да се доделе добри, непробојни штитови за пушкарнице, били су узалудни. Ми или нисмо добијали никакве штитове или смо тек добијали такве који нису били непробојни. Због тога сам послао техничког референта у Белерову фабрику који је тамо уговором осигурао испоруку штитова. Уговором је било условљено да због ове поруџбине не буду ометане испоруке за министарство војске. Ми смо врло брзо добили одличне штитове у довољном броју, по цени од 60 до 70 круна по комаду, док је Министарство за своје рђаве штитове морало плаћати преко 100 круна. Министарство војске је доцније преузело наш уговор.

Појам „максимална цена“ био је убрзо претворен у обратно. Место њега створена је минимална, али принудна цена.

У Јужном Тиролу куповале су трупе сено по шест круна, док је максимална цена износила тринаест круна. Сељак је био задовољан, јер је добијао двоструку мирнодопску цену, а трупа је била задовољна, пошто је јевтино куповала. У то је дошло наређење да се сено мора плаћати по тринаест круна. Сва објашњења, да то не одговара појму максималне цене, била су узалудна. Сељацима се морало накнадно платити још по седам круна по метричком центу. Они су се у почетку опирали да приме новац. Тако је било објашњено да је тако наређено из Беча, они су узели новац и доцније захтевали — петнаест круна.

Тако су, ето, три управе, аустријска, мађарска и ратна интендантура биле највећи набијачи цена.

Министарство војске доцкан је увидео потребу штедње; трупа која у томе смислу није била васпитана, није могла да се навикне на штедњу. Министарство војске да би оправдало расипање користило је за крилатицу, погрешно примењивану изреку: „Новац у рату не игра никакву улогу“.

Ову сам изреку употребљавао при интендантским ратним играма и у извештајима кад је против неке ратне потребе или против неког прешног ратног захтева, као на пр. куповини кола за комору, куповини

потреба у непријатељској земљи уместо реквизиције, набавци пољских кухиња, итд. учињен приговор да је то скопчано с великим трошковима, или кад је погрешан смисао контроле претио да ће онемогућити снабдевање трупа. У рату, где је у питању људска кrv, ни новац не треба да игра неку улогу, тј. све што би било потребно за такво вођење рата, које би брзо и са што мање људских жртава довело до победе, мора благовремено да се набави и без обзира на трошкове. Ето, за то је потребан новац, али не за то да се баца кроз прозор или у ненасито ждрело ратних корисника, као што је радио министарство војске. Све, па и примену једне крилатице, треба разумно употребљавати.

Да је постојала добра привредна припрема рата у миру, рат би милијардама мање стајао и, што је још важније, ми бисмо са нашим средствима могли да истрајемо.

Упркос свима недостацима и погрешкама ц. и к. војска, која је 1914 године пошла у рат за опстанак монархије, била је најбољи и најсјајнији инструмент победе.

Пуне одушевљења за борбу ради опстанка монархије, пожртвоване, пуне храбости која је презирала смрт, жељне успеха и славе, ношene љубављу ка отаџбини и монарху, трупе аустро-угарске оружане силе претстављале су у официрима и људству нешто најбоље, што је монархија никада могла да стави у руке војства.

Упркос томе искрвавио је цвет ове армије, не овенчавајући своју заставу победом.

Кривица је за то исто тако многострука и различита, као што су били многоструки и различити и узроци нашег пораза који су изложени у овој књизи. Ја нисам себи ставио у задатак да одговарам на питања о кривици, Сваки онај који моја излагања буде читao пажљиво и са размишљањем и буде упоређивао и друга мишљења, нека сам себи створи суд о кривици и невиности.

ОПЕРАЦИСКИ ПЛНОВИ ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА. УЗРОЦИ ЊИХОВОГ НЕУСПЕХА

Не зна се да ли је постојао јединствен и утврђен операцијски план трију савезничких сила за један заједнички рат, план у коме би за сваку од трију војски била одређена не само улога, већ још предвиђена и обавезна подела снага.

Ценећи по догађајима, овакав јединствен и чврсто устаљен операцијски план није постојао, већ су постојали само општи споразуми пре-ма којима је, тобоже, требало да се на пр. за фронт на Рајни даду два италијанска корпуса.

Немачки операцијски план јасно се оцртавао.

Његове основе биле су следеће:

Велика надмоћност немачке војске у односу на снаге које ће Француска, вероватно, употребити против Немачке;

дуготрајност мобилизације и концентрације руске војске, за које јој је радње требало готово толико недеља, колико је требало дана да се немачке снаге прикупе на француској граници;

моћна и међусобно везана утврђења на француској источној граници и могућност да се овај јаки фронт, који би се могао пробити само после дуготрајних борби, обиђе брзим надирањем кроз Белгију. Затим слабост белгиске војске која је била организована по добровољачком систему и због чега се, упркос јаким утврђењима, могло претпостављати, да ће се Белгија задовољити само протестом, или да ће продирање кроз њу успети и у случају, ако би се она томе опирала.

На овим претпоставкама заснивао се операцијски план, кога је утврдио граф Шлифен у почетку 20. столећа, а који је предвиђао ово:

Једна слаба група требало је да штити Источну Пруску од руских снага које су се очекивале у почетку рата и да у једници са аустро-угарским армијама, употребљеним према Русији, вежу Русију све док немачке главне снаге на западу не буду слободне.

Велика главна маса немачке војске требало је да се употреби према Француској, тако да десним крилом надире преко Белгије ка Паризу и потуче француску војску пре но што би се могоно испољило дејство прикупљене главне руске снаге.

После пораза француске војске требало је да се немачка главна снага употреби против Русије.

У одељку „Политика и вођење рата“ било је јасно изложено да је све оно, што је претпостављао немачки операциски план постојало још 1909 године и да је то дало повода силама, које су се удружиле против Немачке, да избегавају оружани сукоб са Централним силама, као и да су од тога времена радиле на отклањању поменутих претпоставаки.

Белгија је 1909 завела општу војну обавезу. Русија је помоћу милијарди добивених од Француске побољшала своје стратешке железнице, уредила своју војску за што бржу мобилизацију и путем низа пробних мобилизација постепено је повећавала до ратног формацијског стања.

Италија пак, тај сумњиви члан тројног савеза, била је све више одвлачена на страну Француске док, најзад, у Паризу нису били сигурни да ће Италија изићи из савеза Централних сила.

Тако је ето немачки операциски план постепено губио своје основе, а да се о томе с немачке стране, ни у политичком ни у војном погледу, није водило рачуна.

Кад је пак после убиства у Сарајеву цео свет био спреман на избијање олује, а у Бечу упркос несносној затегнутости пролазила недеља за недељом све док намеравани корак против Србије, који се није могло очувати у тајности, није приведен у дело, дотле је Русија, која је овог пута била решена да не уступи, могла да заврши и последње ратне припреме. Она је, такође, била скоро готова, кад је последњег дана у месецу јулу било издато наређење за општу мобилизацију руске војске.

Уто се сломио још и последњи стуб операциског плана: Италија се стварно оглушила о своју савезничку обавезу. Ово је имало за последицу да су отпала италијанска два корпуса која су, тобоже, требало да

буду употребљена у Алзасу. Додуше, ова два корпуса могла су бити узета са Источног фронта, услед чега би овај фронт био свакако осетно ослабљен. Француска је међутим, због отпадања Италије, била у могућности да целокупну своју војску употреби против Немачке, што је претстављало такав вишак у снази, који Немачка није могла да парира.

Генијални Шлифенов план требало је дакле извести под најнеповољнијим условима. Тај план могао је да се оствари с успехом само у случају потпуног схватања његове основне идеје и његовог безобрзирног извршења.

Четвртог дана мобилизације, у ноћи између 3 и 4 августа, немачке трупе су, у мирнодопском саставу, прешле белгијску границу, да би се дочекале Лијешке тврђаве. Препад није успео; такође и потом предузети насиљни напад, који је отпочет 5 августа без тешке артилерије, није успевао све до 7 августа. Ноћу 7/8 августа доведена је на положаје прва тешка артилерија; али то није била артилерија најтежих калибра поразног дејства, већ само топови калибра 15 и 21 см. Убрзо затим пали су први форови на десној обали Мезе. Бомбардовање леве обале Мезе отпочело је 11 августа. 15 августа испољио је своје поразно дејство први мерзер калибра 42 см. Тиме је судбина тврђаве била запечаћена.

Надирање армија десног крила по плану отпочело је 18 августа. Белгијанци су давали очајнички отпор. Додуше, до неке веће битке није дошло, пошто су се Белгијанци, кад су видели да им не долази обећана помоћ од стране Француза и Енглеза, повукли у тврђаву Анверс. Отада је тврђава везала за себе два немачка корпуса.

Такође и тврђаве Намир и Живе одузеле су армијама, које су на-дирући наткриљавале, још неке снаге.

Уто се појавише и прве сенке са истока. Руси су много раније но што се очекивало били готови за рат. Чак и сибирски курпуси стојали су већ спремни у Западној Русији још тада кад је било издато наређење за општу мобилизацију. Руси су, почев од 1909, с планом и темељно користили наредне године као и недеље затегнутости протекле од убиства у Сарајеву. Уместо да изведу концентрацију у року од шест до седам недеља, руске масе су већ после четрнаест дана биле спремне за борбу — тако је било пропало и предухитрење са којим су рачунале Централне сице због брже концентрације својих армија.

Beđ 14 августа биле су према пруској граници код Ајдкунена прикупљене масе руске I армије која се састојала од шест корпуса и шест резервних дивизија. Код Шталупенена, на дан 17 августа, дошло је до првог боја између I немачког корпуса и ових надмоћних снага. Овај, I корпус, отступио је ка Гумбинену, где су I резервни и XIX корпус дошли с њиме у везу. Овде је 20 августа дошло до битке, која се увече завршила отступањем 8 армије. Ово отступање вршило се у југозападном правцу с намером, да се армија распореди позади Висле, дакле да се напусти Источна Пруска.

Кад је Врховна команда добила вести о догађајима на истоку и кад је сазнала да Источна Пруска треба да буде препуштена руском варварству, извођење оперативског плана на западу било је тек започето. У Алзасу и Лорену почеле су 20 августа да се боре 6. и 7. армија са армијама Кастелноа и Дибјаја које су биле продрле; фронт пет немачких армија, који је напредовао, достигао је 20 августа тек линију Брисел—Намир—Невшато—Лонгви. Белгиска војска повукла се ка Анверсу. Анверс и Намир везивали су за себе јаке снаге. Свако даље слабљење немачког ударног крила довело би у питање успех целокупног плана.

Упркос томе, Врховна команда се одлучила да трима крилним армијама одузме два корпуса и једну коњичку дивизију, да би с њима потпомогла источни фронт. Хинденбург је био одређен за команданта 8. армије, а Лудендорф за његовог начелника штаба (21 августа).

Пре но што се на истоку могло да исполије дејство новододељених корпуса, генијално вођење Хинденбург—Лудендорф уништило је 2. руску армију, код Таненберга, у времену између 24 и 30 августа. Тек у бици на Мазурским Језерима, дакле у времену кад се на западу битка на Марни приклњала свом несрћном завршетку, била су употребљена појачања узета са западног фронта.

Иако је немачка крилна армија била ослабљена, ипак се енергични удар настављао несравњивом брзином и умешношћу. Но и поред тога убрзо су се показале последице слабог вођења, изазване због неучествовања Врховне команде и због недостатка командних органа, који би требало да обједињују рад више армија употребљених за један исти циљ.

Чудновата појава у овом рату састојала се у томе, што су командни односи код Централних сила били уређени на најнецелисходнији начин. Покушало се да се и ова, најзад примећена, празнина запуши

на тај начин, што се једном команданту армије стављала под команду суседна армија. Ово је био погрешан поступак, који је већ и код чета сматран као такав и због тога га је начелно требало избегавати.

На овај начин дошло је првипут до једне типичне појаве у командовању код Централних сила: да су оперативне и тактичке радње извођене у границама зона одређених за покрет, што је спречавало да се искористе повољне ситуације за потпуно искључивање појединих делова непријатељског фронта путем опкољавања и уништења. Овај циљ се не може постићи, ако све напоредне армије и колоне просто нападају у својим зонама. Он може бити постигнут само кад се један део фронта смишљено задржава, у извесним приликама чак и повуче уназад, да би се извело поразно обухватање — онако како су то, у бици код Таненберга, радили Хинденбург и Лудендорф.

Најлепши пример из кога ће се видети, како је, због горе изложеног, пропуштена прилика да се постигне један пораз, биће показат у одељку „Пробој код Бовеца“.

У првим биткама трију деснокрилних армија била је пропуштена многа прилика, да се у непријатељском фронту створи моћна бреша, која би омогућила да се покрет немачког фронта одржи у брзом и непрекидном току и с мање жртава и напрезања. 3. армија, од које је, и с десна и с лева, непрекидно тражено хитно потпомагање, није била у стању да пружи ту помоћ, било десно било лево, зато што покрети који су за то били предвиђени, никад нису могли да се изведу до краја, јер су увек касно започињати. Пошто је 3. армији одузета коњичка дивизија и упућена на исток, армиска команда није имала могућности да на основи извиђене ситуације благовремено сама донесе одлуку. Зато армиској команди није ни остало ништа друго но да надире у својој зони и тако принуди непријатеља на благовремено отступање испред суседних армија.

Врховна команда била је сувише удаљена од отсудног десног крила које је заходило. Са његовим армијама могла се одржавати веза, и то врло тешко, само помоћу радија, због брзог наступања и због непријатељског држања белгиског становништва, што је спречавало употребу жичних веза. Потребне тесне везе није било. Али Врховна команда није могла ближе прићи овом крилу, да би и у појединостима њиме управљала, јер би иначе изгубила нужну везу са истоком, с немачким заштитничким левим крилом западног фронта

војске и са савезницима. Образовање команада група армија, за армије са истоветним задатком, које би управљале армијама простим директивама које не би требало издавати баш сваког дана, било би једино правилно решење за сигурно обавештење о ситуацији. На ово решење није се помишљало, ни код Немаца ни код нас.

Услед овога није било чврстог вођења армија, које би искоришћавало, али и штедело снагу трупа.

Овом тешком недостатку придржиле су се још и друге две околности, које су штетно утицале на врховно командовање. Као прва: неповољан положај на истоку, преран упад јаких руских снага у Источну Пруску, одлука комandanта 8. армије да напусти читаву Источну Пруску и брига за покрајинама Алзасом и Лореном, дали су повода Врховној команди да баш са отсудног десног крила узме два корпуса и једну коњичку дивизију. Као друга: непrekидно бесомучно надирање деснокрилних армија, које је од трупа захтевало да врше усиљене маршеве и да подносе многе тешкоће, што је слабило снагу људи и коња.

Обе ове околности произишли су из претеране бриге, или боље речено, због забринутости за немачке приграницне покрајине које су биле изложене непријатељском упаду. Ова, у погледу човечности, превелика брига, која је у отсутном простору ратне позорнице лебдela над вољом за победом, проузрокovala је то да је још при почетном развоју снаге на западном фронту, пропуштено да се најjaче груписање снага предвиди на десном крилу, које је требало да донесе решење.

На просторији од Луксембурга до Штрасбурга тербало је да три армије, 5, 6 и 7, штите родну груду. Ове три армије у свом наступању морале су да ударе на систем француских утврђења: Верден—Епинал. Иако је и 5 армија до Вердена требало да захиђа заједно са десним крилом, ипак се она није могла нити се може урачунавати у отсудну ударну групу. Ове три армије ставиле су у покрет 13 корпуса на фронту 200 км. широком и највише 100 км. по дубини у непријатељској земљи.

Четири деснокрилне армије, 1 до 4-те, требало је да загосподаре простором од Луксенбурга па све до мора, да елиминишу белгиска утврђења и извођују решење без обзира на непријатељске противме-

ре, дакле и у случају нагомилавања непријатељских снага на левом француском крилу.

За овај задатак био је предвиђен 21 корпус на 300 километара расположивог фронта (Луксенбург—Кале) и по дубини која се непrekидно повећавала упоредо са наступањем (на крају офанзиве износила је 400 километара). По преласку линије Луксембург—Кале, фронт који је требало држати, био је знатно већи. Према томе, распарчавање снаге могло се избећи само тако да се масе трупа десног крила групишу на ужем фронту, при чему би се простор на боку, све до мора, оставио Французима и Енглезима да га слободно користе за бочни напад на десно пресудно немачко крило. Заштита од ове опасности могла се постићи само степенастим распоредом на десном крилу по дубини, али за то крилна, Клукова армија није била довољно јака. Овај задатак требало је дати једној нарочитој снази, која не би стајала под командом комandanта деснокрилне армије, већ под командом комandanта армиске групе, коју је требало образовати од крилних армија. Ова снага, рецимо од једне армије са два до три корпуса, требало је да се узме из левокрилних немачких армија. Додуше, тиме би се створила опасност да армије Кастелноа и Дибаја продру у Алзас и Лорен. У колико мери груписање немачких снага није било у складу са Шлифеновим операцијским планом, види се још и по томе, што су се у биткама у Алзасу и Лорену, концем августа, супариле подједнаке снаге. Осам немачких корпуса, иако су одбацили позади утврђене линије девет корпуса и неколико резервних дивизија 1. и 2. француске армије које, додуше, нису учествовале у боју целокупним снагама, остали су затим везани за њих. Кад је, најзад, Врховна команда скинула јаке снаге с левог крила, да би их пребацила на десно, било је — прекасно. Оне су, додуше, стигле у Белгију, али не и за решење код Париза. Погрешно груписање снаге огледа се још и у томе, што су немачке армије са успехом нападале на читавом огромном фронту. За то је, благодарећи непотпуном искоришћењу народне снаге, немачка надмоћност ипак била недовољна. Велики губици, замор и прегарња Немаца, а затим краћи фронт Француза који им је омогућавао да што слободније групишу своје снаге позади утврђене линије, дали су Французима могућност, да при решењу на Марни употребе надмоћније снаге и да извођују победу. У борби на фронту Верден—Париз,

Французи су извели 58 1/2 пешадиских дивизија потпуној бројног стања против 40 врло ослабљених немачких дивизија.

Шта би, у односу на ово, значило смишљено напуштање Алзаса и Лорена? Шта би значило, ако би армије Кастелноа и Дибја допреле до Саре, Лаутера и Рајне, ако би јаке француске снаге биле везане између Меца, Штрасбурга и Бризаха, па кад би још на место свега тога и у том истом времену, благодарећи безобзирном груписању снага, јаке крилне армије код Париза извојевале решење у немачком смислу? Боље би било видети како армије Кастелноа и Дибја стоје на Сари и Рајни, и како занесене победом гледају према истоку налазећи се далеко од места решења, него да стоје заклоњене позади линије утврђења и способне да брзо пребаце јаке снаге железницом на близко пресудно крило. Свесно напуштање Алзаса и Лорена представљало би 1914 потребу која би одговарала духу плана.

Да је нека врховна команда, која би још у самом почетку показала потребну енергичну и јаку вољу, имала још снаге да своју пажњу не веже за исток, да се задовољила да обезбеђење истока постигне одређивањем једне армиске команде која би више обећавала, тек онда би се Шлифенов операцијски план испољио онакав какав је био, тј. као проста, јасна и стога генијална замисао, тј. да се почесно потуче један по један од великих непријатеља.

Ове победоносне просте идеје није било код наших врховних команда ни у току целога рата. Она је, дакако, доцније морала да се измене, пошто се тражило да се непријатељи, почев са најслабијим, један за другим искључе, тј. победе, дакле да се нападом непријатељ погоди у најслабије место. Овој се промени морало приће, јер Централне сile нису располагале онаквом надмоћношћу којој би било све дозвољено.

Једна овако морално јака врховна команда успела би такође и у томе, да према Русима употреби целокупну аустро-угарску војску, а не половину према Србији.

Кад се размотри развој догађаја који је довео до решења на западу, уочиће се да је операцијски план пропао из ових разлога:

Што је политика дозволила да на штету Немачке ишчезну основе овог операцијског плана, који је био израз стратешке нужде у којој се налазила немачка држава и који је стога био неопходан, не настојећи да борбу за опстанак благовремено изазове, и

што немачко врховно командовање, ни морално ни технички, није било дорасло овом изменењом стању чињеница.

Кривица за неуспех плана пада стога на вођство политике и врховно ратно вођство или на врховно вођство јединствене борбене радње политика-рат.

Како је дошло до ове кривици?

Ако је вођама немачке политике, дакле претставницима министарских савета, била позната основна идеја операцијског плана, његова неизбежна нужност и његове војничке претпоставке, онда кривица проистиче из недовољне политичке и војничке способности претседника министарских савета.

Или, ако вођи политике нису били упознати са тежином војничке ситуације, у коју је Немачка запала због своје политике и у њу све више западала, као и са основном идејом операцијског плана, која је претстављала једини спас у овој тешкој ситуацији, онда није било тесне сарадње између политике и вођења рата, што је опет кривица војничких управљача, одговорних за будућност Немачке.

Но пошто је у првом случају одговорни вођ у војничком погледу, шеф генералштаба, требало да упозори монарха на нецелисходност политичког вођења, излази да се као крајња последица има опет сматрати само недостатак јединства у вођењу политичке-рата и несхвательва упоредност између политике и вођења рата, што све проистиче из погрешног схватања појма о политици и рату.

Познато је да је 1908/09 године затегнутост између Аустро-Угарске с једне и Србије и Русије с друге стране била толико велика, да се стајало непосредно пред ратом.

У то време сазнао сам на улици, од једног официра, за основе нашег операцијског плана против Србије. Према томе плану требало је да две армије продру у Мачву, и то једна армија из североисточног кута Босне преко доњег тока Дрине у правцу Ваљева, а друга из Срема преко Саве такође у правцу Ваљева. Требало је дакле да две армије „с два фронта“ продру у скучени простор Мачве.

Ово саопштење ме је двојако запањило. Прво, што се о овом плану могло чути на улици, и друго, што се офанзива предвиђала на овакав начин.

Запитao сам дотичног официра, откуда он то зна. Одговорио је да се о овоме свуда говори. У кафани Шварценберг има један официрски сто, где се расправљају и решавају најважнија питања.

Та кафана је чувени бечки специјалитет, али је истовремено била и штеточина у погледу народа, а нарочито у погледу официра. После дневног рада, и то по могућству што раније, долази се у кафану и ту сатима седи у рђавом ваздуху. Најпре се читају новине, потом се досађује, да би се, најзад, ради убијања времена, наклапало или картало. Послован човек је занемаривао свој посао, а официр своје образовање. Но наклапање је било нарочито опасно по официре. Не само што је кафана била поприште за расправу стотинама најодвратнијих спорова, већ је наклапање о стручним питањима износило на јавност важне и поверљиве ствари. Тако је био откривен и операцијски план против Србије.

Што се тиче начина офанзиве, никако нисам могао да схватим, како се могло одлучити на поменути правац и на такво предвиђање напада. Баш кад се радило о Србији, онда је ствар била очигледно праста и природна. Престоница Београд, одакле су изводиле најбоље везе и једина железница нормалног колосека кроз земљу, стојала је непосредно на граници, одвојена само Савом од нашег земљишта. Сви велики војсковођи, који су на западном Балкану тражили решење, прелазили су овде преко реке и у доба кад је Београд био једно од најјачих утврђења. А сада се хтело да се намерно избегне ова сјајна калија за прород и да се Србија шчепа онде, где јој је месо било најдебље, тј. на крајњем северозападном углу, одвојеном од срца земље и од долине Мораве тешким препрекама, беспутним планинама и недостатком сваке добре, ефикасне везе (железнице, пута).

За команданта Ратне школе био сам изабран 1910, а ратним споредом одређен за начелника штаба 5. армије, за чијег је команданта био наименован генерал коњице фон Клобучар. Команданти армија имали су сваке године по једну генералску ратну игру за коју је начелник Главног генералштаба давао задатке засноване на вероватној употреби дотичне армије.

С пролећа 1910 била је извођена једна овака генералска ратна игра, којој је био циљ да се проучи прелаз једне армије преко Дрине у Мачву. Генерал коњице фон Клобучар, који ме није познавао, рекао ми је приликом првог договора: „Ми се не познајемо. Да бих вас

упознао, хоћу да чујем ваше мишљење о претпоставци, тј. о правцу офанзиве против Србије“.

Пошто се претпоставка подударала са операцијским планом који ми је у своје време био саопштен, изложио сам генералу своје мишљење рекавши, да је то потпуно погрешан правац и да против Србије постоји само један једини могућни правац, и то онај с обе стране Београда. Генерал је на то рекао: „Ви сте мој човек“, и дао ми слободу рада при ратној игри. Савесно и темељно изведена, заснована што више на стварности, ова ратна игра не само да је потврдила сва моја предвиђања, већ је чак показала да је овај правац напада био лишен сваке могућности за успешно извођење свију припрема и предвиђања.

Извештај који је био достављен начелнику Главног генералштаба о ратној игри предочавао је све тешкоће ове офанзиве и неповољне комуникациске прилике с обе стране Дрине, као и тешкоће прелаза преко Дрине и неосетљивост Србије на поменутом правцу. Али, ако је требало из ма којих разлога да се остане при овом правцу, онда је у циљу успеха требало предвидети следеће: повећати капацитет железнице која је ишла на Брчко, продужити железницу до Зворника, подићи засебан колски мост код Брчког (тамошњи мост био је истовремено железнички и колски, али са једноставним пролазом, тако да кад је пролазио железнички воз, нису могла пролазити кола), маскирати главни друм Бијељина—Зворник који је водио дуж Дрине, израдити неки пут ка Дрини, подићи магацине, итд. Мој концепт извештаја био је доста обазрив; ипак је командант армије још ублажио нека оштрија места. Енергични генерал објаснио ми је овај свој поступак овако: „Кад сам био одређен за команданта армије и упознао се са својим задатком, ја сам на основи тачног познавања Србије ставио примедбе против оваквог начина напада и рекао, да ће обадве армије у тесној, и за сваки напад, неподесној Мачви, једна другу чепати по ногама. Тада су са мном били врло незадовољни и зато нећу ни сада да налетим“. Чак и овако ублажен извештај био је разлог, што је најбољи познавалац Србије — био смењен с положаја команданта армије.

С његовим наследником извршио сам још три овакве ратне игре. Све три су имале за циљ офанзиву у Мачви преко Дрине и Саве. Сваки пут су у извештајима о томе, и на исти начин, биле истицане незгоде овог правца. Ови су извештаји очигледно остали без дејства. Код на-

челника Главног генералштаба остајало се упорно при овом операциском правцу, који је био несхватљив сваком оном који је био на чисто са условима којима треба да одговара операциски правац.

Трагао сам за разлогима због којих је донесено овакво чудновато решење. Постепено и делимично сазнао сам, тек у току рата, ово:

Операциски план био је пројектован још онда кад је на положају начелника Главног генералштаба био граф Бек, а његов помоћник био дивизиски генерал Поћорек, дакле још пре 1907 године. Као главни разлог била је наведена потреба да се заштити Босна. Дакле, при стварању овог плана, као битан, био је политички разлог. Да ли је ова идеја била сугерирана или натурена војној управи од стране вођа иностране политике, или је она била производ сопствене процене, нисам могао дознати. У сваком случају овај разлог не може да издржи критику и показује сасвим погрешну примену војничких начела. Политички разлози не могу никад да оправдају војничке погрешке, јер се свака политичка неприлика отклања војничком победом. Али, чим избије рат и чим борбена радња политика-рат дође до највећег изражая, тада и политика треба да мисли само о рату и победи. Свако отступање од овог правила и сваки одвојени рад политике кочиће вођење рата у моралном погледу и онемогућаваће, дакле, победу и поткопаваће сопствену политичку базу.

Офанзива против Србије требало је да се изводи само саобразно војничким захтевима. Главна ствар је била да се победи. Још тежа од офанзиве преко Дрине у Србију, била би успешна офанзива Срба у Босну. Ако се ради заштите земље хтело нешто више учинити, требало је да се најважнији правци за упад затворе утврђењима. Срби би се веома устручавали да нешто предузму против Босне, кад би једна аустро-угарска армија преко Београда упала у Србију. Најбоља заштита Босне против српског упада или устанка Срба у Босни, била би једна аустро-угарска армија код Крагујевца.

Као други разлог наводила се још и тактичка немогућност напада преко Саве и Дунава. Начелник Главног генералштаба је једном ово и преда мном изјавио. Због тога што је српска обала надвишавала нашу, сматрало се да је немогућан сваки напад на очиглед непријатељу. Ово је био чисто војнички разлог. Да је он био погрешан, доказао је рат. Наиме, иако је прелаз преко Дунава и Саве 1915 го-

дине био несравњено тежи него што би био у почетку рата, он је ипак успео.

Овај разлог је производ превелике тактичке образованости. Заборављао се однос између операције и борбе, па стога и значај оперативних и тактичких услова. Тактици се увек давало првенство, без обзира на остале прилике, због чега се нису узимали у обзир општи услови за офанзиву у Србији. Пошто је немогућност прелаза преко Саве и Дунава с тактичке тачке гледишта постала аксиомом, офанзива преко Дрине наметала се сама собом, те су ту, при површном посматрању, нађени повољнији тактички услови него код Београда. Зато што се у том правцу већ толико далеко отишло, забраздило се баш сасвим. Није се мислило на расветљавање и проучавање оних оперативних услова, који су били од пресудног значаја за успех ове операције. Због тога није било уочено, да оперативни услови императивно налажу да се офанзива изводи преко Београда, па да је стога неповољне тактичке услове требало савладати употребом моћне артиљерије, затим коришћењем многобројних пловних превозних средстава свих врста и препадом на Београд, евентуално и на Сmederevo.

Обухватни положај нашег подручја у односу на Мачву посматран је као нека особита погодност. Отуда и уверење да се могло нападати „са два фронта“. На овај начин дошло се до најмодерније крилатице, која је разрешавала од потребе за сваким даљим размишљањем. Зато је и било пропуштено да се испитају оперативни услови у Мачви у вези с овим обухватом двеју армија. Тактичка преимућства била су просто пребачена на оперативно подручје.

У мојој књизи „1805, операције код Улма“, показао сам и на том примеру штетне последице које настају после простог пребацивања тактичких начела на оперативно подручје. Скица која се налази на страни 141 поменуте књиге, показује Србију обрнуту за 180°, само с том разликом што су уместо двеју армија узета само два корпуса.

Као командант Ратне школе желео сам да сачувам нараштај генералштаба да не падне у сличне грешке; хтео сам да га научим, на који начин треба војник да примени своје географско знање. У том циљу сам наредио да се обради ово питање: „Утицај географских прилика на офанзиву у Србији“. Маја месеца 1913 лично сам разрадио ово питање и литографски умножено дао слушаоцима Ратне школе. Пошто овај мој рад у вези с ратним догађајима најјасније

показује колико се војнику, који је, још пре рата, дубоко размишљао, погрешно чинио операцијски правац преко Дрине, цела ова расправа изнеће се дословно да би послужила као основа за наредна излагања.

Услови за ма коју офанзиву против Србије били су углавном ови:

Офанзивни правац дејства требало је управити у срце Србије, долином Мораве, на просторију Крагујевац—Крушевач. Крагујевац је 100 км. удаљен од Београда, од Смедерева 80, док је од Дрине удаљен 135 до 160 км.

Од горњег тока Дрине, од Вишеграда до Ужица, водио је у долину Западне Мораве само један непрекидан пут, који је местимично био употребљив само за товарна грла. Стога је тим правцем, а у бок и позадину непријатељског фронта, који би био северно од Западне Мораве, могао да надире само један, и то мањи одред војске (дивизија, слабији корпус) снабдевен планинском опремом.

Због рђавог стања железница и путева на доњем току Дрине, прикупљање јаких снага трајало би дugo а било би још и сложено; прелаз преко нерегулисане, јако разгранате и мочварне реке био би врло тежак. Средства за прелаз требало је дотурити сувим. За наступање и снабдевање располагало се само једним и делимично само за тзварна грла употребљивим путем (Лозница—Ваљево). Маршевање и снабдевање вршило би се у тешко проходном планинском земљишту, при чему би се прелазило попреко преко свих добрих путева који воде од Саве према југу, што би свакако било врло тешко и дангубно. Овај правац који је водио у срце Србије био је најдужи. Јаке масе војске би врло тешко продирале овим правцем; оне би због недовољног снабдевања могле да буду доведене у такав положај, који не би могао бити поправљен од стране једног командовања које би било рђаво обавештено о стварним оперативним условима овог праваца.

На линији Сава—Дунав, с обе стране Београда, биле су саобраћајне прилике — железнице, водени путеви као и сувоземни путеви северно и јужно од границе, најповољнији за кретање и концентрацију јаких армија. Дунавом је могао да се дотури пловни материјал потребан за прелаз, у произвољним количинама. Овај правац који води у срце Србије био је најкраћи; на њему су се налазила четири најбоља пута и једина железница нормалног колосека у Србији. Снабдевање и исхрана били су могући и за јаке снаге. Овде су армије

могле брзо да се крећу. На овом правцу Срби су морали да приме решење и нису могли да се склоне у планине. Први корак у непријатељску земљу донео би нам и добитак престонице. У почетку ратног стања, а при добро изведеним припремама, могле су да се "заузму на препад: речне препреке, престоница и железница (мост и тунел код Рипња).

У наведеној студији нисам намерно разматрао начин извођења напада на Београд, који се могао лако припремити и извести, јер овакви потхвati не трпе сувише велику јавност.

Да ли се у Главном генералштабу знало за ову студију, није ми познато. Она није била уважена, јер је напад на Србију заиста изведен према погрешно заснованом оперативском плану.

Остало се при старом оперативском плану, иако су се од 1907 јако измениле политичке, па стога и војничке прилике. Требало је да догађаји из 1909 и 1913 године, при темељном проучавању, даду повода за ново испитивање савести, јер су се многи недостаци овог оперативског праваца оштро испољили још у току даљих ратних припрема.

Политичке прилике налагале су да се, при сваком иступању против Србије, требало рачунати и са осталим непријатељима. Русија је, као савезник и заштитник Србије, требало, пре свега, да буде узета у рачун. Такође је требало да се пази и на Италију. Иако је због савеза било немогуће да Италија у самом почетку стане уз Србију, ипак је у току ратног заплета са Србијом било могућно, чак вероватно, да ће Италија изићи са захтевима који би могли да доведу до рата са њом.

Према томе, сваки оперативски план против Србије требало је да предвиди и друге ратне случајеве. При овом су постојале различите могућности. Рат је могао да почне са Србијом и затим да даде повода да се, пре или после, умешају и остали. Рат је могао да отпочне с неким другим непријатељем, коме би се придржала Србија или је, најзад, ратно стање могло да наступи са Србијом и Русијом једновремено, или скоро једновремено. Требало је, дакле, да ратне припреме воде рачуна и о овим могућностима, бар у главним поуздима, мада не и у свима појединостима.

Како сам за време рата сазнао, предвиђан је такође и један такозвани „минимални случај Србије“. У овом случају требало је да се

целокупна снага аустро-угарске војске употреби против Русије, док је противу Србије, а за заштиту од упада Срба, требало употребити само трупе резервне војске ослоњене на нешто трупа оперативне војске. Утврђења која би могла и требало да осигуравају овакву одбрану земље, није уопште било на читавој граници према Србији.

Насупрот минималном случају, требало је, логички, да постоји и неки максимални случај. Овај случај морао је да наступи, ако би рат почeo само са Србијом па у вези са тиме постојала и потреба да се рат са Србијом брзо заврши, пре но што би се остали могли умешати. Али је, притом, требало пазити на то да је до мешања осталих могло да дођe сваког часа, почев од објаве рата Србији па све до његовог завршетка. Према томе, требало је да се од стране ц. и к. војног вођства предвиде и утврде, бар углавном, поступци за прелаз из максималног у минимални случај.

Догађаји из светског рата нису показали да су у овом погледу постојали неки јасни планови.

Рат са Србијом лебдео је у ваздуху од дана убиства у Сарајеву. Нико није боље знао да ће морати да дођe до рата, но што су знали меродавни чиниоци у Бечу. У сваком случају требало се за то обезбедити. На дан 19. јула пало је такво решење, које је морало да доведе до рата са Србијом, а могло да изазове и рат са Русијом. 23. јула требало је да се предаnota у Београду, а 25. јула да истекне рок за одговор. Са одласком посланика из Београда требало је да отпочну војничке радње. Било је, dakле, времена у изобиљу да се оперативски план допуни за све могуће случајеве.

Посланик је 25. јула у 6 часова увече напустио Београд. После овога требало је одмах да следује неко дело — тако се мислило. Међутим није учињено ништа, јер је наређење за мобилизацију осам корпуса, које је издато ноћу уочи 26. а 28. јула одредило као први дан мобилизације, значило мање него ништа и оно је претстављало само одлагање почетка неког дела. На дан 31. јула, dakле три дана после првог дана мобилизације одређеног за ових осам корпуса, знало се сигурно да ће такођe доћи до рата са Русијом, јер је тога дана била наређена општа мобилизација аустро-угарске војске. Могло би се помислiti да је сада наступио минимални случај у погледу Србије, и да ће стога и ових осам првомобилисаних корпуса, који су четири дана раније отпочели мобилизацију, бити употребљени према Русији. Не!

ОСКАР ПОЋОРЕК

Три армије, 2, 5 и 6 мобилисане против Србије, отпочињале су свој стратешки развој на Дрини и Сави.

Стратешки развој овако јаких снага против мале Србије, и у времену кад је Русија већ достизала своју потпуну ратну готовост, даје повода, да се у вези са осталим појединостима помишља на то, да тада у ц. и к. Врховној команди још није било неке одређене намере и да још није било јасног плана.

Једног дана, почетком августа, срео сам у Бечу једног генерал-штабног потпуковника, који ми је честитао на мом лепом ратном распореду. Кад сам му зачућено одговорио да ја о томе ништа не знам и да још нисам добио мој ратни распоред, саопштио ми је да ће Врховна команда сама управљати операцијама у Србији, а да ће, за то време, врховно командовање против Русије бити поверено генералу коњице фон Брудерману. За шефа његовог генералштаба рече ми да сам ја одређен. Доцније, 1915, сазнао сам у Петроварадину, да је у почетку рата седиште Врховне команде заиста било припремљено у Каменици код Петроварадина. Али до ове поделе рада није дошло. Намера Врховне команде да сама предузме врховно командовање против Србије, била је разлог што се остало при стратешком развоју свих трију армија, иако је улазак Русије у рат хитно захтевао неку промену. Тада је наједном наступила промена у схваташњу. Врховна команда се решила да преузме командовање на северу, а команданту 6 армије поверила је, поред командовања том армијом, још и управљање операцијама против Србије. У овом циљу биле су му стављене под команду само 5 и 6 армија. Међутим 2 армија требало је да буде спремна за одлазак у Галицију, али је имала задатак да потпомаже напад 5 армије, но тако да се сувише не залаже. Један генералштабни официр, који је тада био на служби у штабу 2 армије, причао ми је касније да су у штабу армије били очајни због нејасног стања и задатка њихове армије. Све молбе да се добију објашњења, доносиле су увек иста нејасна наређења.

Ова нејасност је, на жалост, донела своје плодове. Официри муга штаба причали су ми, пошто сам примио команду над 29 пешадиском дивизијом, толико невероватних ствари о последицама таквог командања, да сам убудуће забранио разговор по овом питању, јер га више нисам могао слушати. 29 пешадиска дивизија била је бесцјелно терана тамо и овамо дуж Саве, прешла са једном бригадом Саву код

Митровиће, доспела до Дреновца, била, потом, поново враћена и северно од Саве померена ка Шапцу, тако да су трупе биле исцрпљене и јако поколебане у своме поуздању баш онда, када је наступила крвава стварност.

Овај чудновати развој догађаја може се објаснити само тиме, што је Врховна команда у почетку намеравала да Србију потуче још пре но што се испољи доцније очекивано дејство Русије и да, потом, прикупи све снаге против Русије. Због тога су корпуси, а нарочито 2 армија, били остављени да се развију према Србији, иако је овај стратегиски развој првих дана августа могао да се пренесе у Галицију. Кад је затим наступио преокрет у одлуци, стратегиски развој био је већ у толикој мери изведен, тако да према мишљењу које је влало у Врховној команди, више није могло бити ни говора о некој промени. Ово погрешно мишљење појавило се опет и по други пут 1916 при стратегиском развоју за офанзиву у Јужном Тиролу.

Ово неисправно гледиште било је криво, што 2 армија није учествовала у пуној мери у офанзиви против Србије, што је претрпела бесцјелне и непотребне губитке и што је закаснила да учествује у решењу у Галицији.¹

Време је пролазило, а на југу није било ништа учињено. Сви су очекивали да ће, после дуготрајних политичких процедура, рука велике силе Аустро-Угарске пасти на Србију снагом која обара. У Берлину се свакодневно очекивала вест о паду Београда. Такође је и енглески министар иностраних послова рачунао с тренутним падом Бео-

¹ Маја месеца 1922 саопштио ми је један официр да је постојало једно наређење Врховне команде издато 31 јула 1914 увече, у коме стоји: „Врховна команда ће отићи непосредно у Пшемисл“.

Ако је ово тачно, онда целокупно држање ц. и к. војне управе постаје још неразумљивије. Према овоме изгледа да Врховна команда никад није имала намеру да изводи врховно командовање према Србији. Зашто онда није још 31 јула, дакле четвртог дана мобилизације, било наређено да се читава снага концентрише према Русији, зашто је онда 2 армији било издато кобно наређење, а читава армија, на необјашњив начин, остављена да се развије према Србији? Откуда то да је генералштабни потпуковник говорио о томе да ће Брудерману бити поверено врховно командовање у Галицији и откуда то да су у Каменици вршene припреме за смештај Врховне команде? Да ли је то требало да послужи само у циљу обмане?

града и надао се, како је и сам говорио, да ће на основи те чињенице бити решена и криза.

Нестрпљење које је било појачано услед недовољно припремљене, па стога и споре концентрације армије, изгледа да се пренело и на комandanта балканских снага. Он је наређивао да 5 армија што пре пређе у офанзиву и, најзад, наредио да офанзива почне 12 августа. Пошто 5 армија није још била завршила своје припреме, био је послат у Сарајево један генералштабни официр да обавести комandanта о стању 5 армије и да издејствује одлагање напада. Но комandanт је остао при свом наређењу указујући на 2 армију, које доцније више неће бити ту, да би се могла користити за потпомагање.

Тако је 12 августа почeo напад. 5 армија је прешла Дрину код Лознице и Бијељине, а један део 6 армије далеко јужније, код Вишеграда. Од 2 армије захтевано је да потпомаже напад.

Прерани напад сувише слабе 5 армије није имао трајног успеха. Додуше, прешло се преко Дрине, али се подлегло противнападу бројно надмоћнијих Срба те се, после осмодневних борба, у којима су претрпљени велики губици, морало опет повући позади Дрине.

2 армија је 14 августа пребацила делове 4 корпуса преко Саве ради потпомагања код Шапца. Пошто су ове трупе морале да остану близу Саве и нису смеле да надиру ка југу, ова је помоћ остала без дејства. Команда 2 армије повукла је ускоро своје трупе, после два дана, опет на северну обалу Саве. Било је осетних губитака — али никаквог успеха.

Кад је 5 армија услед српског напада била потиснута на Дрину и кад је дошла у опасност, Команда балканских снага поново је тражила помоћ од 2 армије. Команда 2 армије, која је већ добила наређење за одлазак у Галицију, поново је код Шапца пребацила преко Саве делове 4 корпуса и 29 пешадиску дивизију, где су ове трупе биле уплетене у жестоке борбе.

Пошто је 5 армија била принуђена да отступи позади Дрине (20 августа), повукле су се такође и трупе 2 армије опет позади Саве. Велики губици — неуспех — био је резултат и овог предузећа. Потиштено осећање да се узалудно борило, тешко је лежало на трупама.

Мој дневник садржи, под 24 августом 1914, следећу, још у Бечу унесену, белешку:

„Све мање могу да схватим зашто нисмо ишли трагом принца Евгенија и што нисмо прешли код Београда! Овде се свуда свира и пева марш принца Евгенија, а ми се седамнаест дана, рачунајући од почетка мобилизације, увлачимо у најбеднији кут Србије.“

Док су се на југу одигравали ови догађаји, дотле су се на северу прикупљале три армије за борбу против Русије.

Према коме се оперативском плану требало управљати од самог почетка у погледу поступака на северу, не може се извести из до-гађаја. Кад се упореди развој поступака изведеног према Србији с поступцима на северу и кад се узме у обзир да је Врховна команда напустила командовање против Србије и преузела командовање на северу, па кад се још размотри и улога 2 армије, тј. њена концентрација у Срему, иако 31. јула, као дана кад је наређена мобилизација, заиста још ниједан њен батаљон није отпочео концентративно превожење, затим њена употреба у Србији која је била без циља и плана, као и задочнели долазак на север, — онда се добија утисак, да уопште није постојао никакав оперативски план који би предвиђао извођење првих почетних радњи и спречио лутање од једне ка другој идеји.

Исто тако се из догађаја у Источној Пруској и Галицији не може уочити да је постојао неки заједнички оперативски план. Изгледало је да свако оперише и води борбе на своју руку, јер се у Источној Пруској очекивао руски напад, и брзо се донела одлука за отступање позади Висле, док се из Галиције хтело да надире без циља, у бесконачност.

Утисак који се добија из догађаја је овај:

Надало се да ће се имати послана само са Србијом, због чега је мобилисана само половина војске, да би се што пре свршило с овом малом државом. Сматрало се да ће се ово брзо решење постићи на тај начин, ако се главна снага употреби на најтежем и на најданубијем оперативском правцу. Кад је Русија, ипак, одмах стала уз Србију, остало се при првобитној идеји. Тежило се да се Србија прегази пре но што би се Русија, којој је за извршење мобилизације требало више недеља, могла да појави на попришту с надмоћнијим снагама. Ово је дакле био немачки план у смањеној размери. Кад се увидело да је Русија у великој мери спремна, одустало се од тог плана и решило да се 2 армија пребаци у Галицију, чим железнице буду слободне. На овај начин ослабљене јужне снаге требало је упркос томе да на-

падну Србију. Да ли је то наредила Врховна команда или је то произшло из одлуке самог комandanта балканских снага није ми познато. Но 5 и 6 армија биле су у сваком случају сувише слабе, да са потребном сигурношћу потку Србе, нарочито на изабраном и најтежем оперативском правцу; свакако да су оне биле сувише јаке да се само бране од Срба, док су на северу недовољне снаге изводиле отсудну борбу.

На северу су пак дивергентно нападале Русе три сувише слабе армије у потпуној неизвесности. Куда? Није се знало да су Руси у потпуној бојној готовости, а још мање се познавао распоред њихових снага. Напад који се изводио у циљу одбране није се дакле могао заснивати на познавању груписања непријатељских снага. Можда се надало да ће се где било ударити на руске снаге, које још нису завршиле своју концентрацију. Уосталом, то је увек била полазна основа за сва оперативна предвиђања против Русије. Пошто непријатељске армије нису могле да буду неки одређени, простором ограничен циљ за напад, јер се није знало где се оне налазе, требало је имати који други циљ, који се желео постићи, на пр. неки важан отсек, неку важну просторију.

Али, нешто слично овоме тамо није постојало. Према томе, ово је била офанзива у празно. Свуда се нападало, мада се свуда било сувише слабо. Код Красника и Комарова постигнути су успеси по цену великих губитака који су били узалудни, јер је трећа армија била потучена код Лавова. Русима ови неуспеси нису нарочито наудили, јер су њихове неисцрпне масе могле да подносе оваква пуштања крви; но нама је то шкодило, пошто је наша војска могла да подноси тако велике губитке само у случају потпуног неуспеха.

Положај и јачина наше војске и створ земље захтевали су, штавише, да се пусти да руска војска прилази све док се не прикупе подаци о њеном груписању и распореду, па да се тек потом, с прикупљеном снагом, удари на једно крило, али не фронтално како је било учињено, већ бочно или обухватно. На другом крилу требало је намамити Русе да, по цену великих губитака, нападају на наше добро уређене положаје, да би их на њима задржали ради тога да добијемо времена за решење на оном крилу на које нападамо.

У овој тежњи, а користећи реке Сан и Дњестар, тврђаву Пшемисл и планински талас Карпата, Врховна команда је у том случају могла

да изведе операцију сличну оној какву је Хинденбург наметнуо Русима у Источној Пруској.

За овакав почетак било је много различитих могућности.

Напад је доиста најбољи начин одбране, али не бесомучни напад у даљину, јер такав напад доликује само онеме који је надмоћнији у снази, већ само напад који се креће у границама простора и времена, и који смишљено искоришћава непријатељску слабост удружујући се с одбраном на другом месту.

После тешко извођених успеха код Красника и Комарова морала је 4 армија да се, жртвујући своје коморе, потпуно обрне „налево круг“ и похита у помоћ 3 армији која се, притешњена руском надмоћношћу, није више могла да одржава. Па и овај смели потхват није могао ништа да спасе.

2 армија је из Срема, само по деловима, била убаџивана у битке у Галицији. Њена прикупљена снага стигла је управо на време да учествује у отступању позади Сане.

У овом поступку огледа се највећа грешка у вођењу трупа, а састоји се у почесном залагању снага. 2 армија није испољила свој утицај ни при првом решењу у Србији нити у Галицији. Међутим, цвет наше изврсне војске био је бескорисно жртвован у потпуно погрешно вођеним уводним биткама на југу и северу.

Уводне операције које су извођене према операцијском плану завршиле су се и на југу и на северу потпуним неуспехом.

Узроци за неуспех операција ц. и к. војске леже у политици и вођењу рата.

Политика је пропустила — исто тако као и немачка политика, — да створи основе за такав операциски план, који би једини био у стању да обезбеди потпуни успех против двојног непријатеља — Србије и Русије, те да се Србија, као слабији непријатељ, прегази пре но што троми џин, Русија, стигне и испољи своју снагу.

Али се ово могло постићи само при потпуно складном раду политике и војне управе. У том погледу било је потребно потпуно узајамно познавање и савршено обострано разумевање, као и подједнака и према истом циљу управљена воља и истоветна одлучност. Колико се далеко било од такве хармоније, било је већ речено. Уместо овог предуслова постојало је баш обратно, тј. потпуно несхватање војничких потреба и захтева од стране политичара и неко бојажљиво огра-

ђивање политичког делокруга против „мешања“, као и нека лична раздраженост која се често претварала у непријатељство. Али монарх, који би све ове штетне појаве угушио још у клици и који би правилним избором личности и личним утицајем успео да целоупну радњу политика—рат каналише у напред изложеном смислу — није било. Монарх, који је строго одвајао политику од управљања војском, који је састављањем пета прекидао разговор чим би неки војник при аудијенцији додирнуо питања политичке природе, није могао имати правилне претставе о суштини политике и рата, па стога није могао ни да изабере праве људе нити да ради у смислу уједначавања гледишта и давања упутстава.

Политика и војна управа имале су заједнички да утврде шта би требало учинити да се постигне циљ, тј. да се Србија брзо потуче, а потом да се целокупна снага обори на Русију.

За ово је било потребно, да се у случају неког конфликта, који је гурао у рат, брзо и изненадно, без дуготрајних дипломатских увода, насрне на Србију, тако да се непријатељу одузме свако време за припрему. Овакав препад требало је политички и војнички припремити до најситнијих појединости. Требало је да политика сама отстрани све оно што је у погледу Босне забрињавало војну управу; требало је да каже да тренутно заузимање српске престонице и њене архиве претставља непроцењиву политичку вредност. Требало је да војник уочи да је само ту, код српске престонице, било могућно извести брзу операцију с надмоћним снагама, која би стога убрзо довела до циља и да је, према томе, тешку пропеку коју су сачињавали Сава и Дунав, требало отклонити војничким препадом у првим часовима рата.

Политика и војна управа требало је да будним оком прате Русију и њене припреме и нису смеле тамо да штеде само да би могле прибавити сазнања о сваком важном унапређењу њених ратних припрема.

Оваква заједничка сарадња створила би могућност, да аустро-Угарски посланик у Београду једног извесног дана и што пре после убиства у Сарајеву, поднесе у Београду своје захтеве без рока, па да у случају њиховог одбијања напусти Београд, а да уместо њега, у истом тренутку, искрсну у Београду ц. и к. трупе ради решења спора. Дан и час за овакав политички поступак у Београду требало је одре-

дити према времену, које је према плану за припрему и извршење војничког препада било потребно. Овај препад би затекао цео свет у неспремном стању, те би га изненађеног изложио политичком нападу монархије. Политичари би још увек могли да покажу добру вољу и да с планом у руци, а продужавајући мобилизацију трупа против Србије, и без рата постигну споразум с овом земљом.

Овде је наведено убиство као повод, јер се на овом примеру, због кога је стварно дошло до рата, најбоље уочава поменута разлика. Присаједињење Босне и држање Србије, које би она заузела према овом кораку монархије, претстављало би много убедљивије разлоге за овакво поступање монархије.

Шта више, још 1914 године, када су се прилике наспрот онима које су владале 1909 већ биле веома измениле на штету Централних сила, овакво иступање би врло вероватно спречило Светски рат, или би омогућиле да операцијски план буде изведен заиста с потпуним успехом и да с првим великим војничким успехом створи најбоље основе за даље успешно вођење борбене радње политика—рат.

Али толико потребног потпуног разумевања за суштину политика—рат, нигде није било: ни код политичара, ни код војсковођа, па нити код монарха.

Врховно командовање није имало утврђен операцијски план који би одговарао политичкој ситуацији која је владала 1914 године. Оно се колебало. Оно је изабрало потпуно погрешан операцијски правац против Србије. Изводећи напад у овом правцу сувише преагљено и са недовољним снагама, а предвидевши још и неправилну поделу снага на северу, оно није било дорасло да се носи са руским масама, којима је политика оставила времена за концентрацију, и ту утолико више, што је изводило напад на ове масе у дивергентним правцима и широком луку.

Порази у Србији и Галицији претстављали су последице ових на-
гомиланих политичких и војничких погрешака против простих начела борбе.

Рећи ће се да овакво поступање, какво се овде захтева, није било изводљиво у Аустро-Угарској! Дабоме! С обзиром на систем који је владао, на склоности људи који су били на крмилу монархије, као и на многољудну управу, могло се доиста очекивати само оно што се стварно и догодило.

Добро смишљена политика и правилно вођење рата својствени су само оном државном уређењу, које је организовано на здравим основама и које се разумно води.

Управљање Аустро-Угарском, као што сам већ једном рекао, водило је у смрт. Темељи монархије могли су да створе другу судбину, јер су били здрави — то је потврдио четврогодишњи, победоносни отпор.

Недовольна припрема за отсудну борбу и пасивна политика, која је пропустила прави моменат за отсудну борбу, били су највећа политичка грешка Централних сила, због које су операцијски планови претрпели неуспех.

После неуспеха првих операција у којима се јасно показала сирова снага непријатеља, само надмоћно вођство могло је да постигне повољно решење борбе.

Да би се јасно приказало просто основно начело борбе, према коме је убудуће требало да се управља врховно командовање Централних сила, послужићемо се примером најпростијег облика борбе, тј. борбом двају мачевалаца.

Наш мачевалац, ослањајући се на јачу снагу своје руке, покушао је да силним замахом, управљеним на главу, просече противникову параду и на тај начин, помоћу смртоносног ударца одлучи борбу. Но противник, не само да се показао много јачи у снази но што се рачунало, већ је, штавише, био далеко надмоћнији. Он је не само био у стању да парира силни ударац, већ је нашао и снаге, да нашег мачеваоца озледи својим противударом. Било би пак лудост, ако би наш мачевалац, упркос томе продужио, да изводи силне ударце против снаге свога противника, против главе и груди, које су биле заштићене кратким парадама. Требало је да од сад, мудром применим савршеније вештине мачевања, искористи незаштићене делове и слабине свога противника, да му ту, иако на мање осетљивим местима, нанесе тешке ране које би постепено, услед болова и губитка крви, толико ослабили противникову надмоћнију снагу, да би, најзад, са својом сачуваном снагом, а ради задавања смртоносног ударца, опет могао да замахне према глави непријатељевој.

Просто основно начело борбе које из овог произлази јесте:

Сваки напад, а нарочито напад на непријатеља надмоћнијег у снази, мора да буде управљен на његова незаштићена места, у његове слабине.

Према томе, Централне силе после претрпелог неуспеха у првим операцијама, тј. после одбране ударца по глави, требало је да вешто и суверено изведене ударце и замахе управе у непријатељске слабине и притом да, задржавајући и везујући јаке ударце, слабе непријатеље и једног по једног униште — а не само да потуку, јер би то било и сувише мало.

Командовање Централних сила, као што ће се показати у даљем излагању, није поштовало ово просто основно начело борбе против надмоћнијих снага.

Ово је била највећа војничка погрешка Централних сила.

На дан 23 јула, три класе слушалаца Ратне школе, које су се налазиле на генералштабном путовању, биле су телеграфски позване да се врате у Беч. Ја сам у то време био на отсуству у Гојзерну. Ултиматум Србији, који је сутрадан изишao у новинама, објаснио ми је ову меру. Због тога сам се и ја одлучио на повратак у Беч. У време мога одласка причало се у Гојзерну, да су Срби прихватили ултиматум. Већ 26 ујутро објављивала су посебна новинска издања, која су била продавана на станицама испред Беча, да је наређена мобилизација. Пошто сам у Бечу био извештен, да ће мобилизација, вероватно, бити наређена кроз неколико дана, позвао сам и своју породицу у Беч.

Мобилизација Ратне школе текла је глатко. До 5 августа сви слушаоци и наставници били су отишли на своја места.

Само ја сам био остао у Бечу, пошто сам од маја месеца 1914 био разрешен дужности начелника генералштаба 5 армије, за коју сам био предвиђен ратним распоредом не добивши другу. Пошто је био промењен и командант армије, биле су случајно, непосредно пред рат, смењене обадве личности позване за командовање 5 армијом, које су се кроз четири године духовно спремале за свој задатак.

Дан за даном је пролазио, а да се није сазнalo ни за какав догађај на нашој граници. Затегнутост се утолико више повећала, што су још првих дана августа стизале повољне вести из Белгије. Кад су најзад била издата саопштења о догађајима у Србији, која су због претеране бриге око чувања тајности била површна и обазрива, десило се то да је затегнутост, у вези с протурањем вести о неповољном стању догађаја на Дрини, што се није могло спречити, — довела до ширења најфантастичнијих гласова. Тако се говорило у Бечу, да један ко-

мандант корпуса ухапшен и стрељан због шпијунаже¹, да је ратни план против Србије био издат и да стога тамо доле не иде добро. Очигледно је да су већ тада непријатељски агенти били на послу.

Пошто су овакви гласови, кад су несметано смели да се шире, могли да буду од недогледних последица, отишао сам 22 августа у Министарство војске, да подејствујем, да се стане на пут тим гласовима, али да се пре свега не претерује с чувањем тајни, јер штета која би овде у унутрашњости монархије могла да буде причињена тиме, не стоји у сразмеру са користима које би се добиле с том тајношћу. Овај мој корак био је узалудан.

Уопште се имало неко нарочито схватање о тајности и њеном значају. Пред командовањем и трупама тајиле су се важне ствари, које је требало да знају и које су морали знати. Пропуштано је да се одржавају важне конференције, и то само због тајности. За љубав тајности начелник Главног генералштаба био је скоро потпуно изолован, тако да се није видео ни код армиских комandanata ни на фронту. У истом циљу су армиске команде добијале прикривене називе на рачун којих су се, кад би се открили, правила шале, које су читавој ствари давале смешан изглед. Кад су наше трупе ушли у Ваљево, говорило се да је на кућама била написана реч „Уцелпринц“,² што је било прикривен назив за главног комandanта балканских снага. Доцније се напустила ова бескорисна мера предостражности. Али је „место боравка“ држано у тајности све до краја рата. Назив места где се боравило није се смело стављати уз датум неког писменог састава, већ је стављана само беззначајна реч „место боравка“, која уствари није ништа значила. Отуда то, да у архивама сва наређења и извештаји потичу из „места боравка“, месности, која ће се узалудно тражити на картама.

Најважније мере за чување тајности, као што су: ширење лажних вести, сазивање конференција у свако доба ради тога да би се оне могле предузети у важним тренуцима, дакле, опште збуњивање јавности, нису никако или нису биле целисходно примењиване.

23 августа сазнао сам да сам предвиђен за комandanата 29 пешадиске дивизије, која се налазила негде доле на Сави. Истог дана објављена је полузванична вест о даљем држању према Србији, којој је,

¹ Ова вест се односила на генерала пешадије фон Боројевића који је био Србин.

² Дворска будала. Пр. прев.

очигледно, био циљ да прикрије неуспех. У њој се саопштавало да је напад на Србију ударио на целокупну српску војску — наравно! зар се заиста могло нешто друго очекивати? — и да јој је нанео велике губитке; да се армија повукла после извршеног задатка. Пошто је Русија главно војиште, даље држање према Србији биће дефанзивно.

Читаво ово објашњење, које је носило жиг усилjenости и неискрениности, учинило је врло мучан утисак. Мене је оно нарочито онерасположило. У мој дневник написао сам под 23 августом ово: „Никад нисам напуштао гледиште да офанзиву против Србије, која би се изводила преко Дрине, сматрам као најнеповољнији потхват. Сматрао сам па и сада сматрам да је ово најгори правац; он није од пресудног значаја, а нуди најтеже услове. И сад, кад је тамо доле морала да се обустави офанзива и кад су наше ваљане трупе морале да стоје и издржавају у том бедном куту Србије, сад кад тамо доле сигурно нема могућности да се беру ловорике, мене баш тамо одређују за дивизијара. Пакосније није могла судбина са мном да поступи!“

Па ипак је требало очекивати нешто друго! Човек не треба никад да се портиви својој судбини.

25 августа разговарао сам у Бечу с једним рањеним официром, који ми је причао ужасне ствари о борбама у Србији. Требало је да 8 корпус пређе Дрину код Бијељине, а 13 код Лознице. 8 корпус имао је да напада на Цер Планину, која се уздиже око 600 метара изнад равнице. Пошто је 13 корпус заостао, 8 корпус је сам, и као први, ступио у борбу. Трупе су биле теране напред, тако да су мртве уморне улазиле у борбу. Командовање је под таквим околностима потпуно затајило. То је била последица прераног напада. Овај виши официр питао ме: да ли ми је познато зашто су трупе упућене у ово беспутно земљиште са колском комором. Наравно да му на то нисам одговорио. Међутим су наше планинске трупе биле у мочварној равници Галиције, са својом опремом неподесном за равницу.

25 августа увече примио сам телеграм: „Постављен за комandanата 29 пешадиске дивизије; одмах отпутовати у Петроварадин и тамо код највише команде распитати у погледу даље инстрадације.“

26 августа полазио је први воз, којим сам, 28 по подне, стигао у Петроварадин. Тамо сам дознао да 29 дивизија припада Петроварадинској армиској групи, чији је комandan био млађи у рангу од мене. Одмах сам телефонирао у Сарајево молећи да се овај однос измени.

Потом сам се још 28, преко Фрушке Горе, одвезао аутомобилом дивизиском штабу. За све време вожње наилазио сам на коморе које су биле у покрету или у биваку, а припадале 2 армији, која је одлазила на север. Још 30 августа била је у Петроварадину команда 4 корпуса. (Дакле још није била у Галицији).

29 августа примио сам у Буђановцима, јужно од Руме, команду над дивизијом и обавестио се о ситуацији. Дивизија је са 58 бригадом зашићавала Саву. С обе стране ове бригаде налазиле су се трупе резервне војске. 57 бригада била је у Никинцима и Буђановцима позади 58 бригаде.

У подне је стигла депеша која је расправила замршене командне односе. 29 дивизија изашла је из састава Петроварадинске армиске групе и ушла у састав 5 армије. Дивизија је била потчињена самој армиској команди, али је и даље имала задатак, да штити додељенијој ток Саве.

Пошто сам одмах уочио незгоду оваквог стања, решио сам да употребим све да 29 дивизију, као једину дивизију потпуне борбене вредности на целој просторији, ослободим заштитничке улоге и да је држим у приправности и обучим за напад на непријатеља који би наступао преко Саве.

Кад ме је 31. августа известио 12 пук резервне војске да је стигао на дивизиску просторију, наредио сам, без многог распитивања, да овај пук има да смени 58. бригаду, која ће са штабом, 74. пешадиским пуком и хаубичким дивизионом отићи у Шашинце, а 94. пешадиски пуком у Руму. Тамо је требало да се премести и дивизиски штаб.

31. августа добио сам депешу од команде 5. армије због које сам имао да размишљам. Њоме су тражени подаци о томе, да ли су повољни тактички и технички услови за прелаз Саве код Јарка. Пошто је дивизији била истовремено додељена 21 мостова јединица, прибојавао сам се, да још није било довољно поуке и да ће, упркос свечаној изјави, да ће и даље држање према Србији бити дефанзивно, бити опет предузет неки напад с недовољним снагама и на најнеповољнијем правцу.

1. септембра известио сам армиску команду о стању и свом гледишту. Неки прелаз јачик српских снага преко Саве није требало очекивати, а могао је да буде спречен чак и помоћу слабијих снага,

пре свега трупама резервне војске. За одбрану смо исувише јаки; пре свега штета је, да овако изврсне трупе, као што је 29. дивизија, овде стоје неактивне, док се у Галицији води отсудна борба. Молио сам да се издејствује пребацивање дивизије у Галицију. На овај предлог нагнала ме још и општа потиштеност трупа и штаба. Све је желело да оде са српског војишта, где нисмо имали среће. Иако сам очекивао да ће моја молба бити одбијена, ипак сам хтео да испуним своју дужност према трупи и према стварној потреби.

Истог дана изрекогносцирао сам услове за прелаз код Јарка. Тактички и технички услови за прелаз на том месту били су несумњиво повољни, док су у оперативном погледу били неповољни, јер је на српској страни био само један слаб пут који је дуж обале водио у Дреновац.

Моја бојазан, да је опет у изгледу неки прелаз, постала је изразитија. Изговарајући се на потребу одржавања тајности, сва наређења за такве акције била су издавана у последњем тренутку, иако је требало знати да се баш оне морају најближљивије припремати.

2. септембра обишао сам 92. пешадиски пук. Командант ме известио, да је за попуну свога пuka добио скоро потпуно необучено људство. Зато ће, рекао је, сад пред непријатељем морати да изводи с њима јединачну обуку. Међутим је људство, способно за попуну, крварило негде горе на северу у саставу неке маршевске бригаде.

Овога дана у подне дошао је један генералштабни официр 5. армије да се обавести о стању дивизије.

Он ми је причао шта се десило код 5. армије. Ценећи по томе причању, напад је лично на неку донкихотерију. Четири дивизије и две бригаде требало је да 12. августа пређу Дрину и најдоцније 17. буду у Ваљеву. 15. корпус требало је да упадне у Санџак и да преко Ужица такође наступа према Ваљеву. Према површном прорачуну штаба 5. армије, овај корпус је могао да стигне у Ваљево осам дана доцније него 5. армија.

Трупе резервне војске и маршевске јединице, као и пола 7 пешадиске дивизије требало је да изводе демонстрацију од Шапца.

О 2. армији команда 5. армије није ништа знала.

Овај план је био заснован на претпоставци према којој је српска војска била у Новој Србији, а у Старој Србији биле само банде. На основи чега се овако претпостављало, било је непознато команди 5.

армије. Наишло се, као што доказује полузванична вест, на целокупну српску војску.

Овде изгледа да је Србима први пут пошло за руком да расшире лажне вести. Још се неколико пута дешавало да је команда Балканских снага, на основи података сумњивог порекла, захтевала или наређивала да се придузимају акције не проверавајући претходно тачност или истинитост ових вести.

3. септембра достављена је дивизиској команди једна вест добијена од ухода, да Срби намеравају да код Београда изводе живе демонстрације, а да низводно од Митровице изврше прелаз преко Саве. Ову вест сам сматрао као неко обмањивање. Нисам могао веровати да би Срби могли прећи с јаким снагама. Ако би већ прешли, онда би то учинили првенствено код Београда. У сваком случају, ток реке низводно од Митровице био је нарочито важан зато, што он са Фрушком Гором ствара узину, где би се нападом најлакше прекинула веза између снага које би биле у Босни и Срему. Но моје неповерење према овом извештају ухода није ми дало да будем лакомислен. Ново груписање дивизије које је било у току извршења, било је уосталом и подешено с обзиром на могућност прелаза Срба и важност тока Саве од Шапца до Митровице, уколико је то било у мојој моћи.

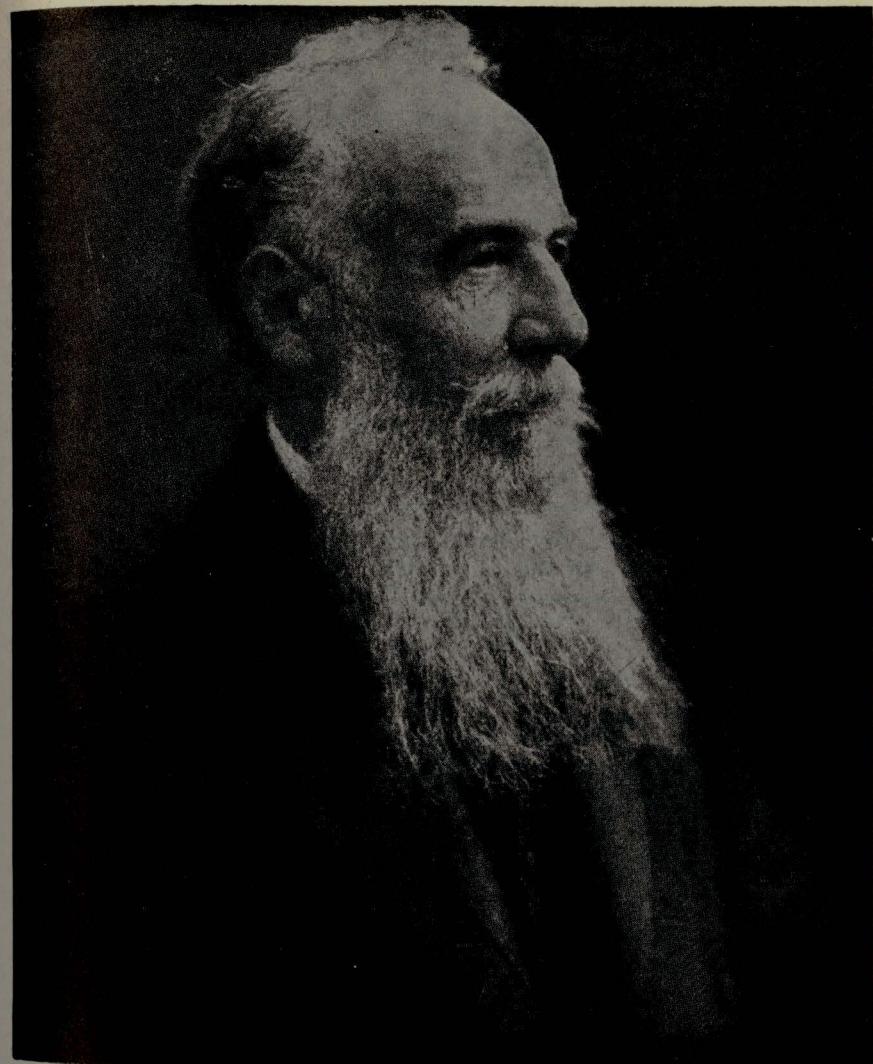
4. септембра увече било је завршено ново груписање дивизије. Распоред дивизије био је овакав: Штаб дивизије и 94. пук у Руми; Штаб 58. бригаде, 74. пешадиски пук и хаубички дивизион у Шашинцима; Штаб 57. бригаде и 42. пешадиски пук у Буђановцима; 92. пешадиски пук и артилериски пук у Никинцима; 12. пук резервне војске осигуравао је Саву на отсеку од Грабоваца до Јарка.

4. септембра добио сам наређење да се припремим за прелаз Саве код Јарка, у ком се циљу ставља на расположење и 7. пешадиска дивизија, која ће 6. септембра железницом стићи у Платичево и Руму.

5. септембра ујутру команда 5. армије наредила је депешом да 7. септембра буде све спремно за офанзиву. План за прелаз био је израђен.

Уто су, 6 септембра, почев од 2. часа и 30 минута изјутра, стизали у дивизиски штаб извештаји о прелазу Срба, који су били већином противуречни.

Кад се нешто пре 11 часова пре подне утврдило, да је једна јака српска група прешла преко Саве источно од Митровице, одмах

НИКОЛА ПАШИЋ

сам се одлучио да ову групу, која ми се чинила најопаснијом, нападнем целом дивизијом обухватајући је с оба крила.

У том циљу наређено је 74. пешадиском пуку у Шашинцима, да Србе који су прешли у близини места, задржава што ближе уз Саву; 94. пук имао је да буде западно од 74. пука и да Србе обухвати са запада. 57. бригада добила је наређење да уђе у борбу преко Јарка и да напада у узаном простору између 74. пука и Саве.

До 6 часова увече 58. бригада је сама водила борбу. У то време ушла је и 57. бригада у борбу. Напад ове бригаде продужен је у светлој месечевој ноћи. Ујутро је било заробљено 4500 Срба и заплењена 3 топа и 10 митраљеза. У овом боју, који је био популаран под именом „Уништење Тимочке дивизије“, било је потпуно уништено седам батаљона Тимочке дивизије I позива.¹

¹ Као што се око сваког догађаја, који има јаког утицаја на јавно мњење, тако се и поводом уништења Тимочке дивизије створила легенда.

У Фелтреу, дакле више од три године после уништења Тимочке дивизије, један официр, који је 1914 био у 29. дивизији показивао је своју радост, што сам 6. септембра 1914 онако лукаво увукao Србе у клопку. Пошто нисам био свестан неког свог особитог лукавства, запитао сам га, у чему се састојало то моје лукавство. Официр ми је рекао да се оно састојало у заваравању Срба помоћу гусака. Према његовом причању говорило се, да су Срби добијали податке о јачини наших снага на тај начин, што су њихове уходе истеривале толико гусака на реку колико је батаљона било на дотичном отсеку реке. На основи тога, каже се, да сам израдио свој план. Говорило се да сам повукао дивизију уназад и у току неколико дана наређивао да се истерију гуске на Саву, најпре шест, затим сваког дана мање, све док тералац није дошао на обалу без гусака. Идућег дана су Срби прешли и били уништени од дивизије која је била држана у широком распореду. Иста легенда ми је била испричана у Бечу 1921.

Ово згодно ратнолукавство морао сам, на жалост, да одбацим као нетачно. Истина је, да су Срби одмах дознали о повлачењу 29. дивизије и њеној замени с трупама резервне војске. Истина је, да су се заробљени официри после боја чудили, што се ова дивизија, за коју су мислили да је пребачена на руско војиште, још налазила на југу и тако се моћно испољила. Али је ова обмана Срба била постигнута применом само простих и природних мера предузетих у циљу да се једна једина оперативна дивизија постави у што повољнији припремни положај за офанзивну употребу. У овако простим, па стога, у погледу свог значаја, често неуоченим пресудним мерама човек не налази довољно објашњење за неки велики успех; потребно је да се оно искити. На овај се начин објашњава постанак легенди, у којима се често врло тешко запажаја прости језгро истине.

Срби су и на другим местима прешли Саву, а у првом реду с јаким снагама код Купинова.

6 септембра био је одложен прелаз 5. армије преко Саве и наређен за 9 септембар. Овим је дивизија била везана за предео око Руме.

За наступање преко Саве нисам добио никакво наређење, али сам 9 септембра био обавештен да прелаз 8. корпуса није успео, и да због тога не треба да предузимам никакву акцију на јужној обали Саве.

Кад је пак увече, од стране армиске команде у Петроварадину, стигло тражење за помоћ, имао сам слободне руке. 7. пешадиска дивизија била је западно од Земуна снажно нападнута од стране српских снага које су извршиле прелаз. Она се повукла ка Новој Пасови. Тек у року од четири до пет дана могла се поново успособити за борбу.

29. дивизија је одмаршевала на исток 7 дивизији у помоћ. После неколико бојева Срби су били принуђени да напусте Срем. 14 септембра они су опет порушили свој мост на Сави.

У међувремену се снага мојих трупа попела на јачину корпуса. Она је убудуће носила назив: Комбиновани корпус.

За време ових догађаја у Срему, генерал Поћорек је опет пре-дuzeo офанзиву преко Саве и Дрине. 5. армија је успела да код ушћа Дрине (8. корпус) и код Лознице (13. корпус) савлада речну препреку. Она је наишла на јак српски отпор. Тек што сам известио да ћу код Купинова прећи Саву и поћи за Србима, стигло је хитно наређење, да најдоцније 16 септембра прећем Саву код Јарка и створим одушке 5. армији, која је била у тешкој борби.

Иако су моје трупе 15. септембра увече биле преко 30 километара удаљене од Јарка, ипак су успеле да 16., касно по подне, прећу Саву код Јарка савладавши слаб отпор Срба који су очигледно били изненађени.

Под непрекидним борбама са Србима, који су се постепено појачавали, корпус је 18 септембра избио на линију: Причиновић, Узвећа, Ноћај, где је истог дана наишао на јак отпор и био снажно нападнут. Трупе нису могле ни 18 ни 19 септембра да прошире постигнути успех.

Главни узрок за овако тешке борбене прилике стварало је јако покривено, непрегледно земљиште и слабо дејство наше артилерије. Трупе су већином потицале из Чешке; оне нису биле упознате са особинама пространих кукурузних поља.

Наша артилерија била је недовољна по броју топова, дometу као и дејству зрна. За 39 батаљона имало се само 60 топова, број који је био потпуно недовољан. Топови су имали само мало муниције, и нису имали граната, тако да је њихово дејство, због тешког осматрања пада зрна и циља, било врло слабо против непријатеља који је био у стрељачким заклонима.

19 септембра стигао је у Јарак један пуковник из Команде балканске војске. Он ме известио, да су Срби, према поузданим подацима, у пуном повлачењу и да корпус треба да наступа према Шапцу не водећи рачуна о 5. армији. Притом ми је предао једну цедуљицу на којој је стајало: „Не водите много рачуна о 5. армији, већ продирите ка Шапцу а одатле ка Завлаки. Марш, борбе избегавати, маршевати! За три дана стићи у Завлаку“. На цедуљици стајало је још, као што се доцније утврдило, написано руком главног комandanта: „Коњица напред!“ Пуковник ми је рекао да је притом употребљена реч „реид“; коњици је требало пријати артилерију. Цедуљица је била без датума и потписа.

Био сам сасвим запањен; нисам знао да ли је то сан или јава. Ова незванична цедуљица без потписа ипак није могла да претставља пуноважно наређење с таквом далекосежношћу, иако ју је донео један пуковник дотичне команде. Њени захтеви и претпоставке били су ми несхватаљиви.

Досад се само радио о потпомагању 5. армије. Због тога сам морао да прећем код Јарка и због тога сам морао још 16 да извршим прелаз, а сад је требало да не водим рачуна о 5. армији. Сад, кад смо се заглибили у мочварама, требало је да се корпус одвоји од 5. армије јурећи бесомучно према Шапцу и избегавајући сваку борбу. Како је требало ово да извршим кад су Срби стајали према мени у непрекидним линијама, бранећи упорно свако место и сваку мочвару, — није ми било јасно. Под оваквим приликама требало је да корпус пређе 60 километара за три дана. Требало је да коњица брзо претходи! Ниједан коњаник не би изнео живу главу.

Упозорио сам пуковника да је корпус био нападнут 18 и да је само с напором одбијао нападе. Па и данас, 19., трупе воде жестоку борбу. Овакво држање Срба искључује неко просто „маршевање“. Пошто он није био убеђен у ово, захтевао сам од њега да лично оде на фронт и сам се увери о стању. Он је то и учинио. По његовом повратку није више било ни говора о маршу без борбе.

Међутим пуковник ми је предочио, да ја имам 39 батаљона и 11 ескадрона и да би стога могао да продрем.

У Добоју је сваки батаљонски знак, који је био унет у Ordre de bataille (Бојни распоред) сматран као куноважан. Није се узимало у обзир да су бригаде оперативне војске већ претрпеле тешке губитке, нарочито у официрима, и да су добиле врло слабу попуну; да батаљони резервне војске нису били способни за тешке нападе.

Сметнуло се с ума, да се ових 11 ескадрона није могло прикупити, пошто је свакој бригади и штабу корпуса био потребан најмање један ескадрон за службу везе и да су $2\frac{1}{2}$ ескадрона била дата Петроварадинској армиској групи. Тако су dakле остала само $3\frac{1}{2}$ ескадрона са 230 коњаника и половина трупа резервне војске, што је било заиста мало за неки „реид“. Овој коњици требало је придати и артилерију. Ми смо имали само возећу артилерију, која није могла тако лако да прати коњицу на рђавим путевима у Мачви.

Реид је, наравно, био изостављен.

Пуковника сам упознао са ситуацијом код корпуса рекавши да се корпус, имајући за леђима само један мост, не може слободно кретати. У непрегледном земљишту не би смело да се Србима остави ма икоји слободан прилаз ка мосту. Трупе су врло заморене па због недовољног броја официра, слабе артилерије и недостатка муниције нису способне за једну такву офанзиву.

На конференцији, која је одржана идућег дана у Причиновићима с бригадирима, утврдило се, да се наш фронт додуше чврсто држи, али да нема могућности за даље успешно надирање. Стога смо временено остали на достигнутим положајима.

Пошто се на други начин нису могле избећи заморне рововске борбе у негостољубивој Мачви, ипак сам помишљао на неки напад. Било је тешко доћи до неке потпуне одлуке у овако неповољним приликама. На свим странама осећала се оскудица и спутаност. Није било далекометних тешких топова и није било прегледности. Малобројна

артилерија слабо је дејствовала. Погоци се нису могли видети, није се видео ни циљ ни дејство. Незнатне количине муниције нагониле су на штедњу. Граната уопште није било. Овоме се придржало велико морално дејство српске далекометне тешке артилерије. Везан за мост рђавим узаним путевима, корпус је био у врло осетљивом положају. Он је и за време напада морао да штити цео лук од Саве до Ноћаја, да би био обезбеђен.

Упркос томе одлучио сам се за напад. Требало је да се напад изведе дуж Саве, пошто ми је овај правац обећавао понајвише успеха и пошто се прикупљеношћу снаге на том месту једновремено постизала и сигурност најосетљивијег правца.

Напад је требало извести с трима бригадама оперативне војске овог корпуса.

По наређењу армиске команде једна група од дванаест батаљона резервне војске имала је истовремено с мојим нападом да пређе Саву код Шапца.

Напад је требало да почне 28 септембра. Он је морао бити одложен за 29, јер ни прикупљање снага за напад нити припреме за прелаз преко Саве нису биле благовремено завршене.

28 септембра поново је дошао у штаб корпуса пуковник из штаба Балканске војске. Он је говорио о великој јачини муга корпуса и био мишљења, да би ипак било могућно да се на неком делу фронта изврши пробој.

Предочавајући му наше припреме за напад рекао сам, да ће се то покушати, иако се нико не нада брзом успеху. Нагласио сам да ћемо бити принуђени да заузимамо стопу по стопу.

Трудио сам се поново да убедим пуковника, да моји батаљони нису подједнаки и да немају своју потпуну борбену вредност. Уместо 17000 људи 29. дивизија има још само 6500 људи; нарочито недостатак у официрима отежава сваки напад. Батаљони резервне војске нису способни за неки тежак напад; са четири батаљона на пр. командују потпоручници резервне војске. Артилерија је у погледу броја топова, дејства и количине муниције сувише слаба, да би могла довољно да припреми напад. Али све то није користило. Недостајало је право схватање. Мислило се да се са људским телима може да пробије рупа на фронту утврђеном по типу польске фортификације.

Овом приликом треба напоменути да смо упознали Србе као ваљане непријатеље. Ја сам их сматрао и сматрам их и сада као војнички најјаче од свих наших непријатеља. Задовољни с малим, довитљиви, лукави, особито покретљиви, добро наоружани, богато снабдевени муницијом, вешти у коришћењу земљишта, врло добро вођени, за борбу мржњом и одушевљењем загрејани, они су нашим трупама задавали много више тешкоћа но Руси, Румуни и Италијани.

С оваквим непријатељем могло се изићи на крај само помоћу надмоћности у артилерији снажног дејства и надмоћнијих трупа, која би надмоћност требало да буде таква да све сможди, као и помоћу надмоћнијег командовања.

29 ујутро непријатељ је угушио прелаз код Шапца већ у клици својом ватром. Узроци овог неуспеха нису ми познати.

Команда 5. армије наредила је сад да се трупе резервне војске, које су биле код Кленка, придруже моме корпусу. Једна бригада у заједници с деснокрилном бригадом корпуса имала је да заузме Метковић. Ово наређење армиске команде, којим се у појединостима предвиђала употреба трупа и организација напада не питајући претходно команду корпуса, претстављало је мешање у командовање корпусом. Из армиске команде није могло да се процени, где би требало нападати, која би снага за то била потребна и како би требало да се изведу припреме; ако се то хтело, онда је бар требало саслушати моје мишљење па тек потом наређивати. Унапред сам предвиђао да овај напад неће имати даљег успеха сем почетног.

Пошто сам морао да извршим изрично писмено наређење, наредио сам команданту Петроварадинске армиске групе, која ми је у том циљу била потчињена, да с овим двема бригадама најпре заузме Глушце па потом Метковић, али да у сваком случају штити моје десно крило. Према овоме, а због мешања армиске команде, требало је убудуће да се напада с оба корпусна крила.

У нападу 29 моје лево крило успело је да заузме само предње српске положаје. Напад на главни положај био је укочен. Због тога је нападањепродужено помоћу џакчића напуњених песком. Природно је да је овакав напад напредовао само стопу по стопу. Од оваквог начина напада нисам очекивао никакве пресудне успехе, јер су Срби позади сваког напуштеног дела свога положаја одмах могли и морали да имају нов положај.

У то сам из Јарка био позват на телефон. Пуковник из штаба 5. армије, који је опет стигао у Јарак управо кад се неколико батаљона резервне војске ту одмарало пре прелаза преко моста, питао је, да ли би се ови батаљони могли укрцати на шлепове који се налазе код Јарка, па да се, вучени мониторима, искрцају у позадини Срба. Поводом овог предлога морао сам да се савладам да не бих испао сувише искрен.

Шлепови код Јарка сачињавали су трен дотичне групе монитора. Они су били натоварени угљеном, животним намирницама, муницијом и осталим потребама флотиле. Ако би се хтело да се они искористе, требало их је најпре истоварити, што би трајало неколико дана, пошто није било никаквих помоћних средстава. Међутим, истоваривањем би монитори остали без својих потреба, јер се они с копна нису могли да снабдевају без тешкоћа.

Монитори нису били баш особито подешени за вучу. У непријатељској артилериској ватри монитори и шлепови били би убрзо жртва своје гломазности. Почети превожење таквим великим превозним средствима била би лудост. Пред непријатељем се превожење преко реке може вршити само помоћу многобројних малих пловних превозних средстава. Тек кад се овлада непријатељском обалом, и кад такође ни непријатељска артилерија не може да буде опасна, тек онда се превожење може вршити овако незграпним великим јединицама.

Нисам хтео да се упуштам у нека расправљања. Због тога сам само телефонирао: „То је идеја. Молим вас да сами предузмете команду, са командантом монитора да припремите целокупну акцију и да је потом и изведете. Желим много среће.“ Знао сам да до ове пустоловине неће ни доћи.

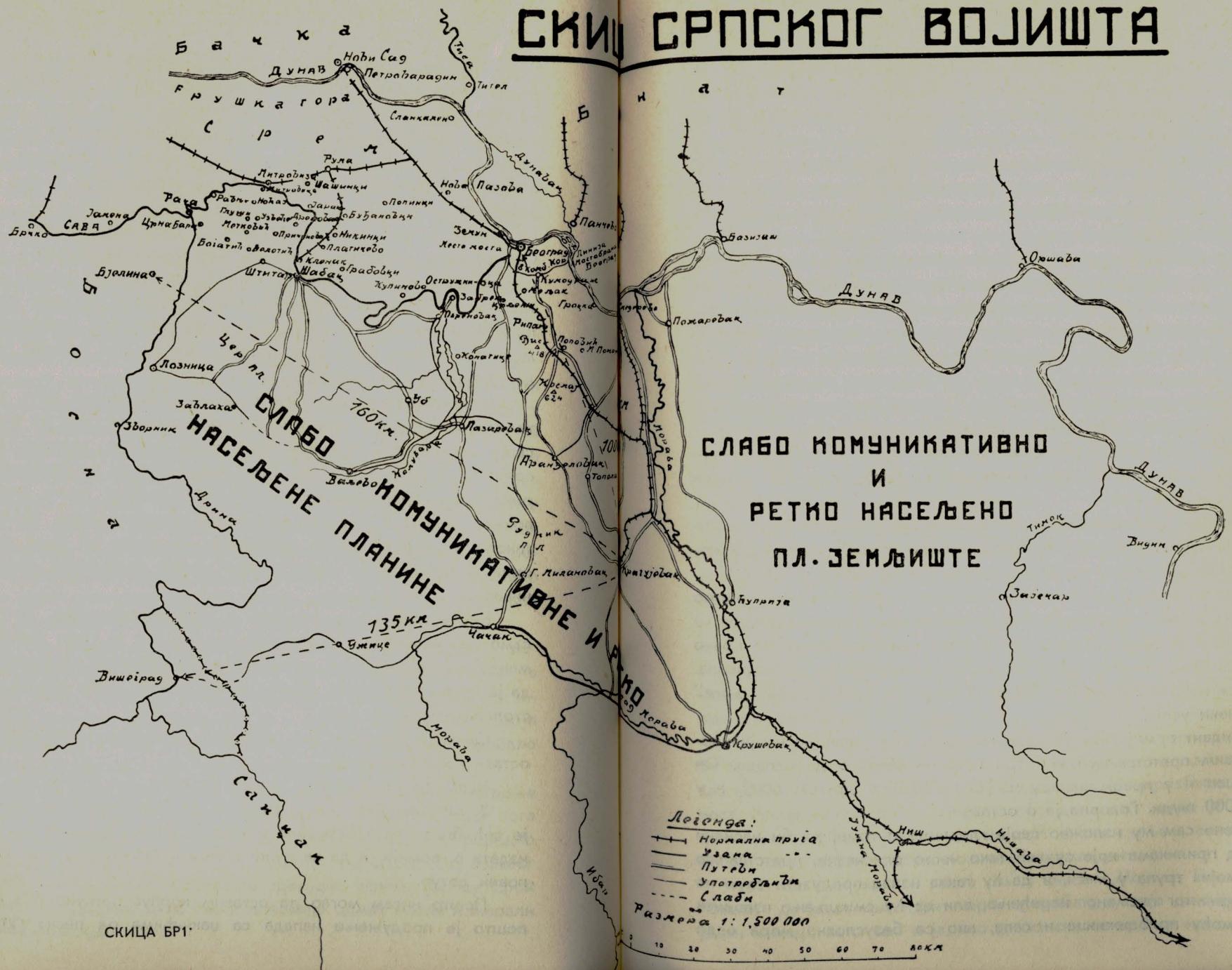
Овим је разговор био завршен. Међутим је ова акција заиста остала само као идеја.

Напад на Глушце није успео, као што сам и очекивао.

2. октобра био сам обавештен да је артилериска муниција која је већ била хитно потребна и која је била намењена корпусу, била издата 6. армији, и да за дуже време не треба рачунати на неки поновни дотур.

Пошто нисам могао да оставим корпус потпуно без муниције и пошто је продужење напада са џакчићима од песка гутало много

СКИЦА СРПСКОГ ВОЈИШТА

муниције и сваког часа могло да изазове српски противнапад, решио сам се да обуставим даље нападање. Требало је да се приближавање српским положајима врши по плану израдом сапа и померањем сопственог положаја унапред.

Армиска команда је била незадовољна, говорила је о офанзивном духу и томе сличним лепим фразама наређујући да се напад продужи. Покорио сам се изричном наређењу и наредио да се продужи напад помоћу цакчића од песка.

Пошто сам од оваквог начина командовања очекивао само рђаво, доставио сам команди 5. армије извештај о стању. Написао сам да нема сврхе, да се овде у Мачви насрће на јаке непријатељске положаје, да би требало да се овде држимо помоћу трупа резервне војске, а да се све трупе оперативне војске повуку и обједињене употребе на другом месту.

Командант армије је одговорио: „Интересантно, али нема потребе да разбијамо главу уместо главног команданта.“

„Добро“ написао сам у свом дневнику, „али ако сами команданти армија ћуте, кад се ради онако како не треба, онда се не може очекивати ништа добра.“

6. октобра сам намеравао да са бригадирима проучим могућност једног препада на крајње десно српско крило, али је тада командант армије стигао у Јарак и задржао ме од пута.

Он ми је рекао, да је главни командант издао прилично оштро наређење у коме 5. армији пребацује неактивност напомињући, да су Срби успели да преузму иницијативу и да чак намеравају да преко доњег тока Дрине изврше упад. Са групом Крауса, јаком 53 батаљона, мора да се нађе могућност, да се са „релативном надмоћишћу снаге“ извођује неки успех.

Командант армије био је врло потиштен говорећи, да му је упркос његовим претставкама већ три пута наређивано да напада. Он је послушао и у првом нападу изгубио 17000, у другом 5000, а у трећем 2000 људи. Говорио је о оставци.

Поновно сам му изложио своје гледиште о томе, да би насиљни напад под приликома које су већ тако често описане, претстављао убијање мојих трупа у маси, и да ћу такав напад предузети само на основи изричитог писменог наређења, али да ћу смишљење изводити напад помоћу приближнице и сапа, ако се безусловно мора овде

остати. Опет сам упозоравао, да је операцијски правац погрешно изабран рекавши, да ће се вальда сад ипак увидети, да је према логичком расуђивању требало нападати само код Београда. Нека се моја дивизија смени трупама резервне војске и ја јемчим да ћу за четрдесет осам часова после њеног прикупљања источно од Руме стајати на јужној обали Дунава код Београда.

Командант армије се сложио с мојим излагањима, али је рекао да му је тако наређено. У вези с овим замолио сам да ми се дозволи, да моје сумње и моја схватања писмено доставим како би могле бити предочене команданту Балканске војске. Исто тако сам замолио, да се за мене издејствује писмено наређење, да упркос мојим претпоставкама морам јуришати на непријатељске положаје, јер ћу то извршити само на основи таквог формалног наређења, а никако на основи простих усмених препорука. На крају сам упозоравао, да су Срби употребљавали сва средства само да би нас изазвали да нападамо. Због тога су они намерно протурани лажне вести; па и вест да намеравају да упадну преко доњег тока Дрине изгледа да је била такав један мамац. Не би требало да им наследамо, већ да преузмемо добро премљене и добро засноване нападе.

Командант армије сложио се са мном рекавши, да очекује мој извештај. Извештај сам својеручно написао још 6 октобра одмах после мого повратка с фронта и онако, како сам већ напред укратко изложио.

8 октобра стигао је писмени одговор команданта армије на мој извештај. Он је био противуречан закључцима донетим при договору 6 октобра. Њиме је искрено излагање мојих схватања, добивених пред непријатељским фронтом и мојих расуђивања, претстављено као недозвољена критика операција које је изводио главни командант, што наравно није било тачно. Према овоме, неко супротно мишљење не би се смело имати, рећи и оправдавати, ако би се оно одмах сматрало као критика. У том случају постоји само слепа и неразборита послушност. Командант у Тузли не би могао да види, какво је стање на фронту, и шта тамо стоји у сагласности с тим стањем, ако га о томе не би извештавали његови потчињени команданти.

Још као потпуковник писао сам у књизи „Молтке, Бенедек и Наполеон“ да један командант корпуса треба друкчије да слуша неголи један каплар; зато сам и ја, као дивизиски генерал и командант кор-

пуса, морао да тако поступам. Кривицу за ово не сносим ја, већ онај који је издавао оваква наређења, и још к томе у таквој форми, која се могла нападати.

Саветодавци команданта армије очигледно су на њега утицали у другом смислу. Уосталом, ја сам хтео да послушам, али сам само хтео да добијем изрично, писмено наређење, да упркос мојим претставкама ипак треба да нападам.

На ћовом месту напомињем, да је до изненадног слома код 6. армије дошло зато што су, како ми је доцније приповедано, команданти корпуса пропустили, да безобзирно и с потребном енергијом извештавају команданта армије о стању и о расположењу својих трупа.

Заповест за напад нисам добио. Зато је и јуриш изостао. Тек у Београду сам сазнао да је тада захтевано, да се сменим с положаја команданта корпуса и да се мој корпус расформира. Командант армије није поступио по овом захтеву.

Чињеница што сам изложио себе и свој положај да бих избегао непотребне губитке, није остало тајна за трупе. Она ми је донела почасни надимак „отац Краус“.

6 октобра, непосредно после одласка команданта армије из Јарка, отишао сам 57. бригади и даље напред до 74. пешадиског пук. Са бригадиром и командантом пука проучавао сам могућност извршења препада на српски положај. Обојица су била за то да се изврши препад, али су изјавили да не очекују никакав успех, јер су Срби врло опрезни, а да пук има сувише мало официра да би тешкоће око извођења препада, при чему све зависи од држања официра, могле бити савладане. Ако препад не би успео, бригада би за дуже времена била сасвим неупотребљива.

Због тога што нисмо имали моћне артиљерије дошао сам на помисао која је постојала још у миру, да се у непријатељске линије бацају екразитска пуњења, dakле mine. Пошто за то није било других средстава, покушало се да се бацање врши из рупа ископаних у земљи, dakле из земљаних мерзера. Као метак била су употребљавана мала пивска бурад, која су могла да приме по 18 килограма екразита. 11 октобра извршен је први покушај. Постигли смо да их бацамо на даљину од 100 метара. Опти су били продужени са циљем да се на јуришном положају изради већи број оваквих мерзера, те да се једновремено опале. Потпомогнут страховитим моралним и фи-

зичким дејством, упад у непријатељски положај морао је успети. Било је наређено да се изради стотину оваквих мерзера.

23 октобра поново је дошао командант армије захтевајући да што пре отпочнем напад. На основи наређења главног команданта, тражено је да одређено одговорим, да ли ћу и када нападати. Ако напад не би успео снаге ће бити извучене и употребиће се на другом месту.

Нисам се дао заваравати те сам замолио да ми се одобри да писмено одговорим. У том одговору извештавао сам:

1. Време напада још се не може предвидети. Трупе су још увек 400 до 600 корака удаљене од непријатељског положаја. Приближавање се врши до 300 корака у скоковима по 50 до 100 корака. Почев од 30 корака помоћу сапа. Пошто артиљерија има мало граната, услед чега не може довољно да потпомаже пешадију, биће вероватно потребно дуже времена да се избије на јуришни положај.

2. Насилни напад нанео би огромне губитке и донео би мало успеха, јер би се Срби повукли на други положај. Услед овога била би уништена ударна снага за даљи рад; исто ово важи и за случај успеха. Срби би тада могли да раде што год би хтели. Користи и уложени напори не би dakле били у складу.

3. Артиљерија скоро никако нема граната. За насиљни напад потребно је да имам по 180 граната на топ. Пошто се с дотуrom ове количине није могло рачунати, сматрао сам да је искључен сваки насиљни напад.

У међувремену је на другом месту био постигнут успех. Западно од Српске-Митровице били су испробани мали дрвени мерзери, који су бацали кутије од екразита тежине једног килограма. Дејство је било толико моћно, да је један командант батаљона одмах извршио јуриш. Јуриш је изведен скоро без губитака. Било је заплењено 600 пушака и много муниције. Срби су били побегли.

Унапред сам се радовао дејству наших мерзера. Не само да ће напад бити изведен без губитака код наших трупа, већ ће код Срба створити толико паничан страх, да ће њихов даљи отпор бити немогућан.

Западно од Српске-Митровице било је такође заузето још и Равње. 27 октобра успело је најзад и 8. корпусу да заузме један пут у насипу, који је он већ недељама узалудно нападао.

Ови успеси побудили су армиску команду да нареди:

Општи напад; 8 корпус: преко Црне Баре, Богатића, Белотића. Средња група: Равње, Баново Поље, Метковић. Комбиновани корпус: Штитар.

Управо у то време хтео сам да одем напред да бих побудио оба дивизијара, да убрзају приближавање до непријатељских положаја како бисмо што пре могли да изградимо земљане мерзере.

Под утиском наређења намеравао сам следеће: чим напад десног крила, због тешког земљишта, буде задржат пред линијом Црна Бара—Баново Поље, као што сам то предвиђао, одлучио сам да сачекам дотле док се не израде земљани мерзери, пошто је било сасвим свеједно, да ли ћу два до три дана доцније почети с нападом. Хтео сам да поштедим крв за доцније продужење напада.

Ако се пак Срби повуку испред 8 корпуса, требало је одмах нападти.

28 октобра одвезао сам се у Митровицу, да изложим ово гледиште. Оно је било прихваћено, јер је напад 8. корпуса заиста био укочен.

Тако сам чекао док не буде готово моје пробојно средство.

У штабу армије била ми је показата једна скица стања онаквог какво се претпостављало да влада код Срба. Из ње се видело да према нама стоје само слабе снаге. Ја сам оспоравао тачност ове скице.

Да бих добио јасну слику стања, наредио сам да се 29 октобра у 3 часа ујутру изврши ватрени препад на целокупном фронту корпуса. Но Срби су пола часа раније отворили ватру. Ватра је била толико жестока да ме је пробудила у Јарку и да сам отишао у канцеларију да питам шта се то напред дешава. Одговорено ми је да су српски положаји јако поседнути.

29 почело се са укопавањем мерзера, пошто се прва линија већ била примакла српским положајима на 100, а код једног пукова чак и на 70 корака.

Ноћу уочи 31 октобра били су порушени чврсти плотови испред 42 пешадиског пукова да би се направили пролази за јуриши.

Но Срби су после поноћи, и после јаке ватре на целом фронту напустили своје положаје.

Ујутро 31 одмах смо продужили наступање, а 2. ујутро заузели Шабац, али смо затим стајали испред јако утврђеног српског положаја на висовима јужно од Шапца.

Комбиновани корпус подишао је непријатељском положају што год је ближе могао. 6 новембра требало је да 5. и 6. армија предузму општи напад.

Напад комбинованог корпуса није донео пресудно решење, јер се због незнатне количине муниције и оскудице у гранатама није могла да изведе темељна артилериска припрема.

Сад сам тежише напада пренео на лево крило корпуса с намером, да Србе помоћу ватре с монитора све више одбацијем од Саве. Кад је ту, због постигнутих успеха, Србима била угрожена отступница, они су ноћу уочи 10 новембра напустили читав свој положај.

Ми смо одмах предузели гоњење.

13. новембра почела је да пада киша. Већ 14 увече био је пут ка Убу толико глибовит и избраздан, да су се коњи, кад би посрнули, удавили у блату. Због тога је дотур потреба убудуће био утолико тежи, што се путевима који су изводили од Шапца вршило снабдење три корпуса — комбинованог, 8. и 13. корпуса.

Кад су наше трупе стигле на Колубару било је, на жалост, већ доцкан. Река, која је иначе као препрека беззначајна, постала је услед киша најтежа препрека. Њени многобројни набујали рукавци претворили су се у брзе, негазне реке, а земљиште између њих у мочвару. Међутим наређивало се да се пређе „преко“ да би се протерали Срби са оностраних висова. Ово је било неопходно потребно, јер је требало да се железница Забреж—Ваљево што пре стави у дејство, да би се десно крило 6. армије могло снабдевати. Железнички мостови били су порушени. Њихова оправка, као и железнички саобраћај, нису могли да се изводе све дотле док Срби буду стајали на висовима источно од Колубаре, и одатле гађали. Експлоатација жељезнице отпочела је доста рано.

Трупе, којима је био потребан дужи одмор, требало је баш сад да подносе оно најтеже.

На Колубари поново ми је пало на памет: откуда то да су разумни људи могли да дођу на помисао, да нападају Србију баш на овом најнеповољнијем операцијском правцу. Ми смо се сад налазили пред најтежом препреком у Србији. Ми смо у наступању попреко

пресецили све боље путеве и притом се стално кретали по најгорим природним путевима; шта више, читаве дивизије су данима морале да маршују ван сваког пута. Пошто су трупе маршујући по овако очајним путевима потрошиле своју снагу и пошто су се коморе свуда заглављивале губећи безброј коња, ми смо сад били на Колубари. Као за казну, провиђење нам је баш у најкритичнијем времену послало јаку кишу.

Командант 36 дивизије питао ме доцније зачуђено, зашто његова дивизија мора данима да наступа ван путева прелазећи уопреко преко свих друмова.

Прикладан одговор нисам му могао дати.

Трупе су само лагано могле да напредују и да се укопавају у влажном земљишту.

Најзад је 20 новембра била спремна деснокрилна група корпуса, 7. дивизија, да са наслоном на 8. корпус пређе у напад на висове источно од реке. Напад је отпочео 21.

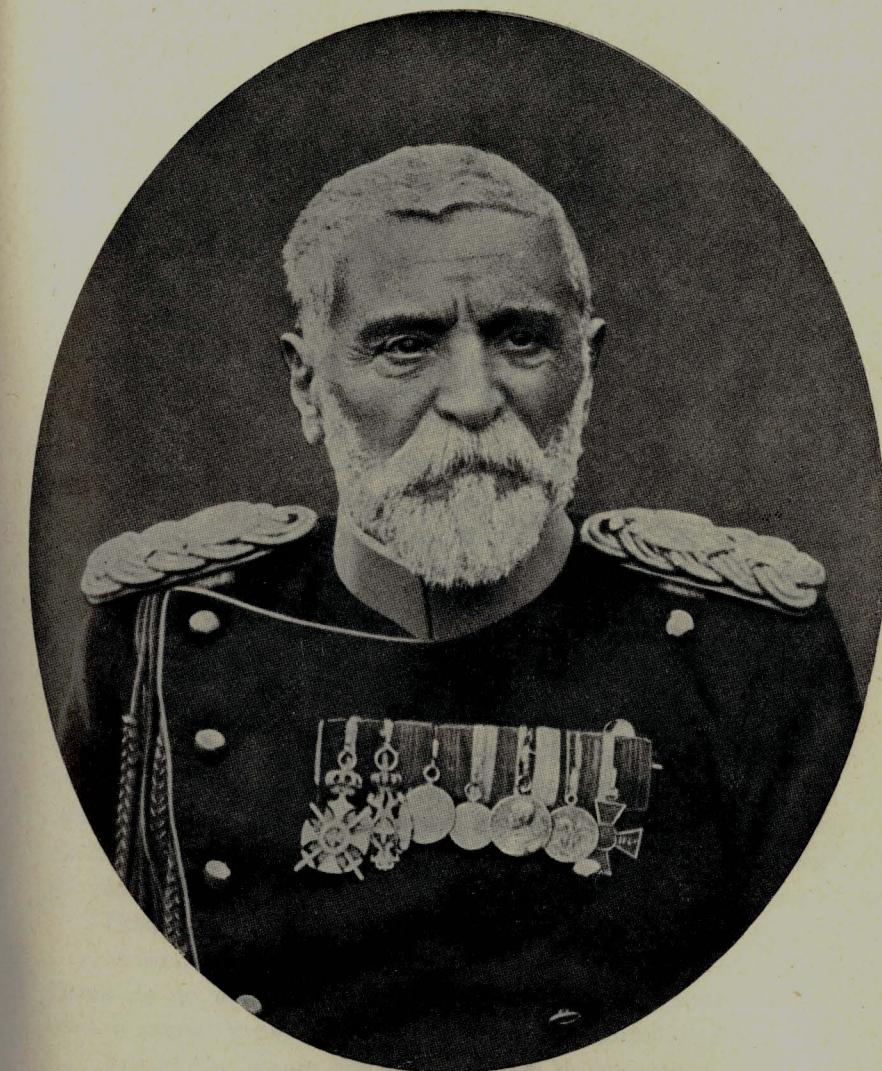
Овога дана донео ми је један генералштабни официр из армиског штаба једно наређење. Док сам читao овај чудновати писмени акт, допирала је од Лазаревца топовска грмљавина, где су нападали 8. корпус и 7. дивизија. Остале две корпуске групе стајале су у то време још увек у Колубарској равници. И оне су тако исто борбом морале најпре да заузму висове.

Овај писмени акт био је заповест армиске команде за напад на Београд, који је требало да се предузме 24 новембра са линије Остружница—Цигани—Мељак. Ова линија удаљена је од Колубаре 25 до 30 километара! Да би донде дошли, требало је најпре да потучемо Србе.

Природно, да до извршења овог наређења није ни дошло.

Најзад је 22 новембра цео фронт 5 армије прешао у напад. Напад је успевао само постепено. До 25 новембра 29 дивизија је заузела Конатице и висове с обе стране. Али су Срби још држали највиши гребен. 7 дивизија је освојила само мало простора. 104 резервна бригада није могла да се крене напред. Због тога сам њена два пука привукао 29. дивизији. Пре но што су ова два пука стигла, Срби су 28 новембра ујутро напали 29. дивизију, али су били одбијени с најтежим губитцима.

30 ујутро Срби су напустили своје положаје испред корпуса.

ВОЈВОДА ПУТНИК

Команда 5 армије, заведена жудњом за Београдом, све више је захватала према северу. Комбиновани корпус био је истурен према Београду уместо да наступа у југоисточном правцу ка Крагујевцу.

3 децембра ушли смо у Београд. Ту је требало да се трупама најзад да краћи одмор.

Уто је, у ноћи уочи 4 децембра, стигла заповест према којој је требало да корпус већ 4 наступа према југу. Разлог за ово састојао се у томе, што су Срби јако напали 15. и 16. корпус. Моје наступање ка Тополи требало је да створи одушку притешњеном десном крилу.

Корпус је 5. стигао на линију Мл. Пожаревац—Поповић. Овог дана добивен је извештај, да су 15. и 16. корпус морали да отступе.

6 децембра корпус је напао српске положаје на Космају и јужно од Мл. Пожаревца.

6 у подне био сам позват на телефон. Начелник армиског генералштаба саопштио ми је: „Према једној ухваћеној депеши из команде 2 српске армије, због нашег јаког обухватног напада, неће бити могућно да се одрже положаји код Аранђеловца. Армиска команда ће отићи у Ниш. Ми треба да нападамо у правцу Тополе.“ Он је још додао, да у наређењу главне команде стоји „да у наведеном правцу треба маршевати у колонама.“

Ово ме запрепастило. С фронта је допирала топовска громљавина, а све три групе су нападале на Србе који су жилаво издржавали. Па зар је у таквој ситуацији требало да маршујемо ка Тополи у маршевској колони, и још да верујемо да се команда 2. српске армије одмах повукла у Ниш? Ову вест сматрао сам као неку поново намерно убачену смицалицу, која треба да нас наведе на лудачки напад.

Природно је да нисам имао шта да мењам.

Упркос угрожености мог левог бока од Смедерева, корпус је успео да до вечери 8 децембра заузме предње непријатељске положаје и високи стрми Космај. Заплењено је десет топова.

Уто је 9 у подне стигло наређење за отступање.

Корпус је отступао на положај који је био од природе јак и који се протезао од Виса до Дунава код Грцке. Према свему требало је да корпус на њему и даље остане. Но то је било могућно само у случају ако би десно издржао и 8 корпус. Комбиновани корпус је 11 децембра одбио јаке српске нападе.

Међутим је коб долазила баш са десног крила. 8. корпус није могао да одоли српским нападима 11 децембра. Он се 12 толико повукао уназад, да је десно крило комбинованог корпуса било обухваћено. Због тога се и овај корпус морао да повуче ка Београду.

14 сам се јавио команданту армије. Он ми је показао једну депешу Врховне команде оваквог садржаја: „Да монархија на јужној граници не би остала без одbrane, опстанак 5. армије не сме да буде доведен у питање. Ако би се Београд могао држати само по цену опстанка 5. армије онда га треба напустити.“

Командант армије питао ме за мишљење о овоме. Ја сам га известио да ће мој корпус моћи да одржи свој положај и да је добровољно примио још један бригадни отсек 8. корпуса. Али какво је стање код 8. и 13. корпуса? Одговор је гласио: „8. корпус је скоро потпуно неспособан за борбу, а и 13. корпус не стоји ништа боље.“ Нато сам рекао: „Тада не остаје ништа друго него да се отступи, јер покрет Срба против ових корпуса удара одмах на мостове који су позади њих и отсеца комбиновани корпус од тих мостова.“

Командант армије био је истог мишљења и рекао, да се одлучио на отступање, које увече треба да отпочне.

Наређење за то биће израђено.

Тако је ето дошло до напуштања Београда што, како се доцније показало, није било потребно. Додуше 8 корпус је био врло јако потресен, али је 13 корпус, који је још непосредно пред Београдом одбио јак непријатељски напад, био у потпуној бојној готовости и имао могућности да у заједници с комбинованим корпусом одржи мостобран.

Ми смо 15 децембра, после деветонедељне офанзиве, опет били на мађарском земљишту.

Одмах у почетку, па и доцније, чула су се разна мишљења о узроцима пораза. Пре свега било је речено да се узроци састоје у томе, што је офанзива била извођена без ослонца. Требало је да се застане у Ваљеву и на Колубари, па да се тек после освежења и у новом распореду продужи наступање. Али је наступање било толико брзо извођено, да се трупе нису могле снабдевати и напослетку трпеле оскудицу у свима потребама. Недостајало је хране и муниције, зато што није било могућности за дотур. Одећа и обућа били су поцепани. Рђави путеви, хладно и влажно време као и рђаво настањи-

вање учинили су све остало, што је придонело да се ослаби бројно стање и снага трупе.

Овакво гледиште поклапа се само са спољашњим утисцима. Офанзива није успела само због рђавих оперативних прилика, које нису биле отклоњене зато што нису биле благовремено уочене.

Ми нисмо могли да застанемо у Ваљеву и на Колубари. Жеља за тим, вели се, постојала је почев од главне команде па све доле до трупа.

Ми застали нисмо могли, јер десно крило код Ваљева није могло да живи пошто се снабдевање једне армије до тог места није могло изводити. Пут Лозница—Ваљево био је тежак чак и за товарна грла; безброј угинулих коња лежало је на овоме путу. Снабдевање од Шапца није било предвиђено те се стога није могло одмах ни предузети, а пошто би се тиме пресецала још и комуникација 5. армије, оно се не би могло ни изводити за извесно дуже време.

Олакшање је могла да створи само железница Забреж—Ваљево. Пошто су Срби са висова источно од Колубаре онемогућавали успостављање железнице и саобраћаја на њој, требало их је одатле пропрати. Стога су 8. корпус и комбиновани корпус морали да продуже наступање. Да, остављени сами себи, не би подлегли прикупљеним Србима, морала је да напада и 6. армија (13, 15 и 16 корпус). Тако су ови корпуси преко Ваљева отишли далеко у планину. Снабдевање је било све теже и оскудније. Кишна периода је отежавала и усправала напад, а Колубара је постала тешка препрека. Кад су Срби најзад отступили, ни ми нисмо могли да стојимо на месту. Сад ни железница није ништа користила, јер је десно крило већ било много источније од Ваљева. У таквој ситуацији ишло се само напред, све дотле док трупе нису дошле до границе своје моћи и попустиле пред српским противнападом.

Но све ове околности стајале су у тесној вези са изабратим оперативским правцем. Требало их је унапред уочити.

Избор оперативског правца био је дакле стваран узрок пораза. Али не и једини. Да су биле уочене оперативне прилике на овоме правцу, онда би се такође нашле и могућности за побољшање стања, као што су: благовремена припрема и мере за почетак снабдевања од Шапца ка Ваљеву, као и заузимање железнице Забреж—Ваљево

помоћу једне за то нарочито одређене снаге, која би требало да пређе Саву отприлике на делу Шабац—Купиново.

Правилно уочавање оперативних прилика на изабраном оперативском правцу претставља онај предуслов који пружа гарантије да ће све тешкоће бити савладане применом подесних мера.

Трагика овог узрока повећана је тиме, што је операциски план у својим основама потицаша из времена у коме је доцнији главни командант, као заменик начелника Главног генералштаба, био душа свих генералштабних послова. Према томе, овде имамо најповољнији случај, јер је творац плана имао да руководи и његовим извршењем — па упркос тога видимо овај жалосни неуспех. То, међутим, показује сву тежину заблуде.

Ово се поткрепљује још и тиме, што је несрећни командант рекао своме наследнику који је примио команду балканских снага: „Ако будете још једном морали да нападнете Србију, чините то само код Београда.“

Да је ова проста истина још пре рата била уочена на надлежном месту, тада би предвиђена снага против Србије била довољна, да Србију трајно покори, нарочито ако би се у почетку правилно употребила за препад на Београд. Ово би нам уштедело срамоту претрпелу због пораза и погрешно мишљење, да је 1915 требало само да дођу Немци, да би се рат против Србије победоносно завршио. Нису Немци произвели пораз Србије, већ горки пут кроз заблуде ка истини. Поход преко Београда успео би и без немачке помоћи.

Не само што су војничке последице нашег пораза биле несрећне, већ су исто тако несрећне морале бити и политичке. Јединство борбене радње политика—рат испољава се најјасније баш у непрекидном наизменичном дејству. Пораз у Србији, који је наступио кад су Руси већ били закуцали на капије Кракова и имали свој фронт на Карпатима, већ је приказивао похлепном суседу „трулу“ монархију у њеним самртничким трзајима. Гледиште, да је Аустро-Угарска била осуђена на пропаст, морало је код њених наследника да разбуди смелост за делом, те је тако у Италији сазрела одлука, да се убрза смрт монархије.

Поред погрешног избора оперативског правца испољила се још и ништавност наше артилерије. Артилерија је, као што је већ речено, била ништавна по броју, материјалу, дometу и дејству појединачног

зрна и уопште није била на потребној висини. Сви они људи који су у монархији заузимали водећа места, који су својим радом или нерадом спречавали изградњу артилерије, било да су носили униформу или грађанско одело; сви народни посланици, који су својим гласањем доприносили или подносили, што су наши војници морали да пођу у рат с тако ништавном артилеријом, учинили су према народу тежак злочин, те су криви за смрт хиљада ваљаних војника.

Као што сам раније напоменуо, реч одговорност остала је у нашем државном животу празна звека. Стога нека тим људима из ових редака одјекује терет њихове тешке одговорности, која проистиче из неспособности или себичности, тј. одговорности за смрт многих хиљада ваљаних војника и удео у кривици за тешки пораз и за пропаст отаџбине.

Огрешио бих се о једну дужност, кад на овом месту не бих ипак ударио и у једну личну жицу. Несрећни командант Балканске војске армиски генерал Поћорек подносио је своју несрећу са таквом величином, да према томе човеку, који је погођен недаћом, гајим много веће поштовање, него што сам то икада гајио према неком генералу који је у миру направио толико сјајну каријеру и коме су се дивиле ропске душе. Он је одбио да од потчињених учини грешнике; он је одбио понуду двају команданата корпуса који су му се стављали на расположење, па је сву одговорност свалио само на себе. То је био велики гест. И у Петроварадину, где сам имао да примим команду над армијом, дубоко су ме се дојмili и с њим измирили тихо достојанство и величина, с којом је несрећни војсковођа подносио своју судбину.

18 децембра био сам позван да дођем на железничку станицу у Батајници, где ме је очекивао дивизијски генерал фон Мартерер, који је био на служби у царевој војној канцеларији.

Тамо сам већ затекао комandanata 8. корпуса. Дивизијски генерал фон Мартерер питао нас је, по царевом налогу, да ли би била потребна нека промена у командовању. Кад је ово питање, са истицањем његовог значаја, било мени упућено, ја сам одговорио: „Ако се жели да се још једанпут напада, онда неминовно треба извршити промену, јер је исувише пољуљано поверење у командовање. Но ако ће се остати у одбрани, сматрам да нека промена није потребна.“ Дивизијски генерал фон Мартерер распитивао је даље о расположењу трупа према

командовању. Тада му је дато обавештење које је забрињавало, те му је речено: „Срећа је, што се главни штаб не налази код трупа.“

Царев изасланик, који је већ пре тога саслушао друге комandanте, изјавио је да је довољно обавештен.

Дивизиски генерал фон Мартерер задржао ме је пред вагоном желећи да говори са мном. Он ми је рекао: „Треба да ти кажем да армија заправо захтева тебе. Али ти као дивизиски генерал не можеш бити командант армије; зато треба да будеш њен начелник штаба.“

Ко ће бити командант армије сасвим је свеједно. Изабери кога хоћеш. Кад сам му рекао, да сувише мало познајем личности и да не бих знао ниједног, одговорио је: „Ми мислим на надвојводу Еугена. Шта велиш ти на то?“ Одговорио сам: „Надвојводу не познајем, али сам о њему слушао само најбоље.“

Потом сам додао: „Имао сам срећу да као млад дивизиски генерал командујем корпусом. Молим да задржим корпус.“ Стога би моју молбу, да и даље останем командант корпуса, требало да саопшти цару. Али ако цар сматра за неопходно потребно, да будем начелник штаба, онда ћу се покорити његовој жељи.

Уз ову молбу, нажалост, нисам поставио никакви друге услове, који би ми олакшавали рад и подупирали ме на положају начелника штаба, који је требало да добијем на овако особит начин и који би, пре свега, водили рачуна о чињеници, да ја, одлазећи с положаја команданта корпуса на положај начелника штаба, доприносим потребну жртву овој ствари.

Код Немаца је, сасвим мудро, у оваквим случајевима начелник штаба задржавао ранг команданта корпуса, што му је, у односу на комandanта и оне који су команди били потчињени, давало нарочит положај.

23 децембра добио сам депешу, да је надвојвода Еуген одређен за комandanта балканских снага, а ја за његовог начелника штаба и да имам једнак да одем у Петроварадин и тамо да примим команду до доласка надвојводе.

Тако сам, ето, постао начелник штаба.

НАЧЕЛНИК ШТАБА НАДВОЈВОДЕ ЕУГЕНА

Ради пријема команде стигао сам у Петроварадин 24 децембра 1914. Надвојвода Еуген, комandanт балканских снага, дошао је 26 децембра.

Основни задатак балканских снага био је, да се одбију „упади у подручје монархије, пре свега такви, који би били управљени у правцу Беча или Будимпеште.“

Приликом упознавања са стањем убеђивао сам надвојводу, да ће у Галицији доћи до решења и да стога тамо, ма колико снага имали, нећемо никад бити довољно јаки. Ми смо на овом споредном војишту сувише слаби за напад, а за одбрану, ради извршења основног задатка, исувише јаки. Према томе претичу јаке снаге и њих би требало пребацити на север. Надвојвода се сложио с овим излагањем. Један од првих задатака наше команде треба да буде уређење армије и уређење земље за одбрану. У том погледу требало је искористити мочне речне токове, да би се тамо, где би то захтевала ситуација, могло иступити с потпуном снагом. За ово не само да је требало подићи мостове, већ их је требало осигуравати уређеним мостобранима, тако да би их армија могла слободно користити.

Петроварадин је био још од почетка рата утврђен, додуше у нешто ужим границама. Сад је требало израдити још један мостобран код Сланкамена који би отежавао сваки напад на Петроварадин. Мостови и мостобрани код Титела, Петровграда и Ст. Бечеја требало је да омогуће пребацање армије у Банат, а мостобран код Осека избијање у Западни Срем.

Ток Саве и Дунава био је на важнијим деловима јаче поседнут, а иначе само осматран, зашта су искључиво биле употребљене трупе

резервне војске. Остали корпуси били су у Срему тако распоређени, да су у свако доба могли бити употребљени за сузбијање неког српског напада преко Саве односно могли бити померени у неке друге просторије.

У Банату и у Босни требало је да само слабије трупе дају први отпор. Сарајево, које је већ било тврђава, требало је и даље фортифицијски изграђивати и уређивати за дужи отпор.

Корпусе је требало темељно обучавати.

С овим је био утврђен програм рада за прво време. Остало је зависило од држања Срба. Међутим, могло се претпоставити, да ће нам они оставити много времена.

Тако су пролазиле недеље у раду на ситним пословима.

Био сам изненађен када сам нашао трупе 15 и 16 корпуса у много бољем стању, но што сам могао очекивати после онога што се десило. Код мене се све више појачавало уверење, да је до повлачења ових одличних трупа дошло само због тога, што команда није била дорасла да господари оперативним приликама у којима се налазила.

У мом једноликом раду омела ме је, 6 јануара, једна депеша из Врховне команде. Њоме се питало, да ли би надвојвода могао да дâ три дивизије за напад преко Карпата. Цар је био решен да одобри померање снага, али само са пристанком надвојводиним. После кратког проучавања разних могућности по овом питању, надвојвода је био спреман да поступи по тражењу. Чудио сам се зашто се не одузима више снага.

Да би се транспортуовање ових трупа прикрило биле су предузете све могуће мере, и то: премештање слабих немачких делова на Дунав, изналажење смештајних могућности за већи број корпуса, па и немачких, у Банату, извиђање на Дунаву и све то, да одмах истакнем, с најбољим успехом. Све новине Антантине писале су да претстоји моћна офанзива против Србије.

Наш штаб је 16 јануара поново добио молбу од Врховне команде, и то овог пута за две дивизије. Ово тражење било је засновано на томе, што су Руси намеравали да освоје целу Буковину. При том се наглашавало да ће утицај ове чињенице код Румуније и Италије неизоставно изазвати такве поступке због којих би војнички положај монархије био безизлазан. И овог пута је највојвода, после извесног размишљања, пристао да да 13. корпус, али је изјавио, да

убудуће неће моћи ништа више дати. Ја сам се залагао, да убедим надвојводу, да на север може сасвим мирно да упути још и 8 корпус. Врховна команда ће, притешњена потребом, у најкраћем времену доставити овакво тражење и тада он више неће моћи да каже „не“. Боље би било да 8 корпус одмах понуди Врховној команди. Сматрао сам да ће бити најбоље, да надвојвода упути писмо маршалу надвојводи Фридриху, у коме би изнео, да с обзиром на стање на северу ставља на расположење још и 8 корпус.

Овакво писмо било је заиста и написано. Из одговора Врховне команде очигледно је избијала велика радост с којом је била примљена понуда, али је речено да њено усвајање зависи само од царевог пристанка. Кад је пристанак добiven, команда је дакле добровољно дала седам дивизија за северни фронт. Дивизијски генерал фон Мартерер говорио је убудуће о томе само као о „крупној одлуци“. Но радост због ове одлуке била нам је додуше загорчана, кад смо сазнали, како је наших седам дивизија било употребљено. Уместо да су уједињене у армију биле употребљене за удар и решење, оне су биле убаџиване по деловима и сасвим распарчано, да би запушдавале рупе које у свуда зјапиле.

Управо у то време добили смо једну скицу ситуације на северном војишту. Она ме је баш право запањила. Од доњег тока Висле до Буковине, а на фронту од 800 км, подела снага била је готово равномерна!

„О јадна стратегијо“, вајка се мој дневник, „докле си дотерала? Да ли ће на овај начин у докледном времену моћи да се извођује неки успех, ја сумњам.“

„Начело: да се тамо где се жели постићи решење употребе надмоћније снаге, а да се на осталим местима држи што мања или никаква снага, изгледа да се заборавило. Тако је почeo рат — превелика снага против Србије, која је навела на офанзиву — и изгледа да ће се тако и завршити.“

„Само се крпарило. Последица тога јесте: распарчавање свих органских састава пред којим се човеку коса диже на глави. Од три корпуса која сад горе имамо, ниједан није био читав!“

Код команде у Петроварадину упознао сам потпуковника Хенча из немачког Главног генералштаба. Њему је било стављено у дужност да Дунавом дотура муницију Турској.

О овој ствари сазнао сам следеће:

Говорило се да су још у новембру 1914 биле понуђене две немачке дивизије ради заузимања североисточног кута Србије да би се на тај начин успоставила веза са Турском обилазећи непријатељски расположену Румунију. Вели се да је ово тада одбио командант Балканских снага.

Потом се покушало, да се Дунавом дотури муниција Бугарској. Команда балканских снага није се за то интересовала. Начелник штаба, говори се, да је по овој ствари заузeo супротан став. „Турци нису наши савезници, већ су они савезници Немачке”, било је његово мишљење.

Истоветно мишљење мора да је владало и у Врховној команди, јер је један орган моје команде тамо добио овакав одговор од шефа оперативног одељења: „Шта се нас тиче Турска, њу нам је и онако само Немачка на врат натоварила.“

Ово чудновато схватање једностреног пријатељства и непријатељства врло јако се испољавало у овом рату на нашу заједничку штету, а најјаче у томе, што је Италија више од годину дана била само наш непријатељ, док је с Немачком живела у „миру“.

Тек крајем децембра били су преbroђени отпори свих инстанција у толикој мери, да су припреме за транспортување могле озбиљно да се изводе. Потпуковнику Хенчу ставио сам, разуме се, сва средства на располагање и обећао му потпуну помоћ. Но Срби су већ били чули за ову ствар те су зато били у стању да употребе обилна средства за одбрану. Транспортување муниције није ни убудуће успевало. Погодно време за то било је пропуштено.

Упоредо с напредовањем послова око преуређења армије, команда је предузимала све припреме за нову офанзиву против Србије, али овог пута у природном правцу, тј. преко Београда. У ову сврху железнице које су водиле у Банат биле су удешаване за брзо искрцавање великих трупних маса. Ова предострожност имала је да који се и одбрани, пошто се одбрана могла изводити само помоћу брзог пребацивања армије у Банат, која је била прикупљена у Срему.

Велики пешчани нанос у дунавском рукаву Дунавцу, који од ушћа Тисе изводи ка Панчеву и који је при прелазу Дунава од стране принца Евгенија играо тако велику улогу, био је избегерован како би ве-

лиki бродови могли да се доведу до Панчева избегавајући пловљење Дунавом.

Сва пловна превозна средства била су пописана, да би се, у случају потребе, могао предузети прелаз јаким ешелонима.

Места прелаза била су изрекогносцирана и било је утврђено у којој ће размери бити потребна тешка артилерија.

У априлу добивено је наређење из Тешена, да се пројектује један операцијски план против Србије предвиђајући њиме следеће:

Јаке аустро-угарско-немачке снаге, чија се јачина имала предвидети према нахођењу, имала би да пређу Саву и Дунав. Шест бугарских дивизија и око 100.000 Турака треба да учествују у нападу.

Командовао би надвојвода Еуген. За комandanта немачких снага био је предвиђен армиски генерал фон Макензен.

У операцијском плану било је утврђено, да врло јаке снаге Централних сила форсирају речне прелазе главном снагом на простору Сmederevo, Панчево, Београд, а помоћним снагама код Купинова, Шапца и Базјаша. Врло јака тешка артилерија требало је да припреми и потпомогне извршење прелаза.

После успешно извршеног прелаза могле су ове снаге, како трупе тако и тешка артилерија, да се смање у одговарајућој мери.

Трупе које су биле у Босни имале су да од Вишеграда преко Ужица продиру у долину горњег тока Западне Мораве.

100.000 Турака, који су се имали превести железницом, требало је да се употребе дуж ове у правцу Ниша.

Свих шест бугарских дивизија дејствовало би преко Тимока с једном јаком групом од Видина ради брзог овлађивања железничком пругом која иде од Дунава до Зајечара и која је потребна за дотур свих потреба.

Слабе ц. и к. трупе које су биле у Банату требало је да се пребаце на другу обалу код Оршаве да би Бугарима пружиле руку.

Пошто је било неопходно да командовање на источној граници Србије буде у једној руци, био је за то потребан један чувени немачки генерал, те је предложен као најбољи армиски генерал фон Макензен.

Напад Турака и Бугара требало је да отсече Србе од Јужне Србије, оскудне путевима, и да их уништи опкољавањем са свих стра-

на. Одвајање Бугарских снага према Јужној Србији требало би избегавати.

У међувремену је међутим све више претила опасност од румунско-италијанског мешања.

Од Врховне команде стигло је наређење, да се земља према Румунији заштити утврђењима. Пошто би снага која је стајала на расположењу била исувише слаба за поседање многобројних утврђења против Србије и Румуније, команда је известила да намерава да утврди само најважнија места на пограничним просторијама према Румунији, како би, ослањајући се на њих, добила у времену за довођење армије.

Одбрана монархије против Србије, Румуније и Италије могла би да се изводи само помоћу покретљиве армије, која би се ослањала на утврђену речну линију и која би је штитила.

Врховна команда била је с овим споразумна. Осим изграђених мостобрана, само Лугош и Темишвар били су заштићени лаким утврђењима, а у планинама су били припремљени многи положаји, да би се спречило надирање Румуна према Лугошу.

Према изложеном, команда је била заузета разноврсним задацима и налазила се у највећој напрегнутости.

У овом времену упознао сам графа Тису. Тада се покушало да му се отворе очи у погледу држања Срба у Мађарској. Тај труд је био узалудан. Уместо тога, команда је ускоро дошла у сукоб са мађарским председником министарског савета.

У припремне радове за одбрану Мађарске спадало је и подизање једне кратке железничке линије преко Тисе код Сенте. Мађарска влада није учинила никакав приговор против подизања железничке линије на мађарском земљишту, које је предузето иницијативом армије, већ је то примила са задовољством, пошто је Аустрија била оптерећена са 65% трошкова.

Све већа опасност од рата с Италијом дала је повода команди, да учини предлог за израду једне железничке линије, која би индустриску железницу узаног колосека Книн—Приједор, предузећа Штајнбајс, везала са Јајцем. Израдом ове железничке линије успостављала се још једна железничка веза са далматинском обалом, додуше у виду накнаде мање вредности, а што је Мађарска већ деченијама спречавала. Грађење је одмах и отпочело.

Међутим је од Тисе добивен телеграм у коме он, у категоричкој форми, тражи да се одмах прекине с грађењем ове железнице, која наноси штету мађарским интересима и за коју мађарска влада није дала свој пристанак. Граф Тиса је одрицао право армиској команди да на 200 километара позади фронта гради железницу.

Команда је одбила наведени захтев, пошто се као и при грађењу железнице код Сенте на удаљењу од 180 км. позади фронта, користила само правом које јој по закону припада. Грађење ове железнице на свом, армиском, подручју она сматра неопходном војничком потребом и због тога не може да обустави рад.

Поводом овога граф Тиса је дигао читаву узбуну у Тешену и код цара, али узалуд, јер су војнички захтеви били пречи.

Овај догађај показује чудновато схватање мађарских политичара, које се састојало у овоме: посебан интерес Мађарске треба да се очува по сваку цену, па макар се и целина због тога довела у опасност да пропадне. Оваквом штетном тесногрудошћу био је оптерећен и граф Тиса.

Почетком месеца маја 1915 команда је била обавештена, да ће, у случају рата с Италијом, надвојвода примити команду над југо-западним фронтом. Истом приликом се саопштавало да су снаге које се налазе на граници доста слабе, а да се оне састоје из трупа резервне војске и маршевских јединица и да се тамо изводи утврђивање према наређењима Врховне команде. У погледу линије која треба да се утврди било је речено, да се она протеже од мора код западне ивице висоравни Добердо до ушћа Випаве, затим Сочом до Горице, где је на Сочи подигнут мостобран, потом источно од Соче — само је код Толмина избачен један мостобран на западну обалу — до Карнинског гребена, па онда овим гребеном до Тирола, где одбранбена линија мора да се повуче у унутрашњост земље.

Поред овог, команда је било наређено да изради један оперативски план против Италије рачунајући да ће против Италије бити употребљено:

Снаге које се већ налазе на граници.

Читава 5 армија, од које се према Србији оставља само најпотребније.

За заштиту против Србије требало је да дођу у Срем немачке дивизије.

Једна, и то 3. аустро-угарска армија, заједно с једном немачком армијом, треба да буде искрцана на Сави код Љубљане.

Једна армиска група у Корушкој.

Једна нарочита група у Тиролу.

У поднесеном оперативском плану показано је, да је расположива снага у односу на италијанску армију исувише слаба за чисто офанзивну акцију и да се предухитрење у концентрацији неће можи постићи.

Због овога се предлагало да би било најцелисходније ако би се 5 армија концентрисала у Хрватској јужно од Вараждина, главна снага — 3. и немачка армија — у Љубљанској котлини, а Корушка група на Драви.

Предвиђало се да се трупе за заштиту границе повлаче водећи заштитничке борбе, и да притом кваре железнице и путеве, тако да буду неупотребљиви за дуже време, те да радећи на тај начин оставе Италијанима читав Крас. Тек кад Италијани пређу Крас требало је против њих предузети обухватни противнапад са циљем да се униште.

Ако, међутим, постоји намера да се земљиште не напушта и да се напад одбије на Сочи, онда ту треба водити отсудну борбу. У овом случају биће потребно да се сва расположива снага доведе на припремљену одбранбену линију.

Врховна команда се определила за прво решење које је предлагала Команда балканских снага, зато што је било ефикасније и што је тежило за решењем.

Сад је требало да се изврше припреме за пребацивање 5. армије.

Али 11 маја стиже нааређење, да се једна дивизија упути на Сочу. Дакле, отпочело је опет почесно залагање снага. Ова је дивизија, као што се доцније утврдило, била подељена на читав фронт од мора до Корушке.

Непосредно пред сам почетак рата, Врховна команда је променила своју одлуку. Према тој промењеној одлуци требало је да се одбрана против Италијана прими на Сочи. У том циљу требало је да се 5 армија пребаци на Сочу, док је 7 корпус требало да дође у Корушку. Према томе, трупе које су биле не само навикнуте на рад у планини, већ још за то и организоване и опремљене, дошли су у рав-

ничасте пределе код Горице, док су трупе 7 корпуса, које су потицале из равнице, дошли у најтеже високе планине.

Због реченог о овим трупама морало је да се оне убудуће замењују под највећим тешкоћама, пошто су најважнији положаји на планинама били већ изгубљени.

Осим 7. корпуса, била су додељена само два команданта армија, и то команданти 1. и 3. армије. Командант 1 армије примио је у Инзбрку команду одбране Тирола, а бивши командант 3. армије команду 5. армије у Љубљани.

Транспортовање трупа отпочело је непосредно пред саму објаву рата Италији.

Рат је објављен 24 маја.

25 маја почела је да дејствује команда 5 армије у Љубљани.

Италијани су одмах прешли границу, али су, срећом, врло обариво наступали.

Снага која је у почетку давала отпор Италијанима била је ништавна. Увече 24 маја, дакле више од 24 часа после италијанске објаве рата, стајали су на двама најважнијим и пресудним местима сочанског фронта, и то: код Горице 11 батаљона, код Толмина 12 батаљона, а на осталим деловима сочанског фронта, од мора до Крна, око 18, у Корушкој око 30 (од тога половина неспремних добровољачких јединица), а у Тиролу око 66 батаљона (од тога 39 батаљона стрелаца последње одбране).

Да су нешто Италијани стајали на граници потпуно спремни за удар са својих 36 пешадиских дивизија — што се с правом очекивало, јер су имали много времена за припреме — и да су енергично напали, могли су да згњече слабог бранциоца.

Мостобран код Горице био је врло слабо поседнут трупама маршевских јединица. Италијани су већ 26 почели да дејствују тешком артилеријом против Мте Саботина, десног пивоа на углу мостобрана.

Из извештаја команде 5 армије, који су у Петроварадину добили 26 увече и ноћу уочи 27, могло се видети да наше трупе страшно трпе од тешке артилериске ватре. Видело се да команда 5 армије рачуна с губитком мостобрана а тиме и целог положаја и да помиља на повлачење. О нашој тешкој артилерији, њеној употреби и дејству уопште није било ни говора у извештају. Пошто ми се чинило да се тешка артилерија не употребљава целисходно, то сам 27 маја,

за време вожње у Марибор, одлучио да врло способног референта артилерије у команди, потпуковника фон Кернера, упутим на лице места са задатком, да сву тешку артилерију употреби за одбрану мостобрана.

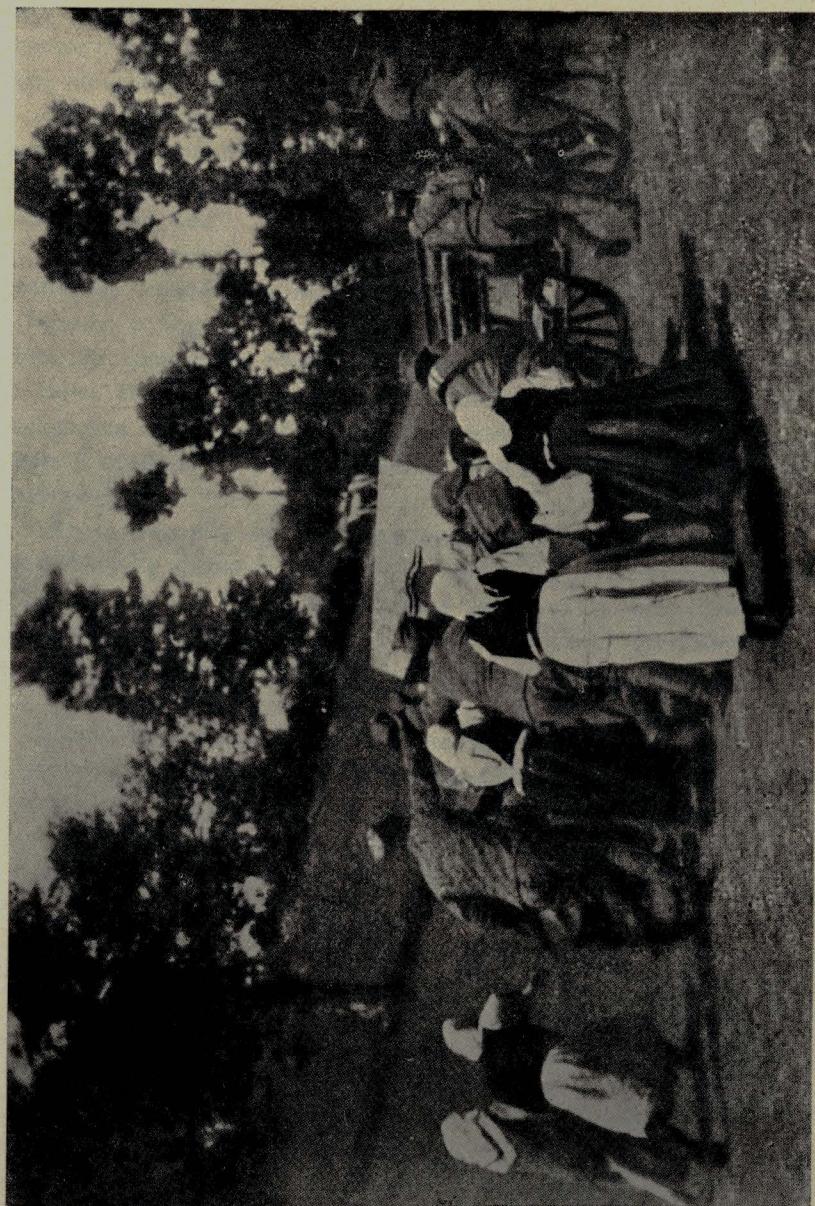
Потпуковник фон Кернер отпутовао је тамо још у ноћи уочи 28. Он је затекао тешку артилерију већ у отступању ка Љубљани, међу којом се налазила једна батерија мерзера 30 см. Одмах је наредио да се она врати и успео да она већ 28 или 29 отпочне дејствовати. Прва зрна ове батерије која су пала код Италијана охладила су њихову халапљивост за Горицом у толикој мери, да су обуставили напад. Мостобран је био спасен. Потпуковник фон Кернер извршио је тиме и свој други задатак који се састојао у томе, да организује артилерију за одбрану мостобрана користећи, у првом реду, могућност фланкирања с Куком.

Овај одлични артилериски официр решио је такође и овај задатак на тако примеран начин, да је надвојводу, приликом његовог првог доласка у Горицу, с правом могао да извести: „Сад је Мте Саботино неосвојив.“ Доцније је овај одлични официр, на жалост, погинуо од једне гранате.

Први дани и недеље овог рата захтевали су крајња напрезања. Наше трупе су врло споро пристизале из Срема. Тек првих дана месеца јуна стигле су трупе 58 дивизије на отсек код Горице.

На дан 2 јула примљен је извештај од команде 5 армије, у коме се извештава, да ће армија ноћу уочи 3 јула предузети напад ради проширења мостобрана код Горице. Пошто ова акција није могла бити припремљена, а како је била недовољна и снага за одбрану два пута већег мостобрана, који не би могао бити тако успешно фланкиран као дотадањи, умешала се Команда југозападног фронта и није дозволила да се напад изведе.

У Тирол је био доведен и један немачки „алпски корпус“. Кад је командант Одбране Тирола хтео да, у почетку рата, изведе један напад ради исправке неподесног фронта, с чиме је била сагласна и Команда југозападног фронта, Врховна команда је забранила судељовање овог алпског корпуса, јер Немачка с Италијом није била у ратном стању. Због овога немачке трупе нису смеле да ступе на италијанско тле. Пошто се није располагало с неким другим снагама морало се одустати од намераване акције.

ЖЕНЕ И ДЕЦА ПОМАЖУ СРПСКИМ ВОЈНИЦИМА ДА ИЗВУКУ ТОП УЗ СТРМЕН

Немачка је учинила тешку политичку грешку што поводом објаве рата Аустрији од стране Италије није повукла природну конзеквенцију, док је намеравана употреба немачких трупа у Тиролу, упркос овој чињеници, представљала војничку погрешку своје врсте.

Због тога што је Немачка пропустила да објави рат Италији, Италија је означила рат са Аустријом као «*nostra guerra*» („наш рат“), али је из истог разлога, и на штету целине, рат с Италијом и код нас назван „наш рат“.

Слабо поседнути фронт издржавао је убудуће надмоћне нападе целокупне италијанске војске. Свуда где год су Италијани нападали, у Тиролу, у Корушкој и у Градишкој постизали су само незнатне успехе. До краја прве године рата биле су бијене четири тешке битке на Сочи. Иако су наши фронтови били слабо поседнути, ипак се успевало, да се из Тирола и Корушке извuku поједини батаљони у резерву и пребаце на фронт на Сочи, па и да се употребе у случају неопходне нужде.

Да је Кадорна бар једанпут имао смелости да својом огромном надмоћношћу снажно нападне на целом фронту, тада сва храброст наших бранилаца Соче не би ништа вредела и наш фронт би био сломљен. Но уместо тога били су извођени само местимични јаки напади на висоравани Добердо или против мостобрана код Горице или код Толмина.

Овим просторно ограниченим нападима који су већином извођени на узаном фронту и с много узастопних нападних таласа и који су често недељама трајали, наше изврсне трупе увек су одолевале благодарећи својој жилавости и надмоћности у близкој борби.

Победоносно расположење наших трупа помућивала је само ватра италијанске тешке артилерије и наносила им тешке губитке. Због каменитог тла, које се у артилериској ватри јако распружавало, све ране биле су особито тешке.

Још у првој битци на Сочи италијанска артилериска ватра тешко се подносила. Ово ме је веома чудило, јер смо од Врховне команде имали обавештења, да су положаји на Сочи врло јако утврђени. Да бих проверио стварно стање одмах сам упутио једног инжињерског официра да обиђе положаје. Он ме известио, да утврђења против артилериске ватре ништа не користе, јер су ровови врло плитки, а да су заклони направљени од наслаганог камена, тако да се дејство сваког

артилериског зрна које погоди, употребујује парчадима камења које том приликом лети на све стране наносећи опасне ране. Није било џакчића за песак нити алата за ломљење камена. Сем овога, радови на утврђивању нису били извођени саобразно потребама за уређење одбранбеног отсека, а били су поверени генералном инспектору инжињерије 5 армије. Услед тога радови на утврђивању нису били извођени према борбеним захтевима. Овакав однос показује да се огрешило о најосновније правило командовања.

Поводом овога извештаја наређено је команданту 5 армије, да утврђене отсеке доведе у сагласност са тактичким отсецима и да руковођење фортификациским радовима пренесе на трупне команданте. Наглашено је да се технички официри имају сматрати само као њихови помагачи.

На фронт су били послати џакчићи за песак и алат за ломљење камена са наређењем, да се ровови укопавају у камен. Била је по-кренута и набавка машина за бушење камена. Команда 5 армије противила се овоме наређењу.

Надвојвода и ја отпутовали смо на фронт крајем месеца јула 1915. Задржали смо се у Љубљани. Командант 5 армије није се слагао с добивеним наређењем, да се утврђења поправе и ровови подубе. Он је рекао:

„Чиста је теорија мислити, да би се овде на платоу Добердо могла импровизирати некаква утврђења. Овде не може бити говора о неким ипровизацијама. Ту не помажу ни алат за ломљење нити машине за бушење камена. Овде је могућно подићи утврђења само под условом да се она још у миру припреме и годинама израђују. Сматрам за теорију ако би се сада овде, под непријатељском ватром и за кратко време, хтело нешто учинити. Надвојвода нека изволи питати генералног инспектора инжињерије који, као стручњак, свакако представља неки ауторитет.“

Упитан, генерални инспектор инжињерије, одговорио је:

„Ја сам већ дugo година генерални инспектор инжињерије. Као нижи официр и капетан био сам 16 година овде у Горици и у окупираним крајевима, дакле радио као посленик. Сад у фебруару обилазио сам утврђења у Требињу и Мостару и морам рећи, да је на овом тлу немогућно укопавати се. То је жива стена! У Требињу и Мостару морало се такође задовољити тиме да се израде обични зидови од

наслаганог камена.¹ Неки други рад је искључен. Он може да се изводи само у миру“.

Надвојвода, који уопште није био нека борбена природа и који је избегавао сваки сукоб, свако лично објашњавање, чак и са потчињенима, примио је без ичега ово објашњење, иако се оно очиглавно противило његовом изричном наређењу.

Враћајући се у Марибор рекао сам надвојводи: „Од поштовања издатог наређења зависи крв наших војника и држање фронта на Сочи у нашој власти. Све кад би се војници морали ноктима да укопавају у стену, требало би то захтевати. То се може учинити само ако се хоће. Али код команде 5 армије нема за то воље.“

7. корпус, који је у међувремену добио да брани висораван Добердо, био је додељен један особито способан инжињерски официр. Команда југозападног фронта била је присиљена да уклони генералног инспектора инжињерије који је команданту армије служио као ослонац у његовом неоправданом опирању.

После овога, радови на утврђивању су моћно напредовали. Ровови су били ускоро продубљени. Доцније, кад је 3 корпус био временено употребљен на висоравни Добердо, радови на утврђивању су брзо напредовали благодарећи утицају енергичних комandanata. После непуних месец и по дана исти командант армије је извештавао: „Команда 3 корпуса организовала је радове на утврђивању на тако примеран начин, да су постигнути изванредни успеси. Стрелачки ровови били су свуда, помоћу минирања, дубоко укопани у стену благодарећи упливу свих команада закључно до корпуса“.

Дакле, ипак се могло!

Команда југозападног фронта морала је убудуће енергично да иступи против очиглавне непослушности и против пасивне резистенције команданта 5 армије. Само командант је у стању да натера своје потчињене да се покоравају. На жалост, за то није било потребне јаке, несавладљиве а понекад и безобзирне воље. При свем том је ипак указивано команданту армије на његову непослушност и на њене последице. Што се ипак иступило против овог генерала, који је био непослушан и према Врховној команди, примљено је с радошћу код

¹ Овде против Црногораца, који нису имали тешке и које су уопште имали мало артиљерије, били су довољни и зидови од наслаганог камења.

нижих инстанција у Тешену. Но он је нашао подршке код начелника Главног генералштаба, који га је — као команданта армије високо ценио — упркос друкчијим мишљењима и противно гласу који је долазио од трупа.

Увек сам, па и на надлежним местима, испољавао своје уверење да се командовање на Сочи налази у рђавим рукама и да наше трупе на Сочи не побеђују благодарећи командовању армијом, већ томе командовању за инат. Овакво мишљење је доцније, али касно, стекла и Врховна команда. Међутим, није било смелости да се употреби најкориснији лек.

У међувремену, и до краја новембра, Србија је била потучена и елиминисана. Наш фронт према Русима победоносно је продро и налазио се дубоко у унутрашњости Русије. На Сочи је управо јењавала четврта Сочанска офанзива. Било је крајње време да се Италијанима одузме могућност да у потпуном миру припремају поновне нападе. Они су сад били први на реду од наших непријатеља које је требало уништити на начин као што је била уништена и Србија.

Освану је велики тренутак рата, освану је отсудни тренутак.
У Србији је била слободна за употребу једна јака армија навикнута на победу. Постављало се питање, где би је требало употребити? Било је сасвим разумљиво, да се ове снаге држе прикупљене и да се укупно употребе на отсудном месту.

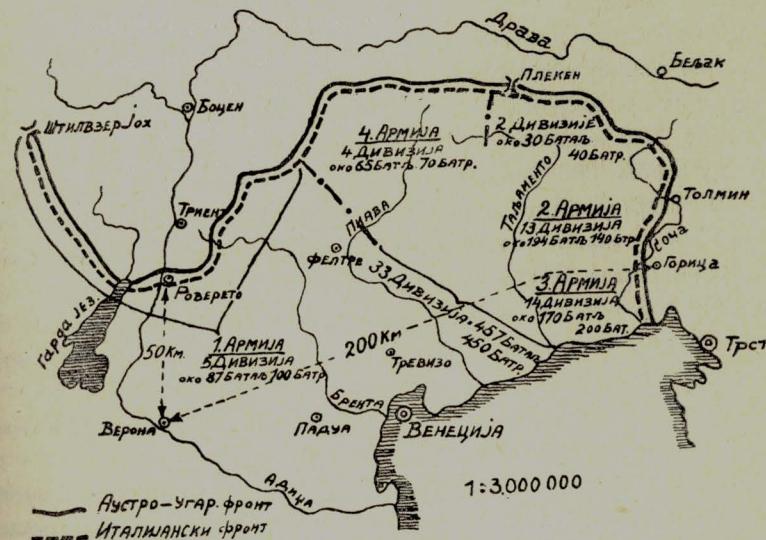
ускупно употребе на отсудном месту.
Непосредна могућност за искоришћење ових снага била је, да се оне употребе за продужење офанзиве до Солуна. Али за то није било сагласности између оба шефа генералштабова. У Тешену се жељело да се офанзива продужи до Солуна. У Плесу се о томе није хтело ни чути.

хтело ни чути.
Изгледа да је већ поводом овог питања била покидана толико потребна хармонија између двају вођа. Па ипак, питање је било само рђаво постављено: Офанзива ради заузимања Солуна била је неопходна већ због тога да се Бугари запосле, јер је доколица и код њих претстављала почетак свију зала. Требало је само да се утврди време за предузимање офанзиве. Било би лакомислено ако би се она одмах започела, пошто би у том случају недостајале оперативне основе исто онако као и код офанзиве предузете преко Дрине против Србије. Ни железнице ни путеви нису могли да задовоље потребе једне јаке армије. Стога је требало да се за офанзиву изведу претходне

припреме. Офанзиву је требало изводити дуж обеју железница, и то од Скопља и од Једрена ка Солуну. Требало је изградити железнице и путеве. То, пак, захтевало је много времена, најмање пола године. А толико се армија није могла оставити да чека; њу је, пре свега, требало употребити на другом месту.

Према Русији није имало шта да се ради. Да ли ће се у Русији стојати стотину километара источније или не, било је сасвим свеједно.

Ако би се нападало у Француској значило би хватати бика за рогове. За то је било потребно да се осигура велика надмоћност

СКИЦА БР. 2

у људству и ратном материјалу, нарочито у артилерији и муницији. Такве надмоћности није ни било, нити је могло бити. Према томе, све док се не би осигурала таква надмоћност требало је тамо избегавати сваки напад великог стила. Напад у Француској претстављао би први ударац према најјачој паради, што би значило сатирање снаге.

Насупрот томе, Италија је сад била најслабије место Антантино. Тамо је опет могао бити уништен један непријатељ, и то једна велика сила као прва на реду. Овим би се не само добиле нове слободне јаке сопствене снаге, већ би могла да се угрози и француска граница на Алпима. Французи би због овога били принуђени да целу

своју источну границу, па и ону према Швајцарској, јако осигуравају. Они би, дакле, морали да се прошире па стога и ослабе. Кад би се у овом успело, тек онда би било оправдано да се против Француске изврши удар са највећом силином.

Да би се уништила Италијанска војска требало је предузети јак двоструки напад надирући са Соче и из Тирола са циљем, да се целокупна италијанска војска опколи и уништи у венецијанском цаку. Какве је изгледе на успех имао овакав напад видеће се ако се баци поглед на скицу бр. 2 (стр. 197), на којој је претстављен распоред италијанских снага.

Тридесет и три дивизије са 457 батаљона и 450 батерија као и многобројна тешка артилериска оруђа налазили су се далеко на истоку у дубоком венецијанском цаку. Главна снага била је на Сочи удаљена преко 200 километара од Вероне, при чему је на фронту 1 армије, дугачком 180 километара, само 5 дивизија са 85 батаљона и око 100 батерија штитило позадину главне снаге. Ако би се главна снага на Сочи везала помоћу јаког напада, онда би се, нападајући с обе стране Гарда Језера и на начин на који је то доцније рађено при пробоју код Бовеца, морало убрзо стићи до Вероне, која је била удаљена 50 километара, при чему би целокупна италијанска војска била отсечена и уништена.

Овако добро припремљен и са довољно снага изведен напад морао би донети такав успех.

Овај напад требало је заједнички да изводе немачке и аустро-угарске трупе, јер Аустро-Угарска не би била у стању да сама прикупи потребне снаге, а нарочито у тешкој артилерiji. Против заједничког напада говорила је, додуше, чињеница, што се Немачка још није налазила у ратном стању с Италијом. Али то, у сваком случају и без обзира на узрок због кога је постојао овај чудновати однос, није смело да буде нека препрека у доношењу правилне војничке одлуке.

Чуо сам од надвојводе Еугена, доброг познаваоца Тирола, да се у Јужном Тиролу у децембру, јануару и фебруару могу изводити сва могућа кретања, па стога и сваки напад, јер се снег толико чврсто смрзне да се преко њега може прелазити. Сваке године крајем фебруара, а свакако у марта почињу падати велики снегови. Снег се тада више не смрзава, тако да је чак и на мањим висинама, на пр. на такозваним висоравнима Лавароне и Фолгарије, оте-

жано, ако не и немогућно, свако кретање ван путева. Овакво стање може да траје често до краја месеца маја, што зависи од падања снега.

Ако се није хтело губити у времену, онда је требало одмах отпочети с припремама за напад, да би нападне колоне још у подесно време, дакле у другој половини месеца јануара, прокрстариле јужнотиролске планине.

Ослањајући се на ова обавештења и будући убеђен, да сад треба предузети напад против Италије који би је уништио, обратио сам се 1 децембра телефоном у Тешен молећи да ми се дозволи претресање овог питања са начелником Главног генералштаба. Истом приликом сам предложио да би ради тога требало да начелник Главног генералштаба дође у Марибор или да мене позове у Тешен.

У Тешену су били начелно споразумни да се поменуто питање претресе, али је начелник Главног генералштаба одбио да ради тога дође у Марибор. Исто тако изгледа да није било расположења ни за мој долазак у Тешен.

Најзад је у Тешену донесена оваква одлука: Пошто ће 9 децембра бити одржана једна конференција, од чијег ће исхода зависити даље држање, то ће се претресању покренутог питања моћи да приступи тек после 9 децембра.

Као што се види поступило се баш обратно. Уместо да се конферисања по споственој ствари, која су могла да послуже као важан материјал за конференцију у Плесу, обаве раније, предвидело се да се она одржи после конференције у Плесу. Према томе поменуто доцније конферисање постало би свакако излишно, па чак и да је било одржано.

Потом је 10 добивено изрично наређење: „Све остаје по досадањем, конферисање због тога непотребно“.

Чинило ми се као да се избегава сваки додир. У току $2\frac{1}{2}$ године које сам провео на дужности начелника генералштаба највише ц. и к. команде непосредно потчињене Врховној команди, нисам видео начелника Главног генералштаба ни код своје команде ни у Тешену.

Овде је реч о најважнијем питању. При његовом решавању, а пошто сам био начелник генералштаба дотичне команде, могао сам бити од пресудне помоћи. Међутим мене нису звали, иако то не би имало никаквих рђавих последица.

У јануару 1916 било је прекрасно време и одржало се као такво скоро кроз цео фебруар. Пошто је на брдима било мало снега постојала је дакле могућност да се у то време изведе свака операција.

Уто је, изненадно, без икакве припреме, добивено наређење да се из Јужног Тирола предузме офанзива. Наређење је добивено 7 фебруара, а носило је датум од 5 фебруара.

Према овом наређењу нападом је требало да управља Команда југозападног фронта с тим да се пресели у Боцен и да носи назив „Команда групе армија надвојводе Еугена“.

За напад је била најпре одређена једна, и то 11 армија, а потом још једна, чији састав још није био предвиђен. Команда одбране Тирола у Инзбрку требало је да носи назив Команда 11 армије.

У вези с премештајем команде у Боцен предвиђало се да 5 армија и армиска група у Корушкој, преименована у 10 армију, буду непосредно потчињене Врховној команди.

У одељку „Против Србије, 1914“ било је говора, какве је накарданости створила жеља за тајношћу.

Овде пак имамо један пример стварне тешке погрешке учињене против основног начела за чување тајности.

Најосновнији захтев да се очува тајност састави се у томе, што уочи сваке веће акције треба избегавати сваку непотребну измену састава већих тела.

Команда одбране Тирола, која је општила са свима политичким надлежвима земље, била је непосредно пред напад на Италију претворена у команду 11. армије и премештена у Тријент. Стога је целом Тиролу било познато да се нешто спрема.

Командант одбране Тирола постао је дотадањи командант 14 корпуза у Брунеку. Команда 14 корпуса била је расформирана.

Команда југозападног фронта, која је командовала на целокупном фронту, прешла је у Боцен. Њено командно подручје било је сада ограничено само на Тирол.

Инстанције, које су биле упућене на команду југозападног фронта, с њом непосредно општиле и узајамно се обавештавале, требало је да буду обавештене да ће наведена команда, почев од једног извесног дана, престати да дејствује. Ово обавештење требало је доставити Команди 5 и 10 армије;

Обласним командама у Грацу, Инзбрку и Загребу;

Политичким земаљским управама у Грацу, Трсту, Љубљани, Целовцу и Салцбургу;

Бану у Хрватској;

Армиској команди Макензена, 19 корпусу у Албанији и гувернеру у Сарајеву;

Аустријском и мађарском претседнику министарског савета;

Ц. к. Министарству унутрашњих дела;

Ц. к. Министарству пољопривреде;

Ц. к. Министарству трговине и

Ц. к. Министарству рата.

Ове промене, премештај поманде у Боцен и измене назива морале су бити опште познате. Оне су морале да узвитлају прашину, да избију на јавност и временом дођу и непријатељу до ушију.

Упркос овим дубоким променама требало је да се пред немачким официром за везу држе у тајности припреме за офанзиву. Сасвим је природно да је то могло да буде само за краће време. После пресељења, извршеног 23 марта, и после промене назива команде, официр за везу морао је то све јасно уочити, и утолико пре што је околина Боцена била јако настањена трупама. О томе је он известио немачку Врховну команду. Изгледа да је она поводом тога тражила обавештења од Врховне команде у Тешену, јер сам добио строг налог да се оправдам, што нисам извршио добивено наређење, да се намера о офанзиви држи у тајности пред немачким официром за везу.

У исто време, кад се у Тешену припремао напад у Јужном Тиролу, припреман је и на западу напад на Верден.

Наступило је, дакле, оно што се није ни очекивало. Снаге употребљене на Балкану биле су распарчане, уместо да се укупно употребе на отсудном месту које је, као такво, долазило у обзор прво по реду. Обе Врховне команде водиле су рат на своју руку. Свака је водила свој сопствени рат: ми против Италије, а Немци против Француске. Мора се признати да је учињена тешка војничка грешка, што се нападало у Француској, док се још два пута тежа грешка огледа у томе, што се ударило баш против Вердена, тог истуреног угаоног пивоа на француском положају. Као образац за ово служиле су Горлице. Тамо постигнути успех изгледа да је оправдао избор тачке за напад, па ипак је избор Горлица за тачку напада био исто тако погрешан, као што је био погрешно изабаран и Верден. Успех који би

се извојевао код Вердена састојао би се у томе, што би фронт простио био потиснут уназад, при чему би испадни угао могао да се закоси или заруби, тако да се образује нов фронт. Све кад би се постигао и потпун успех, као што је био онај код Горлица, он не би довео до уништења, јер се не би могао да изведе непосредни обухват или искључење једног великог дела непријатељског фронта. Да се уместо удара, који је био изведен код Горлица, предузео удар из Карпата на Сан са истом силином и исто тако добром припремом и да се извео у вези с неким нападом дуж Висле, онда би и у Галицији био постигнут поразан успех, тако да би био збрисан један велики део руског фронта. Међутим, онако како се радило, Руси су могли бити само потискани.

Несагласна одлука обеју Врховних команда, тј. пропуштање прилике да се против Италије, у децембру 1915 или фебруару 1916, изведе заједнички и надмоћан напад, коме би био циљ да уништи италијанску војску, била је најкобнија војничка погрешка Централних сила. Ова грешка је крива што рат још у поменутим годинама није био успешно завршен.

Треба само размислiti, какве би последице имало избацање Италије из редова бораца. Утицај тога избацања на француско-енглески фронт у Француској већ је био изложен. Подморнице централних сила имале би на западној обали Италије, па чак и на њеном јужном врху, најбоља упоришта за паралисње поморског саобраћаја у Средоземном Мору. Та упоришта била би отворена те се не би могла тако лако блокирати као она у Северном и Јадранском Мору. Јасно је шта би то значило за Енглеску и Француску. Румунија не би више смела да буде чак ни нељубазна према Централним силама. После Италије могло се свршити и са Солуном или се одмах могао предузети напад у Француској, који би решио рат.

Тако ј, ето, војничко војство Централних сила пропустило судбиносни тренутак рата, тј. најповољнију стратегиску ситуацију. Централним силама недостајало је јединствено војничко војство, које би било дорасло тежини рата.

Пошто немачка Врховна команда није обавестила Врховну команду у Тешену да намерава нападати код Вердена, а како је и ова друга опет држала у тајности своју намеру за напад на Италију, видимо да у најважнијем и, по исход рата, судбоносном времену, не само што није било сагласности између двеју врховних команда, тј. да је не-

достајало јединствено командовање, већ да је постојало још и узајамно неповерење и да се играло жмурке, што није одговарало озбиљности рата и што је у Команди југозападног фронта изазивало најнелагодније осећање. Зар се тако смело играти са успехом рата?

Припреме за офанзиву против Италије Врховна команда је узела потпуно у своје руке. На припремама не само да нису сарађивале, већ су биле искључене и Команда југозападног фронта и Команда 11 армије. Одмах по пријему наређења за офанзиву које је због наведеног разлога морало бити непотпуно и нејасно, осетио сам потребу за усменим објашњењем, и кад сам известио да ћу у том циљу доћи у Тешен, одговорено ми је, да из разлога тајности не може бити личних објашњења.

Многобројне пометње и трвења биле су последице овог нецелих сходног поступка.

Као што се страховало, крајем фебруара, почели су падати велики снегови, што је трајало недељама. Кад је висина снега почела да забрињава и кад се из извештаја, добивених из Тирола, увидело да се почетком априла, у које је време требало да отпочне напад, неће моћи вршити покрети на висоравнима Лавароне и Фолгарије, као ни на свима осталим брдима, била је о томе извештина Врховна команда са предлогом, да се тек започето прегруписавање трупа одложи за 14 дана или чак и за дуже време. Врховна команда није ово усвојила зато што је сматрала да се једном започето транспортује железницом не може прекидати. Ово потпуно погрешно гледиште, које се могло оправдати само тиме, што је неједнакост произвољне организације наших дивизија веома отежавала израду плана транспортувања, донеће још велике штете. Уместо да се висина снега смањује, она је из дана у дан бивала све већа.

Кад је 11 армија била скоро прикупљена, дакле онда кад је требало да отпочне напад, показало се да је то било немогућно. Стога је напад требало одложити. Италијани, којима прикупљање јаких снага у Тиролу није остало тајна, почели су, почетком априла, знатно да појачавају своје трупе, утврђења и артилерерију.

Прикупљени извештаји о томе принуђавали су Врховну команду да пожури што скорији почетак напада. Ради рекогносцирања изаслао сам генералштабне официре, а лично сам се осведочио о немогућности сваког нападног покрета. Сваки човек који је покушавао да

се креће ван прокрченог пута одмах је, до паса, пропадао у снег. После неколико корака човеку је нестајало даха те је био неспособан за сваки покрет. Под оваквим приликама и уз велике губитке био би заустављен сваки напад. Пошто су сви наши извештаји били безуспешни и пошто им се није веровало, а како је свако наређење које би, због неуважавања наших извештаја, принуђавало на преран почетак напада, морало да буде од штетних последица, предложио сам начелнику Главног генералштаба, да се сам, или помоћу свога поузданог човека, увери о приликама на лицу места.

Овај је предлог био одбијен, јер се имало поверења, али се ипак није престајало са пожуривањем. У Тешену се створила фикс идеја, да за одлагање почетка напада мора да постоје неки други разлози, а не стање снега. Још у фебруару 1917, кад сам први пут од почетка рата видео начелника Главног генералштаба, питао ме у поверењу, да ли је само стање снега у мају 1916 заиста био једини разлог за поновна одлагања напада. Нисам могао да схватим да се може и овако питати.

Наше погрешно мирнодопско васпитање, склоност за безобзирним настрањем и сазнање, да међу додељеним генералима има неколико настрљиваца, дали су повода Команди групе армија да изда наређење, у коме се предвиђало да ће сваком оном команданту који са незнаним губитцима постигне велике успехе, то бити рачунато у нарочиту заслугу. Стога ће ово, као што је било изнето у наређењу, захтевати темељну примену сваке радње, а потом брзо и енергично извршење. Баш у брзом искоришћењу извесног тренутка и у одлучном искоришћењу првих успеха, налази се најбоље средство да се задовоље налози овог наређења.

Командант 20 корпуса очигледно није схватио ово наређење. Бар извесна доцнија мишљења указивала су на то, да је поменуто наређење схваћено тако да је забрањивало брзо и енергично надирање трупа. Због same болећивости према трупи биле су пропуштене могућности да се са незнаним губитцима и само средством маршевских напора, извојују велики успеси. Ову неумесну доброту, трупе су morale да откупе великим жртвама, које су подносиле због тога што се задоцнило са поновним предузимањем напада.

Команди 11 армије било је препоручено да од пешадије и сапера образује нарочита одељења са задатком, да при наступању за-

узимају италијанске запречне форове нападајући их из позадине. Ово није било урађено. Стога је тек доцније, и само случајно, благодарећи иницијативи једног нижег официра, био заузет запречни фор у Аса долини.

Најзад, на дан 15 маја, могло се почети с нападом.

Напад је изводила само 11 армија, која је имала девет дивизија. Позади ње била је 3 армија од пет дивизија.

Задатак 11 армије је био, да надира према Басану-Тијену преко висоравни Лавароне и Фолгарије.

3 армија имала је да наступа позади 11 армије с тим да се употреби према ситуацији.

Ово ешелонирање армија једне позади друге била је тешка оперативна грешка. Она је баш у критичном времену могла да принуди на поделу борбеног фронта, како се напред не би имала претерано јака армија, а позади једна армиска команда без трупа. Ова се потреба стварно појавила 19 маја 1916. Почев од 20 маја требало је да долина Астика буде граница између 11 армије (западно) и 3 армије (источно од Астика). Команда групе армија узалудно је предлагала да се обе армије, још од почетка, распореде једна поред друге.

Према изричном наређењу Врховне команде, целокупна снага била је употребљена у планини, на висоравнима и пределима Пасубија. Мој предлог, да се напада долинама, није уродио плодом. Напротив, страховало се да се са висоравни Фолгарије сиђе у долину Астика ка Арсијеју пре но што читава висораван Асијага не падне у наше руке.

Мој покушај да се у Вал Сугани такође употреби једна група да би се, надирући долином Бренте, овладало железницом која иде ка Басану, — убрзао је наређење Врховне команде којим се категорички наређивало да се све снаге имају прикупљено употребити на висинама.

Напад је почeo код 20 корпуса на висоравни Фолгарије. Пошто је артилерија 3 корпуса, која је била постављена код Лаварона имала задатак да фланкира, требало је да напад 3 корпуса почне доцније. Он је отпочео тек 20 маја. То је, без сумње, било штетно. Но пошто је команда 11 армије управљала читавим нападом и пошто су њени разлози за поделу напада били оправдани, Команда групе армија пристала је на то.

Напад 20 корпуса био је успешан. До 19 била је цела висораван Фолгарије у нашим рукама. Али, уместо да се сада пуном силином надирало преко Арсијера — Италијани су просто бежали — команда 11 армије хтала је, пре но што продужи напад, да сачека док се не заврши ново дангубно пригруписање артилерије везано за оправку путева. Кад је 21 маја Команда групе армија добила извештај о овоме (извештај, датиран 18 маја, био је, зачудо, послат са задочењем од стране команде 11 армије) — било је, на жалост, касно.

Благодарећи утицају Команде групе армија, 11 армија је, додуше, продужила напад, али су се Италијани, са ослоном на придошле нове снаге, опоравили после првог страха и поново дали тако јак отпор, да је даље наступање у тешком планинском земљишту могло да се изводи само по цену несразмерно великих жртава.

Такође је застao и напад 3 корпуса на висоравни Асијага. Иако су биле убачене свеже трупе, и ма да је била сконцентрисана моћна тешка артилерија која је била снабдевена обилним количинама муниције, напад и на овој најтежој врсти земљишта — љути пошумљени крш са стрмим висовима — ипак није брзо напредовао.

У даљем току напада, непрекидно чекичање тешком артилеријом, могло је да прокрчи пут десном крилу 3 армије кроз узану пошумљену зону. Али је несрећа код Луцка налагала да се извуку снаге из Јужног Тирола.

Овим је била запечаћена судбина напада, коме је, и онако, недостајало почетног замаха.

Узроци неуспеха ове офанзиве, започете с пуно лепих нада, били су:

Правац напада био је, по Италијане, заиста најопаснији. Да се нападом могло стићи до доњег тока Бренте био би отсечен највећи део италијанске војске. Али се нападало преко тешког планинског земљишта. Назив „висоравни“ је потпуно погрешан.

Напад на овом планинском земљишту могао је сигурно успети само под условом ако би се изненадно извео, тако да удари на недовољне снаге, што значи да је Италијане требало везати на другим местима, како не би били у могућности да померају своје снаге.

Да је овај напад био извођен у вези с јаким нападом на Сочи, он би тада носио обележје солидне акције. Овако, он је претстављао неко смело предузеће, авантуре.

Напад је био предузет још и на неповољној просторији иначе тешког планинског земљишта, тј. на висоравнима, уместо да је пробој био вршен долинама.

Време напада било је погрешно изабрано. Снег који је сваке године падао у ово доба, налагао је да се напад одложи. Због овога смо, а у вези са прераном концентрацијом — обе армије чекале су цео месец дана спремне за напад — која се није могла да сакрије, рђаво изабрали време за напад и зато нисмо могли да изненадимо непријатеља.

Жеља Врховне команде: „Силина удара мора да надокнади оно што се изгубило на изненађењу“, била је само лепа фраза.

Погрешан оперативни распоред армија по дубини, који је имао за последицу тешке незгоде.

Прекид напада од стране Команде 11 армије која није правилно схватила ни свој задатак, ни ситуацију и која није имала смелости да се спусти у долину.

Овакво стање ствари укупно је утицало на то, да је напад, противно намери да се брзо продре у долину, био спор и да су Италијани добили у времену за довлачење појачања. У коликој су мери Италијани довлачили своје трупе види се из овог прегледа:

15 фебруара било је према Јужном Тиролу 40—51 батаљон.

15 маја (почетак напада) 123—126 батаљона,

15 јуна 304 батаљона,

25 јула 344 батаљона.

Сем тога, почетком јуна налазила се, на простору Падова—Бансано, још и једна ново-формирана 5. армија, чија јачина и састав нису били познати.

На основи предњег биће сад свако у стању да створи свој суд о томе у коликој је мери утицало изгубљено време на успех.

Непосредно пред напад било је потребно да се смени командант 11. армије. Све јачи отпор Италијана, у вези са тешким планинским земљиштем, налагао је да се целокупна снага за напад, пре свега артилерија и муниција, сасреди према једном месту како би се на том месту пробило. Команда групе армија је предвидела да то место буде десно крило 3. армије на јужном делу висоравни Асијага. Предходно је требало да командант 11. армије, споразумно са командантима прве линије своје армије, утврди, да ли има изгледа да се продужење

напада 11. армије заврши са успехом. Заобилазним путем добивен је извештај, који је очигледно израдила команда армије у Тријенту и из кога се видело да није био састављен у договору са потчињеним командантима који се договор увек препоручује као веома потребан. Команда групе армија није се овим задовољила. Она је захтевала да се извештај поднесе на основи проучавања извршених на самом фронту. Командант армије одговорио је телефонски, да зна шта је његова дужност као команданта армије молећи да буде смењен. Команда групе армија одмах је предложила да се командант армије смени из службених разлога, што је Врховна команда одмах и учинила.

Поводом избора нове линије одбране десио се један значајан до-
гађај.

Командантима армија било је наређено да на основи прибавље-
них мишљења од команданата корпуса предложе нову линију одбра-
не. Границу између армија одредила би сама Команда групе армија.

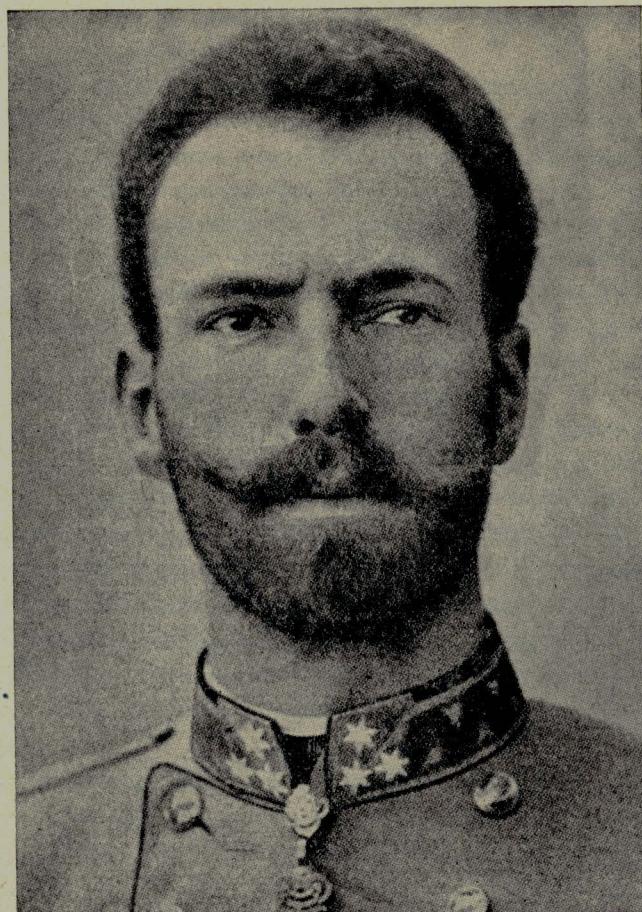
Команда 11. армије предложила је линију код Арсијера која се налазила далеко позади и којом су Мте Чимоне и Мте Селуџ остав-
љени непријатељу. Пошто су ово била два стеновита брега који су се могли лако држати, а како је и висораван Мте Чимона била важна за држање десног крила 3. армије, то је Команда групе армија решила, да лево крило 11. армије, тј. 20 корпус, има да држи Мте Чимоне, Мте Селуџ и Мте Мајо.

Кад је надвојвода — престолонаследник, који је командовао 20 корпусом, баш тих дана био премештен у Галицију и кад се у Боцену одјављивао, саопштио ми је његов начелник штаба: да се командант корпуса врло љутио на наређење Команде групе армија и да је рекао, да се Мте Чимоне не може држати и да он за то не може примити одговорност; да се остало при наређењу и он да није био премештен, био би поднео оставку на положај комandanata корпуса.

Овакво чудновато схватање изненадило ме је утолико више, што је и начелник штаба сматрао да је гледиште команданта корпуса било исправно, уместо да је младог и неискусног надвојводу извео из заблуде.

Начелнику штаба дао сам ово објашњење:

„Команда групе армија сматра да је Мте Чимоне врло важан и ја сам потпуно убеђен, да се он може лако држати. Две ноћи сам

НАДВОЈВОДА ЕУГЕН

размишљао пре но што сам предложио надвојводи Еугену, да Мте Чимоне треба држати.

После издавања писменог наређења, потписаног од старне команданта групе армија, исти командант је преузео потпуну одговорност. Према томе, командант корпуса нема заштиту да одговара, већ има само да слуша. Баш престолонаследник, као будући цар, треба да се на викне на послушност како би у своје време знао наређивати.

Да би надвојвода — престолонаследник из овога извукao поуку, наредићу да се за све време, док год Мте Чимоне буде у нашим рукама, најсавесније бележе сви губици које нас то држање буде стајало. Из тих ће података престолонаследник моћи да види уколико је стварно био у праву. Ово је и учињено.

Италијани су три или четири пута нападали Мте Чимоне, при чему је привремено била изгубљена само најистакнутија стена, тако звана Чимоне — Глава, и на којој је доцније један италијански батаљон, експлозивним рушењем ове стене, одлетео у ваздух. Одбрана Мте Чимоне била је поверена 59 пуку тј. ваљаним Салцбуржанима. Једном мом генералштабном официру, који је прикупљао податке о стању фортификационских радова, војници 59 пука су говорили: „Господине пуковниче, кад не бисмо имали Чимоне, ми би га морали откупити“.

Међутим, вредност откупа тј. крв Салцбуржана, била нам је уштеђена.

Из прегледа који је био послат престолонаследнику у Галицију видело се да смо у току три месеца и у три до четири одбијена италијанска напада имали свега нешто преко 500 губитака, углавном само рањеника.

По завршетку ове офанзиве прешли смо у Тиролу у чисту одбрану. Иако су Италијани у Тиролу често нападали на разним местима, па чак предузимали поједине покушаје пробоја већег обима, ипак је њихово тешкото борбе било на Сочи.

Врховна команда и опет није нашла за потребно да против Италије обједини командовање. 5. и 10. армија остале су и даље под непосредном командом Врховне команде.

Рђаве стране оваквих командних односа јасно су се испољавале. Јединствену употребу снага, које су биле према Италији, није обезбедила Врховна команда у Тешену.

Због овога била је изгубљена Горица у наредној италијанској офанзиви. Доцније сам сазнао да се говорило код трупа, да Горица не би била изгубљена да је постојала Команда југозападног фронта. Ово осећање трупе без сумње је било исправно. Да је постојала Команда југозападног фронта она би била у могућности да из Тирола благовремено пребаци трупе на Сочу.

Фронт према Италији налазио се свуда на аустријском земљишту. Тесни односи између фронта и позадине приморавали су Команду југозападног фронта да се користи правом политичких прерогатива које су припадале њеном команданту. Такође су и наређења Врховне команде, као што је било наређење за искоришћавање иредентизма, одводила на политичко подручје. Одвајање овог подручја од стања о земљи и у војничком погледу није се могло извести. У Јужном Тиролу требало је нарочито продрети у сваки кутак националног живота италијанског народа, да би се заштитили од ухођења и издајства; али је утицај команде био потребан и у Корушкој и Крањској. У почетку су се све политичке инстанције противиле утицају команде.

Али је команди ускоро пошло за рауком да са управним органима земља, а нарочито са намесништвима у Грацу и Трсту успостави добре односе. Само са намесником Тирола, који је потицашао из једног немачког грофовског племена, ово се није могло потпуно постићи. Чак и мирољубиви надвојвода Еugen, који је избегавао сваки лични сукоб, имао је једном у Боцену врло узбудљиво расправљање са овим високим државним чиновником. После овог расправљања надвојвода ми је рекао само оволико: „ц. к. иредентиста“. Какав је невероватан систем владао код аустријских надлежстава осветлиће ово даље излагање. Надвојвода Еugen који је био дугогодишњи командант Инзбрука свестрано је познавао личности које су учествовале у јавном политичком животу Тирола. Он ми је саопштио имена многих личности које су биле познате као иредентисти. Кад год би нека од ових личности утекла, била конфинирана или стављена под судску истрагу, надвојвода би смејући се рекао: „Опет један вitez ордена Фрање Јосифа“.

Вештина управљања, која је свима деструктивним елементима окчила орден да би створила изглед узајамног поверења, уместо да је водила такву привредну политику са којом би била задовољна маса народа, не може да се сматра озбиљном.

Помоћу бечке владе није се могло ништа постићи. Нашло се пре-више вукова да чувају овце. Сви извештаји команде били су узалудни. Ништа није рађено нити се уопште хтело да се овоме злу нађе лека. Влада је била срећна што је без парламента могла да „отаљава“ рад према озлоглашеном програму и Тафеовом систему владања. Она није дозвољавала да једна војна команда узнемираша у њеном миру.

На подручју армија било је такође сукоба и са народним посланицима. Пошто су били навикнути да се због посебних интереса мешију у све ствари, многи од њих нису схватили да на подручју војске која се бори морају владати друкчије прилике и друга начела но што су она на која су они били навикнути у миру.

О једном таквом посланику намеснику Тирола рекао је ово: „Он је тек само обичан сељак. Његово посланичко право увртило му се у главу. Он мисли да и сада, у рату, може да ради оно исто што и у миру“. Ова изјава претставља праву осуду влада у погледу поступака, који су делатност посланика постепено пребацивали на сасвим по-грешно подручје и криве путеве.

Почев од конца 1915 године, Команда југозападног фронта указивала је на потребу строге и јединствено руковођене службе снабде-вања храном да би народ и војска могли да истрају. Притом је изложила узајамни однос који је, баш у погледу исхране, постојао између фронта против Италије и његове непосредне позадине и који је команда налагао да се брине и о тим стварима. Но команда се није ограничила само на то да изнесе уочене незгоде које су, додуше, биле тек у зачетку, већ је предложила и стварна средства за њихово отклањање. Команда је указивала и на то, да само јединствена политика исхране која би обухватила целу монархију може довести до циља и да се не смемо ограничивати само на издавање прописа који би предвиђали сужавање и ограничавање, већ би требало да садрже још и одредбе за евентуално повећавање производње. Било је наглашено, да су делотворни утицаји у правцу потпуног искоришћења по-вршина за обрађивање у погледу пољских плодова које би требало гајити: набавке вештачког гнојива, подизање фабрика за производњу гнојива, строга организација рада око сетве и жетве, подесан начин гајења свиња, били исто толико потребни колико год је била потребна брижљиво и јединствено руковођена набавка и подела вишкова, као и прикупљање резервних залиха па и штедња.

Тешкоће на које би наишло овакво уређење никако нису остале незапажене. При спровођењу неке неминовности треба да се савладају све тешкоће и све препреке. Пре свега, за то треба да постоји воља. Међутим код нас је владала вечита узречица: „То не иде“.

Због тога што и опет „није ишло“ пропале су Аустрија и Мађарска, јер се корен свега зла и свих слабости налазио у рђавој исхрани народа и војске.

Сви напори су били узалудни. За ову ствар нису показивале никакав интерес ни разумевања, ни влада ни војна управа.

Кад је у новембру 1916 умро Цар Фрања Јосиф, био сам у Бечу на краћем осуству.

Доласком младог цара Карла појачала се нада Аустрије, последња нада у стари, часни престо његових предака. Он је био нада, јер је ревносно распостирана фама о младом надвојводи умела да га претстави у доброј светlostи — а човек се тако радо нада.

Па и ја сам се потајно надао неком побољшању. Оно што сам досада лично могао запазити за време летимичних сусрета са новим владаоцем, није додуше било ништа нарочито повољно, али не и тако поразно да је требало губити сваку наду. Он је био оличење младог, за престо одређеног, али не и за то васпитаног принца, код кога се јасно уочавала школа ц. к. вештине управљања, који је проводио живот у круговима старе свагдашње аустричке политике, коме су пре свега недостајале важне личне особине, као што су достојанство и уздржливост, толико потребне једном кнезу. Све то може се можда и постићи, али је изгледало да је најважније било ипак заступљено: добра воља да своју дужност озбиљно схвати и да себе сматра првим слугом народа.

Овакво мишљење сам стекао посматрајући рад надвојводе престолонаследника у улози команданта 20 корпуса. Марљивост и озбиљност, са којом је млади командант корпуса вршио високе дужности које су на њега одједном биле наваљене, много су обећавале. О томе, како се надвојвода о свему темељно обавештавао, говорио ми је његов начелник штаба. Он ми је тако исто признао, да је једва био у стању да надвојводи савесно и тачно одговори на сва питања и да често није могао да му одговори зато што је требало да се и сам предходно обавести. То је, свакако, била добра особина, само у случају ако је поред ње постојала и способност да се утврђено правило

и обради. Надвојвода је хтео све лично да види и о свему да створи свој суд при чему се није плашио ни бављења у опасној зони.

Сви ми данас знамо да су нас наше наде изневериле, да несрећни млади владалац није био дорастао тешком времену и да су управо његово деловање и добра воља убрзали, па чак и проузроковали, пропаст старе државе. Отуда његова личност добија на историском значају.

Као дечак, цар Карло је био слабе даровитости и тром, али добројудан и болећив. Њиме се лако управљало, на њега се могло лако утицати и брзо се придобијао за добро. Озбиљно васпитање које би било извођено у духу принчеве улоге која му је претстојала могло је имати доброг успеха.

Али се прво васпитање надвојводе Карла налазило у чудноватим рукама. Његов васпитач, који је требало да му да знања из основне наставе и нижих разреда средње школе, озбиљно је веровао да постоји веза између слободних зидара и ћавола и у распојасаност црних обреда. Он је у потпуном убеђењу причао да је једном свештенику, његовом пријатељу, пошло за руком да потајно присуствује овим црним обредима и да помоћу формуле за истеривање ћавола громом и сумпором, протера ћавола. Ово је свакако био прави учитељ за будућег владаоца једне државе од педесет милиона становника!

Његово даље васпитање било је поверено једном официру из високог племства који је по завршеној улози добио бесспосличарско место у некој телесној гарди. Према томе, овај је васпитач био или болестан или је провођење даљег живота у тишини и посматрању претпостављао тешкој и опасној трупној служби. У оба случаја тај је човек био неподесан за васпитача будућег цара. Нико се није бринуо да се васпитање принчево за престо смишљено изводи. Отац за ове дужности није имао никаквог интереса и био је заиста најмање подесан да повољно утиче. Мајка је имала сувише мало животног искуства и премало знања и чврстине карактера да би испољила свој утицај. Цар није имао времена да се посвети овој највећој бризи за будућност државе, а стриц и престолонаследник Фрања Фердинанд вероватно је гајио такве планове и жеље према којима му је више ишло у рачун да принц, који је први по реду имао право на престо, добије недовољно васпитање.

Ево тако је ова млада и драгоценна људска душа била потпуно прештена једном заувек изабраним особама тј. васпитачима и двору.

По завршетку васпитања, које се такође састојало и у похађању јавне наставе у шотенској гимназији, млади принц је дошао у један коњички пук, где је остао све до чина капетана и где се упознао са службом у трупи. После овога командовао је годину дана једним батаљоном.

Упоредо са овим он је обучаван у аустријској вештини владања.

Затим долази његово учешће у рату.

Не може се тврдити да је овакав начин васпитања могао да уроди плодом чак кад би био у питању и неки особити таленат. Не достајало је свако више и озбиљно научно васпитање. Кад се има на уму, како принчеви владајућих кућа чудновато гледају свет кроз наочаре које им намешта њихова околина и како штетно утичу на младу душу ласкања и славопојке, онда се може створити и суд о томе, колика кривица пада на погрешно васпитање и на рђаво изабрану околину због доцније несреће.

Поред жеље која је, без сумње, тежила за најбољим, цар Карло је испољавао низ карактерних особина, које падају само на терет васпитања и утицаја околине.

Недостатак истрајности у погледу на стварност изгледа да је била основна одлика његовог бића, док је насупрот њој стајала индивидуална постојаност која је граничила са тврдоглавошћу.

Цар Карло је приступио решавању понеког проблема са великим заносом истичући да је важан и поступајући у томе смислу све дотле док је питање по њема имало непосредне важности, а после га оно није више интересовало.

Кад сам, као што ће бити доцније изложено, у фебруару 1917 добио налог од цара Карла да у Чешкој, Галицији и Мађарској проверим стање исхране, он је издао налог са великим заносом, наглашавао важност исхране, од које све зависи, тражећи од мене најтачнији, најсавеснији и најтемељнији рад. Али кад сам, после четрнаест дневног напорног рада, дошао са својим првим извештајима, његов интерес је био очигледно мали, а и радозналост није више била велика. Са својим извештајима био сам упућен Министрима који, наравно, нису марили за моју ученост и којима она није била потребна. Исти случај био је и после обиласка Мађарске. Кад сам замолио да будем осло-

бођен од тога да свој извештај поднесем графу Тиси, пошто од тог извештаја и иначе нема користи, цар је, без даљег, смешећи се, дао свој пристанак. На крају сам питао самог себе, због чега су мене употребили за овако напорну службу за коју нисам био позват, кад сам ја, као генерал, свуда на фронту могао имати важнијег посла.

Можда је ово било неко тренутно расположење створено услед сугестије произишло из неке друге побуде и које је брзо изгубило свој изглед и облик, или је то било само неко средство да би се постигао известан други, споредан циљ.

Јавност је са особитим задовољством примила то што је цар Карло ударио чак и на утицајне банке да би код њих искоренио корупцију. Он је тако са управе једне велике банке уклонио једну од најистакнутијих личности, коју је јавност сматрала за извршиоца неке извесне корупције.

Приликом горе наведеног путовања сазнао сам у Галицији за два случаја корупције. Кад сам известио цара о њима и о скандалозним приликама у погледу трговине дрветом и понудио се да поднесем доказе о тим преварама, цар је желео да добије подробнија обавештења о томе. Но кад сам о целој овој ствари поднео уредне доказе, није по њима ништа урађено. Цела ствар је ишчезла у некој фијоци.

Према изложеном изгледа да је цар при уклањању гувернера банке био злоупотребљен као оруђе ради задовољења нечијег личног непријатељства, јер за искорењивање корупције цар заиста није показивао ни воље ни страсти, а ако ју је понекад и показао, тада се све то губило после прве интервенције.

Цар је и као зрео човек имао меко срце и био доброћудан. Његово највеће настојање састојало се у томе да чини доброчинства и ствара радост.

У ово се убраја неограничено подаривање племићских титула и ордена. На сваки начин изгледа да нису била правилно цењена ова средства кнежевске милости нити је било разумевања за то, да превелика дарежљивост губи у вредности. Кад је цар, без икаквог нарочитог разлога, подарио грофовску титулу једној породици нижег племства, тада је један који је био у сличним породичним околностима, изјавио да и он има исто толико права на грофовску титулу. Чувши за ово цар је рекао: „Како, он хоће да буде гроф? Па зашто да не,” — и дао му је титулу грофа. Ако неко жели да умањи вредност титула, то је једно нешто друго.

ност племства, онда за то заиста неће моћи да нађе неко боље средство од наведеног. Монарх, који у племству види ослонац за престо и државу, не сме га овако олако стварати.

Сувише велика доброта одликује се тиме, што се обично излива на недостојне, што унапређује зло а добро одбацује. Царевој несрећи било је у воли да он своју милост што више расипа не водећи рачуна о чињеници: „Где милост штити убицу, ту ствара убиство.“ (Шекспир, Ромео и Јулија).

Утврђење Луцерн, које је у почетку рата са Италијом истакло белу заставу, било је спасено благодарећи само залагању виших претпостављених. Оно је остало у нашим рукама. Несавесни командант утврђења био је стављен под судску истрагу. Најзад се све свршило његовим ослобођењем од одговорности. Генерал који је оснажио ову пресуду, био је стављен у пензију по предлогу Команде југозападног фронта и Врховне команде, иако је поступио против зачона. Због тога је тражио милост код цара. Исти генерал је, као намерно, добио положај за који је имао најмање услова с обзиром на оно што се десило, тј. био је постављен за генералног инспектора војних власпитних завода. Дакле, овај генерал, који није знао да тврђава не сме ни помишљати да истакне белу заставу, требало је да власпитава официрски подмладак!

У Буковини сам био принуђен да предложим да се ставе у пензију један командант коњичке дивизије и један командант коњичког пука, јер сам сматрао за неопростив грех да овакви команданти командују трупом. Они су били смењени. Цар је ове официре поново поставио за трупне команданте, иако сам под пуном одговорношћу, као командант корпуса, доказао њихову потпуну неспособност за командање трупом. Кад сам то доцније сазнао — овакве су ствари биле затајиване пред заинтересованима — молио сам да се одмах поступи по моме предлогу или да се више не рачуна на моју службу, пошто се нема поверења у мој правични или исправни суд. Добивени одговор био је беззначајан. Од мог даљег служења није се хтело одустати. Неког законског права, на жалост, нисам имао да по својој молби изнудим стављање у пензију.

У Украјини сам био принуђен да тражим да се одмах смениса положаја један командант коњичке дивизије и један командант коњичке бригаде. Они су одмах отишли к цару и, наравно, претставили

му своју ствар у светlosti личног нерасположења. Стога ми је било наређено да подробно изложим разлоге због којих сам тражио њихову смену, иако су ти разлози већ били достављени. У одговору сам изложио да сам само у интересу части нашег оружја, добра и морала трупе тражио уклањање неподесних трупних команданата. Чини ми се, да су они негде другде опет добили положаје трупних команданата.

У ова питања спада и постављање принчева на положаје виших трупних команданата, иако су они већ у довољној мери показали да су неспособни за трупне команданте. Чак су понекад за њих биле образоване нарочите команде.

Најчудноватији је овај случај. 1916 године упознао сам војводу од Браганце, који је тада био пуковник и командант једног санитетског железничког воза. Међутим, 1918, он је био дивизиски генерал и командант једне коњичке дивизије.

Овакав поступак, овакво потпомагање и повлашћивање неспособности морало би да уништи и најбољу армију.

Превелика добродушност и погрешно примењивана човечност побудили су цара да укине последње телесне казне у војсци. Тиме је командантима било одузето последње средство за угушивање утицаја и отпора штетних елемената. Кад су се убрзо показале рђаве последице ове погрешно применењене мере и кад су се све више најножавали знаци недисциплинованости, требало је да се непромишљено наређење о укидању наведених казни стави ван снаге. Али, уместо да се то отворено изнело са објашњењем да људи још нису достојни такве милости, командантима армија била је натурена кобна дужност, да сами наређују примену поменутих казни само онда, кад су биле потребне ради одржавања дисциплине код војника. Ова пољумера, која је уосталом свалила одговорност на другог, наравно да није могла да отклони штетност првобитног поступка.

Цару су недостајали озбиљност схватања, расуђивање и извесно утврђено осећање достојанства. Он је веровао да може и треба само наређивати, па ће већ све ићи. Изгледа да га је у том веровању поткрепљивала његова околина. Он није схватио да баш они који високо стоје треба нарочито да воде рачуна о своме држању и да такође морају избегавати сваки знак неправде или неке неприличности.

Нека царичина тетка хтела је 1915 године да посети једну царичину сестру, која је живела у замку Брунзе у Штајерској. Ова итали-

јанска војводкиња, која је долазила из Италије, намеравала је да поведе неколико слугу и слушкиња. Команда југозападног фронта није хтела да одобри издавање пасоса због опасности од шпијунаже. Међутим је из Беча, и свакако на заузимање надвојводе престолонаследника, добивен пасош упркос протеста Команде југозападног фронта. Ово је у своје време створило много зле крви и можда сачињавало један од узрока, што је царичина породица сумњичена за шпијунажу.

У сваком случају је било значајно што се цар није могао да одрекне својих шурака који су били у белгиској војсци, већ је са њима чак и општио. Преговарања око мира требало је предузети званичним путем, јер су могла да буду јавна. Тежње за миром, које су ишли тајним путевима, биле су свакако за осуду.

Кад сам једном приликом био код цара због питања исхране, саопштио ми је с очигледном радошћу да они сада располажу са једним одличним средством за исхрану сиромашног становништва. Веома сам се зачудио кад сам чуо које је то средство. То средство било је јевтино говеђе месо, које је држава плаћала делом из вишкова постигнутих при набавци стоке. Нато сам рекао цару, да је такво решење рђаво, јер се на тај начин навикавају широки народни слојеви на свакодневно трошење меса, што они иначе немају, и да читаво стање стоке у Аустрији и новац нису довољни за трајно одржавање те мере. Цар рече: „О, ми имамо преко 300 милиона круна.“ Нагласио сам да је толико новца недовољно за наведену сврху и да тај новац има и неку другу намену; он се не сме употребљавати за тај циљ. Добит о којој је овде реч била је постигнута на тај начин, што је јевтино купљена стока од сељака била продавана држави по високој цени. Овај новац требало је да послужи за унапређење пољопривреде.

Цар није био свестан озбиљности свога позива и времена у коме га је заузимао. Идеја водиља његовог стварања и делања није се састојала ни у осећање узвишене човечности која би све обухватила нити у строгом и озбиљном испуњавању дужности. Недостајало је свако стварно удубљивање. Он је пливао само на површини, задовољавао се неозбиљним спољашностима, тежио само за популарношћу, а не и за истинском љубављу народа и колебао се у схватањима између важних појава и догађаја све док површно и олако оцењивање није надвладало.

Било је већ изложено са коликом је важношћу и озбиљношћу цар третирао питање исхране одмах у почетку своје владавине да би, после краћег времена, олако прешао преко њега. То ће још боље објаснити друга два примера.

Цар је, у јануару 1918, био потпуно обузет бригом, чак страхом пред револуцијом. За тај случај предвиђала се влада која би била образована првенствено од војника и која би требало да преузме диктаторску власт при избијању нереда. Наједном је читава припрема била непотребна, опасност је била прошла и противмेђе нису више биле потребне, али исто тако није сматрано за потребно да се нађе лека основном злу, тј. отклањању тешкоћа око исхране. Цар се опет потпуно поуздао у будућност и поново је олако схватио ствар, те је дакле могао без бојазни даље да влада. Што је народна нужда захтевала да се цар силом умеша, не зато да заштити свој престо, већ да помогне народу, то цар није увиђао, то му није ни препоручивао ниједан његов саветодавац.

Када је, у септембру 1918, стигла вест о слому бугарског фронта налазио сам се управо у Бадену. Био сам запрепашћен начином на који су цар и начелник Главног генералштаба примили ову злу вест. На једну примедбу коју сам учинио, мој пратилац је одговорио: „То је само спољна маска“. Свакако, али ме је уплашио и потресао изразте маске, тј. ведра веселост и безазленост које су сачињавале основни тон те маске. У томе времену још се имало расположења да се води рачуна и о беззначајним ситницама. Баш кад сам хтео да отпуштајем из Бадена био сам изненадно и хитно позват у царску вилу. Овај позив сам довео у везу са ситуацијом. Запрепастио сам се кад ми је цар, на свој својствен начин и укратко са неколико речи признања, предао једно велико одликовање. Ето са колико се доброте и са колико слабог познавања људи разметао млади монарх, који је био пун добре воље!

У тренутку када је монархија почела да попушта у свима својим везама, када је била потребна потпуна озбиљност и свеукупна снага да би се господарило ситуацијом, монарх је нашао расположења и воље да једном генералу пружи доказе своје милости, који су могли да се приме само са подељеним осећањима.

Овамо спада и чудновата чињеница да је цар, непосредно пред одлазак у Швајцарску, поделио племићске титуле и ордење својим

личним службеницима. Он није имао озбиљности за схватање свог високог положаја.

У погледу склоности цара Карла особито је значајан догађај о којем ми је, чим се десио, причао један официр из војне канцеларије који је доцније био царев поузданник.

У месецу мају 1918 путовао је цар Карло у Спа цару Виљему. У тренутку кад се дворски воз приближавао Ахену, добивен је један телеграм којим се јављало о новим открићима поводом Сикстовог писма.

Цар Карло се јако узбудио. Обузео га је толики страх пред састанком са царем Виљемом, да је наредио да се дворски воз врати. Само с тешком муком успело је његовој пратњи да му докаже да је сада, кад воз у најкраћем времену треба да стигне у Спа, немогуће извршити отказивање посете и повратак.

Цар, свестан своје кривице, изишао је из дворског воза у Спа у највећем узбуђењу и очигледно потиштен.

Цар Виљем је, међутим, најсрдачније дочекао свога госта, као да се није ништа десило. Цару Карлу је очигледно лакнуло и он је опет задобио своју уобичајену безбрежност — све је опет било добро, као да се стварно није ништа ни догодило и као да није било изгубљено поверење у његову царску поузданост.

У вези са овим догађајем дошло је до потпуног потчињавања Аустро-Угарске немачком командовању, јер је цар Карло, обузет радишћу олакшања, постао попустљив, иако се дотада упорно противио овој потреби.

Цар се посвећивао својим дужностима са ревношћу и с привидном марљивошћу. Још рано ујутро отпочињали су примања и аудијенције, што је трајало преко целог дана до касно увече и већином испуњавало време које је он проводио на својим путовањима железницом.

Требало је бити приправан на позив за аудијенцију у дворски воз и на отпуштање са аудијенције на било којој међустаници.

Али је ова приљежна делатност јако личила на обичну посленост. Не дати монарху или неком претпостављеном да размишља о важнијем и угушити га у буџици беззначајних послова, била је посебна вештина аустријског пословања.

Цар Фрања и Цар Фрања Јосиф показивали су исту такву марљивост. Они су прегледали брда ништавних аката потврђујући своја решења по беззначајним стварима својим потписом. Цар Карло је био на истоветном путу.

Цар Карло је имао високо мишљење о својој даровитости за војсковођу и политичара. Овакво мишљење о себи изгледа да су му створили ласкавци хвалећи његову делатност у улоги команданта корпуса.

На нашу несрећу, он није био ни војсковођа ни политичар. Он није био ништа друго но само млади кнез који је био пројект најбољом вољом да испуњава своју високу дужност, коме природа није дала потребне особине за то, нити му их је дало васпитање у најужнијем обиму.

Обузет овим прецењивањем самог себе, цар Карло је, са заносом и самопоуздањем, од првог дана, узео да управља сложеном државном машином и војском која је водила жестоку борбу.

Неколико дана после смрти старог цара, цар Карло ме је позвао у аудијенцију. У претсобљу је владало мишљење да се ради о питању исхране.

И заиста, цар је стварно почeo да говори о питању исхране напоменувши да сам се ја бавио тим питањима. Истакао је, да успеха може бити само ако буде постојала јединствена управа и за Аустрију и за Мађарску. Са тим сам се сложио, но пошто од мене није тражио мишљење о томе, то нисам имао повода да се упуштам у појединости. Цар је даље говорио да се управа може поверити само једном генералу и упитао ме, да ли познајем неког подесног человека. Рекох му да не познајем. Нато је цар прекинуо даљи разговор изјавивши да ће он лично примити врховно заповедање. Овакву одлуку могао сам само да поздравим са искреним задовољством, јер је било од највеће важности да политичко и војничко вођење буду у једној руци. Дакле дотада још нисам могао ни сањати да ће то обједињавање највишег управљања уродити тако рђавим плодом благодарећи несрећним саветима које је добијао млади монарх.

После овога цар ме је отпустио. Доцније сам дознао да се горорило да сам ја одбио да се примим управе над службом снабдења храном. Она ми није била ни понуђена.

Неколико дана касније наредио ми је надвојвода Еуген у име цара, да израдим нацрт за јединствено извођење службе снабдевања храном. Нацрт сам израдио и предао. Доцније сам чуо да је граф Тиса безусловно одбацио јединствено управљање наведеном службом.

Концем јануара 1917 био сам позват депешом у Беч к цару. Тамо сам добио налог да обиђем Чешку, Галицију и Мађарску и да се тачно обавестим о приликама исхране у овим земљама. Цар који је са разних страна добијао разнолике информације, хтео је да сазна праву истину.

Налог ме је обрадовао, јер сам се надао да у њему лежи почетак дела. Ја сам га такође озбиљно схватио и с једним малим пребраним штабом радио из дана у дан до касно у ноћ. Резултат убирања предузетог код великог броја земљорадника, господарства, у градовима и селима био је савесно показан у извештају. Из Галиције сам послао цару на пробу хлеб и бело пециво, које је било забрањено и које је било купљено у градовима и селима, да би се видело како се добро живи у земљи у којој се ратовало.

По обављеном путовању у Галицији поднео сам цару први извештај. У извештају је било нарочито истакнуто да се Чешка може сама исхрањивати и да ће поред тога моћи нешто да уступи, а да је стање у Галицији још боље. Извештај је био примљен с непажњом и без нарочитог интереса. Напослетку ми је било наређено да о свему обавестим Председника министарског савета и Министра исхране.

Претседнику министарског савета, који је уједно био и министар пољопривреде, скренуо сам пажњу да лек не треба тражити само у владиним уредбама, већ и у мерама за повећање производње. Нато ме он упитао, шта ја под тим мислим. Одговорио сам: „Поред систематског утицаја на пољопривреду потребно је набављати вештачко гнојиво и организовати радове око сетве и жетве. Нато је он рекао да ми већ имамо толико фабрика азота, да ће пољопривреда после рата њиме бити засићена. Кад би знао да ће рат трајати још једну годину, он би одмах предузео подизање фабрика азота. Ово је било у фебруару 1917. Концем 1918 нисмо имали ниједне нове фабрике. Због таквих прилика нисам се више трудио да нешто постигнем.“

Путовање по Мађарској показало је да је тамо, у сравњењу са Аустријом, постојало изобилје у свим животним намирницама. Пошто

ме је цар поново упутио министрима, увидео сам да су мој труд и рад били узалудни.

Код свих надлежних чинилаца није било озбиљне воље ни радиности, већ се малаксавало пред безбројним тешкоћама, које су избижале из свих делова веома сложене машинерије. Били смо срећни што се машина, иако празна, уопште покретала.

Цар ме такође слao и министру војске. Био сам страховито запрепашћен кад је министар рекао да се та ствар уопште њега не тиче, пошто му више није дозвољена директна набавка потреба за војску, већ га сад снабдевају обадве владе. Дакле, десило се оно што је било супротно онome што је требало урадити.

Мађарска себичност, која је хтела да из ратних тешкоћа, у којима се налазила монархија, извуче за себе једностране користи, довела је до тога да је постепено била уништена животна способност државе која је од природе била тако богата.

Ужасно сам се стидео кад је на тражење помоћи добијено обавештење из Берлина, да ће Тиролу, који је остао без брашна, бити дотурено 400 вагона из Бреславе и 500 вагона из Кобленца. Немачка војна управа је, дакле, умела да прикупи велике резерве упркос неповољнијим приликама, док смо ми, поред наших обилнијих средстава, живели без рачуна.

Кад сам после свог путовања био последњи пут код цара, саопштио ми је да сам постављен за команданта 1 корпуса, који је био у Буковини на мађарској граници.

Похитао сам у Боцен само да се одјавим. После $2\frac{1}{2}$ године служења у улози начелника штаба надвојводе Еугена био сам опет командант корпуса.

Своју нову дужност преузео сам са врло суморним изгледима на будућност.

Кад сам примио команду над 1 корпусом владало је на фронту 7 армије, којој је припадао овај корпус, релативно затишје после већих борби.

Положај корпуса био је утолико неповољан што су Руси, са једног дела свога положаја, могли да осматрају и гађају нашу једину пречну везу, коју је сачињавао пут у долини Златне Бистрице.

Стога смо тежили да исправимо линију нашег фронта. Било ми је наређено да израдим план за потискивање руских положаја на најважнијем отсеку мого корпуса, да би наша животна артерија, тј. долина Златне Бистрице, била ослобођена од непрекидног угрожавања.

План за напад био је израђен у свима појединостима после низа извиђања и договарања. Ми смо очекивали његов потпун успех, са најлепшим надама. Недостајало нам је само једно, и то: довољан број јаких трупа за напад. Додељивање ових снага било је додуше неколико пута обећавано, али је томе увек стајало нешто на путу, тако да је од целог овог лепог предузећа остао, најзад, само план.

Моја главна брига састојала се иначе у побољшавању наших веза. Железница се завршавала на удаљењу од неких десет километара од места штаба корпуса. Комуникација, којом се вршило снабдевање корпуса, водила је од последње железничке станице у долини Самоша преко једног доста високог планинског седла у долину Златне Бистрице. Овај пут није имао доњег строја. Он је при кишовитом времену услед великог саобраћаја био толико глибовит, да су колоне возова могле да се крећу само са највећим напрезањем. Не једанпут ми се десило да се с путничким аутомобилом заглибим на овом брд-

ском друму па чак и при вожњи низбрдо, тако да сам се из тог положаја могао избавити само помоћу људске снаге.

Вожња узаном и усамљеном Самошком долином, окруженим дивним шумама, била је пуна дражи, само што командант корпуса није осећао те дражи. Он је само видео како се муче људи и коњи, и запажао последице рђавих комуникационих прилика, тј. опасност од недовољне количине хране и муниције на фронту, која је због тога претила.

Зачудо колико је радова требало извршити на сваком отсеку нашег фронта. У долини Самоша била је подигнута железница за коњску вучу, израђен је доњи строј пута, а преко брдског превоја била је подигнута жичана железница, те су тако, у току неколико месеци рада, биле отклоњене неповољне прилике.

Убрзо после мог доласка на североисточни фронт отпочело се утицати на руски фронт помоћу наше пропаганде. Таква активност била ми је веома несимпатична. Али, пошто је требало да се она изводи и пошто свака делатност мора да има известан циљ, предложио сам тада да се поменута пропаганда управи поглавито на ова два циља: на поделу земље сељацима и на склапање засебног мира с Рујијом, јер је он био једино средство које би дало могућност за поделу земље и за извођење општег светског мира. Одговор је гласио: не! Баш та два циља не могу се користити за нашу пропаганду. Напротив, треба наглашавати да ми не радимо на томе да са Рујијом склопимо засебан мир и да не желимо да Рујију одвојимо од њених савезника. Овај одговор је добiven од Врховне команде и, као што је сасвим природно требало претпоставити, у сагласности са министром иностраних дела.

Четири недеље доцније, Немци су управили свој рад баш у правцу горе наведена два циља, тј. на поделу земље и на склапање засебног мира, а затим, али много касније, добили смо и ми наређења у којима су за циљеве пропаганде били означени: подела земље и засебан мир. Али је граф Чернин доцније, при преговорима о миру у Брест Литовску, нарочито нагласио да нам не пада на памет да одвојимо Рује од њених савезника.

Изложени поступак показује или неспособност, јер се једном хтело једно, а други пут друго, или је био погрешан и подао. Но у сваком случају, политика је била рђаво вођена.

На дужности команданта 1 корпуса нисам дugo остао.

Почетком јуна добио сам наређење да примим команду над десним крилом 7 армије које је било код Дорнаватре и које се има сматрати армиском групом. Штаб команде дошао је у Бистрицу, у Ердељу, у ствари град Саксонаца.

Овај део монархије био је интересантан у сваком погледу. Главно богатство земље састојало се у огромним, а слабо искоришћеним шумама. Али, ко би знао, какво су и колико неисцрпно минерално благо иначе у себи криле ове пошумљене планине. Свуда се наилазило на мале руднике чији је капацитет био мали и у којима су вађени драгоценi минерали као: пирит, манган и угљ. Потпуно искоришћење, као год и код шума, није се могло постићи због оскудице у комуникацијама. Немци су се чудили богатству природних блага, која овде недигнута очекују предузимљивог користољупца.

Становништво овог предела представља шаролику мешавину. У долини Самоша живе Румуни, код којих се виде трагови строгог васпитања старе пограничне управе. У крају око Бистрице станују Саксонци и Мађари измешани са Румунима.

Саксонци упорно одржавају своје старе обичаје и навике. Они што су земљорадници обрађују земљу онако како су научили од својих отаца. Напретка, школа и побољшања није било, јер се влададама није допадала таква политика. Приликом једне вожње кроз многе саксонске општине видео сам простране и необрађене зиратне земље најбоље врсте. Распитујући се о узроку сазнао сам да Саксонци упражњавају пољопривреду са три наизменична обделавања, као и већина сељака у монархији, и стога сваке године остављају необрађену једну трећину своје земље. Сад, у лето, биће та поља пођубрена и узорана, а на јесен засејана пшеницом.

Куд год се погледало, налазила се прилика да се умеша рука која би помогла, почиула или присилила да се постигне боље искоришћење земље, бар за време рата. Али влада није имала смисла за то. Она је своје користи тражила у томе, да одреди веће цене но аустријска влада и да отежава давање пољопривредних производа војсци и Аустрији. Примера ради наводим ово:

Пошто нам владе нису лиферовале никакву фураж са коње, ни сламу ни сено, корпуси су морали сами да набављају те потребе у до-дељеним срезовима. Официр корпуса коме је било стављено у дуж-

ност да врши набавке, заузео је на имању једног великопоседника сламу и сено, што је већ две године било старо и далеко премашало потребе стоке ћовог имања. Убрзо затим стигла је депеша из Будимпеште којом се протестовало против принудне куповине. Ово је урађено, иако је у исто време, код мог корпуса, месечно буквално скапавало од глади око хиљаду коња. Пошто су овде биле у питању претежно хонведске трупе, јасно је да су и коњи ових трупа представљали краљевско-мађарску државну својину. Услед оваквог владиног поступка војска је, због оскудице у коњима, за кратко време морала постати неспособна за операције.

Становништво овог краја, па и градско, тада још није трпело никакву оскудицу. Пијаце у Бистрици биле су свакодневно богато снабдевене свима потребама. Али су се већ јасно оцртавале последице неумесно изведене принудне економије. Јаја су на пр. у изобиљу била доношена на пијацу. По комаду су стајала 35 хелера или једну цигарету. Пошто је тада у Бечу једна цигарета стајала највише десет хелера, а јаје, међутим, једну до две круне, могло се уочити дејство погрешно применењеног система. Требало је да се управа сама постара да сељак буде у стању, да своје потребе набавља по цени која би била сразмерна утврђеним ценама жита, и тешкоће би већим делом биле отклоњене. Овако, пак, све је ишло за тим да се избаци новац као мерило вредности, тј. да се умањи његова вредност, што није настало само због велике количине новца којом се располагало, већ и због навођења, шта више, због присиљавања на трговину путем размене.

Зар се онда требало чудити, што је у оваквим нездравим приликама само нереална трговина приграбљивала особито велике и неоправдане добити и што је народ тако скupo плаћао рат.

Командни односи на источном фронту одавно су ме забринјавали. Уместо једног јединственог командовања на целом фронту била су три независна командна делокруга. Главна команда источног фронта командовала је фронтом од мора до Галиције јужно од Дњестра. Она је била потчињена немачкој Врховној команди. Јужно се наслажала група армија надвојводе Јосифа која је била потчињена Врховној команди у Бадену. Десно крило сачињавала је група армија Макензена, која је, међутим, добијала наређења од немачке Врховне команде.

25 0 25 50 75 km

Незгоде оваквих командних односа биле су велике, јер је било разједињавано оно што је требало да буде заједно. Само се оне нису увек јасно испољавале. То ће се видети из овог примера.

Главна команда источног фронта изводила је у јуну 1917 успешну офанзиву преко Тарнопоља све до Збруча, до руске границе. Она је обуставила ову офанзиву у тренутку кад је требало да се она продолжи са изгледом на нов велики успех, тј. онда кад је и на граници овог командног подручја, између Дњестра и Прута, достигла постављени циљ.

Пред крај офанзиве биле су постепено ослобођене јаке снаге, пре свега артилерија.

Кад је ова офанзива у пуном напредовању већ скоро постигла свој циљ, остало је десно крило руског фронта, у односу на лево крило 7 армије, у дубоком џаку далеко на западу. Међутим је десно крило 7 армије избило на железничку пругу и пут Дорнаватра, Кимполунг, Радауц и Черновице, те је било јако истакнуто налазећи се на најпогоднијој линији за напад у правцу Черновице. Јак напад који би се ту извео и којим би се стигло до Черновице тада док је још постојао руски џак, морао би да отсече све Русе који су били пред 7 армијом. Такав напад требало би изводити у сагласности са нападом преко Тарнопоља, али би за то било потребно јединствено командовање.

Подељено командовање искључивало је такву сагласност. Насупрот томе, група армија Макензена наступала је са недовољним снагама далеко на југу стварајући превише велика клешта. После лепих почетних успеха дошли су противудари, који су се особито испољавали на десном крилу групе армија надвојводе Јосифа. Ово је имало за последицу, да су снаге, које су код мене већ биле спремне за напад преко Кимполунга у правцу Черновице, биле одвучене и употребљене на југу ради поновног успостављања фронта.

На овај је начин код 7 армије дошло само до простог потискивања руског фронта. Отуда је била пропуштена и прилика за задобијање значајнијег успеха, који би се постигао на тај начин што би се у руском фронту пробила широка рупа која би омогућавала да се изврши проширавање с обе стране.

Кад се моја група, првих дана месеца августа, придружила на-

ступању 7 армије, била јој је одузета једна немачка пешадиска дивизија, баш са најважнијег места.

Стога је на том месту била употребљена само једна слаба коњичка група, чије командовање није било богзна какво.

Упркос томе ипак се успело да се Руси потисну, али се није могло избити из планине да би се дошло у висину левог крила 7 армије, које је стигло до Черновице и Радауца.

Кад су борбе биле већ на измаку, добио сам наређење, да са штабом одем у Черновице и тамо преузмем команду над левокрилном групом 7 армије, која се састојала од два корпуса.

Парох у Кимполунгу ми је причао, да је дисциплина у руској војсци потпуно пољуљана и да у њој, тако рећи, преовлађују револуционарне прилике. Говорило се, да је у Кимполунгу командант дивизије, један стари генерал, био стављен на буре и уз дерњаву вучен кроз место, при чему је био толико зlostављан да је умро путујући у Радауц. Тврдило се да су војници иначе постали разуздана руља.

Упркос оваквим појавама, руска војска се још увек добро држала и била чак способна и да напада, али, додуше, без постојане чврстине, па стога и без успеха.

Почетком септембра добио сам телеграфско наређење да са целим штабом моје групе пређем у Јесенице, у Крањској, а ја лично да се јавим Команди југозападног фронта у Марибору.

12 септембра отпутовао сам преко Беча у Марибор. Био сам на путу који ме је водио мојој најлепшој и најуспешнијој улози за време рата, тј. пробоју код Бовеца (Флича).*

* Познат под називом пробој (битка) код Капорета. Пр. прев.

ПРОБОЈ КОД БОВЕЦА (ФЛИЧА)

На дан 17 септембра јавио сам се Команди југозападног фронта у Марибору. Ту ми је саопштен задатак који ће припадати мојој групи.

Напад са мостобрана код Толмина требало је да изврши 14 немачка армија, а једна десна, крилна група, у јачини једног корпуса са три дивизије, да изврши пробој код Бовеца. Било је предвиђено да наше трупе у овом нападу стигну до подножја планина код Чивидала или, ако би добро ишло, до Таљамента.

Ја сам био одређен да командујем Бовецком групом. Према жељи Врховне команде, требало је да ова група буде самостална и непосредно потчињена Команди југозападног фронта. Али је немачка Врховна команда захтевала да се наведена група потчини Команди 14 армије, пошто напад треба заједнички изводити.

У почетку сам ипак био упућен на Команду 10 армије у Бељаку, која је имала да се стара о материјалној опреми моје групе.

Речено ми је да је команда 10 армије предложила и један оперативски план, који ми међутим нису хтели дати зато да не би утицао на мене. На то сам одговорио да сам већ донео своју одлуку.

Бовецку котлину и италијанске положаје познавао сам још из времена кад сам био начелник штаба у Марибору. Знао сам да су Италијани израдили три положаја преко котлине од којих је трећи био израђен на најужем делу котлине, а на попречној преворници Подчелома. Тако исто сам знао да је такође утврђен и моћни гребен Стола који је затварао котлину са запада. Ако би Италијани успели да, после губитка својих првих положаја, поседну утврђења на Столу, тада би био узалудан сваки покушај за излазак из Бовецке котлине. Крећање јачих делова на стрмим упоредним висовима дуж котлине, који

су се састојали из моћних стена, било је немогућно. На томе се за-
снивао мој план. Хтео сам да пробијем у долини и то с таквом же-
стином, да ударац понесе наше трупе у једном налету кроз сва три
италијанска положаја у долини и да их изнесе на Стол, који се 1300
м. уздижао изнад долине. Само се овако радећи могао постићи пре-
судан успех. Свака борба, која би се изводила на упоредним висовима
изродила би се у напорну и дангубну борбу око тешких планинских
положаја, при чему би један вальан непријатељски командир са неко-
лико смелих људи могао да упропasti најбољи план за напад.

Дакако да ова моја намера није одговарала нашим мирнодопским гледиштима, нашим навикама и нашем школовању; дабоме да сам знао, да ћу имати да савладам многе отпоре пре но што мој план буде остварен.

Кад сам мој план о пробоју у долини саопштио начелнику штаба Команде југозападног фронта, добио сам утисак да се он необично зачудио; бар израз његовог лица показивао је видне знаке чуђења.

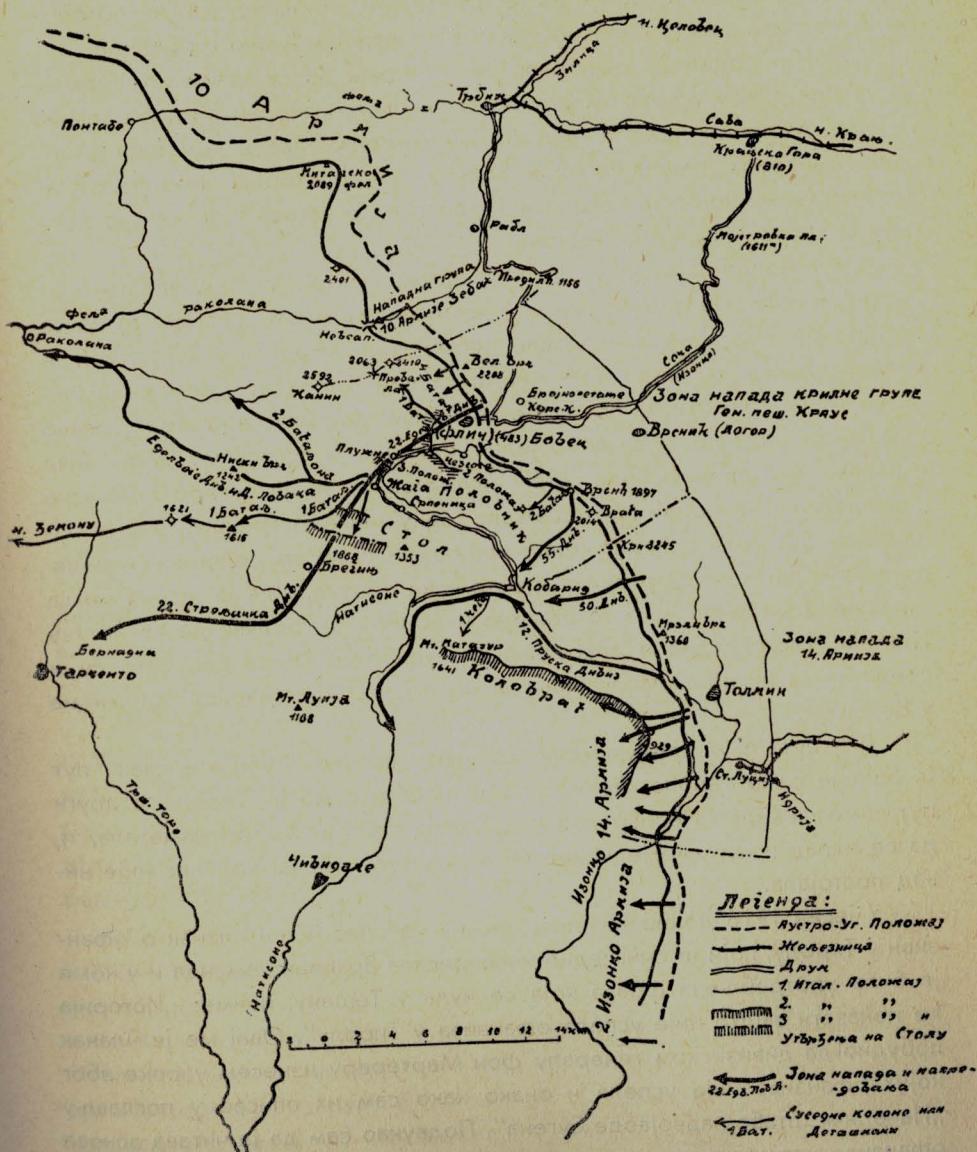
Ради извођења поменуте намере дабоме да ми је била потребна моћна тешка артилерија. У погледу изналажења артилерије потребне по броју, калибру и муницији, као и за командовање артилеријом у великом стилу требало је да имам нарочито способног артилериског генерала. Зато сам тражио да ми се додели један такав генерал.

Иначе нисам могао сазнати ништа битно. О вероватном саставу снага знало се само толико да је Едлвајс дивизија већ почела да пристиже у околину Бељака и да ће у састав корпуса вероватно ући још и 22 дивизија стрелаца (Грац) као и дивизија која се налазила на лицу места на Бовецком отсеку.

Из Марибора сам отпутовао сутрадан у Бељак, где сам код команде 10 армије добио обавештења о питањима материјалне природе. Дотада припремљено у том погледу није претстављало ама баш ништа.

20 септембра стигао сам у Крањску Гору, у место које сам изабрао за седиште штаба команде. Јако сам се изненадио кад ми се тујавио и један немачки пионирски потпуковник из немачке Врховне команде. Кад сам га упитао шта ради овде рекао је, да му је наређено да извиди да ли би се могао употребити бацач бојних отрова као ново борбено средство. Код Толмина вели да је већ извршио извиђања и да се тамо не може ништа учинити. Сутра пак намерава да изиђе у Бовецку котлину. Саопштио сам му да ће напад бити изведен између

ПРОБОЈ КОД БОВЕЦА (ФЛИЧА)

СКИЦА БР. 4

Бовеца и Ромбона. Одатле јужније могли би се употребити бојни отрови. Напомињем одмах да је извиђањем утврђено, да је употреба бојних отрова заиста била могућна на просторији јужно од Бовеца.

Још по подне 20 отпетовао сам у Крањ да се јавим команданту 14 армије. Овом приликом упозорио сам, како начелника штаба армије генерал-лајтнанта Крафта фон Делмензингена, тако и комandanта армије, генерала пешадије фон Белова, да просторија Језе и гребен Коловрата, на којој ће нападати 14 армија претставља планинско земљиште сасвим изузетне тешкоће.

Са генерал-лајтнантом фон Крафтом претресао сам задатак армије. Он није био задовољан са постављеним циљем напада, тј. да се продре до Чивидала, а ако буде добро ишло и до Таљамента, већ је био мишљења да треба ипак нешто сасвим одређено хтети и да најмање треба тражити да се допре до Адице. Кад бих се ја питao, рекао сам, да би тада постојао само један једини циљ офанзиве: Лијон. Тако смо, ето, нас двојица били истог мишљења, тј. да је невероватно уско уоквирање офанзиве претстављало једну тешку погрешку. Оно је показивало да цела нападна идеја произлази само из сопствене нужде, а не из воље једино правилне стратегиске одлуке, која је једина могла да доведе до мира и да га стварно и донесе, тј. одлуке да се потуче Италија. Тесногрудна и слабуњава одлука била је разлог, што су и средства за напад била ограничена и што нису одговарала приликама у Венецији.

Два пута смо предузимали офанзиву против Италије и сваки пут је рађено само напола. Први пут смо напали само из Тирола, а други пут само са Соче. Непосредна идеја, која се сама собом наметала, тј. да се напад предузме једновремено са обеју страна, код нас није никад постојала.

У јесен 1916 донео је један дневни часопис један чланак о офанзиви у Тиролу, који је очигледно инспирисала Врховна команда и у коме је била употребљена фраза која се чула у Тешену, наиме: „Историја ће показати зашто није успела офанзива у Тиролу“. Овај ме је чланак побудио да дивизиском генералу фон Мартереру изнесем узроке због којих офанзива није успела и онако како сам их описао у поглављу „Начелник штаба надвојводе Еугена“. Подвикао сам да је читава основа офанзиве исту претворила у аванттуру и да је озбиљности рата одговарала само једна снажна и једновремена офанзива из Тирола и са Соче

у циљу уништења италијанске војске. Молио сам да се ово моје излагање покаже цару како би и он био обавештен. Дивизиски генерал фон Мартерер одговорио ми је, да је моје писмо саопштено надвојводи — престолонаследнику и да ће његов садржај бити потпуно уважен. Упркос том уважавању ипак је 1917 учињена иста грешка при заснивању офанзиве, само с том разликом што је био промењен правац.

Пошто се у најбољем случају намеравало да се допре само до Таљамента, армија није била снабдевена са потребним мостовим треном нит са коњицом и бициклстима, како би се помоћу брзих акција овладало мостовима.

Пошто се офанзивом на Сочи хтео да постигне само ограничен успех, то је недостајао полет одозго. Он је био надокнађен сагласном и далекосежнијом вољом нижих комandanata, и то команде 14 армије и команде 1 корпуса.

Према томе, обе офанзиве против Италије стајале су у чудној противности једна према другој. При офанзиви из Тирола све више команде су тежиле да се продре у равницу, те су због тога биле предвиђене све мере да се искористи равница и њена месна средства. Замерало се једној армиској команди што је својим оклевашњем и превише обазривим вођењем проузроковала, што су нападни покрети застали још пре силаска у равницу.

При офанзиви на Сочи највиша команда није хтела да се што даље надире те је зато пропустила да предвиди све мере за искоришћење равнице ради брзог наступања. Код ове су офанзиве ниже команде саме продужиле напад далеко преко постављеног циља, али су им недостајала средства за савлађивање препона како би њихов напад у равници брзо текао. Оне нису могле да искористе своје велике успехе у потпуности, јер за то нису биле предузете потребне мере предстрожности. Дакако да изложене несагласности и последице тешко погађају командовање.

Генерал-лајтнант фон Крафт даље је разматрао противдејство Италијана, које ће се вероватно састојати у томе што ће они тежити да образују нови фронт на висовима источно од Чивидала с левим крилом, отприлике, на Мте Јуанес-у. Тада би мој задатак био да обухватим њихово северно крило, а затим, доцније, тј. после силаска у долину био бих вероватно померен десно у планине.

Овакво предвиђање чинило ми се веома незгодним. Шта је требало да радимо у планинама? Требало је безобзирно продирати у долини — сви Италијани, који би се тада затекли у планинама, били би заробљени. Стога сам рекао: „зар се управо не намерава скренути улево да би се отсекла италијанска трећа армија? С десна ће бити дољно и обично осигурање.“

Генерал-лајтнант је уверавао да се додуше на то мислило. Но пошто се морало претпоставити, да ће непријатељ разумети свој посао и да ће нам благовремено противставити горе наведени фронт, није се смело дозволити да дође до тога. На то сам приметио, да ће удар успети само онда ако будемо прегазили Италијане; тада се неће моћи створити поменути фронт. Као командант корпуса нисам имао права да тражим да се моје идеје поштују. Али сам зато ипак био чврсто решен да скренем улево чим мој пробој буде онако успео како сам ја замишљао, да бих се дочепао мостова на Таљаменту у позадини италијанске армије.

Из Крања сам понео најбоље утиске. Свеж и предузимљив дух струјао је у команди. Армиска команда ми је обећала нарочиту помоћ, пошто је код ње владало мишљење, да мојој групи припада пресудна улога. Одмах сам затражио да ми се доделе тешки бацачи мина, пошто ми у ц. и к. војсци, после три године рата и упркос непрекидним тражењима трупа, зачудо, још увек нисмо имали ефикасних тешких бацача мина, већ само нешто недовољно ефикасних малих оруђа.

21 септембра изашао сам на фронт, да бих још једном осмотрисао непријатељски положај. Кад сам, посматрајући са осматрачнице источно од Бовеца, поново добио целокупну слику котлине, осетио сам да ми је срце јаче закуцало због тежине мог задатка. Као огромно корито за купање лежала је преда мном Бовецка котлина. Десно су се уздизали стеновити обронци Ромбона 1800 м. изнад долине, док су даље на западу, у Канину, преко 2000 м. надвишавали долину. Лево су се спуштали у Сочу 1200 м. високи стрменити, стеновити и слабо пошумљени обронци Половника. А преда мном, на западу, уздизао се у облаке широки гребен Стола као нека тешка завеса. Пода мном се простирала широка котлина са варошицом Бовецом и с путем који се повијао као нека сива трака и који се, у позадини, где се котлина сужавала, губио позади ниске заворнице Подчелома. Сасвим у поза-

дини и у подножју Стола виделе су се куће Жаге како се беласају из сумаглице.

Ту доле требало је да прођу моји батаљони и да јуришајући освоје висове Стола. Заиста тешко предузеће, али другог излаза није било.

Само са напрезањем могло је да се оком прате италијански и наши положаји на Ромбону. Међутим, утврђене линије у долини су се јасно оцртавале. Па ипак су ми овом приликом биле показане многобројне тамне мрље у стенама на падинама Ромбона и на висовима Половника. Свака мрља означавала је по једну топарницу кавернираног топа, која је претећи овамо вребала, да би сејала смрт и несрећу у нашим редовима, ако би се лакомислено излагали очима осматрача. Ове фланкиране каверниране батерије, при чему је у свему око 70 до 80 требало узети у обзир, биле су уопште сматране за најопаснијег непријатеља, јер ништа тако јако не потреса трупе као осећај да су изложене фланкирајућој ватри непријатеља који се не може да досегне. При нападу требало је настати да се ове каверне неутралишу у критичном времену. У ту сврху требало је за сваку посебно одредити по један топ, почев са брдским топом па до тешког топа калебра 10 см, чији би једини задатак био да убацују своја зrna у поменуте каверне. Пробна гађања дала су добре резултате. Од 5 до 10 избачених зrna добијала су се увек 2 до 3 поготка у топарницу, док су остала зrna ударала у стену непосредно око топарнице. Могло се веровати да ови кавернирани топови неће моћи нанети неку велику штету, али само под претпоставком, да се сви топови за противдејство благовремено поставе на своја борна места и изведу припрему за тачно гађање.

При повратку у Крањску Гору затекао сам свог начелника штаба, који се вратио са отсуства. Кад сам му изложио задатак и план, он је у духу мирнодопског васпитања, а у границама своје дужности, изнео своје сумње у погледу моје намере да извршим пробој у долини. Пошто се нисам дао разуверити, већ показао чврсту вољу да непокољебиво остајем при свом плану, он се покорио и као одличан генерал-штабни официр био ваљан сарадник.

Сад сам могао да разрадим свој план у свима појединостима и да упознам своја три дивизијара са њиховим задатком. План је био овакав:

Непријатељску артилерију требало је неутралисати бојним отровима, а каверне да се учине безопасним помоћу топова нарочито одређених за то.

Главни удар имала је да изведе 22 дивизија стрелаца између места Бовеца и стеновитих падина Ромбона. Притом су бацачи мина имали да туку први италијански положај, а тешка артилерија једновремено други и трећи. Најтежа артилерија требало је да држи под ватром Жагу и долину Соче низводно од Жаге, тако да се у позадини створи неред и паралишу везе које из позадине воде унапред.

22 дивизија стрелаца имала је да употреби три пука распоређена један позади другог који су, узајамно се смењујући, требало да одржавају напад у непрекидном току. Позади њих је имала да наступа једна засебна група, састављена од једног батаљона царских ловаца и једног батаљона царских стрелаца, са задатком да се одмах по овлађивању Жагом попне на гребен Стола и освоји га.

Из ове групе требало је да наступа шест батаљона Едлвајс дивизије са задатком да по доласку у Жагу надиру ка Резиути у долини Феле, ради заштите армиског бока и да би из позадине напали Италијане који су стајали према 10 армији.

Леви бок на правцу главног напада требало је да се штити дејством бојних отрова на италијанске положаје који су били јужно од Бовеца.

Четири батаљона Едлвајс дивизије требало је да нападају на Ромбон и да заузму 2000 м. високу шкрбину на Превали. 10 априла имала је у исто време да напада од Рајблерског Језера преко Неве седла.

55 дивизија требало је да јужно од Бовецке котлине пробије непријатељски положај у пределу Вршића и гребена Врата и да напада на гребен Стола преко Кобарида.

Све три дивизије требало је затим да надиру према просторији Тарченто-Њемона, dakле у равници.

Напад је требало извести енергично и брзо, тако да Италијани не добију ни времена ни могућности да се ма где уреде за нови отпор. Оваквом вољом требало је запојити све трупе.

Овај план је био припремљен да се достави армиској команди управо у моменту када је командант армије дошао у Крањску Гору. Њему сам изложио свој план. После тога смо изишли на положаје да би разгледали земљиште. Огроман видик и објашњење о протезању

ЛУДЕНДОРФ

положаја учинили су видан утисак на команданта армије. Показујући на удаљени Стол, рекао је: „То је, дакле, Стол и ви хоћете тамо горе?“ У тренутку кад смо се спремали да напустимо осматрачницу, рекао ми је командант армије: „Ви сте много предузели, Екселенцијо, желим да успете.“

Сад је почела тешка борба око средстава потребних за напад.

Пре свега требало је артилерије. Врховна команда не само што није била начисто каква ће артилерија бити потребна, већ ни мене није питала одмах приликом мог одређивања за команданта, каква ће ми артилерија требати. Кад сам најзад, поставши нестрпљив, сам поставио захтев, одговорено ми је, да најпре треба да се снабде 14 армија, па ће тек потом доћи ред на мене. Тек 30 септембра дошао је у Крањску Гору заменик начелника Главног генералштаба да проучи питање око додељивања артилерије. Из разговора с њим увидео сам да Врховна команда простио није утврдила које артилериске јединице и каквог састава треба да ми се даду, већ да је формално водила преговоре око добављања најпотребније артилерије с других фронтова. Отуда је дошло до тога, да је артилерија доцкан, и већином доцкан, стигла и да остали фронтови нису дали најбољу артилерију каква је била потребна за отсудни напад, већ су дали престареле топове, а дотичне трупе упутили у високе планине у летњем платненом оделу, јер више није било времена да се оне боље опреме. Оне су, у неподесном оделу, имале да пређу планинске превоје који су већ били под снегом и да станују на њима.

На железницама није било таквог реда који би једини био у стању да осигура глатко отправљање оваквих прегруписавања у маси. Тако смо, при трагању за загубљеном артилеријом, нашли једну тешку батерију, која је већ неколико дана стајала у Амштетен-у, а да није могла да издејствује даље превожење. Друга једна тешка батерија стајала је три дана на железничкој станици у Марибору. Благодарећи само пожртвованом раду корпусног штаба успело се да се, за нужду, савладају све тешкоће. Највећу бригу задавала нам је муниција. 22 октобра требало је да отпочне напад, а 15 октобра смо добили обавештење, да ће бојна отровна муниција тек 17 бити послата из Будимпеште. Међутим је ову муницију по њеном пристизању требало транспортовати још 30 км преко терена и преко једног 1600 м. високог планинског превоја, па тек потом да стигне на одређено место, тј.

на батеријске положаје који су се већином налазили високо изнад долина. У овом времену припреме наши живци су били страшно раздражени и напети. Још и сада помишљам с дивљењем на свој штаб који је, из дана у дан, радио од 7 часова ујутро до касно у ноћ да би ипак савладао све послове око припреме корпуса за напад. Али је због нецелисног извођења припрема почетак напада морао бити одложен за два дана, тј. за 24 октобар, јер батерије и муниција нису могли благовремено да се доведу на положаје. Треба имати на уму, да се највећи део муниције морао носити узбрдо помоћу људи и товарне стоке и да се преношење могло вршити већином само ноћу. Једна батерија топова 10 см., која је имала да дејствује на неколико кавернираних топова, стигла је на свој положај тек 23 увече, дакле у ноћи уочи почетка напада. О извршењу припрема за тачно гађање ове батерије није могло бити ни говора. Срећа што је рђаво време, на дан почетка напада, створило невидљивост која је била таква да италијанске каверне већ и због ње не би могле дејствовати.

Много бриге и јада задавао нам је недолазак авијације. Важни извиђачки задаци чекали су на долазак ваздухопловаца. Немачки ваздухопловци били су већ у највећем јеку рада кад су наше хитне молбе за доделу авијације тек успеле да издејствују наређење за њен по-лазак. Кад је авијација најзад била на лицу места, није се могло летећи, јер је управо настало рђаво време због кога је видљивост била недовољна и које је трајало све до почетка напада.

Важност, која је придавана мојој групи испољила се у томе, што ми је, благодарећи заузимању команде 14 армије, била додељена једна немачка ловачка дивизија јачине само седам батаљона. Претставка, коју сам поднео Команди југозападног фронта, да се по-зади десног крила држи једна од резервних дивизија, није била усвојена. Снаге су, на жалост, биле превише згушњаване улево.

Команда 14 армије је прихватила идеју беспрекидног надирања као и продирања кроз долину и на мајсторски начин, који је био својствен само немачком генералштабу, заоденула је у речи.

Према овој идеји требало је да свеже групе 14 армије „нападајући непрекидно дању и ноћу“ достигну извесну линију која је била далеко напред, док је мојој групи нарочито наређено да стигне до Брегиња. Али пошто се непосредно јужно од Брегиња налазила дубоко усечена гудура Натизоне, предвидео сам да се ово наступање, које

се имало изводити без застоја и уз непрекидне ударе, продужи све до висова јужно од Натизоне.

12 немачку дивизију употребила је команда 14 армије у долини Соче према Кобариду. Услови за продирање кроз долину били су нарочито повољни за ову дивизију. Кратак удар кроз италијанске положаје доводио је ову дивизију у позадину италијанских положаја, који су у области Крна били истурени далеко према истоку. Положаји на гребену Коловрата западно од Соче изгледа да нису били поседнути. Додуше Италијани са њих нису могли да изразе неко корисно дејство у долину. Заузетем Кобарида освајао се и кључ италијанских положаја.

Да бих код трупа моје групе онемогућио неразумно јуришање до изнурености издао сам детаљну инструкцију којом сам прописивао начин наизменичног нападања појединих делова. Свима трупама била је скренута пажња на то, да неће бити могућно да им се дотура храна. На располагању имаће само ону храну, коју буду запленили при свом енергичном надирању.

Неколико дана пред почетак напада пребегла су Италијанима два словенска резервна официра код Толминског мостобрана и издала напад. Додуше, они су тада саопштили Италијанима да ће напад почети 22 октобра. Али су они ипак могли да открију многе појединости, на пр. да ће гађање бојним отровима почети у 2 часа изјутра, као и час одређен за почетак напада.

Поводом овога Италијани су појачали посаду свога фронта. Из добивених извештаја сазнalo се да је доведена једна цела дивизија на отсек код Бовеца. Поздравио сам то са задовољством. Уколико су Италијани више снага убацивали у прве линије, утолико је пробој у долини обећавао више успеха и утолико им је остајало мање резерви за поседање позадњих линија.

У току целог октобра владало је претежно рђаво време, које је пред 24 октобар постајало све непријатније. Киша, а на брдима снег и магла, бивали су све чешћи. Сви водени токови имали су врло високо водостање. На основи прикупљених података о утицају снега и магле на извођење напада, добивених по моме распису, команда армије се одлучила да изведе напад по сваком времену.

На дан 23 увече наше трупе су биле спремне за напад, и то:

Двадесет дивизија обеју Сочанских армија од мора до Ауца.

Осам дивизија 14 армије на мостобрану код Толмина.

Четири дивизије код Бовеца.

Четири дивизије држане су позади у резерви, али више према левом крилу.

Из јачине Сочанских армија и држања резерва позади ових армија види се, да брига за левим крилом није дозвољавала да се испољи раније изведена крупна одлука за уништење 3 италијанске армије. Међутим, да је била донета оваква одлука она би оправдала не само јаче слабљење јужног дела сочанског фронта, већ, шта више, и извлачење 1 сочанске армије. Али, кад већ није било одлучности за такво енергично и смело решење, онда се бар могло задржати лево крило сочанске армије, јер би тиме биле уштећене многе потребне жртве у крви, које су подношене на овом делу фронта у првим неуспелим нападима.

Овде је, на жалост, недостајало садејство армије, јер се задовољавало са поделом на наступне зоне, и што блиско постављени циљ, тј. Чивидале, није дозвољавао неку нарочиту сарадњу.

23 октобра по подне отишао сам са најужим делом корпусног штаба на командно место које се налазило на великој висини. Идући томе месту видео сам у долини и на брдским путевима још велике количине артилериске муниције, бојних отровних и бризантних зрна што се више није могло да дотури батеријама.

24 октобра у 2 часа ујутро отпочело је гађање бојним отровима. Помало је падао снег. Италијански рефлектори бацали су своје аветињске светлосне спотове кроз слабу маглу. Они су грозничаво осветљавали у све стране да би пронашли основе за процену догађаја који су били на помolu. Пред јутро је време бивало све горе и напослетку је почела да лије киша као из кабла, праћена јаким ветром. На брдима је беснела снежна мећава.

Ускоро су из долине стигле добре, док су, напротив, са брда, као што се и очекивало, долазиле неповољне вести. На Ромбону је напад застao услед снежне мећаве, која је утицала и на дејство артилерије.

Требало је да се командант теши тиме, што ће његово време доћи тек онда када се буде успешно испољио напад у долини. 10 армија је нестрпљиво тражила обећано потпомагање артилеријом. Ту

помоћ још нисам могао дати. Због тога сам тражио од дотичне армијске команде да се и она енергично заложи јер, чим наше трупе буду избиле на Стол, Италијани ће напустити цео положај испред 10 армије. Команда 10 армије такође је правилно отпочела свој слаби напад према Невеа седлу који, истина, није успео, али је ипак скренуо пажњу Италијана на себе, који су ускоро потом, будући угрожени из позадине, напустили своје положаје на читавом пределу Феле. Такође се и лева планинска група налазила у тешкој ситуацији, због снежне мећаве и беспутног планинског земљишта. Она је додуше заузела прве италијанске положаје, али сасвим продрети није могла. Па и она је могла бити награђена успехом тек онда, када колоне у долини својим надирањем буду онемогућиле сваку одбрану положаја на висовима. Када се ово стварно и десило она је тада заробила читаве бригаде.

Од колона у долини, 12 пруска дивизија, која је имала најповољнији и најлакши пут, продрла је, још 24 увече, до Кобарида. 22 дивизија стрелаца заузела је 25 Жагу и одмах упутила два батаљона на Стол. Водећи жестоке борбе попеле су се ове трупе на Стол висок 1668 м., заузеле на јуриш пет узастопних утврђених линија на Столу и заробиле једног бригадира и пет хиљада људи.

Заузеће Стола у вези са освајањем Матајура, који је освојила једна немачка чета, претставља најбољи пример за правилно схватање значаја који игра мајсторија у историји ратова и у одушевљењу трупа.

Бадава сам тражио да ми се доделе бежичне станице, да бих за време операција у свако доба имао везу са најистакнутијим командним местима. Ми их нисмо добили, те смо стога остали без сваке везе, јер су све телеграфске линије, због невремена, постале неупотребљива у најкраћем времену. Зато се нису могли добијати извештаји ни од предњих делова нити је команда корпуса била у стању да доставља извештаје армиској команди нити у Марибор.

Немци су код свију својих дивизија имали бежичне станице те су стога увек могли да одржавају најнужнију везу.

Придајући погрешну важност висовима, команда 14 армије потпуно је нетачно ценила кад је 1641 м. високи Матајур увек означавала као кључ целог италијanskог положаја. На њега се попела и освојила га једна једина чета, непосредно после уласка 12 дивизије у Кобарид. Изгледа да ту није могло бити ни говора о некој жестокој борби.

Важност Матајура била је незнатна. Од каквог би значаја било оно нешто мало Италијана који би, можда, седели горе високо на брдима док би 12 дивизија, а позади ње једна друга и једна трећа дивизија, продирале доле у долини према Чивидалу? Баш од никаквог! Међутим су Немци извештавали цео свет, да су „високи Матајур, који је претстављао кључ италијанског положаја заузели на јуриш један потпоручник са једном четом. О томе, да је у исто време заузет на јуриш још виши широки гребен Стола, на коме је била заробљена једна бригада, свет није ништа чуо, зато што ми нисмо умели нити смо имали средстава да се појављујемо на сцени.

Моје тврђење о беззначајности тешко приступачних великих висова потврдиће идућа излагања. Док су наше стрељачке и ловачке јединице већ биле прешле Стол и продужиле наступање преко Натизоне, док су Едлајс дивизија, а позади ње немачки ловци, већ нађирали у правцу Резиута, и док су се на друму преко Бовеца низале у наступном покрету наша артилерија и коморе, дотле је италијанска артилерија још увек гађала на Бовец са Превалске Шкрбине. То никако није спречавало наше наступање. Шчепана са четири наша батаљона, а у позадини угрожена једним батаљоном, који се од Бовеца пењао на Превалску Шкрибину, италијанска посада Ромбона могла је само беспомоћно да посматра како се уништавају њени другови у долини. Њих је, углавном, задесила иста судбина, јер се предalo неких 3 до 4000 људи.

Рђаво време, киша која је лила и веома набујале реке у вези са рушењима мостова и путева, која су изводили Италијани, утицали су на наше наступање у толикој мери, да је оно претстављало огроман напор коме нема примера. Да би се тај напор могao оценити изложиће се укратко начин на који се команда корпуса кретала за трупама.

Кад су биле покидане све везе, а сви путеви постали неупотребљиви, одлучио сам се да са најужим штабом пешке одем напред ка следећем командном месту у Шерпенци, које је још раније било припремљено. На обема обалама Соче запречавала је пут по једна негазна бујица. Из карте се видело да на јужној обали Соче има мост преко бујице, али усред Италијанског првог положаја. Могло се претпостављати да је тај мост још постојао. Стога смо избрали тај пут. У киши, која је лила, ишли смо напред газећи кроз бујице и, пошто

је мост био заиста употребљив, стигли смо у Шерпенцу кроз потпуно порушено село Чезочу. Пошто смо кренули после три часа по подне, стигли смо тамо тек у мрак. Испред моста на Сочи код Шерпенце пут је био запречен земљаним усовом. Прешли смо преко њега без неизгода и стигли у Шерпенцу тек касно увече, потпуно мокри. Собом смо носили само оно што смо имали на себи. У једном италијанском магацину снабдели смо се сувом преобуком, ципелама и добрым шињелима. Фине платнене обојке употребили смо као марамице и пешкире. Овако опремљени путовали смо идућег дана преко Чивидала у Тарченто, јер је непосредни пут преко Брегиња био непролазан. Кроз долину Натизоне споро смо путовали, јер је пут био заузет артилеријом, трупама и комором. Најзад је колона скренула преко једног моста. Пошто се видело из карте да нешто јужније постоји други један мост, ми смо брзо продужили даље путовање. Наједном је ауто скренуо на мост и ја сам непосредно испод себе гледао у 20 до 30 м. дубоку клисуру Натизоне. Половина моста по дужини била је порушена, а ауто је возио левом страном која је још била читава. То није био нимало пријатан тренутак.

Приближавајући се Тарченту, а пред мостом преко торенте Торе, нашли смо на трупе мога корпуса. 30 ујутро био је подигнут први мост. Тарченто је био опљачкан. Становници су причали, да су их плашили италијански војници уверавајући их да ћемо сав живља поубијати бојним отровима. Кад су на то грађани у бекству напустили варош — затечен је ручак остављен на постављеним столовима — пљачкање су вршили најпре италијански војници, а потом и становници који су ту остали.

Два батаљона су већ била у продирању ка Тальаменту. Ускоро сам, на жалост, чуо, да се немачка група која је наступала лево од мене, померала удесно и ушла у зону мога наступања, уместо да је скренула ка југу и испољила свој утицај према трећој армији која је још била интактна. Неко захођење с моје стране није било више могућно пра-дузети, пошто је мој корпус имао најтежи пут и заостао у односу на Немце, који су скоро без отпора наступали долином.

Сад су наши предњи делови хитали ка Тальаменту да би нам мостови неоштећени пали у руке. Немање коњице, бициклиста или аутомобилских јединица веома се тешко осећало. Упркос свему хитању пешадије наилазили смо северно од Кодроипа увек само на порушене мостове.

Уто се даље на југу указао један срећан стицај који је, на жалост, остао неискоришћен због личних разлога. Ниже изложено дознао сам од немачких генералштабних официра, уколико се тиче Немаца, а уколико се тиче аустро-угарских дивизија, од њиховог комandanта, дивизиског генерала Лудвига Гојгингера.¹

Кад су Немци наступали преко Удина они су тамо наилазили још само на олунице италијанске 2 армије која је бежала и више није давала јак отпор. Друга сочанска армија која се јужно наслањала заостала је у тешком брдовитом земљишту кроз које је морала пролазити. Природно је, да при оваквом стању ствари команда 14 армије није могла да поштује бесмислене одредбе о кретању у унапред одређеним зонама наступања. Стога је њена лева колона продрла преко јужне границе армиске зоне наступања према Кодроипу. Армиска команда се тада решила да изврши захођење на лево својим левим крилом да би продрла у позадину 3 армије војводе од Аосте, која се још прилично далеко борила на истоку. Команда групе армија Боројевића била би на то пристала само под условом, ако би јој биле потчињене све немачке трупе које би ушле у зону дејства Сочанске армије. — Команда 14 армије није хтела ово да прихвати. Морам рећи да целу ствар нисам могао разумети нити је разумем. Ђавола бих ја питao у оваквој ситуацији за мишљење команде групе армија, која је била далеко позади, већ бих наређивао и радио по сопственој увиђавности и на своју одговорност.

Ипак нам је срећа била наклоњена. Деснокрилна група друге сочанске армије састојала се из двеју дивизија. Команда групе заостала

¹ Даља излагања у овој књизи о овим догађајима изазвала су низ чланака, објављених у војним часописима. Уколико је у њима указано да су моја тврђења нетачна, превидело се да су моја приказивања дата на основи података добивених од важних личности које су били непосредни учесници. Због тога не налазим разлога, да ово приказивање изменим према наведеним чланцима, јер оно, као описивање учесника дато непосредно после догађаја, увек остаје у важности. У суштини оно баш и јесте исправно. Сви доцнији покушаји оправдавања односе се само на појединости. Дух, који је годинама гајио комandanт сочанске армије испољио је своје кобно дејство у овом времену акције и решавања. Тај дух ми је био познат и ја сам стога, чувши излагања немачких генералштабних официра и дивизиског генерала Гојгингера, био одмах начисто о томе, где треба да се траже главни узроци наведеним појавама.

је далеко позади; старији дивизијар, дивизиски генерал Лудвиг Гојгингер, командовао је овом групом, која је, одгурнута од стране Немаца од главног друма ка Кодроипу, скренула даље према југу. Њеној претходници је успело да спасе мост на Таљаменту код Мадризија који је био у пламену. Командант групе је знао да се 3 италијанска армија још бори на истоку. Он се одлучио да идућег дана заузме положаје на западној обали Таљамента код Мадризија и Латизана и на тај начин Италијанима пресече отступницу преко мостова. У овом би случају 3 италијанска армија била заробљена. Иако врховно војство није никад имало тако просту и стога велику идеју, ипак нам ју је срећа по други пут бацила у крило. И по други пут је требало да она пропадне због личних прохтева истог високог комandanта. Увече је дошао један генералштабни официр из команде групе армија и донео дивизиском генералу Гојгингеру маршалово наређење према коме је имао да са читавом групом одмах одмаршује у Кодроипо, које је место било додељено групи. На примедбу дивизиског генерала Гојгингера, да се Немци већ налазе у Кодроипу, генералштабни официр је рекао, да и за тај случај важи изричito наређење маршалово. Понављам, рекао је, да група безусловно мора одмаршовати у Кодроипо. Какав је кобни утицај имао овај маршал на своје потчињене, може се закључити по томе, што је способни генерал заиста напустио своју намеру да иде у Латизану, те је одмаршевao у Кодроипо, где је наишao на Немце.

Дуго времена после тога чуо сам, а то је потврдила и једна неутрална крунисана глава, да није само војвода од Аосте био један читав дан у опасности да буде заробљен, већ и италијански краљ заједно са италијанском Врховном командом. Ето такав случај је био тада.

Према изложеном види се како се тешко осветило држање једног човека на челу једне групе армија, чије је недовољне способности за командовање армијом најзад у потпуности увидела и Врховна команда.

Да поновимо: Врховна команда познавала је и примењивала само стратегију у границама унапред одређених зона дејства; она при пројектовању операцијског плана није имала никакве оперативне идеје. Она је пропустила да једновремено изведе напад са Соче и из Тирола; она је пропустила да на Сочи изврши скретање на лево.

Упркос томе, срећа нам је два пута пружила могућност да постигнемо поражавајући успех. Те могућности је осујетио дух, који је био однегован у сочанској армији.

Најзад смо стајали на целом Таљаменту пред порушеним мостовима. Команданти и трупе свуда су се трудили да пређу разбеснелу торенту. Почев од 31. октобра била је корпусна команда у Мајану.

Код Сан Данијела гледали смо страховите трагове безглавог повлачења. Путеви и улице били су потпуно закрчени коморским возовима. Товари опљачканих кола лежали су разбацини по пољима. Драгоцен материјал био је тиме изложен пропадању. Нисмо имали ни времена ни средстава да спасемо те драгоцености.

Све трупе су покушавале да прегазе реку која се поделила у многе рукаве. При сваком покушају да се прегази река, наше трупе су увек успевале да пређу многе њене рукаве, али нису могле да прегазе брзи и дубоки главни рукав. Стога су увек, при сваком таквом покушају, извештавале да нису успеле. Уто је дошао немачки официр за везу извештавајући с висине и тријумфујући, да су два немачка батаљона препливала реку код Шпилимберга те да покушамо да ли би и ми то исто могли учинити. Саслушавши његов извештај одговорио сам да одајем сваку част том пливачком подвигу, али моји Босанци који су напред код Таљамента нису никада имали прилике да уче пливати. Доцније се утврдило, да Немци нису ништа више постигли него наши, који су о томе вазда скромно извештавали: покушај није успео.

1 новембра дошао је к мени немачки официр за везу и по налогу армиске команде захтевао да ноћу, уочи 2 новембра, безусловно пређемо преко реке. Ако само са мојим трупама то не бих могао постићи онда могу да употребим и немачку дивизију ловаца. Пошто је ова дивизија и иначе стајала под мојом командом и ја стога с њом могао располагати без овлашћења армиске команде, било је јасно, да се овим хтело дати на знање: „Ми ћemo већ умети, ако ви не можете“. Услед тога што ловце нисам могао напред да употребим и будући убеђен да они ни за длаку неће нешто више постићи, наредио сам да дотична дивизија пређе Таљаменто код једног порушеног моста, који се налазио много узводније. Требало јој је дати прилику да покаже шта може. Официр за везу лично је отишао дивизији и бодрио је на највећа напрезања. Међутим одмах ћу рећи: узалудно. Чак и немачка ваљаност није ништа помогла код ове реке.

Али док су се немачки ловци узалудно напрезали, наши су Босанци прешли преко реке код железничког моста код Корнина.

2 новембра ујутру био сам напред код порушеног железничког моста код Корнина и видео, да само преко овог моста, чија је порушена решеткаста ограда лежала између стубова, води једини пут и да би сви покушаји да се река прегази били узалудни.

Одмах сам отишао команданту 55 дивизије, наредио да се заузме мост, продискутовао начин извршења у свима појединостима и такође утврдио, да прелаз треба извршити 2 новембра у 6 часова увече.

Око 9 часова увече прешло се преко моста и ми смо 3 новембра до сванућа били неприкосновени господари десне обале реке.

У међувремену десио се овај, помена вредан, случај. Кад се дошло да смо ми прешли преко Таљамента код железничког моста код Корнина, дошао је немачки официр за везу и саопштио, да су у исто време две немачке чете прешли преко моста код Пинцана, што се доцније показало као нетачно.

Ц. и к. 55 пешадиска дивизија извојевала је само својом снагом прелаз преко Таљамента. Њен прелаз и њено проријање ка Травицију принудило је Италијане, да напусте целу линију Таљамента, после чега су и остale групе могле да пређу реку.

4 новембра стигао је један немачки батаљон до нашег моста, где је ужурбано рађено на успостављању железничке пруге, и молио ме у име немачке групе генерала пешадије фон Штајна, да одобрим батаљону да пређе преко моста, како би могао да осигурува радове на оправци моста код Пинцана. Међутим та је просторија била потпуно заштићена нашим трупама. Батаљон је тежио за неким другим циљевима.

Батаљону сам ипак одобрио да пређе преко моста. Он је био прва немачка јединица која је ступила на западну обалу Таљамента. Немачки извештај о стању на фронту није помињао наш успех. Аустро-угарски пак донео га је у нејасној обради.¹

¹ Преко моста код Корнина прешло се другог новембра увече. Извештај о томе послат је команди 14 армије још исте ноћи.

Тек 6 новембра извештавале су о томе бечке новине, и то овако:

„Извештај немачког генералштаба од 5 новембра.

Немачке и аустро-угарске дивизије овладале су прелазима на средњем току Таљамента и налазе се у даљем напредовању.

Овакве ситничаве суревњивости, које савезнику нису признавале и које су затајивале часно заслужени успех, нису доликовале немачкој војсци која је исувише обиловала славом и успесима. Оне су створиле много зле крви и веома шкодиле угледу Немаца. Баш потпуно, искрено и увиђавно истицање заслуга сваког савезника служило би више на част и корист немачкој војсци. И поред тога она би и даље остала најспособнија међу најспособнијима.

Заузете моста на Тальаменту било је јуначко дело Босанаца, услед кога нам је пала у руке читава просторија до Пијаве. Све што је потом следовало претстављало је само искоришћавање наведеног дела. Ово дело доказује, да су и наше словенске трупе способне за изванредне подвиге, ако се правилно употребе и ако њима командују добри официри. Таквих официра, на жалост, врло често није било. Добре особине трупе могу да дођу до изражавања само у случају, ако командовање уме да их разбуди и искористи. Командовање које је оскудно у идејама и које нема способности за расуђивање, пропустиће да и са најбољим трупама искористи најлепше прилике за велика дела.

Улога командовања и њен значај за успех често се не признаје и погрешно процењује, чак и у стручним круговима. Дакако, кад је у питању неки очигледан неуспех, онда се опште говори: криво је рђаво командовање. Али кад треба да се забележи неки леп и велик успех,

Од италијанских бригада, које су ту биле потучене, заробљено је 6000 људи и известан број топова.

Први генерал-квартирмајстор **Лудендорф**.

„Извештај аустро-угарског генералштаба од 5 новембра.

На Тальаменту су опет отпочеле борбе. Аустро-угарске и немачке дивизије овладале су прелазима на средњем току и напредују под борбом. Дивизији генерала Феликса принца Шварценберга, која се од прекјуче у подне налази на западној обали реке, припада нарочита заслуга за постигнути успех у нападу који је извојевала својим брзим и енергичним радом. Непријатељ је изгубио око 6000 заробљеника и известан број топова.

Начелник Главног генералштаба.

Ово излагање не одговара стварности. Само је дивизија Шварценберга „извојевала“ прелаз, због чега су Италијани напустили целу линију Тальамента, тако да се сад свуда могло прелазити без непријатељског противдејства.

Ова вест је могла да се објави још 3 новембра.

онда се скоро увек вели, да су сјајне трупе извојевале победу, док се признање командовању само узгред помиње. Овај однос одговара чистој и одвратној одбрани само у случају када више командовање не намерава да помоћу благовремених и смишљених сопствених радњи, тј. помоћу смишљених противнапада претвори успех одbrane — дакле успех трупа — у успех дела — дакле у успех командовања. Код свих осталих борбених радњи добро командовање је најбитнији услов за успех. Командовање је духовне природе, тј. глава, а трупа је оруђе, то је нешто материјално, тј. рука. Рђаво или, такође, само мање способно командовање, у односу на боље командовање, у стању је чак да и са најбољим трупама претрпи неуспех. Командовање које је без духа, оскудно у идејама и несмишљено, слабујаво и неспособно за расуђивање, учиниће и најбољу трупу све слабијом и слабијом услед непрекидних неуспеха све док она не изгуби своју унутрашњу чврстину. Насупрот томе ће добро и мудро, смишљено и енергично командовање, које иде од успеха ка успеху, начинити постепено чак и од најгоре трупе најбоље оруђе.

Према томе, командовање је од пресудне важности по успеху или неуспеху. Стога одрицање удела командовању у неком великом делу претставља увек доказ незнაња и несхватљања у војничком погледу.

Ово исто важи и за политику с обзиром на суштину, при чему партије за унутрашњу политику претстављају трупе.

5 новембра дошао је цар да ми изрази своје задовољство на постигнутом успеху. Додуше, додао је: „ви сте за то имали најбоље трупе“!

Наше колоне су и даље надирале у италијанску равницу. Па и западно од Тальамента штетно се осећао недостатак коњице и бициклистичких батољона. Моја група је имала да пређе најдаљи и најтежки пут у подножју планина, и то на делу, где су многобројне торенте и притом с дубоким долинама, које су личиле на клисуре, сачињавајући препреку. При свем том мени се, на жалост, наређивало да упутим трупе у планину. То сам увек сматрао за рђав почетак. Требало је брзо продирати у долину да би се препречили сви путеви који су долазили са планина и да се тако, на крају, отсеку и заробе све трупне масе које би одатле силазиле. Овако сам морао одмах да упутим у планине најпре немачку дивизију ловаца, затим 22 дивизију стрелаца и, најзад, после заузета Виторија, да с читавом групом

одем у котлину Белуна. Ова мера имала је за последицу непотребне велике губитке при освајању јаких планинских положаја и прекомерна бесциљна замарања трупа. Пошто су сви мостови на Пијави били потрушени, морали смо 12 код Наве да тек по цену великих напора створимо прелаз преко, километрима широког, шљунчаног речног корита. Наши сапери су до груди газили воду хладну као лед да би, упркос јакој струји, исправно поставили ногаре за мост. Мост је био готов 12 новембра увече. 13 новембра стигли смо у Фелтре. Кад је корпусна команда улазила у Фелтре, наше су трупе тек имале да под борбом освајају брда која су се налазила јужно од вароши. Са начелником штаба одвезао сам се одмах даље у Фонцасо да бих се обавестио како се тамо остварује веза са трупама које се спуштају из Тирола. У Фонцасу смо заиста нашли на поједине војнике једног планинског батаљона, који је припадао 9 планинској бригади, и који су намеравали да иду за својим батаљоном на висораван Сете Комуни. Доцније сам чуо, да је велика љубав маршала Конрада коју је гајио према висоравнима налагала, да се све снаге са Фазанер Алпи свку на ове висоравни. Оне тамо нису биле ни од какве користи. Међутим, Италијани су били у могућности да се из Примера повуку потпуно безбедно и неузнемирано и да се утврде на Грапи.

Напад у пределу Сете Комуни, који је поред свих осталих незгода био извођен још и са превише слабим снагама, није имао никаквог успеха, утолико пре што је пропуштен да се употребе и отсечне посаде за надирање позади предњих трупа, које је могло донети значајне користи. У сваком случају, врховно командовање је погрешило што у Тиролу није имало неколико дивизија, које су евентуално могле да се узму из Сочанске армије. Међутим друга једна погрешка састојала се у томе, што у тежњи за слабијим нападом нису биле употребљене посадне трупе ради надирања за предњим трупама. Слаба 9 планинска бригада, која је са Соче била такође пребачена на висораван, није могла да моћним накнадним нападом прихуди Италијане на хитно повлачење и да их спречи у уредном посеђању области Грапе. Дотле, док су моје трупе после напорних маршева тамо стигле, Италијани су се већ били угнездили на тешко приступачним брдима.

Из ових разлога, а ради даљег поступка, поново сам дао упуства мојим дивизијарима за извођење пробоја долинама Пијаве и Бренте.

Прилике су овде, у односу на оне код Бовеца, биле утолико друкчије, што су обе долине биле уске, а Брента чак текла још и кроз стено-виту клисуру. Због тога је пробој изгледао још рискантнији, ма да то уствари не би ни био. Дивизијари нису могли да се одлуче на безобзиран пробој долином. Они су изгубили у времену, па стога и у могућности да постигну брз успех.

Додуше, нама су у долини Бренте недостајала нарочита борбена средства као: бацачи мина и бојна отровна зрна. Немци нису хтели да нам уступе своје бацаче мина, а бојна отровна муниција није могла да се добије ни из Тирола и поред честих тражења.

Пошто се никако није могло напред, отишао сам 16 по подне у долину Пијаве. Ту се опет хтело да напада најпре на околне висове, јер је наступање у долини изгледало превише опасно. Трудио сам се да објасним дивизијару, да ствар није тако страшна, јер ће Италијани у најбољем случају моћи одозго да гађају само за краће време, а ако би импало на ум да се спусте доле, онда ће бити доволно да се држи у резерви пола батаљона који би их дочекао и заробио. Наредио сам на лицу места да се предузме пробој у долини с циљем да се заузме Кверо и да се још у току ноћи изврше припреме за напад на Монте Томбу.

Припреме су се биле, на жалост, отегле, тако да је напад на Кверо отпочет тек у ноћи. Дивизија ловаца није поступала по издатим наређењима, већ је била размештена на становиšту. Кад је 17 ујутро хтела да прође кроз Кверо, дочекана је тако јаком тешком ватром, да је покушај морао бити одложен. Тек ноћу, уочи 18, дивизија ловаца је успела да прође. Била су изгубљена 24 часа. Напад на крајње тешку и стрму Томбу није више могао да успе. Италијани су имали превише времена да се неузнемиравано утврде.

У венецијанској равници згомилавале су се на Пијави колоне 14 и Сочанске армије. Оне нису могле да пређу преко реке. Стога ми је било наређено да кроз област Грапе безусловно продрем у долину. Али, пошто је било пропуштено да се благовремено изврши пробој кроз долине, то сад другог излаза није било но да се напада на брдима с циљем да се освоји Грапа. Као год што је у планинама свака акција несигурна, тако је био врло несигуран и успех овог напада; он је пре свега зависио од непријатеља. Један енергичан официр, једно мало, способно одељење могли би да осујете успех. Уосталом, ма

какав напад се изводио био би страховито заморан, изнуравао би снагу и наносио велике губитке, пошто је пешадија сама морала да подноси сву тежину борбе, а сваки успех који би нас одводио даље у планину отежавао би збрињавање и исхрану трупа. Али се ипак морало покушати, јер се можда могло успети с обзиром на то, што је непријатељ већ био потресен.

Армиској команди, која је била у Виторију, скренуо сам пажњу на то, да не би требало дозволити да нападају само моје трупе, јер ће иначе Италијани бити у стању да често смењују своје трупе, и да ће тада сви моји напори бити узалудни. Најлакши напад преко Пијаве може се извести на њеном доњем току, где река протиче у затвореном кориту као обична равничарска река и где би прелаз у свако доба требало да буде могућан. Али армиска команда вероватно није могла продрети са овим захтевом, јер по њему није било ништа урађено. Оставили су ме да сам самцат изводим све своје нападе, тако да је поред мојих трупа постепено продефиловала читава италијанска војска. Доцније сам сазнао за разлог. Командант 1 Сочанске армије, који је правилно ценио ситуацију у венецијанској равници, хтео је да узме собом мостови материјал. Кад је за то чуо командант групе армија наредио је да се остави мостови материјал, а да се узме само артилерија. Дакако да је стога, пред реком на којој није било мостова, била стала не само запрегнута артилерија, већ и читава армија.

Први напади довели су наше трупе непосредно пред Грапу, који је био најдоминантнији вис целокупног планинског масива. Решење је требало постићи помоћу једног јединствено вођеног напада.

Прилике за напад биле су крајње неповољне. Са наше стране није изводио на брдо ниједан пут који би био употребљив за колски саобраћај. Постојале су само рђаве стазе, које су биле неподесне чак и за пешаке. Италијани су, напротив, располагали са више путева. Стога су они своје трупе могли лако да померају и обилато снабдевају. Пошто добри путеви претстављају услов за далекосежне офанзивне покrete, одмах сам наредио да се почне са израдом једног аутомобилског пута, да би се доцније могао везати са италијанском мрежом путева. Даље је требало да се почне са подизањем жичаних железница. Све молбе да се додели потребна радна снага, биле су узалудне. Људи нису били у стању да прикупе радну снагу на месту

ВИЉЕМ II

где се очекивало решење, као што нису били у стању да пре почетка сфанзиве прикупе артилерију на пресудном месту. Пут није био никад готов. Па и поред тога, и без обзира на наређење, морао сам бе-зусловно нападати. Стојати просто на месту, бар на мом десном крилу, било је немогућно.

Морали смо отићи напред на висораван Монте Асолона, да би заштитили Примолански теснац којим је вршено наше снабдевање. Натраг нисмо могли, јер би иначе одмах изгубили сваку могућност за снабдевање, пошто су Италијани могли да спрече наш саобраћај који је вршен преко Примолана—Арсије. Остати на месту нисмо могли, јер смо се налазили на падинама у немогућном положају.

Један врло способан командант корпуса жалио се на тешку судбину својих трупа. Такво стање, рекао сам, задаје и мени самом највећу бригу и бол, али нисам у стању да нађем неки други излаз сем да се напада. Пошто је он и даље кукао, тражио сам од њега, да учини одређен предлог о томе, на коју би линију требало да повучемо наш фронт. Он није могао ништа предложити. Добар трупни командант не сме увек да слуша само глас свога срца; разум и срце треба заједнички да раде да би се трупа добро водила. Ако само једно од њих дође до изражaja може бити рђавог одјека; трупа може да трпи и због много „срца“, јер се она тада често узалудно жртује. Случај препричан на страни 204 претставља добар доказ у прилог овој истини.

25 новембра дошао је цар у Фелтре. Начелник Главног генералштаба тражио је да му изложим своје мишљење о условима за напад у области Грапе и уопште о томе шта би требало даље радити.

О исходу борби у планини, рекао сам, да се не може ништа унапред рећи, јер то јако зависи од појединачних борби, али да се надам да ћу имати успеха. Само би требало да и сочанске армије нападају, како Италијани не би били у могућности да против мене употребе сву своју снагу. Држим да би се на доњем току Пијаве могао успешно извести прелаз преко реке па стога и напад.

Што се тиче даљег рада, био сам мишљења, да напад против Италије треба неминовно продолжити, и то што даље западно, са циљем, да се цела италијанска војска зарobi у венецијанском џаку, који је већ иначе постао врло кратак. У ту сврху требало би извршити напад с обе стране Гарда Језера, дакле у долини Адице и у Јудикари-

јама. Јемчим, да ће овакав напад успети исто онако потпуно као и онај код Бовеца.

Затим сам указао и на потребу, да се снабдевање групе у области Фелтреа више не изводи преко Примолана, већ северно преко Белуна, јер група треба да има своју природну комуникацију.

Начелник Главног генералштаба рекао ми је да ће се и цар распитати о томе шта би требало убудуће радити, и да сам дужан да га о свему обавестим. Ово се заиста и дододило. С очигледним огорчењем и жаљењем, цар је говорио: „Дабоме, то би опет захтевало припреме од неколико месеци, а пошто смо и иначе сувише отишли напред, наше железнице не би више биле у стању да то постигну. Наша је намера била да дођемо само до Тальамента“. На ово сам одговорио: „Разуме се да би напад требало темељно припремити, али би са тиме требало одмах отпочети. До половине или краја месеца јануара могло би се све свршити, тако да се одмах пређе у напад. Ако напад буде добро заснован, ја јемчим за његов потпун успех. Рат се може привести крају само ако се ради.“

Зар се још треба чудити што смо пропали, кад је Врховни командант дозвољавао да на његове најважније одлуке утичу чињенице споредног значаја? Наведена конферисања нису имала никаквог одјека.

У припремама напада у области Грапе било је најтеже обезбедити потребну артилериску муницију. Довлачење ове муниције могло се постићи само по цену огромних напора.

Најзад сам био у стању да 10 децембар предвидим као дан почетка напада. Напад са североистока требало је да изводе две немачке дивизије, а са северозапада ц. и к. трупе у правцу области Асолоне.

Команда 14 армије је захтевала, да немачке трупе, одређене за напад, буду доведене на положаје највише 48 часова пре почетка напада. Пошто је то време било врло кратко за упознавање трупа са тешким земљиштем, а узимајући у обзир и намеравану штедњу трупе, било је предвиђено да се смена обави што раније, тако да би Немци имали два и по дана времена да се припреме. Изгледало је да ово немачким трупама није ишло у рачун. Команда 14 армије захтевала је да се тачно поступи по наређењу, тако да би Немци требало да дођу на положаје највише 48 часова пре почетка напада.

Напад наших трупа имао је лепе успехе. Положаји на висовима били су заузети и одржани. Немци, упркос обилној артилериској припреми, нису могли никако да отпочну напад. Разлог томе требало је, вероватно, тражити у недовољном познавању просторије за напад од стране команде и трупа. Према томе, осветила се сувише велика штедња трупа.

На високим и негостољубивим положајима, на којима није било смештајних могућности, наше трупе су јако трпеле од временских непогода. Сви напори команде групе да се те незгоде отклоне, били су безуспешни. Изгледа немогућно, али је ипак тачно, да је особље, које је тражено ради пројектовања и трасирања жичане железнице, дакле свега неколико лица, чије добављање није могло да ствара неке тешкоће, стигло тек четири недеље доцније. При тако пипавом уношењу разумевања за потребе трупа, морале су трупе ускоро непотребно да трпе.

Код нас уопште није било разумевања за брз и потпун рад. Радило се и управљало само из канцеларија. Пошто се због оваквог стања могло радити само на основи тражења низких органа, а како су то они ускоро осетили и стога тражили два пута више но што им је требало, створило се равномерно додељивање потреба свима трупама, тј. створила се шематичка подела свију средстава. Резерва никад није ни било те се хитне потребе нису никад могле брзо подмирити. Немамо ништа, говорило се слежући раменима. Најзад, после неколико недеља, успело се да се са других места добави особље и материјал, али касно и у недовољној мери. Но кад се указивало на немачки пример, на практичну немачку методу рада, човек је тада сматран за „теутомана“ и није био омиљен код оних на вишим положајима. Нарочито су мене сматрали за немачког штитоношу. Због тога сам имао да отрпим многу примедбу, па чак и из уста младог цара. И сад се сећам како ми је са задовољством било указивано на то, да се Лудендорф и Фалкенхајн такође не подносе, и да код славних Немаца има исто којечега што није добро.

Пошто је израда путева и жичане железнице претстављала основни услов за могућност даљег извођења напада, а како ова израда није могла да се крене с мртве тачке упркос најживљим захтевима, то се борба у области Грапе, као и свака борба у високим плани-

нама, претворила у рововску војну, у којој није могло доћи до решења.

Овим је опет био завршен један судбоносан период рата, који није био искоришћен и у коме су Централне силе стајале пред блиском могућношћу успеха. Били су, додуше, извојевани велики војнички успеси, који су задивљавали цео свет, али се ипак нисмо били приближили срећном решењу рата.

Већ сама одлука за офанзиву није произлазила из чврсте и јасне вођине воље која би ишла за тим да се помоћу уништења непријатеља приближимо завршетку рата. Не, офанзива је била само израз горке нужде и сазнања, које је најзад синуло, да су све битке на Сочи, у којима се само бранило, личиле на лагано самоубијање, и да се евентуална дванаеста битка не би могла више издржати с изгледима на успех. Ово сазнање побудило је аустро-угарско врховно командовање да се одрекне искључивог права на вођење рата с Италијанима и да затражи помоћ од немачке Врховне команде. Али и ту није била уочена ни згодна прилика ни потреба, да се доле, у Италији, рат што пре приведе крају. Постојала је само жеља да се помогне, али се, међутим, врховно командовање, а тиме и утврђивање операциског циља, препустило команди у Бадену.

Ова команда, којој су начела у погледу јединства између политике и рата била потпуно непозната и услед тога ударила потпуно погрешним путем да би направила крај рату и политичкој невољи монархије, није имала никакав други циљ но тај, да само протера Италијане са њихових положаја, из којих су предузимали своје добро припремљене нападе, и да их потисне до ивице равнице, а ако би добро ишло, и до Тальамента. Притом је гајена још и нада да ће се тамо неузвемирањем моћи остати све до краја рата. Међутим се није схваћало да ће ово, у односу на позитивну вољу Италијана, претстављати само одлагање решења. Није се увиђало да се повољан исход мрском рату и политичкој невољи монархије, може постићи само помоћу одлучних дела и само помоћу уништења наследног непријатеља монархије. Тако исто се није схваћало да би уништење италијанске војске, не само бацило у заносно одушевљење све становништво монархије, већ да га такође довело још и до стања да се и даље нада и гладује, кад већ ц. к. вешта економска политика није обећавала неко побољшање у погледу исхране.

Чудновато да је немачка Врховна команда била равнодушна и у погледу овог операциског циља. Она није никако утицала на то, да се постави неки виши циљ.

Ето са овако ограниченим циљем била је припремљена и отпуштена офанзива. Недовољна воља за нападом и јачина тежње за одбраном огледала се такође још и у прекомерној јачини одбранбеног крила, тј. у јачини сочанских армија, као и у држању главног дела резерве позади наведеног крила. Немање једне велике идеје имало је за последицу да се потпуно заборавило на Јужни Тирол и на напад који је требало одатле повести у циљу уништавања.

Врховно командовање је на овај начин изгубило право на велики судбоносни успех.

Па ипак је судбина била наклоњена Централним силама. Она им је послала срећу. Али је и она била презрена.

Воља нашег трупног командовања, која је далеко премашала вољу врховног вођства, понела је трупе таквим успесима, да их је требало само уочити и само на прост начин прихватити, и велико решење било би постигнуто у потребном обиму.

У времену кад су новине објављивале свету о продирању Немаца ка Удинама, био је мој брат, који је као командант корпуса стајао под командом немачког генерала Бернардија, далеко на истоку и баш код њега. Они су разговарали о успесима наших трупа. Мој брат је рекао: „Вероватно је да ће снаге које наступају у правцу Удина скренути ка југу, десним крилом гурати низ Тальаменто и тако италијанима пресећи отступницу, тј. уништити их!“ Нато је генерал Бернарди одговорио: „Нешто друго не може се ни очекивати од вођства, јер се само на тај начин може крунисати велики успех.“

Идеја, која се наметала војницима тамо далеко у Волинији и који су размишљали, није падала на ум командовању на Сочи, јер се идеја појављује само тамо где постоји воља; али се воља исцрпила одлуком да се стигне само до Чивидала.

Па ипак је судбина била упорна, пошто је натурала срећу Централним силама. Ниже командовање је сâмо дошло на идеју која је доносила решење, тј. ударна армија хтела је сама собом да скрене на лево.

Уто се осветио недостатак у погледу познавања људи, који је још од почетка владао у Врховној команди. Овај је недостатак био крив,

што се задовољавало мршавим успесима, постигнутим само пасивном одбраном Соче, која је била вођена годинама и са таквим командовањем армијом, које је у крви сопствених војника угушивало италијанске нападе. Такво командовање армијом које је било противуредно свакој снази моралне одлуке, пропустило је најбоље прилике, да италијанске нападе дочекује својим благовремено предузетим противнападима. Оно је, додуше, благодарећи италијанском командовању и надмоћности наших војника, губило само стопу по стопу земљишта, али зато толико крви, да би једна нова, дванаеста таква победа била равна поразу којим би сочанска армија била уништена.

Неспособност, да се увиди права вредност оваквог командовања армијом, иако се глас народни довољно јако чуо у Врховној команди, ометала је благовремену смену дотичног комandanта. Сад је, међутим, у времену одлучивања, груба рука овог комandanта одгурнула срећу. Два пута само требало је да он остане неактиван и велики успех би био наш. Његови поступци су то спречили. Трећа италијанска армија, а с њом и италијански краљ, избегли су заробљавање.

Отада нас је судбина почела да напушта. Она нас није више пратила оном срећом које ми нисмо били достојни.

Успеси нижег командовања остали су неискоришћени, јер је врховно вођство пропустило да изведе крунисање које је очекивао генерал Бернарди.

После дводесет дана тешке борбе са временским непогодама, порушеним путевима и мостовима, против бесних торенти и против непријатеља, ми смо најзад стигли до сувише близко одређене крајње тачке наше офанзиве. Та тачка остала је и у току целог рата.

Крајем децембра дошло се на помисао, да се фелтрешка група која је достигла јачину од 10 дивизија, расподели на обе армије, пошто се није хтело да прихвати једино исправно гледиште, тј. да се тамо образује засебна армија која би базирала на Белуну.

Најзад је било наређено, да се четири дивизиска отсека додеље Конрадовој групи армија, и то 11 армији, а два дивизиска отсека 6 армији, која је дошла на место 14 армије, јер је ова била пребачена у Француску.

3 јануара 1918 дошао је маршал Конрад да се лично обавести о свему.

Маршал је рекао, да би желео да види припремљено све што би било потребно за један напад који би се имао изводити с пролећа с обе стране Бренте. Био сам слободан да му укажем на непогодност земљишта и да напоменем, да пре свега нема путева који једино омогућавају извођење напада већег стила, као и да су сви напори око подизања путева били узалудни. Потсећајући овом приликом на разговор са царем и на искуства стечена на висоравнима 1916, рекао сам, да ће напад вероватно бити предузет много западније у долинама, с обе стране Гарда Језера, јер су висоравни најтеже и најнепогодније земљиште за напад. Маршал је ово глатко одбио и непоколебљиво остао при свом омиљеном пределу. У себи сам мислио: „Надајмо се да ће нас Бог сачувати од тога, да маршал остане у праву.“

На жалост, он је остао у праву.

Пошто нисам хтео да на себе примим одговорност за оно што сам сматрао као нецелисходно, замолио сам да се онај део моје групе, који је био додељен 11 армији, подели на два корпусна отсека, а мени опет да се да мој 1. корпус. Ово је било усвојено.

Наредних месеци владало је затишје на фронту. О припремама за неку акцију није било ни говора. Али се зато свуда којешта трабуњало о неком скромом нападу против Италије. Имао се осећај, да се под таквим околностима ствар неће добро завршити.

Врховна команда је сматрала да је ово време подесно да се, усред рата, предузме радикална реорганизација војске. Предвиђало се да се пешадиски пукови од четири сведу на три батаљона, а у вези са тиме требало је да се образују и нови пукови. Артилерија се имала формирати у бригаде са по два пољско хаубичка, једним топовским и једним тешким артилериским пуком. Цела војска требало је да се састоји од 60 пешадиских дивизија са по 12 батаљона и једне артилериске бригаде. Ова нова формација изазвала је нека безглава пренумерисавања и померања појединих делова. Услед тога су жељезнице, које су се већ и иначе скоро сламале под теретом транспорта, биле оптерећене безбројним непотребним превожењима. Кроз узани простор код Фелтре-а непрестано су крстарили батаљони и батерије тражећи своје нове јединице. Тешке батерије, које су на једвите јаде биле изведене на тешко приступачне планинске положаје, и тек отпочеле да дејствују, извлачене су и одлазиле у састав својих нових јединица. Дешавало се, да је из једног истог старог пука

маршевој један батаљон са Пијаве у Јужни Тирол, а други из Јужног Тирола на Пијаву у састав новог пука. Код Фелтреа сусрела су се ова два батаљона.

Овакав поступак није појачао поверење код трупа у врховно вођство.

Уто сам 14 априла добио једно писмо од заступника начелника Главног генералштаба, датирано под 12. У њему је стајало ово: „Вашој Екселенцији је свакако познато да ће крајем маја или почетком јуна бити предузета офанзива против Италије.“ — Веома сам се зачудио, што се у највишем командном штабу имало убеђење да један командант корпуса добија заобилазним путем обавештења о најпотврљивијим намерама тог штаба, јер о неком обавештењу, добијеном службеним путем, није могло бити ни говора.

Писац је у писму излагао своје мишљење, да главни удар при овом нападу треба да буде изведен између Бренте и Пијаве, али да команда групе армија Конрада намерава нападати преко Асијага, јер се између Бренте и Пијаве не може да сасреди ни потребна маса артиљерије нити би се она могла благовремено снабдити потребном муницијом.

Заступник начелника Главног генералштаба тражио је моје мишљење о овоме.

У читавом овом питању значајно је то, што ни Врховна команда нити команда групе армија Конрада нису додиривале нити осветљавале оперативну страну овог напада. Команда групе армија није изложила оперативне немогућности које говоре против напада између Бренте и Пијаве, већ један тактички разлог који је садржавао само један део оперативних противразлога. Природна последица тога била је то што обадве команде нису извеле никакве оперативне закључке у погледу напада преко Асијага.

Свој одговор сам отпослао 15 априла. Он се сводио на то, да сви оперативни разлози говоре против напада између Бренте и Пијаве исто тако као што говоре и против оног код Асијага.

Оперативни циљ будуће офанзиве треба да буде уништење целе италијанске војске, ако смо хтели најзад да завршимо рат. Овај циљ могао се постићи само офанзивом изведеном далеко на западу, с обе стране Гарда Језера, пресецањем отступнице целој италијанској војсци. Напад преко Асијага, а још више онај источно од Бренте, поти-

снуо би, у најбољем случају, Италијане на њихову отступницу и стога не би могао да убрза пресудне резултате.

Између Бренте и Пијаве не би било могућно вршити ни покрете нити снабдевање великих трупних маса, пошто је пропуштено да се израде комуникације. Артиљерија би, додуше, могла да изиђе на положаје и да се снабде муницијом само за почетак, али она не би могла да прати армију, исто тако као што се за њом не би могле додурати свеколике убојне и животне потребе. По доласку у равницу пешадија би остала без покретљиве артиљерије, а не би јој се могла дотурати ни муниција. Исто ово важи и за напад преко Асијага, где додуше има путева, али би се они, пошто су планински, могли лако и темељно порушити. Сем тога, снабдевање код Тријента морало би се изводити са наслоном на железницу при чему би требало имати у виду још и дуготрајно транспортуовање потреба путевима, што ми нашим средствима не бисмо више могли постизати.

Међутим, с обе стране Гарда Језера увек би било могућно изводити и покрете и снабдевање јаких снага.

Према овоме, оперативни разлози говоре против напада између Бренте и Пијаве, а takoђе и против онога од Асијага, док, међутим, говоре у прилог нападу који би се изводио с обе стране Гарда Језера.

На дан 20 априла пропутовао је заступник начелника Главног генералштаба кроз Фелтре. Он се задржао само врло кратко не говорећи ништа о нападу нити се додирнуо мог одговора на његово писмо, већ се распитивао о томе, шта ми држимо о последњим догађајима, тј. о Сикстовим писмима и њиховим последицама које су управо узбуђивале јавност. Судећи по његовим изјавама изгледало је, да су цареви војни саветодавци били потпуно без утицаја. Из даљег разговора сам дознао да је заступник начелника Главног генералштаба био у Боцену и да је сада на путу у Удине. Наслућивао сам да ово путовање стоји у вези са планом напада. Али сам се чувао да додирнем то питање.

Чини ми се да ће бити умесно да сад изложим прилике које су владале у Врховној команди, онако како су се показивале посматрчу споља.

Начелник Главног генералштаба увек се само показивао као царев пратилац при путовањима. На тим су путовањима биле осматране само трупе, подељивано ордење и одржаване беззначајне и неутицај-

не конференције. Разјашњавање гледишта, детаљно поучавање командног елемента и давање упутства од стране врховног команданта, никад није био циљ неког путовања. За то време седео је у Бадену духовни радник Врховне команде, тј. заступник начелника Главног генералштаба радећи на плановима и нотама.

Врховна команда се уздржавала од сваког утицања на вођење политике, од сваког „мешања у политику.“ Овакво држање налазило је своје оправдање у томе, што се начелник Главног генералштаба није уопште разумевао у политику, а то ми је он сам, једном приликом искрено, признао у Бадену. Због тога се није требало чудити, што под таквим приликама политика и вођење рата нису извођени у сагласности, већ су ишли једно поред другог без икакве везе. Отуда долази и то, што Врховна команда није искоришћавала своје законско право, које се простирало на целу монархију и на заузета подручја, да обезбеди обилну исхрану. Она је више волела да буде пасивни посматрач. Иако је због тога трпела снага војске, дакле иако је то испољавало битан утицај на вођење рата, Врховна команда је ипак остајала равнодушна. О овом најважнијем, али и најтежем питању, она није хтела ништа знати, њиме се није хтела оптерећавати, већ је пилатски прала руке у невиности.

Али и у војничком погледу, начелник Главног генералштаба био је присталица дизања руку од свега.

Падало ми је у очи, да је цар, ако је хтео нешто да нареди, или да о нечем расправља, тражио заступника, а не начелника Главног генералштаба. Јавност је сматрала заступника за прву личност у Врховној команди; ако је било нешто у стварању био је он тај који је ишао на пут. Ако је била у плану нека акција већег стила, тада нису била издавана наређења из Врховне команде, већ је заступник начелник Главног генералштаба путовао и преговарао. Сваки потчињени командант већином је желео нешто друго, а код највиших се опет није знало шта се хоће или шта се морало хтeti, или се нису хтели да кваре односи.

Заступник је могао да буде најспособнији генералштабац, али он није могао да дође до изражaja, јер му је недостајао ауторитет положаја. Све је рађено са неком извесном мирнодопском лежерношћу, не узимајући у обзир страшну озбиљност, коју је рат имао по нас. Услед овога већином је израђиван такав план, који није претстављао

ништа потпуно и који је већ у себи носио кличу неуспеха. Недостатку угледа одговарала је и чињеница, што је Врховна команда морала да упућује генералштабне официре на источни фронт, да би се придобиле тамошње команде да уступе своју артилерiju, као што је рађено за напад код Бовеца. Истом недостатку угледа приписује се и то, што напад у јуну 1918 није извођен према једном јединственом плану и што је свака група армија спроводила своју вољу и изводила напад по свом нахођењу. Тако је код Асијага, на доњем току Пијаве и код 6 армије против Монтела, био предузет озбиљан напад с недовољним средствима и без унутрашње везе. Сем тога, а према омиљеној идеји заступника начелника Главног генералштаба требало је да се код превоја Тонале изведе и један помоћни напад јачим снагама, који би једном генералу, кандидату за маршалски чин, дао прилику да се истакне у самосталном командовању.

Нешто више о припремама напада нисам дознао. 28 априла морао сам да одем у Бриксен, ради похађања једног курса за обуку, где сам имао прилику да поред надвојводе Макса и војводе Дон Мигуела од Браганце будем поучаван у вођењу напада. Ту сам се састао и са командантима који су били предвиђени да командују при нападима код Асијага и Тонале превоја. Од генерала одређеног за командовање при нападу код Асијага чуо сам, да ће он имати да изводи напад са шест дивизија, али сам добио утисак да он приступа томе послу са мало поуздана и са мало стваралачке моћи. И све остало што сам чуо такође није било повољно. Очекивало се да ће се у нападу имати посла и са Енглезима. Бацача мина и тешке артилерије изгледа да није било у довољној количини.

Кад се приближавало време одређено за напад — ја сам се тада налазио на истоку и био само посматрач — Италијани су извршили противнапад у области Тонале, баш у тренутку кад је нападач изврдио своје припреме и који се очигледно дао завести, да снаге предвиђене за напад почесно употребе за одбрану. Бар из извештаја могло се видети, да је напад одбијен тешким трудом и муком и да сопствени напад није предузет, свакако због тога што су биле утрошене снаге које су за то биле намењене.

Напад код Асијага је, додуше, у почетку напредовао, али је ускоро застао на тешком земљишту да би се потом потпуно сломио. Изгледа да је до овог дошло и због нестрпљивости команде групе армија, која

је захтевала да напад отпочне и пре но што буду завршене све припреме. Командант групе одређене за напад није имао чврстине да се одупре овом захтеву.

Напади на Пијави су у почетку сјајно успевали. Стање на Монтелу било је одлично. Уто је почела да пада јака киша, која је од Пијаве створила тешку препреку, коју иначе преставља свака набујала торент. На доњем току Пијаве, где је прелаз био могућан у свако доба и није зависио од водостања, није било снаге која би постигнути успех претворила у трајан.

После невероватних губитака морале су наше ваљане трупе да се опет повуку позади Пијаве.

Сва тежина одговорности за пораз лежи на врховном командовању.

Говори се да су цар, начелник Главног генералштаба и његов заступник били на различитим местима за време напада, те нико није интервенисао нити је ико издавао наређења која би спасла наше трупе од даљих непотребних жртава. Тако су оне безразложно издржавале западно од Пијаве све дотле, док најзад није било касно да се повуку. Кад сам, налазећи се далеко на истоку, читao ове извештаје моје песнице су се грчиле у тихом и немоћном бесу. Још никад ниједна армија, која је заслуживала нешто боље, није била тако безбрижно гурана у несрећу.

Благонаклоност судбине сачувала ме од учешћа у завршној драми у Италији.

Непосредно пред завршетак курса у Бриксену добио сам наређење да се одмах јавим цару у Бадену.

Више се нисам враћао у Италију.

Првих дана месеца маја 1918 био сам телеграфски позват из Бриксена у Баден.

Кад сам тамо стигао саопштио ми је начелник Главног генералштаба, да је стање исхране у монархији постало тако неповољно, да се чак ни снабдевање војске неће моћи да изводи с потребном сигурношћу, па би стога требало наћи ма какав излаз. Сад је Украјина једина нада. Али су све досадашње тежње, да се богатства Украјине добаве у монархију, остале безуспешне. За решење овог питања рекао је, да се цар уздао у мене, у моју познату енергију. Стога цар намерава да ме упути у Украјину у својству диктатора. Све остало рећи ће ми сам цар.

Цар ми је стварно саопштио да сам предвиђен, да у својству диктатора искоришћавам Украјину за потребе монархије, пошто је то једини спас за монархију. Он је описивао стање монархије као очајно. Говорио је да владе више нису у стању да војску снабдевају животним потребама. Па и Мађарска изјављује да војсици не може више давати ни стоку ни брашно. Ради се dakле о томе, да се у Украјини, не водећи рачуна о тамошњој управи, набави жито путем војничке реквизиције и транспортује у монархију. Да би се то извршило потребно је употребити енергичну и безобзирну вољу; он зна, да ја имам такве особине и стога се поуздаје у мене. Па и са сопственим владама не би се требало много погађати, да би се за наплату жита добили потребни индустриски производи; ту би требало просто наређивати.

Већ сам назив „диктатор“ којим се означавао положај који ми је био намењен, претстављао је реч која се непријатно слушала и која

није била потребна. Уосталом, унапред сам осећао да о некој диктатури ни у једном правцу неће моћи бити ни говора.

Због тога сам рекао цару, да не видим у ком ћу правцу моћи радити као диктатор. Чак ни командант 2 армије неће хтети да поступа по мојим упутствима без отпора. Ова армија не би могла да буде мени потчињена, пошто је њен командант маршал, а ја само генерал пешадије. Па и наше владе не би хтели да поступају по мојим захтевима, а камоли да бих то могао и наређивати. Међутим би се још мање могло очекивати нешто од неког утицаја диктатуре на украјинску владу и на Немце. Према томе, дакле не би остало ништа што би потсећало на неку диктатуру. Осим тога рекао сам да сам потпуно неупућен у цело ово питање и да стога не могу дати никакво мишљење нити учинити неки предлог.

Замолио сам да ми се остави неки рок, како бих могао прикупити обавештења и потом поднети реферат.

Цар је овај мој предлог прихватио уз живо одобравање рекавши још, да одем свима министрима и да од њих затражим информације.

Прикупљена обавештења показивала су врло неутешну слику. О неком сигурном и сагласном раду свију инстанција, није било ни трага. Свако министарство, свако надлежштво радило је по свом сопственом нахођењу. Неког јединственог управљања уопште није било. Знalo се да све — бојна готовост војске и истрајност становника — зависи од исхране и да је, у том погледу, потребно јединствено управљање, и то за целу монархију, тј. за војску и становништво, као и за сва заузета подручја. Али нико није увиђао, или није хтео да увиди, да је ово јединствено управљање могла да изводи само Врховна команда. Али се Врховна команда добровољно одрицала сваког утицаја избегавајући да на себе прими некомотне дужности. Пошто их је неко морао примити, била су образована нова надлежштва као: заједнички уред за исхрану, уред за угаль и нека друга, која нису могла ништа да учине, јер им је недостајала моћ.

Свако је био начисто с тиме, да ће се жито моћи добити само у замену за друге индустриске предмете, па ипак се није увиђало, да је извозом индустриских артикала у Украјину и увозом жита у монархију требало управљати са једног јединог места. Била је створена једна нарочита централа робе која је требало да има монопол извоза у Украјину, а која би зато, у накнаду, имала да предаје аустријској влади

60% чисте добити. Против ове централе устала је већина индустрисалаца. За транспортување робе била је основана једна нарочита установа. Мађари су имали своје сопствене организације, које су биле тек у зачетку. За саобраћај на Дунаву и бродски саобраћај на Црном Мору постојао је „Црноморски уред”, као аустро-угарско-немачка и једновремено војно-цивилна организација. За питања исхране постојала су два министарства и заједнички уред за исхрану. У овоме су учествовала оба министарства трговине и министарства финансија. Најзад није могло да се изостави и министарство спољних послова. Код њега је постојало нарочито одељење за Украјину, које је управо било претворено у заједнички уред за исхрану.

Код мене се ускоро створила читава збрка у глави. Замршени називи са својим духовитим скраћеницама били су просто измешани. Границе власти нису биле одређене. Овако се није могло радити јер није било никакве управе.

Управљање које би требало да буде обавезно за све земље које су биле у питању, могло је да се изводи само са једног јединог места, чија би се власт свуда осећала. То је могла да изводи само Врховна команда. Али се баш она потпуно повукла и сама себе добровољно искључила из учешћа.

Једини лек овоме био је, да Врховна команда опет прибегне своме праву и дужностима, тј. да опет узме у своје руке власт коју је била упустила.

Пошто начелник Главног генералштаба није за то имао ни смисла ни времена, није се могло ни очекивати да ће се створити неко побољшање. Начелнику Главног генералштаба требало је пристати једног помоћника, који би имао самостално да управља привредним питањима само у погледу исхране војске, у духу оперативних упутстава начелника Главног генералштаба, док би иначе радио само по директним царевим наређењима. По мери постепеног преузимања управе над свима привредним гранама од стране помоћника начелника Главног генералштаба требало би да се врши укидање уреда који би постали непотребни. На овај начин била би заведена једино исправна диктатура, тј. да врховно управљање целокупном службом снабдевања у монархији буде извођено само са једног јединог места.

У овоме смислу саставио сам свој извештај.

Идућих дана био сам обавештен да ме је цар поставио за команданта 2 армије, која је требало да добије назив Источна армија. Десило се дакле нешто треће, на шта дотада нико није ни помишљао. За мене је то био најлепши војнички дар. Али овакво решење наравно да није било и стварно решење. Све је остало по старом. Врховна управа, које није било, недостајала је и даље. Никако нисам могао себи да објасним, како се дошло на ову помисао. Доцније сам чуо да је цар био волјан да прихвати овај мој предлог, али да то нису хтели у Врховној команди. Пошто сами нису могли да се томе усprotиве, говори се да је био ангажован Претседник министарског савета да устане против тога, што је он вероватно радо и учинио. Ако је то тачно, онда је такав поступак претстављао нешто најтеже што се могло учинити у погледу гажења сопственога ја. Таква команда доиста није могла да рачуна на уважавање и успех.

Једна инструкција коју сам добио, одређивала ми је три задатка, и то:

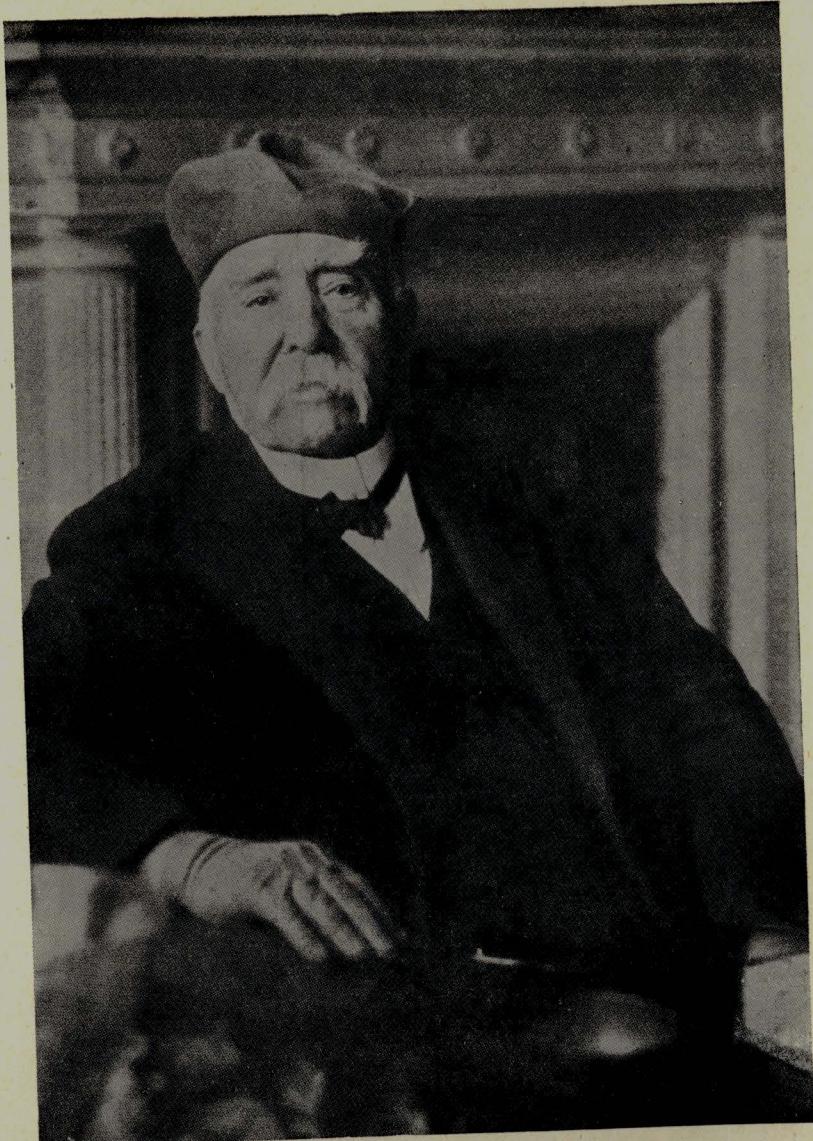
Одржавање мира и реда у нашим заузетим областима; искоришћење Украјине за потребе монархије, а пре свега њеног жита и стоке и припремање повољних трговачких односа с Украјином за будућност.

За извршење ових задатака добио сам потпуно одрешене руке и неограничено потпуно право власти. Цар, који ме је још једанпут примио, захтевао је од мене да поступам са свом безобзирношћу и да се користим својом неограниченом потпуном влашћу.

Начин на који је било изведено моје постављање је врло значајан. Наређење којим ми је била достављена инструкција потписао је заступник начелника Главног генералштаба. Инструкцију, која је требало да ми обезбеди најпотпунију диктаторску власт, није потписао цар, као што би требало очекивати, већ је уопште била без потписа.

И ово је такође био доказ за то, са колико су мало озбиљности биле схватане овакве ствари у Бадену.

Цар ми је још био наредио да посетим Претседника министарског савета др. Сајдлера, о коме је с признањем рекао, да није никакав бирократа. Претседник министарског савета дочекао ме је са уверавањем да је мој задатак веома озбиљан и да он сву своју наду полаже на Украјину. Пошто је увек најкомотније ослањати се на друге, а како сам ја опет био лично убеђен, да сама Украјина такође неће моћи бити од користи, одговорио сам: „Украјина сама неће моћи

КЛЕМАНСО

да створи потпуно олакшање, већ монархија, пре свега, мора сама себи да помогне, што се може постићи само помоћу што строжијег искоришћења земље."

Претседник министарског савета био је ипак друкчијег мишљења: „Шта, још строжије, рекао је он. Са строгошћу ми досада нисмо ништа постигли.“

Нисам хтео више да се упуштам у даља објашњавања, пошто сам видео да ту нема скватања за важност најпростије истине. Сматрало се да се „строго“ искоришћење састоји у избацувању безброја замршених, непотпуних и често нецелисходних наредаба, које скоро нико није слушао нити се ико бринуо да се оне одржавају на снази.

На дан мога наименовања за команданта армије чуо сам да се у Берлину воде преговори око Украјине. Војног изасланика у Берлину обавестио сам телефоном о томе наименовању и моме задатку дајући му и директиве према којима је требало да се постара да у погледу набавке хране добијем одрешене руке. По подне сам разговарао и са једним шефом отсека министарства спољних послова, који је увече требало да отптује у Берлин, да би тамо управљао завршним преговорима. Моје наименовање и мој задатак он је примио к знању, али је изјавио, да му није познато о чему ће се преговарати у Берлину. Ово је свакако сјајан доказ за неуредно отправљање службених послова.

У Бечу сам добио обећање да ће ме најефикасније потпомагати аустријска и мађарска влада. Знатне количине компензационих вредности требало је да стоје на располагању, и то: у Аустрији у роби чија је вредност премашала две милијарде, а у Мађарској у вредности најмање једне милијарде.

Пошто је то било најважније у погледу мојих намера, ипак сам отпутовао у Одесу са најбољим надама.

Моја је намера била, да отпочнем са експлоатацијом за војне потребе, али тако да одмах искористим уобичајену трговину житом, да је оживим и подмирујем уступањем компензационих вредности. Рачунао сам да ћу на овај начин јевтиније добити жито но кад бих га плаћао новцем и да ћу избећи нагомилавање наших банкнота у промету Украјине.

Два или три дана по моме доласку у Одесу сазнало се за резултат преговора у Берлину. Он ми је онемогућио сваки утицај на екс-

плоатацију Украјине. Према њему, право прибирања свију животних намирница, пре свега жита и стоке, имала је само украјинска влада уз немачку сарадњу. Ми чак на своме подручју нисмо смели да набављамо потребе ни за Источну армију, већ је требало да нам их додељује немачко-украјинска организација. Само у случају кад се то додељивање не би могло благовремено извршити, трупе су могле саме да набављају оно што би им недостајало.

Тако је, ето, пропала могућност за извршење мога стварног и највећег задатка заједно с неограниченим потпуним правом власти, коју ми је дао цар четири дана пре тога, и то услед решења, које је било у току и које се могло предвидети још онда, кад су цар и Врховна команда издавали своја наређења. Ето како се олако излагао царев ауторитет! Из овога се може видети колико је добро био обавештен цар и његов штаб о најважнијим питањима, која су се односила на живот војске и монархије. Лабавост вођства читаве монархије јасно се показивала. Док је цар у Бечу предавао у руке једног генерала последње средство за спас државе, дотле је то спасилачко средство, путем закљученог уговора, одузело томе генералу једно изасланство које је изгледа радио без икаквих упутстава.

Уосталом, ја сам ускоро открио, да је све оно што је било уговорено о Украјини ишло у једнострану корист Немаца. Железнице и бродарство били су потпуно у немачким рукама, и претежно служили немачким интересима. На пример, вагони су нам били додељивани само у најнужнијој мери.

Мајдане угља, велике фабрике, бродове и уопште све, настојали су Немци да искористе само за себе, без обзира на наше интересе, као и да све остале користи црпу искључиво за себе. Притом су се, у пуној мери, користили својим преимућствима и својом већом способношћу искоришћавајући безобзирно нашу доброћудност и незаинтересованост наше војне управе, нашу рђаву организацију и слабу способност наших низких органа. Они су без сумње имали право на то. Али је питање да ли је било мудро користити се тако безобзирно наведеним преимућствима. Богатом немачком народу нису много помогле користи задобијене на овај начин, док нас је одузимање залиха са заузетих површина које су нама припадале довело до слома.

Берлински уговори предвидeli су врло компликовану организацију за прибирање жита. Због пасивне резистенције украјинских над-

лештава, ова организација уопште није могла потпуно да се развије. Трупе Источне армије биле су поново принуђене да убудуће саме за себе набављају своје потребе. Кад је у лету у Одеси настала оскудица у хлебу, и кад су сви напори армиске команде, да добије потребно брашно од надлежних организација, остали безуспешни, одлучио сам да помогнем сам себи не водећи рачуна о њима. После овога се Одеса могла бар за нужду снабдевати.

У монархију су се могле послати само врло мале количине жита. Према томе разочарале су све наде које су биле полагане на Украјину, али не зато што није било потребних стокова, већ стога што су биле примењена потпуно неподесна средства за прибирање потреба.

Без обзира на то, што неспособна украјинска управа није имала угледа, ни код сеоског становништва ни код интелигенције, и што је поред тога терала пасивну резистенцију, утврђивање максималних цена и натурање монопола украјинској влади, били су пре средство за прикривање животних потреба но средство да се оне донесу на пирајцу. Употреба сile помоћу трупа није се могла брзо примењивати због пространих и ретко насељених области, јер потребне трупе нису увек стајале на располагању. Сеоско становништво које је било большевички подбуњено и које је тежило за стицањем земље, није било вољно да своје залихе продаје по слабој ценi.

Познаваоци земље и признати стручњаци су изјављивали, да би се применом правилног поступка, а пре свега искоришћењем трговачких организација, могле набавити велике количине жита.

Мени су берлинским уговором биле потпуно везане руке. Немци нису хтели да одустану од својих права. Благодарећи својом бољој организацији и газдинству, Немци су могли да чекају све док се прибирање у Украјини према неподесном поступку не покаже ефикасним. Њима жито и брашно није било толико потребно као нама. Они према нашој нужди нису имали никаквог обзира. Изгледа да они нису веровали нашим преклињањима да нам је потребна хитна помоћ, пошто је још у пролеће 1917 ц. и к. министар спољних послова израдио један врло суморан извештај после кога је протекло више од једне године и то године најсјајнијих војничких успеха.

Ситничарска безобзирност и подешавање уговора са савезницима само у своју корист, а не ради јачања савеза, горко се осветила.

Али је мени не само била одузета моја најважнија потпуна власт, већ је такође рђаво стајало и у погледу заснивања повољних трговинских односа. И у том правцу владало је такво обиље организација, да се могло говорити о потпуној дезорганизацији. Свако је радио шта је хтео, свако је гледао само своју корист, а не општу. У том погледу ишло се за примером државе, која је и сама тежила за добити не урадивши притом ништа. Високим претставницима државе није било познато, да држава само посредно треба да дође до добити, и то помоћу унапређења трговине, али не непосредно путем опорезивања, тј. сузбијања трговине. Опорезивање добити са 60% изазвало је нереалне поступке, и било је повод тежњи за ослобођењем од тога те да се ради на своју руку. Недозвољене конкуренције и подвале које су се дешавале и ишли на штету увоза — да се добије жито — и нереалне лифераџије рђаве робе, вршене са циљем да се тренутно постигне велика добит, шкодиле су нашој трговини, уместо да су јој користиле. О неком сигурном вођењу и потпомагању поштене трговине није било ни говора.

Пошто се нико није обраћао армиској команди и њеним органима и пошто сам свуда наилазио на отпор државних организација, пропао је и мој други задатак и моја потпуна власт.

Особиту пажњу посветио сам нашој валути. При безглавом куповању за готово и огромним сумама које су свакодневно издаване од стране војске и струјале земљом, оптицај банкнота се особито повећао у Украјини. Сем тога имали смо и података о опасним случајевима незаконитог протурања банкнота. Милиони круна пребављани су из Украјине у Москву одакле су, свакако, доспевали у Енглеску. Због смањивања крунског курса у Амстердаму, кој се дешавало на мањима, могло се уочити да су веће количине банкнота биле просто у бесцење даване. Ова борба против наше круне није много стајала с обзиром на ниску вредност рубље и нашег односа између круне и рубље.

Ми смо у овом времену доживели најчудноватија стања круне у погледу њене вредности. У Украјини смо куповали рубљу Романова по 1,80 круна. У исто време, а према наређењу Врховне команде, све војне набавке морали смо да закључујемо по утврђеном курсу рубље у износу од две круне, док је бечка девизна централа истовремено одредила курс рубље на 2,40 круна. Да су овакве прилике отвориле

врата и прозоре подвалама и превари и да су оне биле само на штету вредности наше круне, јасно је само по себи. Треба знати да су милијарде круна пливале по Украјини.

Сви покушаји да се заштити курс наше круне у Украјини и да се у том циљу добију помоћ и упутства из Беча, били су безуспешни. Све се то посматрало без интереса, тако да је промет у Украјини био сваке недеље и сваког месеца кљукан милионима круна.

Према томе, мој други задатак да повољно заснујем трговину монархије са Украјином пропао је и био истргнута из мојих руку, али овог пута због отпора и себичности наших сопствених државних надлежштава.

У времену кад је цар Аустрије и краљ Мађарске поверио тако важан задатак једном царском и краљевском генералу, који је стајао на челу 250.000 аустро-угарских војника и стварно имао највећу власт, аустро-угарске управне власти већ су биле закључиле уговоре који нису били у складу са овим задатком. Пошто су се оне придржавале тих уговора то је и мој задатак био оповргнут. Ово је свакако био опасан знак за рад управне машине.

Али, требало је још и боље да дође.

Предуслов за постизање успеха у Украјини уопште били су мир и ред. Због тога је инструкција коју сам добио и почињала обавезом да се старам о миру и реду.

Ова обавеза је захтевала да се правосуђе прилагоди приликама земље. Пошто сам имао најпотпунију власт, наредио сам пре свега да се војно кривични закон прошири на злочине и преступе које би становништво учинило против војске, што дотада није одобравала Врховна команда. Овом наредбом било је само извршено изједначење са приликама које су владале у областима окупираним од стране Немаца, у којима су наведене одредбе већ одавно биле на снази. Врховна команда је уосталом одобрila још ову меру.

У даљем току времена нашао сам за потребно да регулишем и остале надлежности судова, које су једино биле подесне да се избегну неправилности при доношењу пресуда.

Но ова је мера била укинута од стране Врховне команде. Ја сам ово укидање одбио позивајући се на неограничену најпотпунију власт коју сам добио од цара. Утврдило се да један подређени орган у Врховној команди, или није знао каква су права припадала команданту

Источне армије, или је преко њих прелазио. Стога је требало енергично иступити да би се од стране Врховне команде, бар у најнужнијој мери, поштовала царева инструкција о неограниченој најпотпунијој власти која је била израђена у самој Врховној команди. У томе нисам потпуно успео и мени су руке остале везане.

Ово је представљало врхунац несрећености и несмишљености у службеним односима.

Према томе, мени је стварно била одузета најпотпунија дикторска власт упркос лепој инструкцији. Два задатка су ми била потпуно онемогућена, а за извршење трећег, зависио сам, и у погледу ситница, од воље потчињених органа.

Сад сам тек разумео дубоки смисао због кога на инструкцији коју сам добио није било никаквог потписа и зашто је спроводни акт потписао само неодговорни заступник начелника Главног генералштаба.

У ниједном правцу нисам могао самостално да радим. У Бечу се, упркос свима опоменама, није могло ништа постићи.

У нашим окупационим областима налазиле су се велике количине плена. Извлачење нашег дела требало је извршити што хитније већ због тога да би се уштедело на стражама, које су гутале снагу. Али се из Беча није могло добити пуномоћије за преговоре са Немцима нити су у Бечу били закључени уговори. Исто тако се није могло издејствовати да се тачно утврди, ко има да сноси трошкове око издржавања окупационе армије.

Било је пропуштено да се ово питање начелно реши још одмах у почетку окупације.

Како је познато, ми смо у почетку одбили да уђемо у Украјину. Вето аустријског претседника министарског савета које се заснивало на држању социјал-демократске партије био је разлог, што је Врховна команда одустала од војничке окупације. Примање врховног командовања од стране цара изазвало је супротно дејство од онога које се тиме хтело постићи. Обједињавањем војничког и политичког вођења у једној руци хтело се постићи то, да се политика води само у духу вођења рата, док су међутим сада незнатни политички разлози били заиста узрок за сузбијање потребних војничких мера.

Најзад су нас морали „замолити“ да умаршујемо у Украјину. Да ли је ово била истинска молба, није ми познато. У сваком случају је

тачно да смо били пропустили прилику да искористимо тешко стање у коме се налазила Украјина. Према саопштењима официри који су учествовали у окупацији, наш улазак донео је помоћ не само украјинској влади, него још и Немцима, који су били исувише слаби да се прошире чак до мора и због чега је био угрожен њихов бок. У Бечу нису умели да искористе овакво стање и да поставе услове, који би нам морали да обезбеде трајно уважавање.

При уласку у Одесу наше су трупе биле дочекане са одушевљењем и цвећем, као спасиоци од буржовијске напасти. Неколико недеља доцније ишчезла је успомена на то. Тако ето изгледа људска благодарност. Али ми нисмо умели да себи прибавимо одговарајуће поштовање. Колико ми се чинило, настојало се да се из земље извуку само користи, а да се притом не укаже помоћ тамо где је она била и потребна.

О неком „украјинском осећању“ није могло ништа да се примети у нашој окупационој области, ни на селу нити у великим градовима. Одеса је била несумњиво руски оријентисана. Сеоско становништво мислило је само о решењу аграрног питања. Њему би била у воли свака влада која би решила ово питање по његовој жељи. Потошто украјинска влада, сем обећања, није ништа више учинила, код сељака је убрзо избило незадовољство, па чак и побуне. Под оваквим приликама су буржовијски подбуњивачи лако задобијали поверење и наклоност. У истом је смислу чаркала Антанта и против нас помоћи агената.

У време мог доласка владао је у Одеси потпун мир. Врења је било само код радништва. Нерасположење за рад било је допуњено незапосленошћу. Месни саобраћај био је у потпуном застоју.

Трајан мир се могао постићи само на тај начин кад би јавни живот поново добио свој свакодневни изглед, а саобраћај и трговина опет дошли у нормалан колосек. Због тога сам наредио да се поново усностави трамвајски саобраћај и да, по могућству, што већи број фабрика поново отпочну рад, а ако би било потребно и под војним руководством. Благодарећи енергичном залагању наших органа ово је постигнуто у кратком времену. Ове мере показале су несумњиво добро дејство.

Врло неповољно је утицао недостатак добре уличне полиције. Украјински стражари били су потпуно неупотребљиви. Али и наше

замењеничко људство није имало потпуну вредност. Ми смо имали само мало обученог жандармериског особља. Сва тражења да се додели добро жандармериско и полициско особље одбијала је Врховна команда, пошто је ово особље било потребно у домини. Добили смо само неко замењеничко особље које је било обучено у најнужнијој мери. Указивао сам на то, да Антантине подбуњивање и пропаганда све више и више узимају маха и да се, по моме мишљењу, огњиште пропаганде која се осећа у позадини, налази у Румунији, где Антантине држи своје посланике и војне изасланике и да одатле, преко Украјине, воде конци подбуњеничког рада у монархију. Због тога би било најлакше да се у Украјини стане на пут читавој непријатељској пропаганди. Требало би да армиска команда у великом броју располаже са вишим полициским особљем, које би се употребило и за обуку полицајца. Ова моја молба није била уважена. За Одесу био је на распољењу само један једини виши полициски чиновник. Тиме се није могло ништа постићи. Једном се, додуше, успело да се ухвати један бивши руски официр, који је дошао из Јаша са задатком да организује сељачке устанке и атентате. Ко зна, међутим, колико нам је умаクロ оваких агената! Појмљиво је, да су овакви агенти, који су распологали обилним новчаним средствима, налазили склоне помагаче у устаничким партијама большевика и социјалних револуционара.

Сељачке буне су све чешће избијале, час у немачким, час у нашим окупационим областима. Те побуне су водили бивши руски официри и оне су могле да буду угушене само употребом јачих трупа.

Могућност радикалног искорењивања ових побуна била је ван моје моћи, јер нисам имао полициског апарата помоћу кога бих сузбио потстрекаче и што нисам могао да отклоним основно зло, тј. незадовољство сељака настало због аграрног питања.

У августу сам сазнао да су они тамо у Бадену незадовољни са мном, пошто нисам испунио наде које су полагане у моју делатност. То се приписивало мојој недовољној енергији.

Међутим, у Бадену је требало тачно познавати стицај прилика. Требало је знати да ми је била одузета свака власт. Ако се одатле, упркос томе, распостирало супротно мишљење, онда то јако потсећа на интригу.

Да бих овоме стао на пут и уколико је могуће нашао и стваран лек, отпутовао сам у другој недељи месеца септембра у Беч, да бих цару поднео извештај. Тада сам опширно изложио цару због којих је разлога моја инструкција постала беспредметна и зашто према томе нисам био у могућности да извршим свој задатак. Цар је саслушао мој извештај не говорећи ништа о ствари и не стављајући у изглед неку промену. Речено ми је само да треба да разговарам са начелником Главног генералштаба.

Дошло је до једне конференције у циљу детаљног претресања свију нецелисходно регулисаних грана службе. Начелник Главног генералштаба био је спречен да на њој учествује. Она је остала без резултата, пошто је инерција одељења Врховне команде била јача но потреба да се служба уреди тако да би имала изгледа на успех. Према томе, све је требало да остане како је и било.

Неколико дана доцније био сам хитно позват у Баден. Бугарски фронт био је сломљен. Требало је трупа и мислило се да се оне могу узети из Украјине. На царево питање одговорио сам, да се трупе могу узети само ако се једновремено напусте извесни делови Украјине. Притом сам указао на опасности које прете од Румуније. Оне су принуђавале да се изврши концентрација снага према западу. Овим је било унапред рађено против извлачења даљих снага. На основи по-менутих излагања одлучено је да се изврши напуштање источне Украјине све до Дњепра. Наређења за давање трупа била су отпослана у Одесу. Најпре је требало да се морем превезе једна дивизија из Одесе. Мени је било наређено да још останем у Бечу. Почетком октобра вратио сам се у Одесу.

У Одеси сам видео да се транспортување врши врло споро. Потшто нисмо имали никаквог утицаја на железнички саобраћај, није могло ништа да се измени у том погледу.

На дан 16 и 17 октобра стигао је царев манифест упућен народима Аустрије и добивено је наређење за војску и морнарицу. Оба-две прокламације требало је одмах објавити свима трупама. Манифест је давао слободу свима народима Аустрије да се организују у самосталне државе, које би потом имале да се сједине. Галицији је остављено на вољу да се приклучи новој Пољској.

У наређењу за војску и морнарицу главна реченица гласила је овако: „У складу са жељама свију народа Аустрије они ће се стопити

у националне државе које ће се потом сјединити у једну савезну државу."

Дејство ове прокламације на војску испољило се исто онако као и у отаџбини. Тамо, у отаџбини, деценијама су биле у премоћи само тежње да разједињавањем, против којих није иступала ни државна власт ни круна, већ им чак често излазила у сусрет искоришћавајући их за комотан метод владања, који се састојао у томе, што су народности изиграване једна према другој, да би се као трећи радовао кавзи. Сад је свечана објава распада Аустрије морала да изазове истински распојасано расположење. Сви су хтели само одвајање, а нико једињавање. Коловође су били Чеси, који су још 20 октобра изјавили, да неће преговарати, већ ће ићи својим путем. За њима су се повели и Југословени, док се најзад том поступку нису придржали и Немци будући притешићени. Мађарска је изјавила да одбације све обавезе према савезној аустријској држави и да се опредељује за персоналну унију. Стварање националне мађарске војске била је најважнија последица ове изјаве.

Истоветно дејство царске прокламације испољило се и на војску. Ово стога што су односи и везе са домовином били исувише тесни и што је партиско подбуњивање било исувише на послу.

Особито штетно показало се ово дејство код Источне армије благодарећи чудноватом саставу ове армије. Изузимајући само извесне трупне јединице, као на пр. непоуздан 5. приморски пук стрелца, моравски пук драгона и један једини немачки батаљон у Кијеву, армија се саставала само од мађарских и галицискних трупа. У духу прокламације све су ове трупе морале да изиђу из састава заједничке војске.

Расположење је постало све затегнутије. Морало се отпочети са распуштањем. Код мене је наступила дубока равнодушност. То је била равнодушност човека који је увиђао, да му ништа не користи опирати се судбини.

У сред ових догађаја стигла је изненадно непосредно потом једна чудновата депеша.

Врховна команда је наређивала да се одмах упитају трупе, да ли се опредељују за монархију или за републику. Између редова читала сам, да би требало утицати на трупе да се изјасне за одржавање монархије.

Начелник штаба је предлагао, да се ово несхватљиво наређење никако не објављује и да се Врховној команди учине противпредлози. Ја сам то одбио. Опирао сам се док је још имало сврхе, али је сада било узалудно. Такође нисам знао шта је Врховној команди дало повода да изда овакво наређење. Наређење је било објављено. Његово дејство није изостало.

Непосредно после тога изјавио је један хусарски пук одеског гарнизона, да ће убудуће признавати само мађарске официре. Исти пук је интернирао остале официре, међу њима и команданта пука, и тражио да се превезе у Мађарску ради одбране домовине. Интервенција начелника армиског штаба, који је био Мађар, није ништа помогла. Пустио сам хусарски пук да иде. Он је показивао старо чврсто држање, али је имао пркосан изглед. Саопштење да је пук био већ позват да иде у Мађарску — ја сам био предложио да се благовремено предузме извлачење мађарских трупа — није ништа користило. Могло се уочити, да је подбуњивање ухватило дубљи корен.

Више нисам имао поузданих трупа на располагању, које бих могао употребити. Притом смо били ухоћени од стране большевичких елемената, који су само чекали на погодан момент за напад.

Све мађарске трупе, које су сачињавале посаду Одесе, биле су ускоро једнодушне у захтеву, да се одмах уpute у Мађарску. Оне су хтели да учествују у новом уређивању отаџбине. Пошто се одмах нису могле транспортовати железницом, тражиле су да иду пешке. Да бих ове трупе уклонио из Одесе пустио сам их да из Одесе одмаршују пешке. Према томе, као посада Одесе могли су да остану само извесни галициски батаљони, који такође нису били поуздани.

С обзиром на могућности скоре појаве Енглеске флоте пред Одесом, било је припремљено премештање армиске комande у Виницу. Оно је требало да се изврши чим Енглеска флота стигне у Цариград. Пошто је Одеса остала без трупа и како због тога армиска команда није имала никакве заштите, наредио сам да се одмах изврши премештање армиске комande. У Одесу требала је да дође команда 17 корпуса, која је била повучена са истока.

Крајем октобра преселила се армиска команда у Виницу.

При пролазу кроз Жмеринку известио је командант 25 корпуса, да код његових трупа још увек влада ред.

Дан после тога напао је 5. италијански пук стрелца на корпусну

команду, заробио команданта корпуса и многе официре, опљачкао и запалио логор. Затим је изнудио одлазак једног воза у коме су побуњеници одвукли собом и официре, али су их ускоро пустили.

У Виници јавио ми се командант хонведског пук, који се тамо налазио. Он је сматрао да је његов пук потпуно поуздан. Идућег дана извештавао је, да пук хоће безусловно да оде. Указивање на далеки пут у Мађарску и да би било боље да се чека на обећани превоз железницом, није ништа помогло. Преставници војника били су мишљена да ће за три недеље стићи до мађарске границе и да су у рату издржавали и дуже маршеве. Пуку сам дозволио да одмаршује.

На овај начин располагала је армиска команда са стражом која се састојала из једне босанске саперске чете, која је сматрана за потпуно поуздану.

Наредног дана требало је да се у Виници искрца моравски драгонски пук. Уто је стигао извештај да је пук изнудио даље превожење до Лавова. Говорило се да се он тамо потпуно распао као и све остale трупе.

Сад армиска команда није виша имала никаквих трупа на расположењу. Под оваким околностима одлучио сам се, да потпуно напуштим Украјину. Пошто се са Баденом није могла добити никаква веза, издао сам наређење за напуштање Украјине, на своју одговорност. Врховна команда је ово доцније одобрila. Мађарске трупе су у међувремену добиле наређење од новог мађарског министра војске да се одмах врате у отаџбину. Стога су оне изјавиле да више нису потчињене армиској команди и више нису хтели да примају наређења. У Кијеву се јавио један пољски а доскора ц. и к. генералштабни официр, који је изјавио да је опуномоћен да прими пољске трупе и да предузме њихово транспортување за повратак.

Ово ме побудило да упозорим немачку команду у Кијеву, да Источна армија није више у стању да осигурава најважније железничке чворове у Жмеринки и Винци. Нато су оба места била поседнута од стране Немаца.

Због несигурности телеграфских веза, сви наши извештаји о транспортувању, које је требало послати од наше корпусне команде преко Винице у Кијев, стизали су са задочњењем од два до три дана. Пошто армиска команда није имала никаквог утицаја на транспортување, није јој било потребно да се користи обилазним путем преко

Винице. Стога је било наређено да се сва најављивања транспората достављају непосредно опуномоћеном генералу у Кијев. Према томе, армиска команда је постала излишна. Транспортување је наређивао немачки железнички биро на који није могла утицати армиска команда, док су се о најављивању транспората непосредно старале команде корпуса.

Међутим, кад је не само босанска саперска чета одрекла послу шност и захтевала да буде враћена, већ кад је и особље армиског штаба, које се претежно састојало од Мађара, постало пркосно, наредио сам да се и команда превезе у домовину. Врховна команда је била другог мишљења. Она је мислила да армиска команда још може нешто да учини у погледу транспортувања трупа. Стога је наређивала да армиска команда још остане у Украјини.

Наравно да је ово наређење било исто толико некорисно колико су била некорисна и наређења армиске команде. Особље армиске команде све упорније је тражило да буде транспортувано у домовину, тако да је транспорт за повратак отпочео средином новембра преко Ровна. У Ровну је остао ужи штаб да би помоћу преговора са западно-украјинском владом у Лавову и пољском у Варшави постигао повољне услове за пролазак трупа.

Преговори су додуше дали добре резултате, пошто је пролаз био дозвољен, али се ипак остало при разоружавању свих транспората, одузимању целе државне имовине и најзад при одузимању и приватне својине услед самовоље службених органа.

Већина особља команде отпутовала је у отаџбину из Ровна преко Немачке.

Команда је, не радећи ништа, остала око недељу дана у Ровну. Пошто је била пресечена свака веза са отаџбином и како се није нико бринуо да добијамо бар најважније вести, наш положај је био врло непријатан и незгодан. Требало је да рачунамо с тиме да ће нас најзад оставити на цедилу и последње људство.

Отприлике после недељу дана морали смо да напустимо Ровно, јер су Немци све станове заузели за себе. Отпутовали смо у Ковел.

Па и тамо нисмо имали шта да радимо. Сваки утицај на ма који транспорт био је немогућ. У Ковелу смо се упознали са првим војничким саветом и његовим благотворним дејством. Још у Ровну нам је пао у очи држање немачких војника. Официри се скоро ни-

како нису виђали. Војници нису поздрављали, али су иначе били мирни. У Ковелу је падала у очи извештачена важност са којом су тамо-амо ишли личности обележене као чланови војничког савета и слични достојанственици. Претседник војничког савета у Ковелу био је неки лекар. Војнички савет је свакодневно одржавао своје седнице. Дакако да оне нису корисно утицале на отправљање службе. Бар се немачки командант места извукao са једне такве седнице после краћег времена изговарајући се, да има важнијег посла.

Војнички савет се нарочито радо о нас чешао. Једна висока команда без трупа, без делокруга рада и без власти била је најблагодарнији објекат на коме је могао да искаже своју моћ.

Најзад је команда могла да отптује у отаџбину крајем новембра преко Пољске. Пољаци су се бринули о несметаном превожењу кроз пољско подручје. Одузели су нам само државну имовину: аутомобиле, коње, кола и оружје. Приватна својина официра није дирана.

У Одербергу смо имали да бирамо, да ли ћемо наставити пут преко Немачке или преко чешког подручја. На основи уверавања једног вишег официра, да ће наша својина остати недирнута, одлучили смо се да путујемо краћим путем кроз Моравску. У Гедингу смо били позвати да напустимо вагон. Хтели су да узапте државни новац. Ми смо, дакако, имали код себе такав новац и хтели смо да га предамо у Бечу законитим властима. У каси је била само мала сумма. Два официра су предала сачувану суму, тако да је око 3—400.000 круна пало Чесима у руке.

Али је овом приликом био претресан и пртљаг официра на најбезобразнији и најгрубљи начин, и легионари су задржали све што им се допало. Присутни и за помоћ замољени официри били су немоћни према овим недисциплинованим легионарима. Дакако да ово бестидно делање једне разуздане и путем издајства окореле солдатеске, није чинило никакву част чешком имену.

Најболније је било то, што су са мном, при завршетку дугог службовања, тако поступали баш официри и војници старе војске.

На дан 1 децембра стигли смо у Беч, где је армиска команда била потпуно расформирана.

Овим је за мене, после 4^{1/4} године трајања, био завршен рат.

ПОЛИТИКА У РАТУ

У одељку „Политика и вођење рата“ било је изложено какав је битан утицај испољила политика на отпочињање рата, на прве неуспехе и на даљи неповољан развој у вођењу рата.

Исти такав неповољан утицај може се запазити и при проучавању политике која је у истом смислу вођена у току самог рата.

Политика и вођење рата треба да раде складно у току рата. Политика је дужна да вођењу рата створи могућност, да се потпуно посвети најважнијем стратешком задатку дотичног тренутка, те да све војне снаге сасреди на месту на коме се тражи решење. Она мора да штити позадину војске средством умешне политичке одbrane, вођене против нових непријатеља, или помоћу њиховог субзијања, све док повољно решење на бојишту опет не олакша политици њен задатак, који се састоји у овом: уносити раздор у непријатељске редове, разједињавати их и застрашивати нове непријатеље повезујући тако све конце потребне за извођење мира.

Политика не само што треба да непрестано ради на слабљењу непријатеља, већ мора још и да се труди да и код сопственог народа створи такво стање које ће омогућити повољно решење, да га запоји вољом за победом и истрајношћу, да га на то, ако је потребно, и присили. Насупрот овоме, она мора разорно да дејствује на дух непријатељских народа и да га обесхрабљује. Пошто је реч, изговорена или написана, најважније борбено срећство, политичар који води мора добро да промисли о свакој речи коју упућује јавности у ма којој форми, било то у форми говора, извештаја, у штампи или иначе.

Ништа не може толико тешко да науди отпорној моћи народа и војске као што то могу непромишљене речи водећих политичара.

Већ је било изложено колико је неповољно утицао исход првих операција централних сила на њихове суседе, а нарочито на оне непријатељски расположене према Аустро-Угарској: Италију и Румунију.

Италија је приступала у рат са Аустријом на јасан и несумњив начин. Са потпуном сигурношћу се могло унапред предвидети да Италија неће пропустити прилику, да задобије своје прижељкаване и неослобођене области.

Свако колебљиво држање и свака слабуњава попустљивост могла је само да убрза одлуку Италије за ступање у рат. Уколико би она затекла Централне силе чвршће удружене, утолико би јој теже пала одлука да објави рат. Њен сан је био, да сама погоди смртно рањену Аустрију и да са таквом Аустријом извођује свој рат. Да је могла да одвоји Аустрију од Мађарске и Немачке, она би, без предомишљања, поsegла за сваким средством само да би постигла тај циљ.

То јој није успело. Она је, пре свега, наишла на сложну Аустро-Угарску. Али је чудновато што је Немачка стајала пострани. Она се чак напрезала да придобије Аустро-Угарску да добровољно уступи Италији један део свога подручја, да би откупила њену неутралност.

Месецима се преговарало и мешетарило, иако се морало признати да се Италија на такав начин неће моћи задовољити.

Италија је просто хтела све. Она је хтела Тирол до Бренера, хтела је приморје са Горицом и Трстом, и хтела је Далмацију. Она се није хтела — што је још од самог почетка било јасно као сунце — заситити само са Тријентом. Она се није ни дала заситити, јер је знала да јој се по други пут таква прилика, да све постигне, неће више указати.

Што је Немачка под оваким околностима терала свог савезника да поднесе тешку жртву, и то више жртву у смислу самолубља и гордости, но жртву у одрицању поседа, био је знак велике слабости и стога тешка политичка погрешка. Али су притом немачке дипломате морале да увиде још и то, да би ова жртва била бескорисно поднесена у случају да би се Централне силе и даље налазиле у несрећи. Италија се, са Тријентом у цепу, не би устручавала да нађе неки нови повод за рат и тако постепено изнуди остварење свих својих жеља.

Стога је политика која је хтела да помоћу оваквих обећања Италију намами или само сузбија, била рђава политика. Ова обећања показивала су политичку слабост Централних сила и страх од ме-

ЛОЈД ЏОРЏ

шања Италије и, наравно, нису ничем користила, јер је Италија, осећајући ову очигледну слабост, с правом више захтевала.

Напротив, оваква политика је ометала готовост против Италије у војном погледу. Да се Италија не би „раздраживала“ — као да је то још било потребно — морало се избегавати свако држање трупа у припремности на италијанској граници. При овоме се, и само у најнужнијој мери, смела утврђивати линија која се налазила далеко позади границе, иако би било много правилаји да су на многим деловима граничног фронта били изабрани положаји, који би били даље напред, а местимично чак и на италијанском земљишту. Према томе, политика је ометала припреме за вођење рата уместо да их је потпомагала и унапређивала.

Овако шепртљајући аустро-угарско-немачка политика довела је до рата са Италијом, уместо да га је спречила или одложила. Да се Немачка, као непријатељ Италије, показала исто тако енергична, као Италија према Аустрији, Италија би се тада месецима скањивала и можда би се добро предомишљала да објави рат.

Врло је чудновато, што је објава рата Аустрији од стране Италије остала без последица у погледу Немачке. Што Италија није једновремено објавила рат и Немачкој најбољи је знак да се Италија бојала тога рата. Утолико је било несхватљивије што је Немачка пристајала на овакву лакрдијашку игру. Користи, које је Немачка евентуално могла да извуче из оваког стања, требало је презрети с обзиром на велике војничке штете, које су настале због несложног вођења рата.

Овој политичкој настраности придружила се још једна гора, тј. војничка. Немачка, која је живела у миру са Италијом, упутила је у Тирол једну дивизију против Италије. Услед оваквих играрија појављивале су се нејасности и неприлике. У једном ранијем одељку било је већ говора о томе зашто се због овог нецелисходног поступка није смела да примени једна потребна војничка мера, тј. да се сопствене линије истуре на италијанско земљиште, и то стога што се није смело дозволити да Немачке трупе нападају, дакле да не смеју ступити на италијанско земљиште.

Нејасно стање мира између Немачке и Италије било је можда разлог, што командовање централних сила, у децембру 1915, није дошло на помисао или се са њом није могло сложити, да наредни

ударац за уништење треба извести против Италије. Немачка није била у ратном стању са Италијом и отуда није имала никаквог интереса да се уништи Италија. Без претходне објаве рата она није могла учествовати у борби. Дакако да немачка гордост није имала разумевања за потребу, да се аустро-угарске трупе ослободе у Русији да би ми могли да окончамо „наш рат“ са Италијом. Тако је ето ишао свако својим путем. Погрешна политика у рату била је крива што су обадве врховне команде ишли у раскорак, а последица тога били су нови неуспеси, како они код Вердена, тако и они у Италији и Русији. Због недостатка огромне бројне надмоћности требало је примењивати строго обједињавање снаге за пресудни удар, што је требало да буде циљ командовању и политици. Политика је била дужна да помоћу једновремене објаве рата Италији створи могућност да вођење рата буде увек у стању да читаву нападну снагу сасрећује на оној просторији на којој је требало извојевати решење.

Та будућа просторија на којој је требало да се извојује решење, као што је већ речено, била је Италија крајем 1915 и почетком 1916 године.

Од каквог би утицаја био пораз Италије на психу аустро-угарског становништва и у коликој би мери тиме била ојачана морална отпорна моћ монархије, може се просудити по томе, што је свака искрслас вест о некој офанзиви која би претстојала против Италије — на жалост, то се свуда знало већ месецима раније и пре но на односном фронту — изазвала буру одушевљења код становништва.

О, какво би тек огромно дејство било произведено на цео свет и на још колебљиве непријатеље, да је италијанска војска била уништена већ после неколико месеци откако је Италија објавила рат!

Русија потучена и одбачена, Србија и Црна Гора уништене, Италија уништена — ето у тако сјајном војничком, а тиме и у политичком положају, биле би се нашле Централне силе у пролеће 1916.

Кривица због које је наступило обратно пада на погрешну политику у рату.

Откако су пропали почетни операциони планови, Средња Европа могла се упоређивати са великим опкољеном тврђавом.

Становницима ове тврђаве требало је управљати, водити и упућивати их према истим оним смерницама које важе за становнике једне опседнуте тврђаве.

Због тога је влада била дужна да води рачуна о расположењу и исхрану становништва и да се стара, да се код становништва или његових преставника не ствара неко потиштено расположење које би могло да нашкоди отпорној моћи тврђаве.

У иностранству требало је створити и одржати утисак гвоздене решености да се издржи до крајности, тј. до победе.

Становништву је требало улити убеђење у његово право, тако да оно буде чврсто као стена и створити му одушевљење за извојевање рата који му је наметну грамљиви непријатељ. Чврста и безобзирна примена владиних мера требало је да у клици угushi сваки покрет неког супротног расположења које би могло да изазове слабљење отпорне моћи. Кривце је требало строго прогонити, па ма како њихове побуде биле добронамерне и чисте. Издајство и тежње за раздавањем требало је сузбијати са најбезобзирнијом строгошћу. Уколико би подношење терета створеног отпором бивало теже, утолико би енергичније требало присилјавати становништво на вољу да истраје до краја.

Ми налазимо да су ови захтеви, који се стављају на унутрашњу политику у рату, испуњени на сјајан начин — код наших непријатеља, тј. код оних који су нас опседали док су код нас, тј. код опседнутих, на жалост, били потпуно занемарени. Штетне последице нису могле изостати.

Тешку погрешку починила је немачка политика још 4 августа 1914 године кад је свечано признала да је неправично поступила према Белгији. У овом несхватаљивом поступку долази до изражaja потпуно погрешна немачка идеологија, која у својој превеликој честитости личи на глупост.

Енглез никад не признаје да чини неправду, ако нешто ради што је потребно Енглеској. Ниједан уговор, ниједно право и ничији туђи живот није толико свет да би се због њега Енглеска изложила опасности. Енглеска у невољи претставља највише и неприкосновено право за сваку самопомоћ.

Исто такав закон требало је да створи и морала је да створи Немачка политика. Али се проклетство баш у томе и састојало: да је Немачка водила енергичну политику која би умела овако да ради, ми никако не бисмо ни запали у 1914 годину.

Признање о повреди Белгиске неутралности као неправде, представљало је злочин према немачком народу, који је починила једна сасвим неспособна политика, политика, која није била свесна свога значаја и која није била начисто са тиме да се њена одлика састојала у борби на живот и смрт.

Немачка је имала пуно морално право да маршује кроз Белгију. То право јој нико није могао одузети, но само њено сопствено политичко вођство. Оно га је и одузело.

Тек од 4 августа, Немачка је почела да сноси кривицу, тек од тога дана налазили су се народ и војска под теретом те кривице.

Радост немачких непријатеља поводом тога била је, и с правом, особито велика. Они су још тада добили рат у моралном погледу.

И читава унутрашња политика Централних сила одговарала је слабости велике политике вођене према иностранству.

Владе у Аустро-Угарској нису ништа учиниле да би повећале унутрашњу отпорну моћ државе.

Супротност између Аустрије и Мађарске цветала је и даље. Мађарска је искоришћавала сваку прилику да задобије политичке и економске користи, а јоне су могле да се постигну на рачун Аустрије и целине.

Аустрија, која је одувек била упућена на увоз животних намирница, ускоро је, а нарочито после губитка Галиције, пала у потпуну зависност од Мађарске. Уместо да се настојало да се постигне повећање мађарске производње, мађарска политика је управљала главну пажњу на то, да Аустрија и војска буду потпуно зависни од Мађарске. Она је успела, да је ратна интендатура, која је наравно своје потребе у животним намирницама набављала првенствено у Мађарској, морала да обустави своје набавке, тако да су је убудуће снабдевале саме владе. Пошто је Аустрија убрзо и сама пала у невољу, Мађарској је за кратко време припало искључиво право да једино она снабдева војску храном. Ово искључиво право било је безобзирно искоришћавано, тако да се није водило рачуна да ли ће због тога отићи у паралларчад отпорна моћ Аустрије и војске.

Мађарска се апсолутно опирала против стварања јединствене службе исхране. Ја пак сматрам да се ова потреба могла да постигне применом правилног поступка. Али она није постигнута. Због ове

кратковидости пропала је монархија, али је пропала такође и Мађарска.

Аустријска влада није ништа предузимала да унутрашњи поредак саобрази ратним приликама. Скупштина је била неупотребљива, те је стога била распуштена одмах у почетку рата. Но овакво стање захтевало је од владе утолико живљу и плодоноснију активност. Она, међутим, није предузимала ништа. Пустила је да све иде онако како је управо ишло и задовољавала се тиме да управну машину уопште одржава у покрету.

Но нешто, ма и најнезнлатније, влада није учинила ни на политичком, ни на економском пољу нити пак у погледу исхране становништва. У централама су се налазили противдржавни елементи. Отуда није никакво чудо, што је све радило на распадању.

Аустријом се само једном разлегао радостан поклич, и то онда када је држава, путем једне уредбе, и још јавно, добила своје старо име. Према тој уредби, „у скупштини заступљене краљевине и земље”, требало је, убудуће, да се зову Аустријом. Мислило се и надало да ће сад ударац за ударацем прибавити уважење овом имену. Али ништа није било учињено. Овим је била иссрпљена сва снага. Ново име није се родило из жеља да се створи Аустрија, да се створи стварна држава! Мађарска је спровела своју жељу за заједничким грбом, и пошто је тај грб требало да буде састављен од мађарског грба и грба од... другог неког бића, које је морало имати неко име, била је Аустрија свечано крштена као Аустрија. Неке даље конвенције нису биле повлачене, иако је било потребно и са успехом могућно.

Због тога су нерасположења према рату и издајства могли да испоље своје штетно дејство у Аустрији. Да би се отклонио сваки неспоразум подвлачим: ниједан разборит човек сам од себе није осећао љубав према рату, свако му је био противан. Разборити људи су настојали да ова противност дође до изражaja на тај начин, што су чинили све, да се рат заврши брзо и победоносно. Али је то „нерасположење према рату“ у потпуној заслепљености или штетној несавесности, радио баш обратно, тј. оно је чинило све да спута и да парализе вођење рата, чиме је само продужавало рат и лишило нас успеха. Овакво слепо и кратковидно нерасположење, на које се овде

мисли, испољавало се на пр. у томе, да се држави и војсци ускрате средства за вођење рата.

Тиса је у Мађарској био неприкосновени господар. Његова тврдоглавост, његова напраситост и безобзирност безграницно су појачавали отпор и мржњу његових политичких непријатеља. Његови противници нису презали ни од једног сретства које би било подесно да изазове његов пад.

У оваквом стању била је унутрашња политика у монархији онда када је, због смрти цара Фрање Јосифа, наступила могућност за стварање новог курса.

У Аустро-Угарској остало је све као што је било и раније, само што се, услед сазива аустријског парламента, опет и у појачаној мери, вратила стара срамота. Такође ни рат није ништа изменио у погледу неплодних партиских кавги и очајничких покушаја владе, да се одржи на површини, што је вазда био главни циљ вештине владања.

Оваква политичка поцепаност морала је да оживи и ојача наду код непријатеља у њихов коначни успех.

Једном је опет за тренутак заблистала звезда наде и то онда, када је аустријски претседник Министарског савета граф Клам-Мартиниц, 12. јуна 1917, објавио у парламенту: „програм владе је Аустрија“. Сваки добар Аустријанац се надао да ће после ових лепих речи уско-ро следовати и дела. Па ипак је већ 19. јуна 1917 ова влада поднела оставку, јер је једна од најјачих партија, тј. Пољаци, одбила да дâ влади чак и једно краткорочно овлашћење за подмиривање и покриће ратних издатака. Но чујмо и чудимо се, шта је био разлог таквом поступку: Пољаци су захтевали да се одреди цивилни намесник за Галицију, где је један генерал већ месецима исто тако добро и исто тако рђаво управљао земљом као и ранији цивилни намесник, затим један пољски министар пољопривреде и један Пољак за министра трговине или саобраћаја.

Преговарало се сасвим озбиљно — усред Светског рата — да би се задовољили ови „политичари“ и ова злочиначка политика, уместо да се поступало онако како се то чини у опседнутој тврђави.

На дан 23. јуна угледало је света и ново Сајдлерово министарство. Цар је понова допустио да његова несрећна рука са пуним успехом ради на избору његових саветодаваца.

У то се 3. јула десио један догађај који је узбудио читаву Аустрију, тј. амнистија политичких злочинаца. Да је било захтевано од непријатеља Средње Европе, да измисле једну меру, која би нарочито могла да тешко оштети Аустрију, они не би могли нешто боље изабрати. Помоћу тога, тако рђаво примењеног акта милости, вратили су се политички злочинци и издајници свих врста поново у јавни живот у критичном времену. Ако се веровало да се може рачунати на благодарност и измирење, онда се потпуно погрешно ценила људска природа, а нарочито природа задртих политичара.

Овај акт милости био је свуда схватан и искоришћаван као знак дубоко укорењене слабости. Сви добронамерни елементи у држави и војсци били су одбијени и огорчени, док су сви они, који су били непријатељски расположени према држави, црпели из тога потсреке и нове побуде да продуже свој корисни, а притом безопасни занат.

Рука једног детета дала је повода за овај акт милости, који је био објављен на рођендан Престолонаследника Отона. Он је био израз дечје безазлене душе.

Нико није знао како је дошло до ове амнистије. На делу су биле неодговорне личности. И аустријски претседник Министарског савета и министар спољних послова правили су се као да ништа не знају с припремању овог акта.

Један правник цареве војне канцеларије причао ми је да је од њега тражено да изради Указ. Он је одбио овај захтев указујући на штетне последице.

Али се онда ипак понудила једна спремна рука која је овај добро уперен нож зарила Аустрији у леђа.

Граф Тиса је одбио захтев да се амнистија прошири и на Мађарску. Овај произвољни акт он је означио као несрећу за монархију. Према томе, амнистија се ограничила само на Аустрију.

Велеиздајници кова једног Крамаржа, једног Рашина и политичке убице били су ослобођени и поново дати сјајној аустријској политици.

И даље се трајило време у Аустрији на безнадне покушаје око уједињавања политичких партија у ма коме циљу. Покушавало се и даље, да се вода и ватра — Чеси и Немци — здруже без штете и чудило се што то није успевало. Стога се не треба чудити што је најзад, иначе жилава и несаломљива, животна снага Аустрије морала да подлегне овим покушајима лечења.

Пошто влада није имала ни смисла ни времена за изграђивање ових политичких противности, што је било немогућно, пошто није имала ни разумевања нити воље за уређење тешких прилика исхране и пошто није ништа предузела у економском погледу да би заштитила народ од кажњивог пљачкања, постали су, како стање исхране, тако и политичка затегнутост, све критичнији и штетнији.

Последица оваквог стања састојала се у томе, што је влада, с времена на време, патила од лудачких претстава бојећи се да ће становништво само себи силом створити олакшање, те да мора доћи до револуције. Ова је болест, наравно, прешла и на монарха, тако да се расположење и држање непрекидно колебало између бриге и страха пред револуцијом и између безбрежности и вештине владања, која је била ослобођена море коју ју је притискивала.

Крајем јануара 1918 године био сам у Бечу на отсуству. Тада ми је рекао генерал коњице кнез Шенбург, да се рачуна са избијањем озбиљних нереда и да је за тај случај предвиђено образовање владе која би била састављена поглавито од војних лица. У тој влади требало би да кнез буде претседник министарског савета, у ком би ме случају он одредио за министра исхране. Ја сам му заблагодарио на поверењу рекавши да сам убеђен, да је већ прекасно и да се више не може ништа помоћи, јер је питање исхране већ у великој мери запуштено.

Кнез је нато одговорио, да све зависи од обилне исхране. Ако становништво добије доста хлеба онда ће бити лако одржати мир те ће се онда лако и владати. За мене је рекао да сам једини генерал у кога има поверења за ову грани управе. Задржао сам право размишљања, али сам доцније апсолутно одбио понуду с напоменом, да бих могао попустити само у случају ако би то цар изрично наредио, пошто никако не желим да моје име дође у везу са овом изгубљеном ствари, као и да ћу се покорити само сили наређења.

Неколико дана доцније био сам позван у Баден, где ми је цар саопштио, да ће бити принуђен да ме одреди за министра исхране. Али је затим весело додао, да се стање опет поправило, тако да у догледном времену неће бити потребно да се рачуна са образовањем овог министарства.

До тога стварно није ни дошло.

Није ми познато које су околности изазивале најпре бригу, а доцније наду. Задовољило се само размештањем трупа на позадњој простирији и одређивањем неколицине генерала за гувернере поједињих области. Било је јасно да се нешто много експериментирало. Није било сигурног крмилара.

Али се и у Мађарској дала прилика да се опроба нова вештина владања. Тамо је била моћна фигура графа Тисе, која је држала све конце у својим рукама. Иако је био прави претставник схватања света у мађарском духу, он је ипак био једини државник кога је имала монархија. Због тога није ни био по вољи. Његове особине нису биле симпатичне. Према једном усвојеном „тестаменту“ требало је да и Мађарска, која је образовала чврсту целину, буде подељена на своје народности. Изгледа да је тај тестаменат био ипак само упола читан или је био упола схваћен. Главна ствар се ипак није састављала у „подели“, већ у уједињавању, тј. присаједињењу Срба и Румуна, што би потом, сасвим разумљиво, извело поделу Мађарске и образовање нових држава у оквиру монархије, и то једне југословенске и једне румунске државе.

Али о неком присаједињавању није било ни говора, чим се почело са разбијањем онога што је постојало. Мржњом испуњени мађарски непријатељи владе, који нису бирали средства за борбу против Тисе, били су ускоро придобивени за опште право гласа, које је требало да створи превагу осталих народности над Мађарима. Тиса није био вољан да дозволи да се на овај начин уништи Мађарска. Он је противницима владе избио оружје из руку на тај начин, што је сам поднео на одобрење много слободоумнији закон о изборима. Краљ Мађарске одбио је да дâ одобрење. Тиса је повукао консеквенције и отишao, али је отишao у опозицију имајући већину.

На крмило је дошла мањина, коју је ујединила само мржња према Тиси. На овај је начин, и усред рата, поред немоћне аустријске владе, створена и једна немоћна мађарска влада.

Ускоро су се показале последица овакве вештине владања. Владавина мањине није могла ништа да учини против сложне већине која је била у опозицији. Сви покушаји, да се донесе такав закон о изборима да би се добила већина, пропали су. Пошто није било воље да се благовремено уступкне, пловио је мађарски државни брод од мањине ка мањини у провалију, која га је гостољубиво примила.

Поред овакве унутрашње политike која, изгледа, уопште није схватала шта управо захтева рат од ње и која је још увек сматрала да су њена пренемагања најважнија по државу и народ, наша спољна политика ишла је својим старим путевима у новом и чистом руху.

Спољна политика ишла је старим путевима, јер она ни сада није хтела ништа стварно, као и у ранијим деценијама. Она је желела »*Status quo ante*«, па је чак била приправна и на тешке жртве. Она која ни за чим није тежила, бавила се некорисним идејама о општем разоружању, арбитражним судовима, друштву народа и политиком вечитог мира.

Она је овим путевима ишла у новом и чистом руху, јер је нови министар иностраних послова, граф Чернин, унео своју свежу привидну енергију и своју широку искреност, која је цео свет учинила сведоцима његових гледишта, а уз то и приличну дозу несмотрености у вођењу послова.

Он је врло добро говорио, допадљиво и блиставо. Говорио је потпуно отворено у свако доба и у свима приликама о жељи монарховој, па чак и о жртвама које би се поднеле да би се дошло до мира.

Непромешљено је излагао гледишта, чије је објашњавање сада, у току борбе за опстанак, било у најмању руку бесцртно, и која су, шта више, могла да науде, јер су давала могућност непријатељу, који је слушкао и тешко се борио, да из њих црпи наду. У овим изјавама водећег министра, непријатељ није гледао убеђења једне лепе људске душе, већ страховање једног напађеног дипломата, који је тражио спасење и који није био дорастао своме положају. Јер овако ипак никад не говори министар једне моћне и у своју снагу убеђене државе, која хоће да победи. Не, овако не говори чак ни министар који се само нада да ће победити. О општем разоружању, о арбитражним судовима и друштву народа не говори никад у сред борбе онај који је моћан и који се нада да ће победити, већ само слабић који хоће да спасе оно што се још спасти може. Помоћу оваквих говора — оваква разлагања биће, на жалост, још за дugo времена само прича — лако је постати популаран и задобити наклоност масе, нарочито онда када напољу, на фронту, бесни борба, у којој гину људи. Али ствар има и своју другу страну, која назива страховање. Са оваквим теориским разлагањима не задобија се само наклоност масе, већ се побуђују и наде које се не могу остварити и расађују клице, које се могу развијати само као

коров. Због тога један министар иностраних послова мора, нарочито за време рата, да буде врло јубилар, ако хоће да га свако ко озбиљно мисли, озбиљно и схвата. Антанта, а пре свега Вилзон, није нашла за вредно да поклони пажњу изјавама царског и краљевског министра иностраних послова, она их није ни сматрала за озбиљне. Иста их је судбина снашла код многих кругова у монархији и у Немачкој. Оне нису имале никакве вредности нити ће је икада добити — али су неизмерно много нашкодиле.

Почев од свог доласка на положај царског и краљевског министра иностраних послова он је радио са пуним правом око мира. Он је тиме испуњавао само своју дужност. Али је притом, на жалост, ударио путевима који нису водили циљу, већ онима који су се од њега удаљавали. Он је утицао на младог цара Карла, на цара Виљема и на немачког престолонаследника, очигледно ратом замореног и слабуњавог, на такав начин који је био у стању да поколеба чак и јако самопоуздање. На исти начин је покушао да утиче на немачког канцелара, на немачке народне посланике и немачке генерале. Тиме је он створио тешку несрећу.

Одмах у почетку своје делатности као министар, он је, у пролеће 1917, у време када смо свуда победоносно стајали у непријатељској земљи, препоручио немачком цару, да уступи немачки Алзас и Лорен, да би се у накнаду за то добила велика Пољска са Галицијом у персоналној унији. Ово је био крупан захтев, постављен немачком цару од стране једног Немца. То је он покренуо, јер је мислио, да ће се Енглеска и Француска тиме задовољити и лондонски пакт, можда, изменити, тако да Аустро-Угарска не би морала да подноси неке нове жртве у Италији, Србији и Румунији.

У исто време, у априлу 1917, граф Чернин је написао један извештај у коме је описао стање монархије у најцрњим бојама претсказујући пропаст монархије. Овај опасни извештај предао је он цару Карлу молећи га да га пошље цару Виљему.

При овоме падају у очи ове две ствари:

Што је један министар иностраних послова написмено поднео овакав извештај, који би, дошао у руке непозваних, изазвао најкобније последице — а овакви извештаји имају баш ту рђаву особину, да падну у руке непозваним — и

да он тај извештај доноси цару ради даљег достављања, чиме дакле и сам даје повода, да овај опасни извештај падне у руке неком непроцењивом броју неодговорних лица, што би злоупотреби широм отворило прозоре и врата.

Зар је смео један министар иностраних послова да поступа — да кажемо благо — са овако пуно поверења?

Овај извештај био је упућен младом цару Карлу који је и иначе имао болећиву склоност ка миру и ради тога заборављао на оно дељење које се захтевало од њега као војсковође и који је заборављао да мир треба извојевати немајући уза себе никога ко би га покренуо на дело. Овај извештај је, без сумње, врло негативно утицао на монарха. Изгледа да му је он однео сву присебност и да му је послужио као средство, да на недостојним обилазним путевима дође до циља на неодговоран начин.

Граф Чернин није се очигледно више бринуо о даљој судбини овог опасног извештаја, који је дао из руку, јер је, како вели, тек после рата сазнао, куда је доспео овај извештај.

Извештај је стварно, и на необјашњив начин, доспео у криве руке. Он је дошао у руке немачког центрумашког посланика Ерцбергеру, који је могао да се сматра Черниновим такмацом у нескрупулозном настојању да се мир постигне по сваку цену, само са том разликом што није заузимао никакав положај који би му давао право на вођење политике. Услед његовог лакомисленог чувања, извештај је стигао тамо где није требало, тј. у руке Антантиних министара.

Какво је дејство тамо морао произвести овај извештај мислим да је у стању себи да претстави сваки политички лаик, ма колико био наиван. Што су Антантини министри, уколико су дотада уопште помишљали на неки споразумни мир, а говори се да су они у лету 1917 сазбиљно помишљали на то, безусловно и за увек одбацивали ту по-мисао, јасно је и разумљиво.

У објашњењу о томе, објављеном 28 јула 1919, граф Чернин каже: „Садржај извештаја дошао је до знања нашим непријатељима због Ерцберговог поступка. Свако, ко прочита мој извештај, добиће претставу о последицама“.

Зар ово није поражавајући суд по творца овог извештаја и по његовој искоришћењу?

Али је царски и краљевски министар иностраних послова, чудним случајем, истовремено упутио у Берлин, у циљу бушкарања, једног свог „политичког пријатеља“, дакле једну неодговорну личност. Та личност, која је имала „многобројне и утицајне везе“ у немачкој скупштини, дошла је у везу са вођима у Берлину и разоткрила им стање у монархији. Природно да овај господин није могао да говори у име министарства, већ је могао да излаже само своје сопствене утиске и гледишта. Опрезност је била препоручљива, јер су индискреције могле бити од недогледних последица. Чим би Антанта добила утисак, да ми не помишљамо на окончање рата из љубави према миру, већ због тога што више не можемо издржати, био би сваки труд узалудан.

„Мој се пријатељ примио ове задаће са исто тако великим преданошћу као и окретношћу и берлинској господи, нарочито Ерцбергеру и Зидекум-у, укратко рекао ово: Колико он може да оцени мисли да смо стигли на судбоносну прекретницу. Идућих ће се недеља одлучити, да ли ће бити мир или ће се водити рат до краја. Француска је заморена и не жели мешање Америке, ако то не би морало бити. Ако Немачка буде принуђавала Антанту на продужење рата, онда ће стање постати врло озбиљно. Аустро-Угарска више не може издржати, Турска takoђе — док Немачка сама не може да оконча рат са добрым исходом. Положај Аустро-Угарске јасан је целом свету. Аустро-Угарска је готова да закључи мир без анексија и ратних отштета, и да се свом снагом заложи за то, да се спречи поновни рат. (Аустро-Угарска стоји на гледишту, да свестрано подједнако, али и врло далекосежно разоружање како на води тако и на копну, пружа једино средство да се омогући финансиска обнова Европе после рата). Немачка треба тако исто, као и Аустро-Угарска, јавно да изложи своје становиште и да изјави:

- 1) Никакве анексије, никаква ратна отштета;
- 2) Нарочито: безусловно потпуно ослобођење и независност Белгије (политичка и економска);
- 3) Све области које су поселе Немачка и Аустро-Угарска биће напуштене, чим обема државама буду опет повраћене њихове територије (заједно са немачким колонијама);

4) Немачка ће такође, слично Аустро-Угарској, сарађивати на општем разоружању и створити гарантију за онемогућавање неког поновног рата.

Овакву изјаву требало би заједнички да објаве немачка влада и скупштина.

Резултат овог демарша била је позната резолуција о миру од 19. јула 1917. Као прва њена жртва био је канцелар Рајха Бетман. (Из књиге „У светском рату“ од графа Чернина).

Ради правилне оцене Черниновог држања и последица таквог држања навешћемо једно писмо графа Тисе упућено Чернину (из књиге „У светском рату“):

„Разне вести које долазе из непријатељског иностранства несумњиво показују да се рат приближава свом крају. Сад треба чувати живце и партију хладнокрвно одиграти до краја. Сад само никако не показивати неке знаке слабости. Наши непријатељи нису постали мирољубиви због опште човечности, већ зато што су увидели да нас не могу уништити.

„Ја те молим да више не говориш у духу твога извештаја од 12 априла. Једно песимистичко схватање вође наше спољне политике могло би сада све да поквари. Ја знам да си ти опрезан, али те молим да настојиш да се осети твој утицај, како би и његово Величанство и његова околина показали поуздање према спољњем свету. Још једном: ма како добро стајало, с нама се неће хтети разговарати чим се више не буде веровало у нашу отпорну моћ — и ако се не буде веровало у то, да наш савез стоји на чврстим ногама“.

Што се Тиса нашао побуђен да овако пише министру иностраних послова, може се већ сматрати као пребацивање.

Зар би овакво писмо написао мађарски претседник министарског савета граф Тиса, који је иначе штедео речи, да га није сматрао потребним? Зар из опомена графа Тисе не говори брига, да би због не-вођења рачуна о њима ствари могле поћи рђавим путем? Није ли стога свака реч ударац маљем?

Да ли се Чернин управљао по овим опоменама? Да ли је Чернин био опрезан у своме извештају, у својим речима и при утицају на немачке парламентарце? Зар Чернин није показао никакав знак слабости?

Тиса каже, једно песимистичко схватање вође наше спољне политике могло би сада све да поквари. Зар ова опомена није била веома потребна, није ли она, на жалост, прекасно стигла?

Да ли је граф Чернин, као што је од министра иностраних послова захтевао граф Тиса, стављао своје речи на златне теразије? Не! Он је без предомишљања пуштао свој дух да блешти и притом је, нека ми се оправди строга замерка, неодговорно говорио. Његови многи говори нису одговарали исто толиким делима, као што би то приличило једном министру иностраних послова у таквом времену, већ су били само једно једино његово дело, тј. само говори.

Ово писмо графа Тисе у вези са догађајима претставља најоштрију осуду Чернинову.

Имајући у виду ово писмо а имајући у виду и поступак са извештајем и његове последице, биће оправдано да се овако запитамо: Зар је један министар иностраних послова уопште смео написати један онакав извештај и да ли је смео такав један документ дати из руке? На ово питање може се одговорити само једним јасним и одлучним: „Не“.

О одговору немачког канцелара Рајха на наведени извештај, граф Чернин сам каже:

„Оптимистички одговор Бетманов очигледно није био заснован само на мотиву да нам се улије нешто више поуздања у будућност, већ још и на исправном осећају једне повољније консталације која је лебдела у ваздуху — пошто је Берлин, као и ми, наравно, добијао сличне извештаје из непријатељских земаља“. (Из књиге „У светском рату“).

Ова повољна консталација је ишчезла, јер је Чернинов извештај пао Клемансону у руке.

Напослетку треба још утврдити да је овај несретни извештај царског и краљевског министра иностраних послова био стварно нетачан, пошто је био исувише црн, јер је монархија била у стању да се бори још годину и по дана и да победи. Она је чак могла и отсудно да победи, да је била вођена са више поуздања у своју снагу и вољом за победом. Али су врховном војсковођи, тј. цару, недостајали победоносна воља, самопоуздање и поуздање у снагу монархије. Кривица за ово лежи у извештају графа Чернина. Наведени извештај требало је да испољи слично дејство и у Немачкој и он га је и испољио, јер је

тамо наishaо на јато народних вођа истоветног мишљења, на чијем је челу био нескрупулозни центрумашки посланик Ерцбергер, кога су сујета и самопрецењивање навели да води политику на своју руку. Овим је вођама неодважна немачка политика изгледала превише ратборна, те су хтели целом свету да поднесу отворено признање њене слабости. У потпuno рђавој процени немачких непријатеља и у свим погрешној оцени циљева и тежњи тих непријатеља, они су припремали народ у духу општег споразумевања не водећи рачуна што се тиме паралише воља народа за победом и да му се одузима снага и отпорна моћ. Ови су људи радили у истом смислу као и граф Чернин и под руку тобожњој „човечности“ демократског запада; они су потпомагали непријатеља у расточавању нашег унутрашњег фронта — и са пуним успехом, што потврђује и граф Чернин, јер су његов извештај и његово бушкарање изазвали резолуцију о миру и пад канцелара Рајха.

Овакво држање царског и краљевског министра иностраних посла може се само тиме окарактерисати, што би га Клемансо, кад би се оно посматрало очима француског министра иностраних посла, схватио као најтежи и најштетнији „дефетизам“ и прогонио га робијом и ратним судом.

Ми, на жалост, нисмо имали Клемансоа.

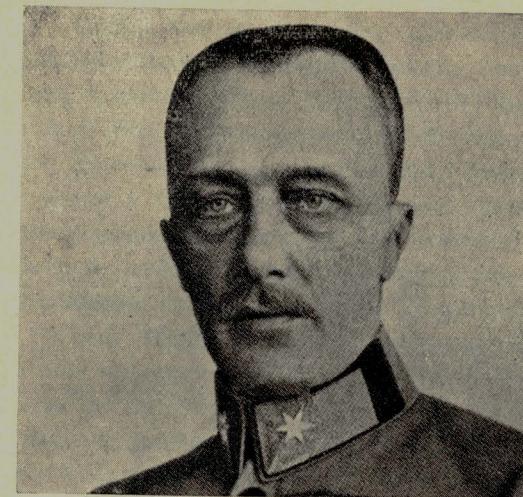
Граф Чернин констатује сам: „Краљица Марија Румунска никад није изгубила веру у коначну победу“.

Нама је недостајала таква жена. Људи таквог кова нисмо уопште имали.

Да ми се не би пребацило, да строго ценим, узећу самог графа Чернина за сведока.

У погледу свог првог утицања на немачког цара ради закључења мира (у пролеће 1917) граф Чернин каже:

„Због тога сам се решио да предложим цару да он сам поднесе прву жртву и докаже у Берлину, да он за мир не ради само речима. Требало би да ме овласти, да изјавим у Берлину да ће Аустрија, ако се Немачка буде споразумела са Француском у погледу алзас-лоренског питања, пристати да уступи Галицију Пољској, која се има ново створити, и да ће се заложити свом снагом, да се та велика пољска држава приклучи Немачкој; не да се присаједини, већ да се приклучи, на пр. у виду персоналне уније.“

ГРОФ ЧЕРНИН

ФАЛКЕНХАЈН

Чинећи овај предлог био сам потпуно свестан његове далекосежности. Ако би Немачка примила понуду, а ми с наше стране не бисмо постигли никакве битне измене Лондонског пакта у преговорима са Антантом, који су морали да се очекују, онда бисмо ми сами платили рат. Ми бисмо тада не само морали да задовољимо Италију, Румунију и Србију, већ бисмо још изгубили и вазда прижељкивано присаједињење Польске на име извесне компензације. Такође и цар Карло је јасно посматрао ситуацију, али је ипак био решен да учини предложени корак." (Из књиге „У светском рату“).

Граф Чернин је, дакле, био начисто, а такође и цар Карло, да се овај предлог могао завршити тиме, што би Аустро-Угарска платила рачун за рат, пошто би тада имала да преда: Галицију, а Немачкој право на Краљевину Польску; Тирол до Бренера, Приморје са Горицом и Трстом, и Далмацију Италији; све југословенске делове Србији, а све румунске области Румунији.

Мора се признати да је ово, на сваки начин, исто толико личило на мирољубиву политику, као што личи и јајету.

У свом говору пред бечким општинским одбором на дан 2 априла 1918 године, дакле у времену када је већ могао да уочи дејство своје политике, граф Чернин је рекао:

„Откако сам на дужности имао сам само један циљ, и то да држави донесем частан мир и створим прилике које би Аустро-Угарској убудуће осигуравале слободно развијање и, затим, да учиним све што стоји у људској моћи да би овај ужасан рат за недогледно време био последњи. Ја никад нисам рекао нешто друго нити сам икад предузимао нешто друго. Али ја не покушавам да испросјачим такав мир, нити да га изазовем молбама и кукњавом, већ да га изнудим силом нашег моралног права и нашем физичком снагом. Сваку другу тактику сматрам као тактику продужавања рата и морам, на жалост, рећи да је у Аустрији, последњих недеља и месеци, много штошта речено и урађено, што без сумње продужава овај грозни рат. Они који продужавају рат деле се у разне групе, према њиховим мотивима и тактици.

„Ту су најпре они који непрекидно просјаче за миром; они су ниски и луди, и они продужавају рат. У Француској називају ову врсту људи „дефетистима“, али се тамо, додуше, са њима не поступа тако обазриво као код нас. Тежити за миром по сваку цену је ниско, по-

што је немушки и лудо, јер се тиме непрекидно потхрањује свежом храном изумирући непријатељски нападни дух, те се стога вештачки постиже оно што је супротно ономе што се намеравало. Жеља широких маса за миром је исто толико природна колико и разумљива и она није неки аустро-угарски специјалитет, већ је то општа појава у свету — али народне вође треба да имају на уму, да својим извесним изјавама у непријатељском иностранству постижу оно, што је супротно ономе чему теже”.

Треба ли, на основу ових говора, друкчије тумачити држање царског и краљевског министра иностраних послова него тако, да је он био продуживач рата и дефетиста код Централних сила, који је имао много успеха?

Какво су дејство морале да испоље његове изјаве, а нарочито његов извештај код Антантиних вођа? Није ли он био политички вођа државе, па стога и целог народа у Аустро-Угарској? Да ли је он ово имао на уму у пролеће 1917 и да ли је његово држање одговарало томе?

Шта нам каже граф Чернин у својој књизи „У светском рату“ о предлогу који је, у пролеће 1917, поднео цару Карлу, а тиме и Аустро-Угарској, да се евентуално плати читав велики рачун рата?

„У времену у коме се пишу ови редови — у јулу 1919 — Аустрија одавно више не постоји. Постоји још само једна мала, осиромашена и бедна земља под именом Немачка Аустрија, једна земља без војске, без новца, беспомоћна, земља која гладује и скоро очајава. Та земља слуша о условима Сен Жерменског мира. Она чује, да треба да преда Тирол до Бренера, и бруда Андреје Хофера да уступи Италијанима. И таква каква је, без заштите и помоћи, она валије у очајању и дивљем болу; чује се само један глас, и то да је такав мир немогућан.

„Како је могла једна аустријска влада да прихвати тај Лондонски диктат у времену, кад су наше војске непобеђене и несломљене биле дубоко у непријатељској земљи, кад смо имали за савезника најмоћнију копнену силу на кугли земаљској и кад су највећи генерали рата били чврсто убеђени да ће се прорети и коначно победити?!

„Захтев, према коме је требало да ја 1917 или 1918 године прихватим мир, који је 1919 године одбио целокупан немачко-аустријски народ, претставља безумље“. (Из књиге „У светском рату“).

Па ипак се граф Чернин играо са овим безумљем и њиме напајао дух неискусног монарха, ношеног жељом да уради најбоље, те му је тиме одузео и иначе недовољну снагу, која му је била потребна као војсковођи. Пошто уз цара није стајао неки Лудендорф, који би га запајао снагом победоносне воље, јасно је због чега је цар, у јесен 1917, у Фелтреу, са оноликом равнодушношћу обуставио нашу офанзиву на Пијави и на питање, „шта да се ради“, исто тако равнодушно примио мој одговор да би требало извести напад са обе стране Гарда Језера са тежњом да се уништи италијанска војска.

Не! Тако се не сме водити политика у рату, а нарочито у једном рату за опстанак! Радећи тако морао се изгубити рат и егзистенција.

Сад се често велича пророчански дух графа Чернина, који је то све прорекао. Кад неко, налазећи се на најважнијем положају више од годину дана, чини све да би постигао тај претсказани циљ, онда се не треба чудити ако остане у праву.

Сви покушаји графа Чернина, да доведе до мира, заснивали су се на погрешној претпоставци, да ће се Енглеска и Француска задовољити са преполовљеним уступцима. Тек кад је због његовог извештаја била уништена не само слаба нада у закључење мира, у лето 1917, већ и свака нада за закључење мира уопште, тек онда је граф Чернин увидео, да се сваки покушај за закључење мира мора разбити на крутото непријатељској вољи за уништењем.

Ценећи по овоме позном сазнању види се да је и сваки ранији покушај да се дође до мира путем самоодрицања произашао из погрешног потеза рђаво вођене политике. Само поражавајући војнички ударци могли су код непријатеља да изазову расположење за миром.

Да граф Чернин у пролеће 1917 године није трајио време на то, да најпре цара Карла учини колебљивим и малодушним, а потом сломије отпор цара Виљема и његових саветодаваца, већ да га је искористио за то да код цара Карла разбуди и однегује вољу за уништењем Италије, да је он уложио сву политичку снагу монархије како би и код Немаца створио такву вољу, затим да је ударац извршен у пролеће уместо ујесен 1917 и да је он, сагласно гвозденој вољи, завршен са уништењем Италије, онда би, под утиском задатог ударца, а после уништења италијанске војске, кратак позив за закључење мира имао хиљаду пута веће дејство но сви његови извештаји, конференције, политички говори и сва остала дипломатска средства. Он би

тада заиста био велики политичар каквим жели сада да се претстави, политичар који схвата суштину политике, који схвата повезаност политике и вођења рата и њоме господари, он би био нови Бизмарк, који би, и с правом, могао захтевати и успети да и „војници“ иду за њим и да му се прилагођавају.

На дан 2 октобра 1917, дакле после његових неуспелих настојања да закључи мир, одржао је граф Чернин у Будимпешти, приликом једног банкета, политички говор о питању мира. Он је рекао:

„Ми смо спремни за споразумни мир. Аустро-Угарска је доказала да није држава која умире. Ми пристајемо да положимо оружје истовремено са нашим непријатељима и да евентуалне неспоразуме, у будуће, расправљамо помоћу изборних судова и мирољубиво.“

Треба онемогућити сваки рат ради реванша, па стога треба извршити и разоружање. Али се ово разоружање не сме никад примењивати само према једној јединој држави; оно мора у једнакој мери да обухвати копно, воду и ваздух.

Али се рат као средство политике мора сузбијати. Опште, подједнако и постепено разоружање свих држава на свету мора се извести на међународној основи, тако да се војска сведе на најпотребнији минимум.

Пут који води к томе је дуг и трновит, али се њиме мора поћи.

Као друго питање по реду је слобода широких мора. Намерно кажем „широких мора“, јер не проширујем мисли на мореузе.

Кад оба ова момента буду начисто изведена, дакле: обавезно, међународно изборно суђење и опште разоружање на копну, слобода широких мора и разоружање на мору, онда отпада и сваки разлог територијалног обезбеђења као трећег момента. Према томе ћемо моћи да одустанемо од увећања монархије, под претпоставком, да и непријатељ напусти наше области.

Четврти принцип била би слобода привредног развијања свију. Никакав привредни рат не би смео да избије.

Ово су начела за будући нови поредак у свету.

Ако наши непријатељи хоће мир, ми смо спремни на мир. Но ако нас и даље буду присиљавали да ратујемо, онда нам остају слободне руке у погледу завршетка.

Ми знамо да можемо издржати, како на бојишту тако и у позадини“.

Овај је говор у своје време био одушевљено поздрављен од стране необавештене масе и штампе.

Шта треба данас рећи о политичкој вредности и зрелости овог говора? Довољно је да укажемо на то, да је мир који се желео да постигне у додгледном времену, био скопчан са изградњом једног новог поретка у свету, чијим је појединим принципима, као што је и сам говорник рекао, водио „дуг и трновит пут“. Али се путем теориских начела и фраза не ствара никаква политика, ни мир нити нови поредак у свету.

Шта ли су при читању овог говора могли да мисле непријатељски државни управљачи, којима је био познат извештај графа Чернина од 12 априла 1917? Дакако да они овај говорнички леп и подмитљив производ нису могли озбиљно узети.

Један министар иностраних послова, који у пролеће наговештава скори слом Турске, Бугарске и монархије а, потом, у јесен хоће да уплаши свет вољом и снагом за издржавањем до краја, није опасан, већ је, шта више, добар помагач једног Клеманса и једног Лојда Џорџа.

Пасус: „али се рат као средство политике мора сузбијати“, показује да министар иностраних послова није био начисто ни са одликама политике као борбе ни са одликама рата. Он још увек посматра рат као „средство политике“. Рата мора бити све док год буде „политике“, а политику ће бити све док год буде самосталних држава и народа, дакле све дотле док год земља буде насељена.

Рат не зависи од жеље неког народа за миром. Баш народи који су најмирљивији и најпомирљивији дају повода за рат. Они могу, чак и без своје жеље, да буду принуђени на рат од стране насртљивих суседних народа или држава.

Какву су сврху требало да имају овакви говори у Светском рату? Зар се активни министри наших непријатеља нису потсмевали аустро-угарском министру који је тако говорио?

Ради оцене политичког схватања царског и краљевског министра иностраних послова навешћемо још једно место из његовог говора, одржаног 2 априла 1918 пред бечким општинским одбором. Граф Чернин је рекао:

„У многим деловима света схваћају се говори господина Вилзона као покушај, да се између Беча и Берлина забије клин. Ја у то не ве-

рујем, јер имам превише високо мишљење о државничком погледу господина претседника Сједињених Држава, а да бих могао помислити, да је он способан за таква резоновања. Господин Вилзон није у стању да нама припише неки непоштени поступак, као што и ми то њему не би могли приписати: Господин Вилзон неће да одваја Беч од Берлина. Он то неће, а и зна да је то немогућно. Али је могућно да господин Вилзон можда мисли, да је Беч погодно тло за спуштање семена општег мира. Он можда сам себи каже, да Аустро-Угарска монахија има срећу што има таквог владара који искрено и поштено жели општи мир, да такав монарх неће никад извршити вероломство, да неће никада прихватити срамни мир и да иза цара стоји 55 милиона. Господин Вилзон можда вели, да ова сједињена маса претставља снагу коју не треба потцењивати, да је та поштена и јака жеља за миром, која везује монарха, владе и народе у стању, да буде носилац велике мисли у чијој се служби налази господин Вилзон.

Кад сам прочитao овај говор ја сам тада, у својем гневу, написао у свој дневник ово:

„Чернин хоће да помоћу ових поузданых тврђи о Вилзоновом карактеру и намерама поласка овоме човеку. Он хоће да га лично придобије или као што Бечлија каже: да га „насапуни“. Он Вилзону подмеће очигледну глупост и даје му оштро оружје у руку.

Само смо ми били толико глупи, да још при преговорима о миру дамо Русима обавезу које ћемо се придржавати, тј. да нам уопште неће пасти на памет да их раздвајамо од њихових савезника. Да смо у томе остали доследни, ми никад не би склопили мир са Русијом. Но пошто смо склопили мир са Русијом, дакле ипак одвојили Русију од њених савезника, то смо ми само брњали и били догађајима демантовани, или смо се претварали. Не би ме нимало чудило кад би нам се тако одговорило на овај одељак говора.

Вилзон би могао да учини сјајан дипломатски противпотез, ако би рекао:

Граф Чернин је рђав дипломата. Иако ме не познаје он ми подмеће извесне мисли; притом је још и непажљив, јер од мене очекује глупост. Ја одбијам обадвоје. Ја баш хоћу да одвојим Беч од Берлина, јер је то пут ка победи. Наш непријатељ је Немачка. Беч је у ропским ланцима. Ми хоћемо да их покидамо, да би најпре онемогућили аустро-угарску помоћ и потом да потучемо Немачку. Тако ради сваки

разборити борац, а тако радим и ја. Ово није никакав „непоштен поступак“, јер га износим јавно да зна цео свет. Уосталом, ни граф Чернин није нимало друкчије поступио са Русијом, иако је увек јавно пред целим светом свечано изјављивао: није ми ни накрај памети да одвојим Русију од њених савезника. Код графа Чернина се не подударају речи са делима. Он је лицемер или не зна шта говори и шта ради“.

Овако или слично могао је Вилзон да изигра графа Чернина. Он би на овај начин имао смејаче на својој страни, а тиме и одобравање целог света. Ми бисмо, међутим, имали осећања да смо опет добро претстављени — „као и увек“.

Тако гласи оно што сам написао 8 априла 1918.

Данас знаю сви, а вероватно и граф Чернин, да су Вилзон и Антантини министри ишли за тим, да изолују Немачку и да притом нису презали ни од каквог средства, па дакле ни од тога да придобију Аустро-Угарску на склапање засебног мира. Па чак и више, јер су све Вилзонове изјаве имале само један циљ, и то да побуне немачки народ и народе Аустро-Угарске против њихових постојећих редовних државних уређења и против њихових наследних владара и, шта више, да их међусобно разједине и да их намаме демократијом, разоружањем, друштвом народа и сличним крилатицама. Антанта, а тиме и Вилзон, ишли су тако далеко, да су заробљене војнике Централних сила не само наговарали на вероломство и гажење заклетве, већ их чак на то и присиљавали. Ови претставници „једине истинске“ демократије терали су дакле до крајности у „непоштеном поступању“ или, боље речено, у „недостојном држању“. —

На основи овога моћи ће сваки читалац да створи свој суд о исправности Чернинове оцене о карактеру, расположењу и схватању Вилзоновом и Антантиних министара.

Његови поштоваоци ће рећи, да је управо то била „дипломатија“ кад се тако изражавао. Можда, али је то онда била најрђавија дипломатија која се може замислити, јер она није уловила Вилзона, већ је замаглила разум народима Централне Европе с потпуно погрешним појмовима, који су уништавали њихову будућност. —

У јесен 1917 пропали су Чернинови дипломатски покушаји да закључуји мир. Међутим је изгледало да се борба на истоку при-

ближавала своме крају. Због тога се појавило мишљење да се слободне трупе употребе на западу да би се тамо најзад ипак продрло.

О томе граф Чернин каже ово: „Никад нисам веровао у успех подморничког рата. Веровао сам у пробој на западном фронту и у зими 1917/18 живео сам од наде да ће он сломити круту непријатељску вољу за уништењем.“

Али је ово већ било прекасно апстрахујући то што је, и војнички и политички, правац напада био погрешан. Војнички зато, што је по-гађао непријатеља у његово најјаче место, где се само огромном надмоћношћу могао постићи успех, а политички зато: што се и даље водила борба на два фронта и из учешћа у решењу била избачена Аустро-Угарска као један од главних бораца.

Граф Чернин је крајем 1917 године увидео, да непријатељи Немачке нису хтели да закључе споразумни мир. Он је дакле најзад увидео оно што су други, који су јасно гледали, одавно увиђали. Према томе, сва настојања око закључења мира била су се показала као потпуно погрешна.

Непријатеља, као што је Енглеска, могуће је само мачем присилити на мир. Што се ово није увиђало и што су била употребљавана погрешна средства за постизање мира, претставља тешку политичку грешку, те је због тога било спутавано и вођење рата.

Но политички отров који је прописао граф Чернин и даље је дејствовао, како у Бечу, тако и у Немачкој.

У марта 1918 сазнalo се у Бечу да је цар Карло, помоћу писама упућених његовом шураку Сиксту принцу од Парме који је био у белгијској војсци, покушавао да на неодговоран начин посредује ради закључења мира. Ово се порицало. Но Клемансо је био груб и јасан те је Бечу пребацивао лаж. Ова се ствар, поред своје истинске трагичности, изродила у политички скандал.

Министар иностраних послова је изјавио, да су писма о којима он ништа није знао, била послата без његовог знања указујући јасно на утицај жена, које су без двоумљења, на рачун монархије и Немачке, радиле за рачун породичних интереса. Због оваквог царевог поступка, за који он сноси кривицу и које није хтео да прикрије, он је повукао консеквенције и поднео своју оставку.

Но тиме он није био лишен одговорности.

О околностима овог политичког скандала тешко да ће се икада тачно сазнати. Али се о његовом постанку ипак може створити нека слика.

Кад је граф Чернин, у пролеће 1917, говорио младом и неискусном монарху да је његова дужност као доносиоца мира, о којој је маштао, не само да говори о миру, већ да своју жељу за миром до-каже неким делом и неком жртвом, он је тада у његову недовољно јаку душу усадио фикс идеју мира по сваку цену.

Граф Чернин каже, да је цар Карло био потпуно свестан значаја свога предлога учињеног Немачкој, у пролеће 1917. Цар Карло је дакле био решен да предузме кораке за закључење мира, чак и по цену опасности да жртвује више од половине монархије. Он је, дакле, благодарећи Черниновом утицају, био спреман да изврши најгоре осакаћење самога себе да би искупио мир. Обузет овом мишљу, он се за њу закачио упорношћу једног страдалника и остао јој веран, чак и онда, када се граф Чернин после неуспеха своје дипломатије, определио да питање мира реши помоћу борбе и победе. Пошто га је министар оставио на цедилу, цар Карло је пошао својим путем. Уто су вероватно дошли утицаји породице Парма, тако да се цар Карло дао лако навести на то да непосредно преговара преко својих шурака. Осећај да ради нешто што не валья, код њега се уопште није будио. Њему је недостајало разумевање за то да су овакви обилазни путеви врло опасни за безазленог човека, нарочито за онога који сваком верује. Он је само хтео мир, мир по сваку цену. Говорило се да је принц Сикст од Парме неколико пута био у Бечу. Породични обзири, због којих је створена држава, били су, на жалост, у Бечу често много важнији него државни интереси.¹

Шта све није овим путем дошло до знања Антантним људима? Свако се сад диви Клемансовљевој чврстини и строгости помоћу којих је

¹ Доцнија открића о Сикстовој афери приказују графа Чернина у врло сумњивој светlosti. Његово целокупно држање, почев од почетка општења са принцом Сикстом од Парме па све до одласка Чернина са положаја, је подозриво и врло га тешко терети. Овај човек је без сумње био несрећа по Аустро-Угарску и по цара Карла исто толико колико и за Немачки народ. Упркос томе он још и сада има смелости да игра неку политичку улогу. Он чак налази и присталице код Немаца страног народног порекла и код неразборитих Немаца, који немају моћ расуђивања.

он савлађивао безнадно стање у Француској, а себе самог и Фран-
цузе принудио на истрајност и како је у пролеће 1918 преклињао
француски парламенат да према Фошу, човеку који је непрекидно
стајао над картом и обављао своју тешку дужност, буде стрпљив све
док коначна победа припадне Антанти.

Снага овог старца, која се чини надчовечанском, налази своје објашњење у проницљивом погледу којим је он прозирао стање монархије и цара Карла, супротности између аустро-угарске и немачке политике и дејство ових супротности на немачке народне посланике и на немачку позадину.

Овакво гледање омогућили су му: извештај Чернинов, писма цара Карла Сиксту, принчеви извештаји, а сигурно и друга обавештења добијена овим путем.

Клемансо је знао да са Аустро-Угарском, као борцем, не треба више рачунати и да се је више не треба бојати.

Овим је рат за Централне силе био изгубљен. Политичка и духовна оријентација водила је цара Карла, чак и при тежњи за закључењем засебног мира, ка полагању оружја а тиме и ка слому Централних сила. Војничка неспособност Врховне команде, која је произлазила из његове фикс идеје о миру, парализала је аустро-угарску војску, довела је до пораза на Пијави, а обе заједно изазвале су, најзад, распад монархије, која је била смртоносно управљана, а тако исто изазвала је и распад војске, вођене у смрт.

Граф Чернин, као творац ове духовне оријентације и као министар иностраних послова, носи стога пуну меру кривице због губитка рата и пропasti Аустро-Угарске. Ако се осећа Немцом, требало би да буде свестан, да има вечно на себи да носи жиг једног од највећих криваца за слом немачког народа. —

Ово је једина од личности које су делале у рату, коју критички помињем и осуђујем.

Ја то чиним зато, што ме на то изазива широка самодопадљивост којом он у својој књизи „У светском рату”, описује своје штетно дјеловање и што ме на то нагони признање које му одаје заслепљени свет. Ја се не плашим да целом свету рекнем у лице свој супротни суд. Наглашавам, да не познајем графа Чернина нити сам га икада видео. Стога ме не руководе лични разлози, већ га просуђујем само објективно на основи његових дела и говора.

Граф Чернин је, уосталом, сам себи изрекао пресуду у својој књизи „У светском рату“, јер је у њој, сасвим безазлено, сам за то дао потребан материјал читаоцу који уме да мисли и који није склон да верује без расуђивања.

Овоме се не треба чудити, јер један министар иностраних по-
лова који усред Светског рата изговара празну фразу: „Рат као сред-
ство политike мора се сузбијати“ — не може ни сада, после рата,
имати поима о одликама политike и о узајамности политike и рата.

Граф Чернин није био неки велики политичар, он није ништа друго до једно сјајно и духовито ћаскало. Он је један од оних људи најопасније врсте, који се могу упоређивати само са варљивом светлошћу. Они светле у тамној ноћи, лажном светлошћу, као искра наде човечанству које лута и која га води у калугу и смрт.

Светски рат није претстављао ни доба ни прилику да један министар иностраних послова пушта свом духу на волју, да сева изобиљем речи и смелим идејама, већ је, шта више, требало да разум и срце управи у правцу једног јединог циља, тј. да залагањем најпотпуније снаге, борбом и победом заврши рат.

Граф Чернин наводи да му је генерал Лудендорф рекао:

„Шта сте то, забога, урадили са нашим престолонаследником? Та он је постао сасвим млитав. Али смо га ми опет напумпали”, па је потом додао:

„Игра је била увек иста. Последњи период овог рата у Немачкој био је у знаку једне једине воље, и то је била воља Лудендорфова. Његова мисао била је борба, а његов дух победа“.

Па и овде граф Чернин нема право. У Немачкој, на жалост, није уважавана воља Лудендорфова која је била истоветна вољи Клеман-совљевој, о чему се је већ бринуо грааф Чернин, већ је тамо трула воља Ерцбергерова и његових другова неодољиво нагризала мождину немачког народа. Читава Лудендорфова борба против тога била је узалудна.

Да је граф Чернин — и немачка политика — био истог духа као Лудендорф, не би он тек крајем 1917, када је сву своју наду полагао у пробој на западу, дошао до убеђења да је његова „мисао само борба, а његов дух победа“, већ би тако осећао одмах од самог почетка. Стога, да је одмах у почетку тиме „напумпао“ цара Карла, уместо што га је направио „млитавим“, тако ми Бога, ми бисмо

још 1917 победоносно завршили рат упркос свима претходним грешковима.

Овако нас је рђаво вођена политика у рату бацила ниушта, разорила будућност немачког народа за неколико деценија, упркос свима славом увенчаним победама на боиштима.

Овим победама је рђава политика одузела моћ која се одликује способношћу да пресуди.

Немачки народ је подлегао у гигантској борби. Он је после четири и по године борења против целог света, потпомаган од стране мале, и не баш особито ратоборне Бугарске, и од стране двеју држава, Аустро-Угарске и Турске, које су изумирале, подлегао после највећих војничких дела услед своје политичке слабости.

Немачки народ је имао да бира између две врсте вођа, тј. између „вitezова на десници“ и „вitezова на левици“.

Први тип — „вitezови на десници“ — показивао је чврсту и несаломљиву вољу: вољу за смрт, за борбу и победу. Он је захтевао од народа највеће врлине, тежак рад, подношење оскудице, решеност, прегоревања, оданост отаџбини и народу, пожртвовање за част народа, укратко речено: вољу за победом. Овај тип вођа морао је бити окрутан, несаломљив и насиљнички. Он је морао да повуче народ са собом, да га распламти, а по потреби и натера да покаже сву поменуту вољу, јер је само највеће напрезање народне снаге могло да доведе до највећих дела и до победе над целим светом.

Други тип вођа — „вitezови на левици“ — био је благог, попустљивог, недовољно јако, неодлучног и комотног духа који је за зирао од жртава у крви и био обузет хуманитарним заносом, притом нерадан, духовно или телесно тром или је лажног и срамног интернационалног духа, који се одриче сопствене народности. Све ове особине заједно створиле су одвратност према борби и победи, што је било страно немачком народном духу и што су унели само расно страни елеменати, тако да су се људи ових особина радије ропски савијали и чак заборављали одричући се изреке немачког песника: „народ, који драговољно не уложи све за своју част не вреди „ништа“.

Први тип вођа, који се у Светском рату особито јако истиче у личностима Клемансо и Лојда Џорџа, на страни наших непријатеља, био је у Немачкој заступљен само у војсци и нашао своје оличење у Лудендорфу. Овај тип је, на жалост, био непознат немачким политичарима, док га у Аустро-Угарској уопште није ни било.

Напротив, у Немачкој и у Аустро-Угарској бујно се развијао овај други тип. Сви политичари су припадали овој слабуњавој и лабавој врсти људи, која исто тако није знала за чврсту вољу, енергију и безобзирност која би присиљавала, као што није имала ни снагу да захтева и подноси оскудицу и тешку одговорност.

Ова се врста људи надала, да ће спасити народ од превеликих жртава, ако га придобије за то да се савије пред туђом вољом. Изгледа да је сад већ јасно и најкратковиднијима, да би жртве биле далеко мање но ове које се сада подносе, да су биле благовремено, чак и најокрутнијим средствима, натурене силом победоносне воље, и да народ, пре свега, не би требало сада да тражи самопоштовање и своју част у тим жртвама.

Првој врсти вођа било је, у сваком случају, теже продрети. Они су незгоднији. Није нимало пријатна дужност непрекидно предочавати народу његове погрешке, водити га у борби и раду, у врлинама и одрицању, присиљавати га на трпљење и подношење оскудице, а остале тежње угушивати с окртношћу, па чак и са свирепошћу. Но силац овакве улоге излаже се опасности да буде посматран као непријатељ народа и тиранин, и као ратни подбуњивач и ратни напасник, ако би распаљивао на борбу и победу.

Тада ће се, као његови противници, увек наћи „добрим“ и „племенити“ људи који, као „истински спасиоци народа“, желе да га ослободе борбе и рада, а окрутне вође да жигошу као чудовишта.

Оваква врста вођа је згоднија, она налази на више одобравања и привржености, само у случају кад је заражен дух народа, али она ретко има и стварног успеха.

Само је чудновато, што ови лажни пророци човечности и величудноти нису још одавно били приметени и осуђени, јер се у сваком човеку налази понека чест сваке од ових врста вођа.

У сваком човеку почива тежња за удобним животом, превелика склоност да према себи буде попустљив, да се извуче од рада и

борбе ради уживања и разоноде, да не извршава своју дужност, кратко речено: стара, добро позната лењост духа и тела.

Али у сваком човеку такође живи — иако доста оскудна — чврста несаломљива воља која га, упркос лењости, потрже и постrekава на рад и борбу, и ниједан човек није постигао нешто истинско, а да снагом своје воље претходно није победио своју лењост.

Ниједан народ неће никад ништа постићи, ако у своме државном животу буде трпео толико велики утицај професионалних носилаца лењости, какав су за време рата трпеле Немачка и Аустро-Угарска, јер тип какав је био Лудендорф и Клемансо није ништа друго но воља која је тежила навише, док тип дефетиста: Ерцбергер, Чернин и другови није ништа друго но оличена лењост, пренесена са појединца у живот народа.

Пошто немачки народ није имао вођа кова прве врсте, ни међу стварним вођама народа, дакле међу онима који су према звању и достојанству били позвани да воде политику нити међу изабраницима народа, а пошто је гвоздена воља живела само у војсци, немачки народ је све до краја побеђивао на бојним пољима, али је политички подлегао у борби против непријатељског савеза, којим су у том духу управљали Клемансо и Лојд Џорџ.

У Немачкој треба се сетити да су Срби били изгубили читаву своју земљу, да су владар, влада, скупштина и војска остали без отаџбине па ипак у туђини, од стране једног Пашића, били понесени за даљу борбу. Треба се потсетити да су Белгијанци били у сличним приликама и да су се Краљ и влада, скупштина и војска четири године борили ван отаџбине да би извојевали победу. Треба знати, да су простране и богате области Француске биле тешко погођене ратом, да су претворене у рушевине красне грађевине старих франачких градова, који су претстављали понос Француске, да се Париз, срце Француске, затресао под страхотама борбе која је претила његовим бедемима, да је услед напада из ваздуха и дејства фантастичних топова тресући се прелазило из једне у другу страховиту, да је Клемансовљева чврста воља, упркос томе, тамницом и гильотином сузијала сваки покрет за попуштањем и жељом за миром и да је свој, силно исцрпљени народ који је чезнуо за миром, присиљио на истрајност до победе! Треба се сетити огромне опасности, која је претила Енглеској и њеној животној артерији, тј. њеној трговачкој морнарици од стране

подморничког рата, тада када се још није знало да ли ће противсредства бити ефикасна, када се још није знало да ли ће Немачка уложити сву своју огромну снагу у ово борбено средство. Енглеска је цептела, јер је било у питању „бити или не бити”, па ипак је један Лојд Џорџ умео да распали енергију народа жељом за победом против ужасне опасности која је икада претила овоме народу, тј. против уништења његове трговачке морнарице од стране немачких подморница.

Шта наспрот овом свему може да покаже немачки народ? Шта је у односу на све ово трпео немачки народ до свога слома?

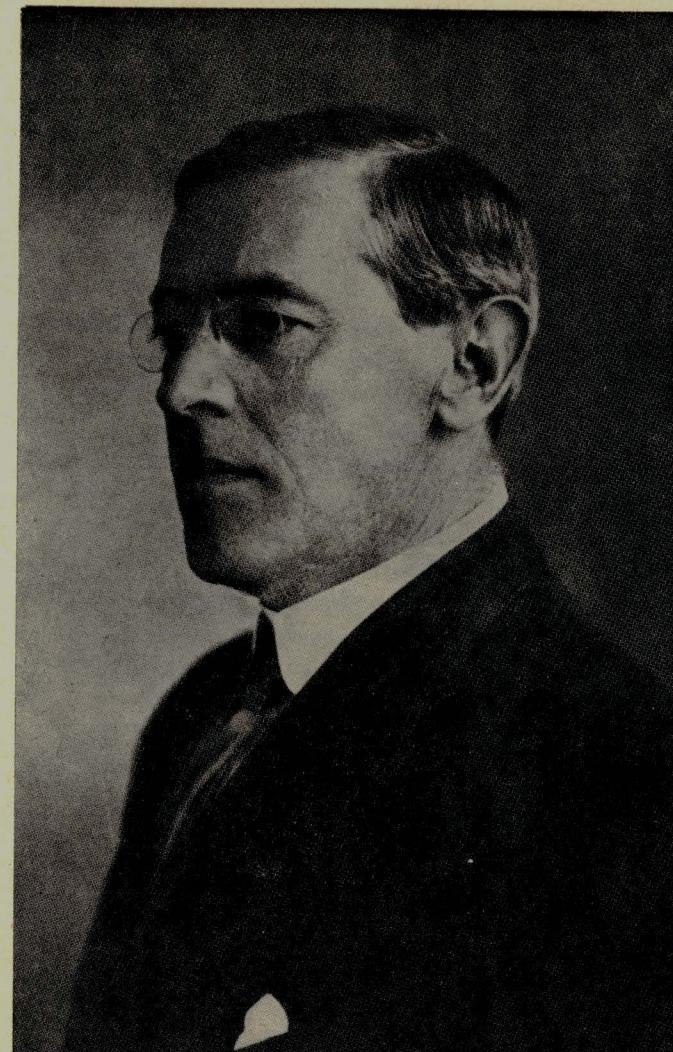
Очајна слабост, морална слабост његових политичких вођа одузела је немачком народу веру у самог себе, свест о својој моћи, веру и вољу за победом и сломила му кичму.

Ови вођи су мислили да је баш Светски рат подесан за то да се једном заврши унутрашње рвање око „демократије и слободе” и око сличних крилатица и појмова убачених од стране непријатеља немачке лаковерности и болесне амбиције. Они су порушили све што је још сачињавало снагу немачког народа, уништили су војску и бездушно предали обманути и незаштићени народ непријатељу, који је био ношен мржњом и чија се мржња безграницно појачала због страховитих удараца које му је нанела немачка снага, т. ј. војска.

Некорисно је сада кукати и зграњавати се због последица пораза. То мора да се подноси. Али народ треба да из ове несреће црпе поуку за будућност. Он треба да види због чега је пропао и где треба да поправља.

Немачки народ је добровољно пао под туђински јарам, зато што ни он ни његови политички вођи, почев од народних посланика па до претседника владе, који су били сој његовог соја, нису познавали дух и вољу победе и што је народ изабрао себи за вође људе, који су се дали завести непријатељским дудукањима и опсенама о миру, њима поклањао пажњу и поводио се за идејом братимљења целог света.

Немачки народ ће сада, уз звекетање ропских ланаца, свакако увидети куда су га одвели „вitezови са левице”, ти поборници братимљења и човечности. Он ће свакако сада увидети, да је могло са свим друкчије бити да се повињавао саветима и настојањима „вitezова са деснице”, тј. строгим вођима који би га одвели у победу.

ВИЛСОН

Онај који на основи мојих излагања буде пратио догађаје Светског рата, разумеће сад зашто сам у уводу тврдио да је требало да ми победимо.

Завршавајући, још једанпут понављам то своје убеђење и кажем:

Централне силе могле су безусловно победоносно да заврше Светски рат. Благодарећи само вештини њихових вођа успело се да гранчица победе коначно падне Антантини крило.

Ако немачки народ жели да се опет усправи, ако мисли да стресе јарем и постигне своју стару величину, онда треба да се побрине, да уклони „вitezове на левици“, тј. вође који воде у ропство.

Треба настати да се цео народ, а пре свега изабране и позване вође, запоје борбеном и победоносном вољом и да се у народу потпуно развије Лудендорфов дух, на који се граф Чернин толико жалио.

Када се за немачки народ једном с правом буде могло рећи: „Његова мисао је борба, а његов дух победа“, кад политичар оваквог духа и овакве воље буде водио народ у политичком погледу, кад народни посланици оваквог духа буду стајали уз канцелара Рајха, када се следствено томе створи истинско „немачко“ поколење, тада ће, немачки народе, твоја величина, коју си сада изгубио, поново вратити у свету!

Прошле су већ две године откако је изшло прво издање ове књиге, тј. две године такозваног „мира“. Било је dakлеово времена да би се показало, колико много отступа мирољубива политика, коју заступају поборници човекових права, од беса ратне авети и ко-лика треба да буде опречност између политике и рата, која се укоренила у погрешној претстави човечанства.

Уговори Версальског, Сен Жерменског и Тријанонског мира показали су колико су поборници човечности, права самоопредељивања и вечној миру отступили од стварности ових начела, која су они злоупотребљавају ради обмањивања света, а пре свега, ради обмањивања Немаца који не умеју да расуђују. Ови уговори о миру, који су изграђени на лажи и превари и засновани на свим могућим лажима о кривици немачког народа за рат, претстављају споменик оној „мирољубивој“ политици, коју су вазда ширили Французи и Енглези код својих суседа и по целој Европи. Уговори о миру пак не претстављају ништа друго но продужење рата против немачког народа који је немоћан, а у циљу да се за сва времена уништи самосталност, јединство и привредна моћ овог народа. Француско-енглеска политика није ништа друго но продужење рата другим средствима. Овој политици, као и увек, стоји на супрот немачка политика у несхватљивој противуречности, јер је тежила да појам „мир“ примени у једном безусловном облику, који је био немогућ. „Вођи на левици“ који на својој души носе пропаст немачког народа, повињавају се данас свима напријатељским захтевима, ма колико да су тешки, да би доказали са колико добре воље немачки народ жели мир надајући се да ће убиством извршеним над сопственим народом обезбедити мир заувек.

Они не увиђају да тиме, што су безграницно неспособни да схвате одлике политике и рата, само појачавају вољу код непријатеља за уништењем, да га помажу и да после сваког новог понизног покоравања неком непријатељском захтеву, мора следовати други још тежи. Версаљски и Сен Жерменски уговори о миру који од немачког народа траже нешто немогућно, биће одмах прекршени и прекорачени од стране њихових твораца, ако немачки народ покаже вољу да их извршава или ако то захтевају потребе такозваног победиоца. Горња Шлеска и Еденбург, „суверенитет“ Аустрије, црна љага на Рајни и злоупотребљавање санкција тако исто су срамни знаци једне политике, у којој је преовлађивала сила и подмуклост, која се лицемерно служила правичношћу и човечношћу и која је гора и страхија него рат.

Непријатељ је водио борбу против „пруског милитаризма“, који је према његовој граји угрожавао мир у свету. Немачка је данас разоружана и тиме је уклоњено то „угрожавање мира“. Према томе мир би се могао у потпуности развијати.

Али да видимо како уистини изгледа тај мир? Свет је наоружан више но икада. Француска и њени вазали из Мале Антанте (Чехословачка, Југославија и Румунија) као и Пољска држе војске под оружјем, што није у складу са мирољубивом политиком после уклањања једног рушиоца мира. Чему? Против разоружане Немачке? Не! Против ње би се могло изићи на крај са далеко мањим средствима, ако би се немачким мирољупцима изишло на сусрет у истој мери. Али мир, који је створен у Версаљу и Сен Жермену, претставља само једну паузу затијха, потребну ради оспособљавања да би се постигли много крупнији циљеви. Политика ових држава не познаје никакав развитак мирним путем, јер је увек у знаку рата.

Глад ових народа за моћ имаће за последицу вечно сударање људских маса, дакле вечити рат, рат до подјармљивања и уништења сусдних народа. Жртва ове глади за моћ биће најпре најмирољубивији народ Европе. То ће бити немачки народ, ако из свог тела не искорени противприродно лудило пацифизма, ако се опет не поврати своме јунаштву, које претставља његову снагу и вечиту младост. Ратна политика Француске и њени ловачки керови налазе у тупавој мирољубивој политики немачких „вођа на левици“ најјачи потстрек за рат. Проста је самообмана, ако се мисли да разоружани немачки народ има право на потпуни мир. Разоружана Картагина била је разорена

од стране њеног непријатеља, који је био испуњен мржњом и зашићу, иако је хтела да се опорави и буде свету од користи помоћу привредне делатности и трговине, баш тако као данас потпуно луда заведена Немачка. Безусловна жеља за миром и жеља за безусловним испуњавањем уговора о миру од стране немачке владе је највећи и најефикаснији повод за Француску да своју политику поново преобрази у облик рата.

Ми данас — почетак јуна 1922 — стварно стојимо ближе једном рату, који би могао да се претвори у пожар света, но што мисле многи безазлени немачки политичари који не знају да расуђују.

Француска не стоји бадава под оружјем. Французи желе да у свом пропадању, које се не може спречити, још једном окрену точак судбине. Они сад ходе да привидну победу, извојевану помоћу пола света, искористе за то, да би постали господари света.

Отуда је стање у свету много опасније но икада, јер је вечити рушилац мира у Европи данас постао најјача централна сила.

Летимичан поглед на ситуацију у свету показаће, како све неодољиво гура у нови рат и колико је политика свих народа, жељних живота, истоветна са ратом.

Енглеска је водила свој рат — као и сваки — као трговац, и посматрала га као трговину највећег стила. Ако сада изведе завршни рачун видеће, са запрепашћењем, да је трговина уистини била рђава. Њој је додуше успело да помоћу огромне „коалиције“ баци о земљу немачку државу, коју је сматрала за свог најопаснијег супарника. Немачка је данас разоружана, те је остала без ратне и трговачке морнарице. Али по цену каквих је жртава постигла Енглеска овај ратни циљ? Енглеска привреда је, после 4 $\frac{1}{2}$ године ратовања против Немачке, далеко јаче пољуљана, него после рата против револуционарне и Наполеонове Француске, који је трајао више од дводесет година (1793 до 1815). Енглеска, која је досад обичавала да све своје ратове води помоћу новца плаћајући другим силама да за њу ратују, морала је, у рату против Немачке, да подигне огромне масе војске из свих крајева свога светског царства и придонесе силне жртве у крви. Енглеско царство, које је пре рата било тако снажно, попуштало је у свима својим везама упркос енглеској тобожњој победи. Ирска је морала бити признати за републику у оквиру Краљевине Велике Британије. При томе неће остати. Напађени ирски народ исувише дубоко мрзи Енглезе.

Борба ће се завршити потпуним отцепљењем Ирске. Египат је изнудио формално признање слободне краљевине. На томе се неће зауставити. Он ће кад-тад изнудити потпуну слободу и господариће Суецким каналом. Покрети у Индији за ослобођење узимају све жешће форме. Енглези нису забадава обучили јаке војске својих колонијалаца за борбу против Централних сила. Ови ће ученици употребити изучени војнички занат против својих учитеља и тлачитеља, са увећаним успехом. Ово проклетство злог дела погодиће такође и Французе са ужасном окрутношћу. Дај Боже да доживим, да грешно поколење, које још данас живи, гледам у пуној грозоти.

Па и нереди у Јужној Африци не изгледа да су били само штрајкачки покрети. Оскудни извештаји, које пропушта Енглеска, ипак показују сву озбиљност стања светске империје. Решење које неминовно мора доћи, Енглеска одлаже својом „мудром“ политиком попуштања и уступања откривајући тиме, дакако, своју унутрашњу слабост. Јер где год је Енглеска била јака она је увек угушивала тежње за ослобођењем и побуне са најстрашнијом окрутношћу и крвљу. Уз ову високу цену Енглеска је успевала да отклања супарништво Немачке. Али су на њено место дошла два много опаснија супарника: Француска и Америка.

Француска је одувек, већ због свог географског положаја, била најопаснији непријатељ Енглеске. Она са своје северне обале господари енглеском животном артеријом, тј. Ламаншом. Стога је Енглеска морала увек да буде неумољив непријатељ премоћне Француске, јер је глад за моћ једне такве Француске најопасније угрожавала живот енглеског народа.

Више од стотину година (1338—1453) водила се борба између Енглеске и Француске све дотле док год Француска није успела да поново освоји целу северну обалу изузев Калеа, који је тада — као и данас — остао у рукама Енглеске. За време Луја XIV, Луја XV и Луја XVI (1689—1793) Енглеска је готово стално била у рату са Француском, која је претендовала на превласт у Европи. Више од 22 године (1793—1815) ратовала је Енглеска против револуционарне Француске и против Наполеонове француске царевине. Сви ратови у доба Наполеоново нису претстављали ништа друго но само борбу Енглеске против Француске, која је тежила за превлашћу у Европи, а тиме и у читавом свету. Све континенталне силе ратовале су за рачун Енглеске

све дотле док путем одушевљења уједињени немачки народ, није, најзад, заувек потукао највећег енглеског непријатеља, тј. Наполеона и ФранцуSKU — и све дотле док заслепљена Енглеска, својим држављем после слома Француске, није дозволила, па чак и сама учинила, да Француска постане свемоћна војна сила у Европи, која после разоруђања Немачке нема такмаца. Француска ће своју војничку премоћ

СКИЦА БР. 5

безобзирно искористити за своје евентуалне циљеве, па чак и против Енглеске. Поред овога, Француска ће бити у могућности да изградњом подморничке и ваздушне флоте онемогући надмоћност Енглеској на мору. Француска намерава да изгради 90000 тона подморница. Против кога? Зар против Немачке која је разоружана и која нема флоте? Не, ово ратно средство за уништавање, које неће бити тако безазлено употребљавано као што га је употребљавала Немачка, већ ће, ако дође до рата, бити безобзирно употребљено ради уништења енглеске трго-

вине. У том случају неће се имати обзира према незаштићеним жена-
мама и деци нити према неутралцима.

Један поглед на приложену скицу бр. 5 показаће колико ће бити
повољнији услови за успешно дејство француских подморница у односу
на положај Немачке у Светском рату. Од Бретање, на чијој се обали
може наћи много лука за подморнице, Французи имају да пређу само
150 км. до југозападног врха Енглеске, а до обале Ирске највише 450
км. Насупрот томе, и ради долaska у ово пресудно поље дејства, нема-
чке подморнице имале су да пређу од Белгије кроз Ламанш 800
км., од Вилхелмсхафена кроз канал 1200, а 2400 км. обилазећи се-
верно око Енглеске. Французи имају испред себе отворено слободно
море, које се не може затворити, док су немачке подморнице морале
да се провлаче кроз теснаце, који су били затворени минским пољима
и мрежама за запречавање. Безобзирна употреба подморничке флоте
могла би да уништи енглеску трgovину.

Ово исто важи и за борбе у ваздуху. Незнатно одстојање између
северне Француске и Енглеске, ставља ту земљу, са њеним градовима
и фабрикама, под ноге као жртву једној надмоћној француској вазду-
шној флоти.

У Енглеској се сада, сигурно, потпуно јасно уочавају ове чињенице
или ће бити убрзо уочене. Енглеска врло добро познаје стварне особе-
ности Француза и зна шта од њих може очекивати. Као смишљени тр-
говци, Енглези знају да се супротности између Енглеза и Француза,
које се заснивају на географским чињеницама и одликама народа, не
могу отклонити и изгладити средством уговора, већ да се, као чисто пи-
тање моћи, могу расправљати само крвљу.

Пошто Енглеска никад није допуштала да се неки опасан супар-
ник уздигне до потпуне висине и опасности, пошто је против њега увек
благовремено изазвала рат, она ће и према Француској, чија се распо-
јасаност и прецењивање све јасније испољава, исто тако поступити по-
јачавајући, благовремено, своју политику до највише форме, тј. до
рата.

Докле ће Енглеска, при данашњим односима снага у Европи, моћи
да одржи стари обичај и политику, да за њен рачун ратују други, данас
је још у питању и неизвесно. Међутим, једно је сигурно: Енглеска не-
сме чекати, јер кад француска подморничка и ваздушна флота по-
стану једном довољно јаке благодарећи немачким плаћањима, онда

ће Енглеска бити препуштена на милост и немилост своме природном
непријатељу.

Америка је по Енглеску постала много опаснији супарник на пољу
светске трговине и новчане привреде, но што је то Немачка икада
могла да буде. Овог противника Енглеска никад више неће моћи укло-
нити. Више је него наивно мислити да ће сродност расе и језика моћи
да спречи љуто непријатељство. Ни Енглези ни Американци не под-
лежу утицајима осећања у своме пословању. Политика, рат и живот
уопште представљају за њих само посао. Географске и економске
прилике Енглеске и Америке, које су из основа различите, условљавају
сукоб кад-тад.

Поред ових опречности код главних великих сила појављује се та-
кође још и супротност између Јапана с једне и Енглеске и Америци
с друге стране, која се због различности расе не може отклонити. Ја-
пан ће, као претходница жуте расе, неминовно ићи својим путем који
ће га довести до сукоба са Америком и Енглеском. Јапан, иако то ре-
чима још није изразио, држи се начела: Азија Азијатима. Сваку не-
вовољу или принудно стање Енглеске или Америке искористиће лукави
Јапанци да би се приближили своме циљу. Француска је мање опасна
по Јапанце, јер она ишчезава у Азији са падом Енглеске. Стога ће се
Јапан, при сваком енглеско-француском сукобу, моћи да нађе на
страни Француске, ако против обеју не буде иступио као трећи који
се радује. Фамозно разоружање морнарице, којим је био завараван
лаковерни свет у Вашингтону и на које је Јапан пристао са лакоћом,
која је запањивала, ишло је само Јапанцима у корист. Он гради без-
бројне мале ратне бродове. Они су потпуно довољни за јапанске ци-
љеве. Али би и Енглеска и Америка могле да остваре своје намере
само помоћу веома надмоћних великих јединица. „Разоружање“ је
готово увек једна опасна ствар са две оштрице: покретач сам себе
најјаче посеца (Енглеска код Немачке, Америка код Јапана).

Ето у оваквим оштрам и неотклоњивим сукобима интереса стоје
у садашњем тренутку четири стварне велике сile — Италија је само
по имени велика сила — једна према другој. Ове супротности морају
утолико брже да траже решење ако се има у виду да је потпуно ра-
зорена ранија равнотежа у свету, која је дуго одржавала мир. Ранији
систем осам великих сила омогућавао је политичку игру група због
многоструких опречности и заједничких интереса, те је помоћу њега

Било лакше одржавати мир, тј. да се решење дубоких противности избегава за извесно време, односно одложи. Ова равнотежа је сада потпуно разорена. Немачка, најјача војничка сила и чувар мира у Европи, је разоружана, а две велике силе, Аустро-Угарска и Русија су ишчезле.¹ На њихово место су дошле многе мале државе, које пате од грандоманије, чије противприродно постојање почива само на сили и које стога претстављају сталан извор опасности од рата. Ове државне целине, које се оснивају на лажи и сили, морају да воде такву политику која претставља рат унутра и споља. Чињеница што ове државе стоје у најамничкој служби Француске, повећава код ових државних целина само њихову безобзирну похлепност, а тиме и опасност од њих.

Овако изгледа политичко стање до кога је довела Енглеска пуштајући да се расплати рат против Немачке на њену штету.

Из свих ових тешких догађаја у свету један народ није још ништа научио, тј. немачки народ. Као год што је безусловна политика мира, вођена пре рата, створила најжешћи потстрек за рат у односу на политику рата, коју су водили сви суседи, и као год што су њена дудукања о миру у средини рата појачале и оживеле вољу код непријатеља за уништењем, тако исто и тупава жеља разоружане Немачке за поштовањем уговора о миру изазива Француску на рат до истребљења, уместо да унапређује мир. Уколико Немачка буде више снажила Француску, а себе слабила, приношењем жртава у новцу и материјалу, утолико више натерује Француску на једно ново насиље против Немачке, и то на рат који по Француску и њене вазале не изгледа опасан. Оваква узајамност односа је толико проста и природна, а јединство између подјармљивања и појачаног злостављања толико јасно, да је загонетно, због чега ово остаје тајно за такозване „политичаре“. Ти људи управо не увиђају да је политика према својим одликама заиста борба, али да борба не мора и не сме бити вечно вођена у смислу повлачења и потчињавања туђој вољи, већ баш обратно од тога. После пригодног попуштања и повлачења треба да се одговори одбраном и противударом, ако нема довољно снаге да се са своје стране пређе у

¹ Русија засад претставља само неисцрпан резервоар људства. Као велика сила, која би била спремна за борбу, не долази у обзор ова источна загонетка Европе.

смишљен непрекидан напад. Привидна неспособност једног разоружаног народа да прибегне рату као најжешћем облику политике, не мења ништа на одликама борбе. Таква ситуација свакако захтева највећу вештину политичког вођства. Политичко вођство треба да има умешности, да помоћу благовременог попуштања, колико год је могуће, избегава најжешћи вид борбе, али тако да потом, отпором и противнападом, продужи борбу. Мора се признати да је то врло тешко изводљиво под приликома у којима се сада налази немачки народ. Али је потребно да они, који данас управљају немачким народом, просуде тежину злочина што су га принципи према којима се владало — демократија, клерикаланизам и јеврејска социјална демократија — извршили над немачким народом на тај начин, што су у својој лудости допустили да се у парламенту гуче о миру баш у доба кад је грабљива лисица изгубила наду на успех, и што су својом чежњом за миром, развијеном до лудила, довели немачки народ до разоружања. Слична самоубилачка беда довела је, пре две хиљаде година, до пропasti једну тада ју велику силу, довела је Картагину до пропasti. Предисторија те пропasti личи, са малим изузецима, на развој догађаја који је довео Немачку до слома: Измождени картагински народ који је мрзео рат и који се сав предао само лепој уметности, стицању богатства, трговини и проводима хтео је да води политику безусловног мира; он је добровољно пристао да буде разоружан надајући се да ће само разоружаној Картагини, која се посвећује мирољубивом раду, припасти право да ужива у миру. О, колика ужасна заблуда! Утолико су се бестидније бацали похотљиви суседи на разоружану Картагину све дотле док се народ, без оружја и вођа, није најзад устремио да поведе свој последњи рат и пропао у очајничкој борби. Потом је мртав уживао у толико жељеном миру! Где је некад стајао моћни град са својом напредном околином, данас видимо пустош. Није ли ово опомена немачком народу да напусти, уколико пре утолико боље, своје „вође на левици“, што због лудачких претстава, које прелазе природне и моралне границе народног менталитета, одбацују плодоносну „немачку политику“ и да се приволи „вођама на десници“ иако ови захтевају строг поредак, трпљење оскудице и самозатајивање, без обзира на то што јавно наговештавају да нема политику без рата и да рат значи опстанак народа? Немачки народ мора имати смелости да истини погледа у очи, а да не побледи. Оздрав-

љење немачког народа може се постићи само путем рата. Рат је исто тако потребан човечанству ради непрестаног самоподмлађивања као год и смрт. Као год што је смрт, тако је и рат један непроменљив закон природе. Као год што се смрт и поред свег гнушања — такође се и смрти гнушају и ње боје многи људи — тако се и рат не може спречити. Рат који се по суштини подударао са политиком и који претставља њен највиши степен, није ништа друго но вештина да се помоћу највећег напрезања снаге сачува и обезбеди опстанак народа у сред непријатељских насиља. Сазнање да је борбена радња политика — рат једна целина, чини стварни услов за добро и успешно вођење политике и рата. Према томе, не би ни одговарало духу ове целине, ако би се политика, теориски или практично, рашичлањавала на поједине засебне гране и ако би се мислило, да унутрашња и спољна политика и економска политика сачињавају различите одвојене гране. Пошто општа политика, као вештина управљања животом народа, претставља недељиву целину, потребно је да буде и јединствено вођена. Према томе, непознавање суштине политике показује се већ у томе, ако вођење политике буде подељено на више самосталних делокруга рада, ако на пр. једно министарство, као министарство финансија, услед погрешног придавања важности добије претежан значај у вођењу политике. Стога је организација, која се састоји од неколико самосталних и равноправних министара, чији је привидан главар претседник министарског савета, погрешна и противна јединству политике. Идеал сваког управљача државе јесте и остаје јединствено вођење политике (у свима њеним гранама) и војне силе под руководством једног человека. Александар Велики, Цезар, Карло Велики, Кромвел, Фридрих Велики, Вашингтон и Наполеон јесу најсјајнији претставници вођа целине. Ханибал је најизразитији пример великог војсковођа, који је постао жртва бедне политике, вођене у супротном правцу. Кавур, пак, је најбољи пример великог државника уз кога је било рђаво вођење војне силе. Велики вођи створили су толико огромне државе, да их њихови наследници нису могли да очувају (Александар Велики, Карло Велики, па и Наполеон) или су ударали темеље трајној величини своје државе (Цезар, Кромвел, Фридрих Велики, Вашингтон). Због бедне политике Картагине не само што је Ханибал, највећи војсковођа старог века, подлегао непријатељу који је био много горе вођен, већ је још про пала и велика сила Картагине. Сходно циљу и замисли — јединство на

рода, идеја народа — снажна Кавурова политика постигла је, за први мах постављени циљ упркос шест изгубљених ратова. Из ових примера може да се процењује значај тобожњег мирољубивог дела борбене радње политика-рат, односно политици. Она у читавој борбеној радњи претставља онај део, који означава циљ и одређује дух и снагу, па и део који је од пресудног значаја по успеху. Никада вођење рата, па ма како било сјајно и успешно, није у стању да отклони пустошења, које настају због млитаве и бедне политике која не познаје суштину борбе. Светски рат је ово поново јасно и потпуно доказао. Шта вреде сви сјајни успеси војске и вођења рата у односу на немачку политику, вођену после Бизмарковог пада до данас? У чему се састоји основна грешка те политике? Оно што се највише замерало и замера овој политици то је несигурност и колебљивост. Она је називана „цик-цак“ политиком. Ова политика оставља код сваког, па и код непријатрасног, утисак нечеститости, ма да то у ствари није. Она само нема циља. То јест, она нема јасан, велик и сталан циљ који би пркосио свима променама у спољњем и унутрашњем развијку догађаја. Према тренутним циљевима, бедним партиским интересима, често само празним партиским крилатицама, тренутним расположењима, партиским смицицима и личним интересима и сужетама, био је често одређиван баш затузети курс. Отуда није ни чудо што је политика била и јесте цик-цак. Мисли се да су томе криве партије и жалосно партизанство, што нарочито успева и цвета у немачком народу. И јесте и није. Да би се уочио стваран разлог томе треба извршити упоређивање са приликама у другим земљама.

Енглеска је, додуше, доскора имала само две партије. Али то нису биле партије у немачком смислу. Велики сталан циљ читаве енглеске политике је већ вековима, да се извођује и очува господарење над морима и безусловна превласт у трговини. Са овим циљем биле су сложне обадве партије. Једна је била означавана конзервативном, а друга либералном. То су биле само празна имена. Свака партија која је дugo на крмилу мора у суштини да постане конзервативна, па макар и она себе и „либералном“ називала. Свака партија која тежи за влашћу и која је пуна неистрошеног нагона за делањем мора да буде на предна, па и онда кад се назива „конзервативном“. Име утиче само на пут ка циљу. Циљ који је био исти за сваког енглеског политичара, лозинка „право или неправо — моја отаџбина“, која је свима лежала у

крви и била поуздано крмило ка циљу, за тај циљ је било свеједно ко је баш био на крмилу. То је вазда био Енглез! У мењању партија у правом тренутку лежало је вечно освежавање политике. Ове партије су биле баш у суштини скроз енглеске, нису познавале никако друго право сем права Енглеске, те су биле подједнако безобзирне према целом свету при спровођењу тога права. Данас је придошла још једна трећа партија, радничка партија. Она, додуше, омета једноставност при промени власти, али она ипак ништа не мења на суштини енглеске политике: циљ, лозинка и појам права исти су и за трећу партију и она је енглеска партија, која не познаје и не трпи да се ма какви туђи интереси стављају изнад енглеског добра. Читава политика је енглеска све до последњих граница.

У суштини је и у Француској и Италији исто. Јасни циљеви који имају корена у души народа, којих се ниједан Францууз или Италијан неће одрећи нити ће их нападати, па ма којој партији он припадао, одређују политику и држање сваке владе. Стога је такође и у обема овим земљама основни тон читаве политике, који баш никад не долази у питање, свима партијама заједнички. Све партије у Француској су строго француске, а све партије у Италији жестоко италијанске. Па чак и тамо где су интернационалне идеје и крилатице ухватиле маха, оне бивају одмах напуштене, ако се ради о добру Француске и Италије. Социјалдемократи у Француској су пре свега француског осећања, а они у Италији у првом реду италијanskог — „интернационала“ је за њих само ознака, као црвен каранфил, али никако неки битан појам. Шта више, и италијански анархисти који све одричу су ипак у најдубљој основи фанатични Италијани, који се прилагођавају целини ако је она намењена борби за Италију. У овим је земљама појам „народни“ нешто што је разумљиво само по себи, што чак није потребно да се тек једном речи обухвати. Припадност француском или италијanskом народу доноси толико по себи разумљиве дужности, да оне, као опште осећање и упражњавање, уопште никако не треба да буду наглашаване. Сасвим разумљива последица овога је та, што сви Французи могу да воде само француску, а сви Италијани само италијанску политику. Могућно је да ова француска или италијанска политика буде боље или рђавије вођена, али она према народу неће никада бити рушилачка и издајничка.

Стога ће сви политички вођи ових трију народа имати утолико лакши и чистији посао, уколико неће морати да рачунају са стварно непомирљивим супротностима у политичким основним гледиштима народа и партија. Они могу, па чак и морају, да воде чисту енглеску, француску и италијанску политику. Ако би се неки политички вођа усудио да само и за длаку отступи од народне политике, то би сигурно изазвало његов неминован пад и оптужбу за велеиздају.

Сасвим друкчије стоји ствар у немачком народу, у Немачкој и у Аустрији. О неком заједничком народном осећању нема ни говора, па стога ни о неком заједничком политичком гледишту народа које би имало корена у народном схватању. Већ поцепаност на мале државице ствара противности, које не дају да дође до изражaja једно јединствено политичко схватање и слагање у основама. Недостатак народног осећања који је произишао из сложене државе ишао је на руку брзом развитку народу страних, интернационалних праваца. Само у немачком народу постоји клерикализам (ултрамонтанизам) који се одлучно испољава као политички правац. Народни осећај једног Француза или Италијана не дозвољава да се уопште поставља као питање, шта треба да буде као прво: француско, италијанско или католичко. Бити баш само Францууз или Италијан, и ништа друго, код њих је разумљиво само по себи; бити католик уопште не долази у обзир, јер то се је и онако, узгред. Разлог за ово није у јединству религије, јер до религиозних опречности може данас доћи само због злоупотребе религије у политичке сврхе, већ у високо развијеном народном осећању. Италијани имају Папу у својој земљи, који је и сам Италијан. Уза њега стоји огромна италијанска традиција. Упркос томе ниједном Италијану неће пасти на ум да Папу стави изнад народа и јединства земље. Да би Папа једном могао да буде краљ Италије то се можда многом Италијану врзе по глави, али да би Папа могао опет да омете јединство Италије настојећи да поново добије Рим као своју зону власти која би, као таква, била одвојена од Италије, сваки Италијан би безусловно одбио и безобзирно бранио. Клерикализам као политички правац, који цепа народ и који зато прелази границе народа, као ненародни интернационални правац, не би био могућ ни у Француској нити у Италији. У Италији се, додуше, налази у стварању једна католичка партија, која ће можда бити означена као кларикална. Али ће она бити народна, тј. „италијанска“. Она се никад неће смети

упуштати у цепање народа, нити ће смети да ступи у везу са спољњим непријатељима народа, јер ће она увек, пре свега, бити италијанска и то морати да буде.

Центар у Немачкој и хришћанско-социјална партија у Аустрији воде се у духу интернационалном, тј. воде се у непријатељском духу према Немачкој. Ако маса бирача у основи и осећа немачки, вођство даје супротан тон. Ове партије означавају се кроз једног Ерцбергера, који се борио против немачког краљевства, јер је било „протестантско“ и који је издао и продао немачки народ. Оне се означавају кроз једног гостионичара, чији је циљ био да поновно подигне Француску, па и по цену пропasti немачког народа; кроз потпомагање Шоберове аустријске владе у уступању немачког Еденбурга, кроз подупирање уговора склопљеног у Лани, кроз признање чехословачке државе од стране немачких хришћанско-социјалних вођа у Чешкој, кроз вољу хришћанских социјалиста да се и Бургенланд поново уступи Мађарима. У хришћанској-социјалној партији у Бургенланду налазе се свештеници и световњаци са немачким именима који, као такозвани „мађарони“, раде на повратку Бургенланда Мађарској, што би се завршило са сигурном мађаризацијом Ханака.

Хришћанско-социјалне вође су против присаједињења Аустрије Немачкој, они су дакле против државне заједнице немачког народа. Они су за поновно успостављање једне подунавске државе не бринући се о томе, да ли ће немство Аустријанаца отићи у парашпарчад. Сви овде поменути циљеви клерикалне партије су нејасни, они не одговарају добру народа, народном схватању. Ове партије нису биле немачки оријентисане, већ интернационално. Овакво држање не би било могућно ни код иједног другог национално свесног народа. То би било жигосано као издајство народа и страховито прогоњено. Али у немачком народу, вођи кова једног Ерцбергера, умеју вазда да нађу присталица. Ти људи стављају своје партиске интересе и партиске циљеве изнад добра народа и изнад народног схватања. Тако вођење партије (центрум, хришћанско-социјална партија) нису никако немачке партије, оне не могу да воде никаку немачку политику. Пошто су интернационалне, мора и њихова политика да буде интернационална. Оне незнaju за појмове немачки и јеврејски народ, већ само за појмове католички и јеврејски (као вероисповест). Клерикални вођи презиреју појам „народни“, који или не разумеју или не осећају, схватају га само са пар-

тиског гледишта и не дозвољавају да немачка народна свест дође до изражaja код њихових заведених бирачких маса. Невероватно је да колике се мере развила лажљивост којом је било вршено подбуњивање у ту сврху. Сваки политички правац, који је подешен према интернационалном духу, противан је природном дакле у религиозном погледу од Бога даном уређењу граница између народа и врста народа, те према томе мора бити неморалан, а заснивати се може само на подлним настојањима, нагонима и пожудама лишених сваке моралне величине. Све што им се приписује у погледу човечности, братства, мирољубивости и сличних празних крилатица, није ништа друго но ограђачић који унутрашњу неморалност интернационалности, немачки ређено ненародност треба да обавије и прикрије. Потрзањем религије у политичку борбу чини се један од највећих злочина према свакој религији. У страсној борби губи се код већег дела народне масе истинско верско осећање, тј. поштовање светиње веровања злоупотребљене као обично борбено средство, док се међутим код другог дела распаљује вера до верског занесењаштва. Обоје шкоди религији и поткопава моралност у народу. Отуда ће нека интернационална партија која је заснована на некој религији и према њој подешена, као и њена политика разорно утицати на народ. Оваква политика никада не може бити добра и успешна, она може само разорно дејствовати. Деловање центрума у немачкој држави и хришћанско-социјалне партије у Аустрији, која је била преко 30 година на власти, потврђује то у потпуности. Њихова политика није никад била подешена према правима и интересима немачког народа, она никад није била немачка, шта више, она чак и није могла бити подешена ни према ограниченој интересу државе, јер је интернационални правац који је добiven споља, прелазио преко границе немачке државе и Аустрије. Она стога чак није била ни нека политика немачке државе или нека аустријска државна политика, она је, баш у суштини, вазда била политика неке стране сile.

Код свих народа, који имају јако развијену индустрију, постоји нека социјална демократија којој је интернационализам вазда на језику само га је немачка социјална демократија имала и у срцу и у политици. Само је немачка социјална демократија, вођена Јеврејима и јеврејским духом, заиста интернационална, док је свака друга национална. Због тога и њена политика и делатност дејствују разорно на народну свест, па према томе и народну политику. Њен интерна-

ционализам, као што је горе изложено, мора да деморалише народ. Али је социјал-демократска бујица избацила на површину још и сијасет прљавштина и злочинства. Она је могла само деструктивно да дејствује, а не конструкцивно. Ова неспособност за стваран рад на политичком изграђивању показала се у потпуности за кратко време владавине социјалне демократије у Немачкој и у Аустрији. Она ће се показивати такође и у будуће, докле год, у великој мери, буде на заједничком раду са духовно сродним клерикалним партијама, које у Аустрији стоје у првидној опозицији.

Једна политика коју заједнички воде оба ова интернационална правца — клерикални и јеврејски — не може бити немачка, она чак не може бити ни државна, те се тиме објашњава њен потпун неуспех по немачки народ и Аустрију. Она води немачки народ све дубље и дубље у невољу. Спасење се може постићи само напуштањем ове националне политике, политике која је свима другима чинила право, а немачком народу међутим неправо. Народ мора да одбаци не немачке „вође на левици“ који му његова племенита својства: јунаштво, пожртвовање, осећај заједнице, строгу моралност и безусловно залагање за општу ствар све више и више отимају, а уместо тога усажују трговачки дух, себичност, грамљивост, неморалност и недостојну понизност. Он се опет мора обратити строгим „вођама на десници“, мужевима немачког кова, који ће, чврстом руком, поново повратити народ немачком моралу, али такође и немачкој величини, који ће, у смислу немачког узвишеног осећања, бити руковођени сазнањем „право или неправо — мој народ“, који неће ићи затим да спроведе право Француза, Чеха и Пољака, већ право Немаца, који ће стога спроводити или прихватити истинску немачку политику, да је у свету народа, у коме нема судија, сила уједно и право и за коју важи изрека: „Њена мисао је борба, њен дух је победа“.

Тек са оваквим духом немачка политика одговориће одликама политике као борбе, довешће немачки народ до политичких победа, а ако политика буде морала да прими облик рата, довешће такође и до дивних успешних победа у смислу старог немачког јунаштва.

ДОДАТAK

УТИЦАЈ ГЕОГРАФСКИХ ПРИЛИКА НА ИЗВОЂЕЊЕ ОФАНЗИВЕ У СРБИЈИ¹

О појму „географија“ не влада нека нарочита јасноћа. Географија се занима само са очигледним описивањем пространих предела, са описом земљине површине углавном, супротно науци о земљишту, која се бави у појединостима са обликом земље, са општим описом појединих делова земљине површине, дакле са створом и особеностима различитих врста земљишта (равница, брежуљкасто земљиште, планина), са повезаношћу земљишних облика углавном и са њиховим разграђивањем у појединостима (ћувик, седло, нагиб, долина, ров, итд.). Нарочите војне студије придају географији још и процене у погледу војничке важности географских предела за вођење рата (војна географија), док се у науци о земљишту процењују само утицај појединостима земљишта, дакле месних прилика на дејство трупа (дејство оружја, кретање итд.).

Већ из овог произлази повезаност ових помоћних наука са обема великим војничким научним областима: војна географија упознаје нас у главним цртама са поприштем за извођење ратних радњи, она дакле, ако већ хоћемо да употребимо овај назив, чини једну од основа стратегије; посредством науке о земљишту добијамо сазнања потребна за тактичко искоришћење земљишта. Стога процена и уважавање географских прилика чине једну од основа, и то једну од најважнијих, за све оперативне (стратегиске) одлуке и радње. Процена и уважавање месних земљишних прилика и чини једну од основа, и то једну од најважнијих, за све тактичке одлуке и радње.

¹ Изостављен је увод који не припада овој ствари.

Исто тако као што се не могу строго одредити границе између стратегије и тактике, тако исто се не може повући строга граница између географије и науке о земљишту; ове научне области се уплићу једна у другу. Али је сигурно да при решавању овог питања треба у првом реду најпре проценити месне прилике, као на пример надвишавање српске обале Дунава или према месностима, дакле тактички или технички погодније тачке за прелаз преко реке. Дакако да ће бити сваком јасно, да се стратегиски развој једне војске не може предвиђати према положају једне тактички погодне тачке за прелаз преко реке. Оперативни обзирима безусловно су пречи од тактичких, јер најпре треба да постоји могућност да се трупне масе уопште могу довести до реке или до непријатеља, да би се потом могле тактички и употребити. Стога погодне тачке за прелаз јесу у првом реду оне, према којима воде добри, сигурни путеви с обе стране реке.

Изокретање ових чињеница, дакле давање првенства тактичким обзирима довело би до тога, што би цео покрет војске био управљен ка тактички погодном положају, као што је 1866 армија Бенедека наступала ка положају код Јозефштата, који је био чувен још од Фридриха Великог.

Ово излагање показује велики практични значај оваквих радова. Они чине основу за изналажење свесних и оправданих оперативних одлука. Али они такође показују, да давање првенства оперативно одлуци сасвим мења ствар. Уместо да се оперативна одлука заснује на исправно процењеним географским приликама, процењују се географске прилике према претходно створеној оперативној одлуци. Да се идући овим путем често мора погрешити, заиста није потребно образложавати, јер овакав поступак замењује узроке и дејство.

При некој офанзиви из монахије у Србију морају се свуда, сећајући југозападном крају границе (код Вишеграда) прелазити значајне граничне реке. Граница је отворена само код Вишеграда.

Правац којим би се изводила офанзива од Вишеграда у најужнији део Србији води кроз слабо комуникативне планине, које пресеца само један једини боли непрекидни пут (Вишеград—Вардиште—Ужице), који у непосредној близини границе на дужини од 6 километара није чак ни подесан за колски саобраћај, па стога ове незгоде као и незната на тој граници ка Вишеграду, заиста не допуштају да се овде упо-

требе врло јаке снаге. Но пошто се овим правцем, после неких 60 километра марша, стиже у горњу долину Мораве, богату са комуникацијама и месним изворима за снабдевање, одакле воде добри путеви ка Ваљеву, до Колубаре, ка Београду и Крагујевцу, то би једна јака помоћна група, која би ту наступала и, дакако, требало да буде опремљена за ратовање у планини, могла врло осетно угрожавати бок и позадину свих снага које би се налазиле у унутрашњости Србије.

За офанзиву преко речне границе постоје ови правци:

1. Преко Дрине, дакле од запада на исток.
 2. Преко границе у горњем току Саве код Митровице—Шапца.
 3. Преко Саве—Дунава с обе стране Београда на делу од ушћа Колубаре до Базјаша.
 4. Преко доњег тока Дунава, низводно од Базјаша.
- Под 1) на делу Вишеград—Зворник искључен је прелаз јаким снагама. При великом водостању, дакле нарочито у пролеће, прелаз (превожење чамцима) је због брзог струјања уопште немогућ. Али и при нормалном водостању струјање чини прелаз врло тешким и дангубним. Тешко планинско земљиште и незнатајан број путева подесних за колски саобраћај на овом отсеку, који с обе стране воде ка реци, искључују употребу јаких снага. Стога се овде може рачунати само са прелазом одреда са планинском опремом, и то у сајејству са наступањем јаких снага преко доњег тока Дрине ка Ваљеву, да би се искористили најкраћи путеви од Дрине ка Ваљеву (Рогачица—Ваљево) и са путевима Лозница, Ваљево (Љубовија—Пецка и Узовница—Крупањ) ради угрожавања непријатељског бока и позадине.

Према томе, прелаз јаких снага преко Дрине ограничава се на део горњег тока Дрине низводно од Зворника. Али прилике и ту нису погодне.

Већ се при концентрацији јаких снага на горњем току Дрине наилази на препреке, пошто се све железнице, које воде према горњем току Дрине, завршавају на удаљењу од најмање два дана марша од Дрине (Брчко и Доња Тузла два, Жупања три, Шамац четири дана марша) и што преко Саве води само један једини мост — код Брчког — који се може користити било само за железнички саобраћај, или само за кретање трупа.

Према томе, стратегиски развој требало би извршити:

а) На Сави на удаљењу 2—3 дана марша од Дрине. Вишедневно маршевање ка Дрини, које не би могло остати тајно, дало би податак по коме би се прилично тачно могао одредити час прелаза, јер се, због тешкоћа око снабдевања, велике масе трупа не би могле дugo задржавати на Дрини. Отуда се и нека темељна припрема прелаза преко реке не би могла ни изводити, јер би захтевала много времена.

б) На Дрини, што, међутим, захтева да се предвиде нарочите припреме у погледу снабдевања. Посавина, упркос свог релативног богатства, није у стању, а нарочито у пролеће и лето, да исхрањује веће масе трупа за дуже време. Стога би за време стратегиског развоја храну требало дотурати.

Једној армији, чије бројно стање на храни износи 200.000 људи и 50.000 коња, требало би за исхрану, у току стратегиског развоја који би непрекидно трајао око 14 дана, а под претпоставком да транспорти редовно стижу, и то:

$$200.000 \times 7 \text{ дана} \times 1 \text{ кг} = 1,4 \text{ милиона кг} = 140 \text{ тона} = 2800 \text{ колских товара и}$$

$$50.000 \times 7 \text{ дана} \times 9 \text{ кг} = 3150 \text{ тона} = 6300 \text{ колских товара.}$$

Дакле укупно преко 9000 колских товара.

Пошто би у току стратегиског развоја оно мало непрекидних путева који су нарочито у пролеће неподесни за саобраћај, били потпуно заузети трупама и возовима који би, непрестано придолазећи, изводили по њима своје наступне покрете, требало би да се највећи део наведених потреба још пре извођења стратегиског развоја дотури на дотичну просторију и, напослетку:

в) Избором средњег решења, тј. развити се, додуше, на Сави, или тако да се на Дрину истуре толико јаке снаге, које би биле у могућности да изведу припреме за прелаз и да га обезбеђују имајући могућност да се притом могу још и лако исхрањивати.

Али је довођење трупа на Дрину у сваком случају отежано, јер на отсеку ниже Зворника постоје само три боља и у свако доба употребљива пута за колски саобраћај, која воде ка Дрини (Брчко—Бијељина, Брчко—Челић, потом или Јања или Челопек и Босански Шамац, Грачаница, Зворник). На важан отсек Јања—Чалопек не води ниједан подесан пут за колски саобраћај, који би се у свако доба могао користити, јер се пут Јања—Чалопек види са српске обале, а мештничко може да буде стављен чак и под ватру.

Такође је и прелаз преко Дрине тежи но што би се могло претпоставити с обзиром на незнатну моћ реке. При великој води искључено је постављање моста, јер дивља и нерегулисана река мења своје главно корито скоро при сваком високом водостању. Али је и при нормалном водостању потребно да се сви мостови, који треба да стоје дуже времена, подижу и преко плавног подручја, дакле да се подижу у дужини најмање 5—600 м. Притом свака поплава угрожава њихов опстанак и везу војске. Према томе је прелаз у пролеће нарочито ризичан. При нормалној, а особито при ниској води, превожење чамцима отежавају (нарочито код Лознице) још и многи пешчани спрудеви и многи баровити споредни рукави ниже Лознице.

Најзад, на Дрини се може наћи само мали број пловних средстава за превожење. Њихово довожење воденим путем од Саве не би било могућно, док би њихово превожење сувим, услед раније изложеног стања железница и путева, било незгодно и дангубно. Због тога би добављање ових средстава требало отпочети одмах у почетку мобилизације, па и то би било могућно само у ограниченој мери. Зато би за прелаз преко реке требало доделити врло обилан мостови материјал.

Стање путева источно од Дрине још је неповољније него у Босни. Као што је и природно, већина добрих путева у Србији води од Саве и Дунава ка југу у унутрашњост земље. У правцу запад—исток има само мало путева. Са Дрине води само један пут преко Шапца на Колубару, а други уствари врло рђав брдски пут (често треба појачање запрега) од Лознице ка Ваљеву. Сем ових путева могу се од Дрине ка Ваљеву користити само три до четири мање подесна пута за колски саобраћај. Пошто се коморе на овим путевима могу кретати само у ограниченој мери, требало би главну масу комора пребацити на рђави пут Лозница—Ваљево. То пак значи: кад једна армија са 150.000 до 200.000 људи на храни својим предњим деловима стигне на линију Лазаревац—Моравци, колоне њених комора протезале би се преко Дрине све до Бијељине или Брчког. Јасно је, да би неко снабдевање на овом путу било утолико немогућније, уколико би постојање моста на Дрини постајало несигурније. Требало би да армија довлачи своје потребе са стране, тј. са Саве.

У даљем наступању против најважнијег дела Србије, против Моравске долине, иде се преко баровите и у пролеће скоро непролазне

Колубаре, или кроз ретко насељене планине јужно од Ваљева, које су сиромашне месним средствима. У тим планинама постоје, додуше, три боља пута (преко Аранђеловца, Гор. Милановца и Ужица) и неколико споредних путева ка Морави, који су мање употребљиви за колски саобраћај. Упркос томе требало би у овој области, шта више и само за марш ка Ваљеву, имати обилату планинску опрему. Пошто је граница на даљњем току Дрине најудаљенија од Моравске долине (160 км = 8 маршева) и што се при наступању са Дрине на Мораву пролази кроз врло тешко земљиште, била би офанзива преко Дрине најдуготрајнија.

Уколико се наступање предузима даље ка југу, утолико земља постаје сиромашнија и утолико тежи постаје дотур потреба са Саве, јер се са повећањем одстојања морају за то да користе све рђавији путеви. Ово ће још више продужити трајање операције.

Значајна и меродавна по заснивање читаве операције преко Дрине јесте чињеница што трупе при офанзиви у томе правцу вазда, после неколико дана марша кроз пределе сиромашне у месним средствима и путевима, стижу на просторије релативно богате у месним средствима и у пределе, до којих је дотур са Саве и Дунава сразмерно лак.

Прелазом преко Дрине долази се најпре у релативно богату котлину Лознице и Љешнице, којом уосталом води железница узаног колосека од Шапца, тако да се дотур од Шапца ка Лозници, при одговарајућим мерама предострожности, може много лакше изводити, него од Брчког ка Лозници. (Шабац—Лозница 50 км; Брчко—Лозница 70 км).

После 3—4 дана марша кроз слабо насељену па стога и у путевима и месним средствима сиромашну долину Јадра, стиже се у Ваљево, које нуди богате изворе за снабдевање и које је у вези са Савом посредством железнице узаног колосека од Забрежја.

Од Ваљева би се маршевало сасвим или делом кроз сиромашне планине:

а) Ка Аранђеловцу у најбогатији део Србији, 60 км = 3—4 марша, али стално дуж железнице узаног колосека Ваљево—Аранђеловац (Београд);

б) Преко Гор. Милановца ка Крагујевцу у долину Мораве и на железницу ка Београду (Смедерево) 5—6 маршева (110 км);

ГЕНЕРАЛ ПЕШАДИЈЕ АЛФРЕД КРАУС

у немачкој генералској униформи коју је у знак нарочите почасти имао права да носи. Умро од капље у ноћи између 28 и 29 сеп. у Гојзерну 1938

в) Преко Гор. Милановца ка Чачку у горњу долину Мораве, 4—5 маршева (80 км).

Ове прилике императивно захтевају да се што је могуће брже прође кроз просторије сиромашне у месним средствима, да би се са просторија богатим у месним средствима извршило снабдевање за наредни скок помоћу месних средстава и евентуалног дотура са Саве.

Пошто је у пределима сиромашним у комуникацијама искључено свако сложеније кретање комора, требало би да свака колона носи собом оно што јој је потребно за дотични скок. С обзиром на рђаво стање путева требало би да коморе буду врло лаке и да се коњи поуздано добро хране¹. Због тога би кола смела да буду натоварена само са 4 м³ корисне тежине и са $\frac{1}{2}$ до 1 кубног метра допунског товара зоби за теглеће коње.

Потпуно искоришћење свих кола са оволиким корисним теретом било би неопходно потребно. Но пошто би чак и овако лака комора могла, при непрестаној киши, да се заглиби на крчаницима требало би да људи и коњи носе толико уза се, да су за нужду снабдевени док не стигну до нових месних извора.

За скок Дрина—Ваљево требало би на пример да колоне буду снабдевене:

Војник и коњ резервном храном за 4 дана (резервни оброк хране одговарајућег састава без конзерве од меса, пошто је Србија богата у стоци, али са сланином, кобасицом итд.). На војника 160 метака. Овако опремљене трупе могле би некако да стигну до Ваљева.

Трупне коморе са 2 текућа оброка хране и четна муниципска кола. Три степена колонске коморе за храну. Дивизиске пекарнице.

Две муниципске колоне сваке врсте муниципе (пешадиска, топовска, хаубичка, за тешке хаубице).

(Мостови трен и пољске болнице код главне колоне).

На овај начин свака би колона имала код себе хране за људе за 9 дана, фуражи за 8 дана и обилате количине муниције.

Све остале коморе требало би да се крећу у саставу колонске коморе и то у таквом распореду да степени муниципске колоне и са-

¹ Било би потребно, да се коњи комора, које су непосредно додељене колонама на просторији стратегиског развоја врло обилато хране при тешком раду (довлачење средстава за превожење преко реке, хране, муницију, итд.) да би се одржали у тренингу.

нитетске установе буду на целу, да би могле да се избаце напред као допуна, ако би се за то указала потреба и могућност.

У Ваљеву имало би да се надокнади оно што је утрошено на маршу (реквизицијом и дотуром са Саве) да би било обезбеђено снабдевање за наредни скок.

Из овога произилази велика важност железница у Србији за ову офанзиву. Стога их треба што пре заузети и употребити за саобраћај. За ово би требало да буде предвиђена не сувише штедљива употреба железничких трупа и дотур саобраћајног материјала за железнице узаног колосека, којим Србија оскудева (локомотиве и вагони са 1500 км железница у монархији исте ширине).

Дакле, иако Дрина није моћна препрека као Сава и Дунав, ипак су оперативне прилике за прелаз јаких снага (стратегиски развој, наступање са Дрине, исхрана и дотур) врло неповољне, и то нарочито у пролеће.

Под 2. Прилике на горњој граници Саве су боље.

Офанзива преко горњег тока Саве доводи, додуше, такође у западну Србију, дакле у исту област, као и офанзива преко Дрине, због чега има исте оперативне недостатке као и ова, но ипак су прилике знатно повољније него на Дрини.

Сава је, дакако, много моћнија препрека од Дрине, али она тече непроменљивим коритом. Из горњег тока Саве из Босута и помоћу транспортивања сувим од Дунава при благовременој припреми и воденим путем — може да се добави обилат материјал за превожење преко реке. Поплаве, истина, отежавају прелаз, али га не искључују, као код Дрине. Водостање нарочито ће мало утицати на превожење пловним средствима. Додуше понтонски мост преко Саве не задовољава за дуже време, тако да мора да се замени тешким мостом на шлеповима. Но чак и неко прекидање моста не мора да раскине везу, пошто постоје довољна средства на располагању да се ставе у дејство врло моћне парне скеле. Материјал за тешке мостове требало би да се још пре почетка непријатељства држи припремљен више ушћа Дрине, јер би после почетка непријатељства било немогуће да се велике лађе довуку неоштећене на поменуто место.

На отсеку Рача—Кленак доводе до Саве две железнице и многи путеви. Транспорти трупа, хране и материјала могу се стога довести непосредно до Саве.

Од Шапца води читав сноп добрих путева у унутрашњост Србије, разуме се претежно у јужном правцу, дакле према планинском делу Србије. За наступање ка истоку против главног дела Србије, стоје на расположењу, поред многих рђавих сеоских путева, два боља непрекидна пута (преко Лазаревца и Обреновца). Наступајући овим правцем убрзо се долази на тешко прелазну Колубару.

Најважнија тачка у горњем току Саве је Шабац. Ако на томе месту успе прелаз онда је отсечен бранилац Мачве. Уосталом од Шапца се у све стране одвајају најбољи путеви западне Србије.

Такође је и прелаз преко Саве у пролеће најтежи, јер је за време редовних пролећних поплава Мачва поплављена на великом просторијама, тако да се кретање ограничава скоро само на путеве у наиспу, што врло користи одбрани.

Снабдевање једне армије са свима потребама која би извршила прелаз код Митровице—Шапца је утолико лакше, уколико се армија мање удаљава од Саве као моћне водене комуникације. Али и при маршу у јужном правцу, дакле преко Ваљева, снабдевање армије је много лакше, него армије која би наступала преко Дрине (Ваљево—Шабац — 60 км два добра — преко Каменице и Уба — два мање добра пута — преко Осечине и Текериша; Ваљево—Брчко 130 км, један рђав пут — преко Јање, Хана Палатора, Лознице).

При једновременом прелазу преко Дрине и Саве, бранилац ће заиста бити темељно обухваћен, што ће неминовно бити примењено, без обзира на то да ли главна снага групе која наступа према западној Србији предузима наступање преко Саве или преко Дрине. Једновременим прелазом јаких снага преко Дрине и Саве добија ово узјамно потпомагање своју потпуну вредност и стога олакшава насиљни прелаз преко речних токова. Ограничени простор између планинског дела и Саве (Шабац—Ваљево 60 км) незнатац број и правац добрих путева који, скоро сви, воде на југ према планинама, а не на исток према средини земље, сасвим поништавају поменуту корист, пошто би, при оваквим околностима, операција толико јаким снагама на овој неповољној и мање важној просторији Србије могла само лагано да напредује.

Али, ако би у западној Србији требало да наступа само једна помоћна група, онда је упркос већој препреци оперативно боље да

се она главном снагом упути преко Саве, без обзира на то да ли операциски правац ове групе води преко Ваљева или преко Колубаре.

Под 3. На овом отсеку су прилике за офанзиву јаким снагама у Србију најповољније. Офанзивом у овом правцу погађа се, пре свега, најважнија и најсудбоноснија област Србије по исход рата, тј. долина Мораве. Долина Мораве је најбогатији и најнасељенији део Србије. Њоме води главна саобраћајна артерија земље, једина веза са осталим светом, тј. железница Београд—Цариград (Солун). У долини Мораве налазе се сва важна војна постројења. Кад нападач једном заузме долину Мораве, отпор делова српске армије, потиснутих у планине, могао би, додуше, да траје још дуже времена, али не би више био у стању да створи преокрет у погледу решења. Чињеница што на овом правцу одмах пада у руке нападачеве још и престоница земље, претставља корист коју не треба потцењивати. Стога офанзива у овом правцу присиљава непријатеља на пријем решења, које би, можда, покушавао да маневром по дубини и добитком у времену потражи свој ратни циљ. Он пре судбоносне борбе не може да напусти долину Мораве и да се повуче у планине.

Али су и све остале прилике подједнако повољне.

У јужној Мађарској и Срему могу да се развију снаге произвољне јачине. Многобројне железничке линије и дунавска паробродарска линија омогућавају концентрацију и исхрану најјачих армија. Пет железничких линија води непосредно на обалу река (Земун, Панчево 2, Ковин и Базајш).

Само мрежа путева у близини речних граница не задовољава. Ту би смишљена државна управа могла још много штоша да побољша.

Речна препрека на овом граничном отсеку је по ширини најмоћнија.

Разуме се да је и овде, за време дуготрајних пролећних поплава, које на великом пространству покривају сва плавна подручја, прелаз тежи но при нормалној води. Најтежи је крајем марта и априла, када, поред поплава, редовно и скоро свакодневно дува још и опасан приземни ветар.

Речна граница обухвата испадни угао Београда исто онако као што Сава и Дрина обухватају Мачву. Само су прилике за прелаз преко реке код Београда најповољнији, наиме: Дунав узводно од

Земуна и Тамиш омогућавају да се овде припреми произвољно јак парк за превожење.

Насупрот Дрини и горњем току Саве, препрека је на овом отсеку толико моћна да материјал мостовог трена не достиже за сигурно извршење прелаза. Само би се преко Саве, па и ту само при нормалном водостању, могао подићи понтонски мост. На Дунаву и на Сави, понтонски мост при поплави, услед своје дужине, не би могао да издржи притисак воде и ударце таласа, чак и при слабом ветру. При јачем приземном ветру (кошава, пролеће и јесен) била би искључена употреба материјала мостовог трена, како за подизање моста, тако и за превожење.

Прелаз преко доњег тока Саве и преко Дунава требало би вршити помоћу пловног материјала који се ту иначе употребљава. На Дунаву и његовим величним притокама налазе се међутим толике масе пловног материјала свих врста (од дереглија до пароброда) које се, за кратко време, могу прикупити на Дунаву узводно од Земуна и на Тамишу код Панчева, да би се помоћу њега могле одједном превести најјаче трупне снаге.

Пошто од успеха у превожењу зависи успешно извршење прелаза, а успешно извршење превожења међутим од јачине трупа (ешевона) које се могу одједном превести, при чему моћност препреке долази у обзир само при поновним наизменичним превожењима — прилике за прелаз код Београда — Панчева су много повољније но ма на којој другој тачци границе.

Ако би прелаз код Београда — Панчева био изведен у вези са прелазом близу Колубаре (са материјалом мостовог трена) и код ушћа Мораве (Смедерево, Ковин) где би се позади острва могао заклоњено да прикупи пловни материјал, тада би прелаз на овом отсеку могла да изнуди снага толике огромне надмоћности да би он без превеликих губитака неминовно успео. Тако звана београдска „тврђава“ чак ни сатима не би могла да издржи дејство тешке артиљерије одговарајуће јачине. Мостови би се могли подићи само помоћу шлепова. Дотле док мостови не би били готови, саобраћај преко реке код Београда и код Смедерева могао би се одржавати средством неколико парних скела.

Успешним прелазом одмах се заузимају три важна и богата места (Београд, Смедерево, Пожаревац) од којих, Моравом узводно, води

пет добрих (Београд—Лазаревац—Гор. Милановац—Чачак; Београд—Крагујевац—Краљева; Смедерево—Паланка—Рача—Крагујевац—Крушевац; Смедерево—Баточина—Јагодина—Крушевац; Пожаревац—Свилајнац—Параћин—Крушевац) и много слабијих путева и две железничке пруге (од Београда и Смедерева). Ако би се успело да се сачувају од рушења железнички мост код Београда и тунели јужно од Рипња — зашта би вредело предузети нарочите акције — онда би релативно било лако изводити снабдевање снага које би наступале дуж железнице у долини Мораве. Али и тада кад се тунели и мостови не би могли спasti, снабдевање армије могла би знатно да олакша једна трајекта помоћу које би била везана крајња железничка станица у Ковину са железницом Смедерево—Јагодина.

Ове повољне географске прилике, које су одувек постојале, узрок су што су сви ратни походи који су били вођени на Балканском Полуострву, почињали прелазом река код Београда (изузимајући акције чији су циљеви били незнатни, на пр. освајање Босне). Стога је Београд, и с правом, био назван „капијом Балкана”, која је капија, саобразно њеном значају, била вазда затварана јаком београдском тврђавом. Али је упркос ове јаке резе ипак вазда, кад год је била изведена добра и темељна припрема, полазило за руком да се савлада огромна препрека коју претставља Дунав (премеран образац у погледу припреме и извршења јесте прелаз принца Евгенија).

Ове прилике су се у току времена измениле само и баш у корист офанзиве преко Београда.

Значај Моравске долине јако се повећао још и изградњом железнице, уређењем многобројних путева и унапређењем културног развитка у односу на остале граничне области. Огроман развитак бродарског саобраћаја на Дунаву, услед кога нема потребе да се тек изграђују бродови за прелаз, густа железничка мрежа у Мађарској, која омогућава да се за кратко време прикупе огромне масе трупа на Дунаву, моћна усавршеност артилерије, која пркоси ширини реке, постојање јаке дунавске флотиле и најзад чињеница, да је „капија Балкана“ сада створена, тј. да није затворена јаком тврђавом, чине да је офанзива овде несразмерно лакша но што је била у доба принца Евгенија.

Из ових разлога Београд је и данас капија, и то отворена капија Србије.

Под 4. Ниже Базјаша није могућно подићи мост материјалом мостовог трена због велике ширине и доста јаке струје. За прелаз би требало употребити тешки бродски материјал, слично као и код Београда. Али се обилати бродски материјал, потребан за прелаз, не би могао да добави у последњем тренутку на овом делу реке. Тако исто се он претходно не би могао никде заклоњено припремити. Међутим добавити бродове са Дунава више Београда тек у случају потребе није могућно све дотле док су Срби господари своје обале.

Пошто, сем тога, планине с обе стране Дунава онемогућавају увлачење јаких снага, овај отсек уопште не долази у обзор за прелаз јаких снага.

Према томе, из географских прилика произлази: најпресуднији, најповољнији и најсигурнији прелаз главних снага, употребљених против Србије, може се извршити код Београда и Смедерева упркос моћности препреке.

Најтежи, и то у оперативном погледу, јесте прелаз јаких снага преко доњег тока Дрине, иако је Дрина најбеззначајнија гранична препрека.

Према изложеном, најцелисходнији начин за извођење офанзиве против Србије саобразно географским приликама био би: јака главна снага далеко надмоћнија од непријатеља имала би да пређе код Београда, Панчева и Смедерева дејствујући у правцу Крагујевца.

Једна помоћна група имала би да пређе главном снагом преко Саве код Шапца, а са једном помоћном снагом преко Дрине надирући преко Ваљева и Гор. Милановца ка Крагујевцу.

Једна помоћна група требало би да наступа од Вишеграда преко Ужица у горњу долину Мораве.

Обе помоћне групе могле би да изврше прелаз неколико дана пре главне снаге или истовремено са њом.

Већ се из досадашњих излагања може закључити да је пролеће најнезгодније време за почетак рата са Србијом, јер ће у то време бити нарочито тешко да се савладају и иначе јаке граничне препреке.

Али у пролеће надолазе и све реке у унутрашњости Србије. Водени токови који у лету, у јесени и у зими немају значаја, као што су Колубара и све притоке Мораве, постају у пролеће јаке препреке благодарећи мочварном околном земљишту.

У пролеће, међутим, и сви сеоски путеви, па чак и већина друмова, не одговарају захтевима за покрете великих колона армије.

Стога је пролеће још и најнеповољније годишње доба за извођење офанзиве у унутрашњости Србије.

Пошто је Србија чисто пољопривредна држава, богата је у животним намирницама свих врста и производи много више но што њено становништво може да потроши. Услед тога што се вишак извози можиће се, само у прво време после жетве, да нађу у земљи још велике количине животних потреба. У пролеће и у првим месецима лета најмање можиће се да извуче користи из богатства земље.

Стање граничних препрека и река у унутрашњости земље, створ друмова и путева и месних средстава за снабдевање показују стога да је пролеће најнеповољније годишње доба за предузимање офанзиве против Србије. Свако друго годишње доба, па чак и зима, је повољније за офанзиву. Чак и зима је погоднија од пролећа, јер је водостање граничних река ниско, јер ниједна река и ниједна мочвара у унутрашњости Србије не претставља неку препреку, и што се путеви у Србији, кад су замрзнути и покривени снегом, још најбоље могу користити. Кад наступи југовина, која траје само кратко време, прилике нису ништа рђавије од оних које у пролеће непрекидно владају.

Као што је раније речено, правилна војничка процена географских прилика чини једну од основа за израду операциског плана. Али, иако су географске прилике једна од најважнијих основа за предузимање војних операција, ипак оне нису и једине. Ту се убрајају још и политичке прилике (унутрашње и спољне) војничке (организација, бројна јачина, наоружање, стање опреме) и финансиске прилике и, најзад, али не и у крајњој линији, лични моменти, што све утиче на пројектовање операциског плана.

Уколико се тим, већином неповољним утицајима, морало потчинити или у коликој су се мери они могли корисно употребити према оперативним захтевима, који су били поглавито условљени географским приликама, чини један део личних схватања која имају утицај на стварање пројекта једног операциског плана.

САДРЖАЈ

Предговор Милутина Д. Лазаревића	5
Предговор аутора другом издању	9
Предговор аутора трећем издању	19

УЗРОЦИ НАШЕГ ПОРАЗА

ПОСВЕТА	22
УВОД	23
ПОЛИТИКА И ВОЂЕЊЕ РАТА	27
УНУТРАШЊЕ ПРИЛИКЕ	71
РАТНЕ ПРИПРЕМЕ	101
ОПЕРАЦИСКИ ПЛНОВИ ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА — УЗРОЦИ НЕУСПЕХА	129
ПРОТИВ СРБИЈЕ, 1914	155
НАЧЕЛНИК ШТАБА НАДВОЈВОДЕ ЕУГЕНА	183
У БУКОВИНИ	225
ПРОБОЈ КОД БОВЕЦА (ФЛИЧА)	233
У УКРАЈИНИ	269
ПОЛИТИКА У РАТУ	287
ЗАВРШНА РЕЧ	317
ПОЛИТИКА И РАТ	323

ДОДАТАК:

УТИЦАЈ ГЕОГРАФСКИХ ПРИЛИКА НА ИЗВОЂЕЊЕ ОФАНЗИВЕ У СРБИЈИ	339
--	-----

СЛИКЕ

АЛФРЕД КРАУС	5
ЕДУАРД VII	49
ЦАР ФРАЊО ЈОСИП	65
ГРОФ ТИСА	81
ЦАР КАРЛО АУСТРИЈСКИ	97
КОНРАД ФОН ХЕЦЕНДОРФ	113
ОСКАР ПОЂОРЕК	145
НИКОЛА ПАШИЋ	161
ВОЈВОДА ПУТНИК	177
ЖЕНЕ И ДЕЦА ПОМАЖУ СРПСКИМ ВОЈНИЦИМА ДА ИЗВУКУ ТОП	193
НАДВОЈВОДА ЕУГЕН	209
ЛУДЕНДОРФ	241
ВИЉЕМ II	257
КЛЕМАНСО	273
ЛОЈД ЏОРЏ	289
ГРОФ ЧЕРНИН	305
ФАЛКЕНХАЈН	305
ВИЛСОН	321
АЛФРЕД КРАУС У НЕМАЧКОЈ УНИФОРМИ	345

СКИЦЕ

Скица бр. 1. СРПСКО ВОЈИШТЕ	169
Скица бр. 2. РАСПОРЕД ИТАЛИЈАНСКИХ СНАГА	197
Скица бр. 3. ПОТИСКИВАЊЕ РУСКОГ ФРОНТА У БУКОВИНИ	229
Скица бр. 4. ПРОБОЈ КОД БОВЕЦА (ФЛИЧА)	235
Скица бр. 5. ПУТЕВИ НЕМАЧКИХ ПОДМОРНИЦА	327

ПРВА СЕРИЈА »ВОЈНЕ БИБЛИОТЕКЕ«

Ђен. фон Кохенхаузен

ОД ШАРНХОРСТА ДО ШЛИФЕНА

Историја стогодишњег рада немачког џенералштаба, најмоћније институције на свету

Стр. 400 — Илустровано — Цена 120.— динара

X...

ХИПОТЕЗА X...

Стратегиска и тактичка разматрања с погледом на евентуални рат између

Мале Антанте и држава Римског споразума

Стр. 180 — Илустровано — Цена 60.— динара

А. А. Брусилов

РАТНЕ УСПОМЕНЕ

Приказ чувене Брусиловљеве офанзиве у најкритичнијем моменту

Светског рата — Критика људи и догађаја

Страна 296 — Илустровано — Цена 100.— динара

Лидел Харт

МОДЕРНИ РАТ

Разматрања о материјалним и техничким средствима будућег рата,

о моторизацији и механизацији

Стр. 372 — Цена 100.— динара

Ђен. фон Кохенхаузен

ВЕЛИКИ ВОЈСКОВОЋИ

Историја ратне вештине на копну и мору од Александра и Епамионде

до Молткеа и Хинденбурга

Стр. 488 — Илустровано — Цена 120.— динара

Ђен. Духет

ИНТЕГРАЛНИ РАТ

Најдетаљнија обрада питања ваздушне армије: лов, борба
и битка у ваздуху

Стр. 452 — Цена 120.— динара

ЦЕЛА ПРВА СЕРИЈА (СВИХ ШЕСТ КЊИГА) СТАЈЕ 600.— ДИНАРА

који износ треба уплатити у 12 редовних месечних рата по 50.— динара

Купац добија свих шест књига одмах по уплати прве рате

ПОРУЦБИНЕ ИЗВРШУЈЕ ГЕЦА КОН А. Д. — БЕОГРАД

ДРУГА СЕРИЈА »ВОЈНЕ БИБЛИОТЕКЕ«

Ђен. Н. Головин

ЧЕМУ ТЕЖИ ВЕЛИКА БРИТАНИЈА

Стратегиско-политичка студија о тежњама британске политике

Предговор написао Јов. М. Јовановић — Превео ђен. Владимир Белић
Стр. 204 Цена 60.— дин.

Ђен. Анри Жомини

ПРЕГЛЕД РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Класично дело које у извесној мери поставља антитезе славном Клаузевицу

Предговор написао ђен. Милан Недић — Превео ђен. Панта Драшкић
Стр. 432 Цена 120.— дин.

Ђен. Алфред Краус

УЗРОЦИ НАШЕГ ПОРАЗА

Критика аустроугарске политичке управе и ратних операција 1914—1918

Предговор написао пук. Милутин Д. Лазаревић — Превео потпук. Чед. Јањчић
Стр. 352 Цена 100.— дин.

У ШТАМПИ

Ђен. Карло фон Клаузевиц

О РАТУ I

Капитално дело чије су одредбе све војске унеле у своја правила

Предговор написао ђен. Живко Павловић — Превео пук. Мил. Г. Лазаревић

Ђен. Лудендорф

РАТНЕ УСПОМЕНЕ I

Најзначајнији прилог историји ратовања 1914—1918

Предговор написао ђен. Бож. Терзић — Превео пук. Милан Десовић

Адмирал Р. Кастекс

МОРЕ ПРОТИВ КОПНА

Историска разматрања о деловању флота за последњих 100 година

Предговор написао адм. Ник. Станковић — Превео кап. Хиј. Мундорфер

ЦЕЛА ДРУГА СЕРИЈА (СВИХ ШЕСТ КЊИГА) СТАЈЕ У ПРЕТПЛАТИ 600.— ДИН.

који износ треба уплатити у ред. мес. ратама по 30 дин.

Претплатник добија прве три књиге одмах по уплати прве рате а остале оним
редом како буду излазиле из штампе

Ко жели да набави обе серије

КОЈЕ УКУПНО СТАЈУ 1200.— ДИН.

плаћа месечно само 60.— дин. и добија по уплати прве рате

свих 9 изишлих књига

ПРЕТПЛАТУ ПРИМА ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦА КОН А. Д. — БЕОГРАД